

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK ANLATILARINDA HAYVAN
MOTİFLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN
Şerife Nilgün YILDIZ

2011

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK ANLATILARINDA HAYVAN MOTİFLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN

Şerife Nilgün YILDIZ

Jürimiz, .../.../20... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
2. Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
3. Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR
4. Prof. Dr. Şener DEMİREL
5. Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri****Şerife Nilgün YILDIZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Elazığ-2011; Sayfa: IX+280**

Halk anlatıları, toplumun acısını, hayat tarzını, zevklerini gözler önüne sermekte ve buna bağlı olarak birikimli olarak ilerleyerek, zenginleşmektedir. Bu sebeple halk anlatılarında bir milletin hayat tarzı görülebilir. Geçmişten ve anlatılan günden bağımsız olmayan efsane, destan, masal, hikâye gibi halk anlatıları toplumumuzun kültürel kodlarını yansıtmaktadır.

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konar-göçer kültürün zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlar ve bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan çeşitli inanmaları gündelik yaşamlarına, dolayısıyla da folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir.

Zengin motifler içeren halk anlatılarında geniş bir biçimde yer alan motiflerden birisi de hayvan motifleridir. Halk anlatıları, konusunu insan yaşamından almakla birlikte anlatıların kahramanlarını sadece insanlar oluşturmamaktadır. Hayvanlar, hayat şartlarının ve ekonomik faaliyetlerin bir yansıması olarak metinlerde yer alırken aynı zamanda çeşitli sembolik anlamlar kazanarak soyut duyguları yansıtmada somut bir gösterge olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın temel amacı halk anlatılarında yer alan hayvan motiflerini tespit etmek ve anlatılardaki insan-hayvan-tabiat iletişimini çözerek hayvan kahramanların metinlerde ne şekilde ele alındığını irdelemektir. Kültürümüzde çok önemli bir yeri olan hayvanların, edebî açıdan önemi ve metinlerdeki sembolik anlamları bu çalışmayla gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan, Anlatı, Mitoloji, Destan, Masal, Halk Hikâyesi, Efsane.

ABSTRACT

Masters Thesis

Turks Animal Motif in Folk Narratives

Şerife Nilgün YILDIZ

Universty of Fırat

The Institute of Social Science

And Postgraduate Study of Turkish Public Literature

Elazığ–2011; Page: IX+280

Folk narratives contain the pain of the community, the lifestyle and tastes. Depending on this, it improves and gets wealth increasingly. For this reason it can be seen, a nations lifestyle in folk narratives. The legend which is not independent from the past and today reflects the culturel codes of our society such as fairy tales, stories and epics.

The Turks, in history from the early days as a mandatory nomad culture and these relations have established strong relationship with animals as a result of the daily lifes of the daily lifes of various belief and therefore have included folklore products.

The one of the narratives motifs are included varied motifs is animal motifs. Not only but also animals constitute of the folk narratives, too. Animals exist intexts as a reflection of living conditions and economic activities. At the same time, they are used as a concrete indicator reflecting abstract feelings because of that they have symbolic meanings.

The main purpose of the study of animal motifs in folk narratives, is to confirm and investigate how the protogonists in the texts are dealth with solving human-animal-nature in narratives. Animals which is a very important place in our culture the symbolic meaning of literary texts and the importance of this work is to set out.

Key Words: Animal, Narrative, Mythology, Epic, Story, Folk Tale, Legend.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖN SÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
HALK ANLATILARINDA HAYVAN MOTİFİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	1
I. Kitaplar	1
II. Makaleler	3
III. Tezler.....	4
III.1. Lisans Tezleri	4
III.2. Yüksek Lisans Tezleri	4
III.3. Doktora Tezleri.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVAN

1.1. Türk Kültüründe Hayvanın Yeri	7
1.2. Türklerin İnanç Dünyasında Yer Alan Hayvanlar	19
1.2.1. Eski Türk İnançlarında Hayvanlar.....	19
1.2.1.1. Totemizmde Hayvanlar.....	19
1.2.1.2. Animizmde (Canlıcılık, Ruhçuluk) Hayvanlar.....	22
1.2.1.3. Şamanizmde Hayvanlar	24
1.2.2. İslamiyette Hayvanlar.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK HALK ANLATILARINDA HAYVAN MOTİFLERİ

2.1. Arslan	30
2.1.1. Masallarda Arslan.....	31
2.1.2. Destanlarda Arslan	34
2.1.3. Halk Hikâyelerinde Arslan	35

2.2. At.....	35
2.2.1. Efsanelerde At	44
2.2.2. Masallarda At	48
2.2.3. Destanlarda At	56
2.2.4. Halk Hikâyelerinde At.....	68
2.3. Ayı.....	70
2.3.1. Efsanelerde Ayı	73
2.3.2. Masallarda Ayı	74
2.4. Balık	78
2.4.1. Efsanelerde Balık.....	78
2.4.2. Masallarda Balık.....	79
2.4.3. Destanlarda Balık	85
2.5. Eşek.....	87
2.5.1. Masallarda Eşek.....	87
2.6. Geyik	89
2.6.1. Efsanelerde Geyik	91
2.6.2. Masallarda Geyik.....	101
2.6.3. Destanlarda Geyik	104
2.6.4. Halk Hikâyelerinde Geyik.....	110
2.7. Kaplumbağa	115
2.7.1. Efsanelerde Kaplumbağa.....	116
2.7.2. Masallarda Kaplumbağa.....	116
2.8. Karınca	118
2.8.1. Masallarda Karınca.....	119
2.9. Koyun-Koç-Keçi.....	121
2.9.1. Efsanelerde Koyun-Koç-Keçi	125
2.9.2. Masallarda Koyun-Koç-Keçi.....	127
2.10. Köpek	130
2.10.1. Efsanelerde Köpek.....	132
2.10.2. Masallarda Köpek.....	134
2.10.3. Halk Hikâyelerinde Köpek	138
2.11. Kurt	139
2.11.1. Efsanelerde Kurt.....	145

2.11.2. Masallarda Kurt	147
2.11.3. Destanlarda Kurt.....	148
2.12. Kuş	157
2.12.1. Efsanelerde Kuş.....	158
2.12.2. Masallarda Kuş.....	165
2.12.3. Destanlarda Kuş.....	180
2.12.4. Halk Hikâyelerinde Kuş	191
2.13. Tavuk-Horoz	193
2.13.1. Masallarda Tavuk-Horoz.....	195
2.14. Tilki.....	197
2.14.1. Masallarda Tilki.....	198
2.15. Yılan.....	200
2.15.1. Efsanelerde Yılan	203
2.15.2. Masallarda Yılan	207
2.15.3. Halk Hikâyelerinde Yılan.....	210
SONUÇ	212
BİBLİYOGRAFYA	218
METİNLER.....	237
ÖZ GEÇMİŞ	280

ÖN SÖZ

Anadolu insanının hem sosyo-kültürel hem de ekonomik hayatında son derece önemli bir yere sahip olan hayvanlara başta masallar üzere efsane, halk hikâyesi, fıkra ve destanlarda yoğun bir şekilde rastlamak mümkündür. Sosyal hayatında hayvanlarla oldukça içli dışlı olmuş, konar-göçer hayat tarzını binlerce yıl devam ettirmiş olan Türklerin edebî eserlerinde de hayvanların bulunması olağandır. Çünkü edebî eserler, içinde yaşanılan toplumdan bağımsız değildir.

Halkın gelenek ve göreneklerinin, inançlarının, düşüncelerinin ve edebî zevkinin yer aldığı halk anlatılarının hemen hepsinde hayvanları bulmak mümkündür. Öyle ki bu hayvanlar yeri geldiğinde sadık bir dost, tehlikeyi önceden haber veren bir arkadaş olurlar. Zengin halk anlatıları içerisinde hayvan kahramanlar, neredeyse insan kahramanlarla eşdeğer konumdadır. Manas Destanı'nda, Dede Korkut Hikâyelerinde, Köroğlu'nda vb.'lerinde de bunun örneklerini görmekteyiz.

Hayvan kahramanlardan bazıları sembolik tiplerdir. Metinlerde, insanlar arasında geçen iyi-kötü, cesur-korkak, dürüst-ikiyüzlü, gözü tok-gözü aç gibi çatışmalar bu niteliklerin yakıştırıldığı hayvan kahramanlar arasında geçmiş gibi gösterilir. Kahramanlar arasında köpek varsa biz onu sadık insan yerine koyarız, arslan varsa cesaretine güvenen biri olarak kabul ederiz.

Hayatlarını avcılık ve hayvancılıkla geçiren insanlar, doğada bulunan tüm canlı ve cansız varlıkların ruhları olduğuna inanmış ve onları kendi lehine davranmaya, en azından etkisizleştirmeye çalışmışlardır. Bu karmaşık sistemde kendi yerini belirlemeye çalışan insanoğlu, zor doğa şartlarına en iyi şekilde uyum sağlayabilen hayvanların yaşamını yakından izleyebilmiş, onlara korku ile karışık hayranlıkla bakmıştır. Gözlem sonucu farklı hayvanların doğadaki davranışlarını, yaşam tarzlarını ve karakterlerini öğrenen insan, bu canlı varlıklara sembolik anlamlar yüklemeye başlamıştır. Zamanla bu düşünceler gelişerek kalıplaşmış, biçim almıştır. Böylece, arslan kuvveti ve kudreti, kartal ise gökleri simgeler olmuştur. Kurt, gücü ve cesaretiyle saygı duyulan, özgürlüğü temsil eden bir hayvan olduğu için yol gösteren, destanlarda ata kültürü inancıyla ilişkili olarak sembol haline gelmiştir. Beyaz geyik göklerin ruhunu yerde yaşatan bir canlı, yılan bereket ve sağlık timsali, kaplumbağa ise bilginlik ve uzun ömürlülük simgesine dönüşmüştür.

Anlatılardan hareketle ele aldığımız hayvan motifleri, çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. “Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri” adını taşıyan tezimiz, “Ön Söz” ve “Giriş”in dışında; “Türk Kültüründe Hayvan”, “Halk Anlatılarında Hayvan Motifi”, “Sonuç”, “Metinler” ve “Bibliyografya” bölümlerinden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde, Türk Halk anlatılarında hayvan motifi üzerine yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu bölümde hayvanları konu alan kitaplar, makaleler, bildiriler ile yüksek lisans ve doktora tezleri yer almaktadır.

“Türk Kültüründe Hayvan” adlı bölümde hayvanların, Türklerin hayatındaki yerinden bahsedilmiş, atlı-göçebe bir millet olan Türkler için hayvanların önemi ortaya konulmuştur.

“Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifi” adlı asıl bölümde ise çalışmamızın konusunu oluşturan halk anlatılarında hayvan motifleri incelenmiştir. Bu bölümde halk anlatılarında hayvan motiflerinin ne şekilde yer aldığı, misyonunun ne olduğu, hayvanların anlatılardaki rolleri detaylı bir şekilde ele alınarak insan-hayvan-tabiat üçgeninde analiz edilmeye çalışılmıştır.

“Sonuç” bölümünde çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

“Metinler” kısmında çeşitli efsane, destan, masal ve halk hikâyesi metinleri çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın sonunda “Bibliyografya” bölümü yer almaktadır. “Bibliyografya” yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenerek çalışma konusunu belirlememde yardımcı olan, çalışmalarım sürecinde hem görüş hem de önerileriyle beni yönlendirerek desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK Hanımefendi’ye teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca bilgi birikiminden faydalandığım, kaynaklarını ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK, Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR ve Arş. Gör. Gülda ÇETİNDAG SÜME’ye minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Ayrıca hayatım boyunca bana destek olan aileme sonsuz sevgilerimle teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

- C.** : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTDEA : Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Fak. : Fakülte
Hız. : Hazret
hızl. : Hazırlayan
m. : Masal
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
S. : Sayı
s. : Sayfa
TDAY : Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı
TDK : Türk Dil Kurumu
TTK : Türk Tarih Kurumu
Ü : Üniversite
vd. : ve diğerleri
yy : Yüzyıl

GİRİŞ

HALK ANLATILARINDA HAYVAN MOTİFİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Halk anlatıları ortak yaşanmışlığın ürünü olarak toplumun acısını, hayat tarzını, zevklerini gözler önüne serer. Efsaneler, masallar, halk hikâyeleri ve destan gibi halk anlatıları toplumun düşünce dünyasının, inanç şekillerinin en güzel ve yoğun şekilde işlendiği türlerdir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren konar-göçer kültürün zorunluluğu olarak hayvanlarla iç içe yaşayan Türkler bu ilişkileri sonucunda hayvanları folklor ürünlerine de dâhil etmişlerdir.

Çalışmamızın bu bölümünde hayvan motifleri üzerine yapılmış masal, hikâye, efsane ve destan çalışmalarını kısaca tanıtip, kronolojik olarak sıralanmış eserler hakkında bilgi vermek istiyoruz.

I. Kitaplar

Geniş halk edebiyatı içerisinde hayvan hikâyelerinin ilk örnekleri **Marzubannâme**, **Mantıku't Tayr** ve çeşitli mesnevilerde görülmektedir.

Marzubannâme, Taberistan'da X. yüzyılda hüküm süren Bavend sülalesi hükümdarlarından olan Marzuban Bin Rüstem'in Taberistan'ın halk diliyle kaleme aldığı bir eserdir. Eser Doğu hikâyeciliğinin klasik metinlerinden olup hükümdar ile veziri arasında çıkan bir tartışma sonucu nakledilen on hikâyeden oluşur. Eserin kahramanları daha çok hayvanlardan oluştuğu için fabl olarak nitelendirilebilir. Eserde hikâyelerin özü sosyal, siyasi ve ahlaki tavsiyelere bağlanmış, insan yaşamındaki temel zaaf lar ve faziletler konu edilmiştir.

Hayvan hikâyelerinin ilk örneklerinden olan **Mantıku't Tayr** ise İranlı Sufi Şair Feridüddin-i Attar tarafından kaleme alınmış, kuşların dili anlamına gelen manzum bir eserdir. Tasavvuf edebiyatının başlıca eserlerinden olan **Mantıku't Tayr**'da kuşlar ile ilgili bir hikâye kullanılarak, çeşitli semboller aracılığıyla tasavvufun temelleri, önemli prensipleri, tasavvufi yaşam ve tasavvuf inancı anlatılmaktadır. 4724 beyitten oluşan ve mesnevi tarzında yazılan eserde hakikati arayanlar yani hakikat yolunun yolcuları kuşlarla simgelenmiştir.

Hayvan masalları üzerine hazırlanmış ilk kitap olması bakımından Hüseyin Ulvi'nin 1934'te kaleme aldığı **Hayvan Masalları** adlı kitap önemlidir. Eserde birçok masal metni bulunmaktadır. Bunlardan sekiz adedini hayvan masalı oluşturmaktadır.

Mevlana'nın **Mesnevisi** de hayvan masalları bakımından önemli bir eserdir. Eser aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmış olup, 6 cilt 25618 beyittir. Eserde tasavvufî fikir ve düşüncelerini insanlar arasında olduğu kadar hayvanlar arasında da geçen olaylarla anlatmaya çalışır. Bu konuda Saim *Sakaoğlu'nun* "*Mesnevi'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri*", adlı bildirisi oldukça önemlidir. 3-5 Mayıs 1985 tarihinde Selçuk Üniversitesi I. Mevlana Kongresi'nde sunulan bildiri, 1999 yılında Masal Araştırmaları adlı eserin 183-190 sayfaları arasında yer almaktadır. .

Hayvan masalları üzerine hazırlanmış ilk bilimsel kitap ise Ali Berat Alptekin'in **Hayvan Masalları** adlı eseridir. Çalışmamızda sıkça başvurduğumuz bu eser 1991 yılında yayımlanmıştır. Eser bir ön söz'le başlamakta ve çalışmada izlenen yol hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Çalışmanın devamında çeşitli kaynaklardan derlenmiş 80 masal yer alır. Bu masallar dokuz başlık altında toplanmıştır. Masallar şu şekilde tasnif edilmiştir: tekerlemeler, vahşi hayvanlar, vahşi ve evcil hayvanlar, vahşi hayvanlar ve insan, vahşi- evcil hayvanlar ve insan, insan ve evcil hayvanlar, kuş ve insanlar, evcil hayvanlar ve zincirleme masallar. Çalışmanın devamında tasnif içerisinde metinler verildikten sonra "Masalların Alındığı Yerler" başlığında 80 masalın nereden, kimden ve ne zaman derlendiği belirtilmiştir. Çalışma 47 kaynak şahıs hakkında bilgi verilerek son bulmuştur.

Erdoğan Tokmakçioğlu'nun 1991 yılında kaleme aldığı **Ülkemden Hayvan Masalları** adlı kitap, çocuk edebiyatı dalında önemli bir eserdir. Eserde kahramanları hayvanlar olan birçok masal yer almaktadır. Masallarda barış, kardeşlik ve dayanışmanın önemi ibi konular işlenmektedir.

Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz adlı kitap, Ahmet Yanar tarafından 1997 yılında yazılmıştır. Eserde çeşitli kaynaklardan derlenmiş, hayvanlarla ilgili atasözü ve deyimler yer almaktadır.

Hayatül Hayevan Havas ve Esrarı adlı kitap,2001 yılında Kemaleddin Demiri tarafından yazılmıştır. Eser bir tür hayvanlar ansiklopedisi şeklindedir. Eserde hayvanların, neden ve ne şekilde yaratıldıkları, hadislere dayandırılarak desteklenmiştir. Ayrıca eserde hayvanlarla ilgili atasözlerine de yer verilmiş ve rüyada görüldüklerinde nasıl yorumlanacakları anlatılmıştır.

Deniz Gezgin'in 2007 yılında yazdığı **Hayvan Mitosları** adlı eser hayvanların mitolojideki yerinin açıklanması bakımından önemli bir eserdir. Kitapta ağaçkaktan yılanı kadar toplam yetmiş beş hayvana yer verilmiştir. Kitapta yer verilen hayvanlar alfabetik olarak sıralanmış ve bu hayvanların mitolojik öykülerine yer verilmiştir.

II. Makaleler

Hayvan masalları üzerine İgnaz Kunos'un 1936 yılında yazdığı "Torök Allatmesek Turkishche Tiermarchen (Türk Hayvan Masalları)" adlı makale ile 1947 yılında yine hayvan masalları üzerine Wolfram Eberhard ile Pertev Naili Boratav'ın yazdığı **Typen Turkischer Volksmarchen** adlı eserin ilk bölümü olan "Sechzig Turkische Tiermarchen (Altmış Türk Hayvan Masalı) adlı yazı önemlidir.

Bu iki yazı dışında, Wolfram Eberhard ile Pertev Naili Boratav 1953 yılında Türk masallarının tip kataloğunu hazırlamıştır. Burada hayvan masalları ile ilgili üç başlık (Hayvan masalları, hayvan ve insan, hayvan veya bir ruh) altında 82 tipe yer verilmiştir. Eser Türk masalları hakkında yapılmış ilk tip kataloğu olması bakımından oldukça önemlidir.

Özgün Baykal'ın "Mevlana'nın Mesnevisinde Hayvan Hikâye ve Motifleri" adlı makalesi 1964 yılında yayımlanmıştır. Baykal, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1959- 1960 yıllarında hazırladığı doktora tezinin özeti olarak kaleme aldığı bu makalesinde Mesnevi'de yer alan hayvan hikâyeleri ve motifleri üzerinde durmuş, motiflerde görülen özellikleri 10 maddede değerlendirilmiştir.

Saim Sakaoğlu, "Bursalı Lami'i'nin Letaif"indeki Hayvan Masalları" adlı makalesi 1999 yılında yayımlanmıştır. Makalede Lami'i Çelebi hakkında bilgiler verildikten sonra Letaif'in nüshaları ve çalışmaya konu olan nüsha tanıtılmıştır. Eserde geçen hayvan masalarından 22 hikâyenin kısa olanlarının tamamı, uzun olanların özetleri verilmiş ve benzerleri tespit edilerek karşılaştırılmıştır.

Saim Sakaoğlu'nun 1999 yılında yayımlanan "Mesnevi'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri" adlı makalesinde ise Mesnevi'de bulunan bazı hikâyelerin daha önceki ve daha sonraki hangi kaynaklarda yer aldığı ortaya konulmuştur. Arslan, Tilki ve Eşek hikâyesinin **Pançatantra, Kelile ve Dimne, Ezop** ve **Mesnevi**'deki şekilleri verildikten sonra metinlerin karşılaştırılması yapılmış ve Mesnevi'deki metnin Kelile ve Dimne'den alındığı sonucuna varılmıştır.

Ali Berat Alptekin, “Zincirleme Masallar” adlı makalesinde masallar üzerinde durmuş ve 1980 yılında Silifke’den derlediği “Ayağına diken Batan Karga” adlı masal metnine yer vermiştir.

Ali Berat Alptekin, “Hayvan Masalları” adlı makalesinde hayvan masallarının tanımını ve Türk destanlarından başlayıp Cumhuriyete kadar olan zaman diliminde yüzyıllara göre hayvan masallarına ve motiflerine yer veren kaynaklar üzerinde durmuştur. Makalede 1980 yılında derlenen yedi hayvan masalına da yer verilmiştir.

Ali Berat Alptekin’in “Hayvan Masalları Tip ve Motif Kataloğuna Doğru” adlı makalesinde hayvan masallarıyla ilgili genel bilgiler verildikten sonra 1991 yılında basılan Hayvan Masalları adlı kitabında bulunan 80 metnin ve kitapta bulunmayan 39 yeni metnin tip numarasına, motif sırasına, yayılma alanına ve masalların motiflerine yer vermiştir.

Ali Berat Alptekin “Hayvan Masallarının Formel Yapısı” adlı makalesinde **Hayvan Masalları** adlı kitabında yer alan 80 masalın formel yapısı üzerinde durmuştur. Makalenin sonunda “Notlar” başlığı altında 16 kaynak, 13 doktora tezi ve 8 yüksek lisans tezi sıralanmıştır.

Mustafa Sever “Türk Edebiyatında Aetiolojik (SebeP-Sonuç-Açıklayıcı) Hayvan Masalları” adlı makalesinde çeşitli kaynaklardan yararlanarak sebep-sonuç ilişkisine dayanan hayvan masallarını ele alıp değerlendirmiştir.

III. Tezler

III.1. Lisans Tezleri

Hayvan motifleri üzerine hazırlanmış akademik çalışmalardan biri olan Cemal Yücememiş tarafından 1940 yılında hazırlanmış, **Türk Edebiyatında Hayvan Masalları** adlı tez çalışması hayvan masalları üzerine yapılmış ilk lisans tezi olması bakımından önemlidir. Eser, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları arasından çıkmıştır.

III.2. Yüksek Lisans Tezleri

Kemal Erarslan tarafından 1988 yılında hazırlanmış, **Kâmûsu’l- Muhît Tercümesi’ndeki Türkçe Hayvan isimleri** adlı yüksek lisans çalışması, Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olan hayvanlar etrafında oluşturulmuş terimlerin araştırılması ve böylece hayvanlarla ilgili zengin bir söz dağarcığının ortaya çıkarılması

bakımından önemlidir. Eser, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımları arasından çıkmıştır.

Alpay gezer tarafından 2006 yılında hazırlanan **Soyut Kavramların Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri** adlı çalışmada 25 masal metni ele alınarak soyut kavram öğretiminde hayvan masallarının, öğretimi sıkıcı tanımlardan uzaklaştırarak kalıcı ve zevkli hale getirdiği açıklanmıştır. Çalışma Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü yayımları arasından çıkarılmıştır.

Çiğdem Mollaibrahimoğlu tarafından 2008 yılında hazırlanan **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler** adlı çalışmada sözlü ve yazılı kaynaklarda hayvanlar etrafında oluşan inançlar derlenmiş ve ve hayvanların Türk kültüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımları arasından çıkmıştır.

Berna Karaarslan tarafından 2010 yılında hazırlanan **Dîvânu Lügati't-Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme** adlı yüksek lisans tezi Sakarya Üniversitesi'nde yazılmıştır. Eserde, divanda yer alan bitki ve hayvan adlarından hareketle Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında, Türk mitolojisinde, halk inanışlarında, gelenek ve göreneklerinde bitki ve hayvanların önemi açıklanmıştır.

Serpil Yılmaz tarafından 2011 yılında hazırlanan **Mesnevî'de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu** adlı yüksek lisans çalışması, hayvan metaforlarının tasavvufî açıdan yorumlanması bakımından önemlidir. Çalışmada **Mesnevî**'nin içinde yer alan metaforlar ve bu metaforların kullanılış amacı ile tasavvufî izahları üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışma Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımları arasından çıkarılmıştır.

III.3. Doktora Tezleri

Özgün Baykal tarafından hazırlanan **Mevlana'nın Mesnevisi'nde Hayvan Hikâye ve Motifleri** adlı doktora çalışması 1960 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde hazırlanmıştır. Eserde Mevlana'nın Mesnevi'sinde yer alan hayvan masalları ve motifleri üzerinde durulmuştur.

Nedim Bakırcı'nın Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırladığı **Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme** adlı doktora çalışması 2004 yılında Selçuk Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. Çalışma iki ciltten

oluşmaktadır. Çalışmanın birinci cildi incelemeye, ikinci cildi ise Türk dünyasının değişik bölgelerinden tespit edilen 317 masal metnine ayrılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVAN

Türkler, dil, din, siyasi otorite ve yaşadıkları coğrafyalarda farklılık arz etmekle birlikte bir kültür birliğine sahiptirler. Geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler, millî benliklerini korumaları neticesinde köklü bir kültür birikimini günümüze kadar ulaştırmışlardır. Nitekim farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin sanatta, devlet yönetiminde, sosyal hayatta ve çeşitli halk inancı uygulamalarında ortak özellikler taşıdıkları görülür. Türkler konar-göçer ve avcılıkla uğraşan bir toplum olarak hayvanlarla iç içe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bu bölümde hayvanların, Türk inancı ve düşünüş kalıpları içerisindeki yeri ve Türk toplum hayatında hayvanların üstlendikleri roller hakkında ana hatlarıyla bilgiler verilecektir.

1.1. Türk Kültüründe Hayvanın Yeri

İnsanların yaşamlarında hayvanlar her zaman özel bir yere sahip olmuşlardır. Hayvanların insan hayatındaki bu özel yeri, değişen yaşayış ve inanç sistemlerine rağmen, insan hayatında önemini korumuştur.

Lucien Levy-Bruhl, **İlkel İnsanda Ruh Anlayışı** adlı çalışmasında insanların hayatlarında gerek bitkilerin gerekse hayvanların neden bu kadar büyük bir öneme sahip olduklarını şu şekilde açıklamaktadır: “*İlkel zihniyet, tüm canlı nesnelere türdeş varlıklar olarak görmekte ve hissetmektedir. Bir başka deyişle, aynı öz ve aynı niteliklere sahip bir bütüne ait olduklarını düşünmektedir. İlkel insan açısından en önemli şey onları birbirine karıştırmamak için mantıksal düzeyde tanımlanmış belli kavramlar, kullanım yaygınlığı ve anlaşılabilirlik cetveline uygun değişik sınıflar, türler ve çeşitler şeklinde sıralamak değildir. İlkel zihniyet nesnelere dikkatini çeken şey üzerinde yoğunlaşmakta, nesnenin var oluş, kendini sunuş biçimi ve yarattığı duygusal yoğunlukla ilgilenmektedir. Bize ne kadar tuhaf görünürse görünsün onun amacı bu öz, güç, mana, imunu ya da adına her ne denilecekse bu şeyin dost ya da düşmanca olarak değerlendirdiği konumlarını belirleyebilmektir. Çünkü kendini her an tehdit ettiğini düşündüğü tehlikelere karşı korunması gerektiğinden bu korku onun varlıklar ve nesnelere karşı olan tavrında belirleyici bir rol oynamaktadır.*” (Levy 2006: 22).

Hayvanlar, insan hayatından ayrı düşünülmemiş ve her zaman Orta Asya halklarının ilgi odağında kutsal bir simge ya da örnek olarak varlığını sürdürmüştür. Burada kutsal bir değer kazanan hayvan, insan hayatında temel bir yer oluşturan hayvandır. Ata, rehber vs. olarak seçilen bir hayvan ya son derece bilinen ve günlük hayatta rol oynayan ya da tam tersine az rastlanan, tuhaflığıyla şaşırtıcı olan hayvandır.

Hayvanlar doğal çevrenin, ekonomik faaliyetlerin bir yansıması olarak metinlerde yer alırken aynı zamanda çeşitli sembolik anlamlar kazanarak soyut duyguları açıklamakta somut bir gösterge olarak kullanılmışlardır. Dolayısıyla bir metinde yer alan hayvanlar tahlil edildiğinde, o ürünleri meydana getiren insanların yaşam şartları, maddi kültür ürünleri, ekonomisi ve inançları hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Kültürel unsurların edebî metinlere yansıması kaçınılmazdır çünkü edebî eserlerin arkasında sosyo-kültürel yapısıyla bir toplumun hayatı vardır. Bu bakımdan edebî ürünlerde hayvanlara sıkça rastlayabiliriz. Hayvanlar doğal çevrenin, ekonomik faaliyetlerin bir yansıması olarak metinlerde yer alırken aynı zamanda çeşitli sembolik anlamlar kazanarak toplumun soyut duygularını da ifade ederler.

Halk edebiyatı, bir milletin kökenini ve eski zamanlarda o millet ile yakın ilişkide bulunan kültürleri saptamakta çok iyi bir kaynak olarak kullanılabilir. Özellikle halk edebiyatında görülen çeşitli hayvan motifleri o milletin dini inançlarıyla ilgilidir. Taş ve bronz çağlarına ait kaya resimleri ile mezar veya kurganlardan çıkan hayvan kemikleri, çeşitli hayvan parçaları ve bazı hayvanların tasvirleri eski inançlar ile ilgilidir. Halk edebiyatı ürünlerinde görülen hayvan motifleri de yine bunlarla ilgilidir.

Hayvan motiflerinin eski inançlarla ilgisi olduğunu gösteren örneklerden biri de Kazakistan'ın Esik Kurganı'ndan çıkarılan 'Altın Adam'ın başlığıdır. Bu başlıktaki hayvan motiflerinin süsleme amacından ziyade birer sembol olduklarını ve bunların derin anlamlar taşıdığını savunan Azerbaycanlı bilim adamı Seydof olmuştur. 'Altın Adam'ın başlığındaki kuş, dağ keçisi ve koyun gibi hayvan motiflerinin birer totem olduğunu ve bunların başlıkta bulunmasının çeşitli kabilelerin birleşmesini ifade ettiğini ileri sürmüştür (Seydof 1982: 30-32)

İnsanlar, özellikle ilkel dönemlerde hayvanlarla çok sık karşı karşıya gelmişler ve bu karşılaşmaların sonucunda, insanlarla hayvanlar arasında, günümüzde bile araştırılmakta, anlaşılmaya çalışılmakta olan insan-hayvan ilişkisi ortaya çıkmıştır. Türklerin hayvanlarla olan ilişkilerinin temelinde, konar-göçer kültürün doğurduğu ekonomik mecburiyetler yatmaktadır. Avcılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan

Türkler, avcılıkla uğraştıkları dönemlerde karşılarında çıkan yabanî hayvanları avlamışlardır.

Azerbaycan, Moğolistan ve Sibirya'daki kaya resimleri, Baykal gölü çevresindeki şekiller, Pazırık Kurganı'nda ve Astana Mezarlığı'nda yapılan kazılarda bulunan Uygur duvar resimleri, daha sonraki dönemlerde ise ahşap oyma, freskler, kumaş üzerine yapılan av tasvirleri (Çoruhlu 2005: 49) avın Türklerin hayatında çok eski bir gelenek olduğunu göstermektedir.

Tüm bu tarihi eserler avcılığın Türk dünyasındaki kalıntılarıdır. Türkler yayıldıkları coğrafyalarda tarihin ilk dönemlerinden bu yana avcılıkla uğraşmışlardır.

“Altaylı Türkler, ava gittiklerinde ormana girerken gülmemek, bağırılmamak hatta konuşmamak gerektiğine inanırlar. Sibirya Türkleri ve Yakut avcıları, hayvanların insan dilini bildikleri için konuşulan her şeyin avcının zararına olabileceğini düşünürler. Bu sebeple bir tür sembolik avcı dili oluşmuştur. Av hayvanlarının ve av aletlerinin adları yerine onu çağrıştıracak başka şeyler söylenir, örtmece (euphemisme) yapılır.” (Caferoğlu 1972: 171).

Orman kültürüyle birleşen av kültürü Yakutlarda da görülmektedir.

“Yakut avcıları dokuz nefer orman Tanrısı-ruhu bulunduğuna inanırlar. Bu ruhların en büyüğü Bay Bayanay denilen ruhtur. Bazılarına göre Bay Bayanay orman ruhlarının heyeti umumiyesine verilen isimdir. Bu ruhlar avcıları korurlar, onlara bereketli av ihsan ederler.” (İnan 2000: 49).

Anadolu coğrafyasında üretilen ve Oğuzların yaşayışını anlatan **Dede Korkut Kitabı** ve Orta Asya coğrafyasının kültürel ürünü **Manas Destanı**'nda avcılık kültürünün çeşitli izleri de tespit edilebilmektedir. Bunlar avın kutsallığıyla bağlantılı inanışlar ve av hayvanlarıyla ilgili uygulamalar şeklinde görülmektedir.

Manas Destanı'nda yırtıcı avcı hayvanlardan ayı, kaplan, vaşak, pars, tilki kahramanların kuvveti, cesareti ve fiziki yapısını ifade etmede benzetme unsuru olarak kullanılırlar. Bu hayvanların ruhunun, onu avlayan avcılara geçtiğine inanılması, av kültürüyle ilgili yaygın inanışlardandır.

Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanların ilk avları veya kahramanlıkları sonucunda kendilerini ispat etmelerine karşın ya da yaptıkları işe göre ad aldıkları görülür. Bu şekilde artık çocukluk çağından çıkıp ergen olduklarını ispat ederler. Bu da bir hayvanı avlamakla, onu öldürmekle olur.

Diğer Türk boylarından farklı olarak, Oğuzlarda ava çıkmak geçim gerekçesine dayanmamaktadır. **Dede Korkut Hikâyelerinde** ekonomik sebepler değil, yiğitlik, kahramanlık ön plandadır. Oğuz beylerinin yaşayışını konu alan **Dede Korkut Hikâyelerinde** avcılık, ekonomik sebeplerden çok savaş için sürekli hazır bulunmaya, hüner göstermeye, konuk ağırlamaya, eğlenip iyi vakit geçirmeye yarayan bir çeşit silahlı spor özelliğindedir.

Oğuz yaşayışında hayvanlar, insan psikolojisine etki edecek kadar kuvvetli yer tutmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinin kahramanlarından olan Kazan Bey, rüyasında bir şahinin öldüğü görür ve rüyasını kötü bir durum olacağı şeklinde yorumlar. Rüyanın etkisinden kurtulamaz ve sonunda yurduna döner.

“Aynı gece Kazan, av yerinde kötü bir rüya görür, uyanır. Yumruğunda çırpınan şahin kuşunu ölüyor görür. Gökten yıldırım ak otağının üzerine çakar, kargı gibi kara saçına uzanır, uzanarak gözünü örter, kapkara duman yurdunun üzerine dökülür, kuduz kurtlar evini dişleyip yırtar, bileğinden on parmağını kanda görür. Rüyayı gördükten sonra aklını, fikrini toplayamaz. Kardeşi Kara Göne rüyayı yorumlar. Kara bulut devlet, yağmur asker, saç kaygı, kan karadır. Gerisini Allah bilsin der. Kazan hemen yurduna döner. Oğuz beylerinin yardımıyla çoluk çocuğunu, malını, hazinesini kurtarır ve geri döner.” (Ergin 2000: 43)

Türkler, hayvancılıkla uğraştıkları dönemlerde de sürülerine saldırıp maddi kayba uğramalarına sebep olan yabani hayvanları, sürülerini korumak için avlamaya mecbur kalmışlardır. Yerleşik hayata geçtiğinde de tarım ve ticaretle uğraşan Türk insanı, tarlalarındaki mahsulüne zarar veren veya ticaret kervanlarına saldıran yabanî hayvanlardan dolayı maddî ve manevî zararlara uğramıştır. Türkler, ekonomik kaygılarının yanında, tarihî dönemler içerisinde mensup oldukları dinî inanç sistemlerinden kaynaklanan sebeplerden ötürü de hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Türkler, özellikle hayvan atalık kavramının etkili olduğu ilkel inanç sistemlerine mensup oldukları dönemlerden kalma inançlarını, bugün dahi mensup oldukları dinlere ve dolayısıyla da dinî inançların etkili olduğu sosyal hayatlarına dâhil etmişlerdir.

Av ve avlanma, eski Türklerin yaşamında çok büyük yeri ve önemi olan geleneklerdir. Avlandığı hayvanı yemek, onun gücünü ve becerilerini benimsemek demektir. Aynı şekilde hayvan kılığına girmek, onun gibi hareket etmek, o hayvanın kuvvetine kavuşmak anlamına gelmektedir. Bu açıdan baktığımızda av, eski Türkler

için sadece geçim kaynağı değil, aynı zamanda çok sayıda sembolik anlamlar taşıyan uygulamaları da içinde barındıran bir ayındır.

Türk mitolojisinde av esnasında yeraltı dünyasından gelen kötü ruhlarla karşılaşma konusu da geçmektedir. Yeraltı dünyasına hizmet eden hayvanlar, avcıyı yer altı dünyasına, yani ölüme sürüklerler. Bu duruma genellikle geyik avlarında rastlanmaktadır. Metinlerde geyik peşine düşen avcının geyiği öldürmesinin ardından kendisinin de başına bir felaket geldiği görülür. Geyik avının avcıya uğursuzluk getireceği inancı yaygındır. Bazen de tam tersi, avcıya yol gösteren, onu zor durundan kurtaran av hayvanları motifi karşımıza çıkar, örneğin Oğuz Kağan destanındaki boz kurt. Çalışmanın ileriki sayfalarında bu konuya daha geniş yer verilecektir.

“Türklerle tarih boyunca kurulmuş tüm devletlerde sosyo-ekonomik yapının hayvancılık üzerine kurulu olduğu görülür. Hayvancılık konar-göçer yaşamın temel unsurudur. Türk topluluklarında hiçbir zaman gelişigüzel hayat tarzı yaşanmamıştır. Geniş bozkırlar, çeşitli boylar arasında paylaştırılmış ve kendi aralarında bir mülkiyet anlayışı oluşturulmuştur. Bu mülkiyet anlayışının ortaya çıkmasında Türklerin konar-göçer toplum olması, hayvancılığa dayalı ekonomisinin bulunması önemli bir faktör olmuştur. Hayvan üslubunun doğuşunda insanların tabiatüstü kuvvetlere karşı olan eğilimleri kadar (korku, saygı, büyü, sihir vb.) bozkır hayatının gerektirdiği konar-göçerlik ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan hayvan besleyiciliği ve çobanlık bu hayat tarzının gerekli kıldığı ekonomik faaliyetler rol oynamıştır. Bozkırların yüzyıllarca efendisi olan Türk boyları neticede hayvan üslubu etrafında bir inançlar sistemi oluşturmuş ve bu inançlar sistemi içinde maddi ve manevi her alanda hayvan üslubunu içeren orijinal bir kültür yaratmışlardır. Kemer tokaları, hançer kabzaları, süs eşyaları, at koşum takımları gibi taşınabilir eşyalar üzerine işlenmiş pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuşlar, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvanların mücadele sahneleri yanında hikâye, efsane, destan gibi edebiyat türlerinde her türlü dini inançlarda, örf ve âdetlerde hayvan üslubu geniş yer tutar.” (Çay 1990: 13).

Türklerde hayvan üslubunun geniş yer kaplamasında Türklerin İslam öncesi inanç sistemi olarak bilinen Şamanizm’in de etkisi olduğu düşünülebilir. Şamanizm yüzyıllar boyunca Türklerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Türkler için İslam dini yaygın bir din haline gelinceye kadar Şamanizm, özellikle göçebe Türk toplumları arasında varlığını sürdürmüştür. Eski Türk toplumlarının, hayvancılıkla uğraşan insanlardan oluşması ve göçebe yaşam tarzının da etkisiyle Şamanizm, Türk

toplumlarında çok eski çağlardan beri atalar kültü, hayvan kültleri ve doğa kültleriyle birlikte görülmüştür.

Türklerin hayatında eski dönemlerden bu yana çok önemli bir yere sahip olan Şamanizm hakkında Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı kitabında şu şekilde bahsetmektedir:

“Şamanlığa girdikten sonra her Şaman’ın hayvan ana denilen bir koruyucu ruhu olur. Özellikle Orta Asya ve Sibiryâ Türklerinde çok yaygın olan hayvan ana ongunu, bütün toplumun atası ve koruyucusu olarak kabul edilen hayvan ata ongunundan farklıdır. Hayvan ana yalnızca belirli bir Şaman’ın koruyucu ruhuydu ve bu ruh Şaman’a hayatı boyunca yardım ederdi. Şaman’a, esrime halinde bulunduğu zaman öteki dünyadan haber verenler de bu ruhlardır. Hayvan ana, Şaman’ın herhangi bir hayvanda cisimlenen canı veya eş ruhu olarak da düşünülebilir. Bir bakıma Şaman, bu ruhla bir hayvanda bedenleşir. Bu hayvanın hayatıyla Şaman’ın hayatının birbirine bağlı olduğu, hayvan ana ölürse Şaman’ın da öleceği kabul edilir. Örneğin iki rakip Şaman’ın hayvan anaları kavga edebilir ve birbirini öldürebilirler. Bu nedenle ruhları küçük ve önemsiz hayvanlar olan Şamanların değerleri de toplum içinde azdır. Fakat Şaman olgunlaştıkça yeni bir hayvanı hayvan ana olarak alabilir. İyi hayvan analar boğa, aygır, geyik, kartal ve ayı; daha zayıf hayvan analar ise kurt ve köpektir.” (İnan 2000: 47).

Tabiatın aslî ve tabîî üyeleri olan hayvanlar, insanlığın en eski inanç dönemlerinden beri varlığını sürdürmektedir. Hayata dair pek çok bilgiyi onlarla birlikte öğrenen insan için, bir nevi ongunlar kültü olan hayvanlar âlemi, semâvî dinlerin yaşandığı asırlarda da önemini kaybetmemiş, bazı türlerinin kutsal kabul edilmesinin yanı sıra kötü, çirkin, korkunç, ilginç vb. kabul edilenleri de olmuştur. Hayvanlar, her çeşit kavramı karşılayan birer motif olarak düşünce ve inanç dünyasında var olmuşlardır.

İnsanlığın, hayvanlar âlemiyle olan köklü ve renkli münasebetinin tüm ayrıntılarıyla takip edilebileceği yegâne alanlardan birisi de Türk inanç, düşünce ve kültür tarihidir denebilir. İlkel çağlarda kendilerine yırtıcı hayvanları ve alıcı kuşları hayvan ata olarak seçen ve uzun asırlar boyunca yalnız at üzerindeyken hayatı okuyabildiğine inanan Türkler için hayvanlar; tüm coğrafyalarda ve tüm asırlar boyunca bayraklara, sancaklara konulan armalar; dağlara, nehirlere, göllere, şehirlere ve hatta millî kahramanlara verilen isimler olacak kadar önem taşımışlardır. Yüzyıllardır

Türk'ün sevgilisi suna boylu, duduk dilli, keklik sekişli bir güzel ve Türk güzelinin yavuklusu da kurt belli, şahin bakışlı, arslan gibi; koç gibi bir yiğittir (Ceylan 2003b: 28).

Hayvanların, insanoğlunun dünyayı paylaştığı diğer canlılardan olması dolayısıyla insanlar ve hayvanlar bu paylaşım esnasında sık sık karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmalar, insanoğlu için bazen faydalı, bazen de zararlı olmaktadır. Bir ayının saldırısına uğrayan insan, yaralanmakta ya da hayatını kaybetmektedir. Ancak, aynı ayıyı avlayıp postundan kıyafet yapmayı başarabilen insan için bu karşılaşma faydalı olabilmektedir.

Propp, hayvan ile insan arasındaki dostluğu eski totem inanişının daha sonraki çiftçilik dönemlerinde aldığı yeni şekil olarak açıklar (Propp 2001: 128).

İnsan ve hayvan arasındaki sıkı bağ, insanın göçebe yaşamına kadar götürülebilir. Göçebe bir hayat yaşayan insanlar, işlerini kolaylaştırmak, göç edebilmek, hayvanların gücünden yararlanmak, kısaca hayatlarını idame ettirebilmek için hayvanlarla iç içe yaşamışlardır. İnsan ve hayvan arasındaki bu ilişki, yaşam tarzının kaçınılmaz gereğidir.

Roux, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar adlı kitabında** hayvanların Türklerin hayatındaki yerini şu şekilde açıklamaktadır.

“Kendisinden üstün güçlere sahip olan hayvanlar, dünyayı tanımaya çalışan ilkel insanın zihninde farklı inançların doğmasına sebep olmuştur. Kendisinde olmayan güçlere sahip olan hayvan, kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu ve yön bulma yeteneği ile ilkel insanın zihninde mükemmelleştirilmiştir. Hayvan, ilkel Türk insanının zihninde insan olmayan, endişe veren bazen de yüceltilendir. Aynı zamanda çok yakın, çok alışıldık olan ve bu sebeple de güven duyulan bir canlı türüdür.” (Roux 2005: 70).

Türkler, tarihin ilk devirlerinden beri birlikte yaşadığı hayvanlar etrafında birçok halk inanişına da sahip olmuştur. Halk inanişlarının toplumun hayat tarzından ayrı tutulamayacağı düşünülürse hayvanların Türklerin halk inançlarında yer alması kaçınılmaz olacaktır. Hayvanlarla ilgili inançlar, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nden, Türklerin eski dinlerinden biri olan Şamanizm'e kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Tarih öncesi dönemlerden beri göçebe Türk hayatının hayvancılığa dayalı olması, bu inançların oluşmasını derinden etkilemiş ve büyük bir kısmının İslâmiyet'i kabul ettikten sonra dahi, özellikle sanatta ve folklorda yaşamasını sağlamıştır. Eski Türk dünyasında geliştirilen hayvanlarla ilgili temel inançların Totemizmle de ilişkili

olduğu düşünülebilir. Kendisinden türediğine inanılan ve onları akrabalık bağlarıyla birbirine bağlayan totemler, tipik göçebe karakterini yansıtacak şekilde hayvanlardan seçilmiştir. Öte yandan animizme dayalı bir dinî yapı arzeden eski Türk inançları, hayvanla insan arasındaki farklılığı ya ortadan kaldırmış ya da en aza indirmiştir. Bu düşünce sistemine göre insanlar ve hayvanlar kolayca birbirine dönüşebilmekte veya klasik şaman âyinlerinde olduğu gibi hayvanlar insanların bir başka âleme geçmesinde aracılık fonksiyonunu üstlenmektedir. Totemizme inanan halklar arasında en gözde hayvanlar kurt, kartal ve geyiktir. Bu hayvanların klasik totem tanımına uyacak şekilde üstlendikleri bir başka fonksiyon da “rehber hayvan” olmalarıdır. Buna göre totem olan bu hayvanlar, kabilenin göç edeceği herhangi bir yere doğru onlara öncülük edip yol gösterir.

Türklerin hayvanlarla iç içe yaşamı ve hayvanları, güven duyulan birer canlı olarak algılamaları hayvanlar etrafında birçok farklı inancın oluşmasına sebep olmuştur. Türk dünyasında hayvanların her türlü hareketleri yorumlanmıştır. Hayvanların hal ve hareketlerinden doğum, ölüm, evlenme, hava olayları vs. gibi pek çok durumun değerlendirilmesi yapılmıştır. Türk kültürlü halklardan bazılarının hayvanlar etrafındaki inançları şu şekildedir:

Azerbaycanda at önemlidir. Gelin alma, genellikle at ile olur. Gelin, yeni evine girmeden önce, atın karnının altından geçirilir. Bu uygulama esnasında, Allah'tan (cc.) erkek çocuk dlenir. Azerbaycanda, büyük bir kesim, atı murad olarak görmektedir. Atın, rüyada görülmesi iyiye işaret sayılır yine Azeri Türklerinde, çocuk ana rahmindeyken annenin istek ve arzularına göre, çocuğun cinsiyetini tahmin etme yaygındır. Rüyasında balık ve elma gören kadının çocuğunun kız olacağına inanılır.

At nalının Karaylarda koruyuculuğuna inanılır. Bu yüzden evlerin kapılarına asılır (Kalafat 1992: 3).

Hemen bütün Türk kesimlerinde olduğu gibi Kırgızlarda da “at” önemlidir. Yedi yaşına gelen Kırgız erkek çocuklarına ağaç dalından bir sembolik at yapılarak çocuk, ata bindirilir. Bu uygulama ile çocuk hem ata binmeyi öğrenir hem de and içmiş olur (Kalafat 1992: 3).

Kazaklarda yeni doğan erkek çocuğun yedi gün içerisinde düşen göbeğinin parçası bir atın yelesine takılır. Böylece çocuğun at gibi cesur ve atak olacağına inanılır. Düşen parça bir kız çocuğunun ise kısrağın yelesine takılır. Böylece kız çocuğunun ilerde uysal ve sakin olacağına inanılır. Çocuk dünyaya gelince ilk müjdeyi, doğumu ilk

duyan çocuk verir. Bu çocuğa hediye verilir. Bu hediye çoğu zaman at ya da para olur yine Kazak Türkleri sürekli düşük yapan anne adayının düşük yapmasını önlemek için devenin yününden yapılmış iplik ile düşük yapacak anne adayının eteğinin ön tarafına dikerler. Bu işlem ‘Güngörmüş’ diye tabir edilen o yerin yaşlı kadınlarından birisi tarafından bazen de ‘Baksi’ tarafından yapılır. İşlem yapılırken Kelamı-ı Kadim okunur (Kalafat 1992: 3) Böylece düşük yapmanın önleneyeğine inanılır.

Kazak Türklerinde it uluması iyiye yorulmaz. İt uluyunca, kötü bir olayın vuku bulacağına inanılır bu inanca Avarlarda ve Kumuklarda da rastlanmaktadır. Köpeğin kurt gibi uluması, ölümün habercisi olarak algılanır ayrıca Avarlarda ve Kumuklarda baykuş konan damdan ölü çıkacağı inancı da hâkimdir (Kalafat 1992: 4).

Gagauzlarda da baykuş, ölüm habercisi olarak bilinir. Baykuşun gece ağlaması, baykuşun bulunduğu evden ölü çıkacağına işaretler. Gagauzlar’da köpek veya kurtun uluması da ölüm habercisi kabul edilir. Tavuk, horoz gibi öter ise ölüm haber verdiği inanıldığı için tavuğun başı kesilir. Makedonya Türklerinde Anadolu’da olduğu gibi baykuşun çatıya konup ötmesi, köpeklerin uluması, horozların zamansız ötmesi, yine ölüm habercisi sayılmaktadır (Kalafat 1992: 3).

Kıbrıs’ta inşaatın temeline, inşaatın sağlam ve hayırlı olması için kurban kanı akıtılır. Bu çoğu zaman bu kurban bir horoz olur. Kesilen horozun eti, inşaat ustalarına yedirilir (Kalafat 1992: 5). Halk arasında da inşaat su sızıntısı olmaması için ya da akıntılardan meydana gelen su lekelerine karşı tavana kurban kanı sürülür. Bu uygulamanın eski Türk inancı ile de ilgisi olması muhtemeldir.

Türk halk inançlarında kurt oldukça önem taşır. Kurt, çoğu zaman börü olarak bilinir. Bazen kaşkı, kaşkı veya canavar olarak da geçer. Yalnız bu kurt sıradan bir kurt değil Bozkurt’tur. Kurt, Türklerde yol göstericidir. Ergenekon destanında sıkıntı ve kıtlık içine düşen halka kurt rehberlik etmiştir. Türk halk inançlarının destan boyutunda, kurt bazen karşımıza Tanrısal boyutu ile çıkar. Yine bu düşünceye paralel olarak, Göktürler, her yıl yedinci ayın yedinci gününde dişi ve erkek kurt ataya kurban keserlerdi. Kurt’un neden Türk halk inançlarında önemli olduğuna gelince, Kalafat’a göre Kurdu esaret altına girmeye dayanmadığı, hayatı boyunca eşinden başka kurtla çiftleşmediği, Eşi ölünce hayatını dul olarak devam ettirdiği, karnı tok olduğu zaman boş yere canlılara saldırmadığı için, Kurdu Türkler, kendi karakterleri ile birleştirmişlerdir. Bu yüzden Türkler Kurdu önemli saymışlardır (Kalafat 1992: 5).

Türk dünyasında hayvanlar türeyiş efsanelerinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Türk dünyasında hayvandan türeyiş denilince ilk akla gelen hayvan kurttur. Kurttan türeyiş efsaneleri Göktürklerin menşeleri bahsinde de yer almaktadır. Göktürklerin türeyiş efsanelerinde yok olan bir halkın son temsilcisi olan bir çocukla kurdun birleşmesinden yeniden bir halkın doğduğu anlatılmaktadır.

Bahaeddin Ögel, kurdun, Yakut Şamanlarının en önemli afsun hayvanlarından biri olduğunu belirtmekte ve kurdun eski zamanlarda da ve Hun çağında da Orta Asya halklarının birinci derece öneme sahip “töz” hayvanlarından olduğunu söylemektedir (Ögel 1995: 42).

Yakut masallarında kutsal ruhların dokuz oğullarının hepsi de kurda benzetilmiştir.

Eski Türkler tarafından kendilerine kılavuzluk ettiği için kutsal sayılan kurdun bu özelliğiyle ilgili olarak Pertev Naili Boratav, Afyon yöresinden derlediği bir rivayete göre Kurtuluş Savaşının son safhalarında, ordu kumandanlarından birine kurt kılavuzluk etmiştir. Baska bir anlatıya göre kurdun aslı insandır. Dört kardeşirler ve en küçükleri dağlarda kardeşlerine kılavuzluk etmektedir. Günün birinde kardeşler hayvan sürülerini paylaştıklarında en küçüklerine bir şey vermezler. Bunun üzerine kurt kardeş “*Her rastladığım yerde hayvanlarınızı öldüreceğim.*” diye ahd eder. Baraklılar ise kurda “*Hazreti Ali'nin iti*”dir demektedirler (Boratav 1997: 57).

Hazar Türkleri, çocuk kırk günü doldurunca beşiğe konulup beşiğin direğine kurt kemiği, çocuğun elbisesine ise kurt dişi takarlar. Hazarlar, kurt dişinin çocukları nazardan koruduğuna inanırlar (Kalafat 1992: 2).

Hazar Türkleri, nazardan korunmak için evlerin girişine geyik veya koçbaşları asarlar. Nazara karşı tütsü ve muska yapılırdı. Evlerde nazara karşı üzerlik otu vardır. Evlerin girişine ise koç ve geyik başları asılır. Bu uygulama ile nazardan korunulduğuna inanılır. Hazar Türklerinde hayvancılık çok yaygındır. Hayvancılığın yaygın olması hayvancılık ile ilgili inanışları da çoğaltmıştır. Hazarlar koyunun cennetten çıktığına inanırlar. O yüzden koyunu dövmez, aç bırakmaz ve koyuna eziyet etmezler. Türbelere geyik boynuzu konulur. Yeni doğan çocuğun beşiğine kurt dişi ve kurt kemiği takılır. Kurdun yol göstericiliğine inanılır. Kumru kuşunun cennetten çıktığı kabul edilir. Onu vuranın cezalandırılacağına inanılır. Hazarlar ev yılanını kutsal sayarlar. Evden çıkan yılanı dokunulmaz. Yarasa, tilki, baykuş gibi hayvanlar ise uğursuz sayılırlar (Kalafat 1992: 3).

Nahçıvan Türkleri ise, evlerde ev yılanı beslemeyi uygun bulmamaktadır (Kalafat 1992: 2).

Abdülkadir İnan, bugünkü Şamanist Türklerde de kurdun kutsî bir varlık olduğunu belirtmektedir. Şaman davullarında mutlaka kurt resmi bulunur. Tuba (Uranhay) Türklerinin kam dualarında Bozkurt'a hitap edilir:

*“Üstü kудaydan çarlıktım
 Çedi konukta çem çibezim
 Çedi konu-кта çem çiyrim
 Kудayımning kayırızı
 Kök pörü erenim kayrahan!
 Aksım punnun çılgaksan
 Kü pörüm
 Yukarı Tanrı'dan memurum!
 Yedi gün (muttasıl) yemek yemez (hayvan) ım
 Yedi gim yemek yerim
 Tanrımın merhametli (bende) si
 Bozkurdum, efendim!
 Ağız ve burnunu (dili ile) yalamakta olan
 Boz kurdum!”* (İnan 1998: 73).

Bahaeddin Ögel, kurdun, Yakut Şamanlarının en önemli afsun hayvanlarından biri olduğunu belirtmekte ve kurdun eski zamanlarda da, Hun çağında da Orta Asya halklarının birinci derece öneme sahip “töz” hayvanlarından olduğunu söylemektedir. Yakut masallarında kutsal ruhların dokuz oğullarının hepsi de kurda benzetilmiştir. (Ögel 1998: 21).

Kurt, eski Türk kültüründe at ile birlikte en önemli yeri tutan hayvandır. Türkler, kendilerinin kurt soyundan geldiğine, seferlerde kendilerine kurdun yol gösterdiğine inanmışlardır. Türkler, güçlü ve saldırgan bir hayvan olan kurdu kendilerine simge olarak seçtikleri gibi, komşuları da onları kurttan türemiş saldırgan karakterli insanlar olarak tanımışlardır.

Gök Türkler'e göre dişi kurt “Ulu Ana”, Uygur Türkleri'ne göre de erkek kurt “Ulu Ata”dır. **Oğuz Kağan** destanında, Oğuz'a her sefere çıkışında gök bir kurt

öncülük eder. Çingizname’de Alanguva, gökten inen bir kurttan gebe kalır ve doğan çocuğun soyundan da Cengiz Han gelir (Köprülü 1981: 236-238).

Dede Korkut Hikâyelerinde kurt yüzünün mübarek olduğu belirtilir. Yine Dede Korkut Öyküleri’nden birinde Salur Kazan, kurtla haberleşir, kendisine yurdundan haber vermesini ister.

Türk destanlarında kurt yol gösteren, sıkıntılı anlarda yardıma yetişen bir varlıktır. Uygur Türkleri’nin **Kutlu Dağ Destanı**’nda kurt, ülkeye bolluk ve mutluluk getirdiğine inanılan kutlu bir kayanın Çinliler’e verilmesinden sonra, üzerine uğursuzluk çöken ülkenin açlığa mahkûm olması üzerine kendilerine yeni bir yurt arayan Türkler’e kılavuzluk etmiştir (Ögel 1993: 13-114).

Batıda Kuman Türkleri’nde kurdun yardımına başvurulduğuna ilişkin kayıtlar bulunmuştur. MS 160-170 yılları arasında topraklarından ayrılmak zorunda kalan Tabgaç Türkleri’nin ataları olan Hun Türkleri’nin bir Bozkurt’un önderliğinde yolsuz dağlardan aşabilmişlerdir (www.turkronline.com).

Yüzyıllarca geniş bozkırlarda hayvanlarla iç içe olan Türk topluluklarında hayvanlar tabîi olarak folklorda, dil ve edebiyat alanında, din ve inanç sisteminde çeşitli şekilde yer almaktadır. Hayvan takviminin kullanılması, insanlara hayvan isimlerinin verilmesi eski Türk toplumunda hayvanların tuttuğu yeri anlamak için ipuçları vermektedir. Yerleşik medeniyet tipinde ise toprak geçim vasıtasının temelini oluşturduğundan, hayvanların geçim kaynağı olarak önemi azalmıştır.

Hayvanların insan hayatında bu kadar önemli olması, günlük yaşamın dışında mitolojiyle de yakından ilgilidir. Birçok milletin mitolojisinde soyların hayvandan türediğine inanılmaktadır.

Bütün bu sebeplerin ve gereksinimlerin ışığında, Türk milleti, hayatında önemli bir yere sahip olan hayvanlara kutsiyetler yüklemiştir. Türkler, kimi zaman sürülerine ve kendilerine saldıran kurtla, kimi zaman kendisine yoldaş olan atla kimi zaman da avlamak için en uygun hayvan olan geyikle ilgili inanmalara sahip olmuşlardır. Türkler, bu inanmaları folklor ürünlerine de konu etmişlerdir.

Hayvanlar, Türklerin inanç dünyasında da, her dönemde varlığını sürdürmüştür. Türk kültüründe hayvanların algılanış biçimlerini açıklayabilmek için hayvanların Türk inanışlarındaki yerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

1.2. Türklerin İnanç Dünyasında Yer Alan Hayvanlar

Sosyal hayatında hayvanlarla bu denli içli dışlı olmuş ve bu hayat tarzını binlerce yıl devam ettirmiş Türk halkının inanç sisteminde hayvanların yer alması olağandır. Hayvanların Türklerin hayatındaki bu özel yeri, değişen yaşayış ve inanç sistemlerine rağmen, insan hayatında önemini korumuştur.

“Türkler; tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Orta Asya’daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemleri atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü üzere üçlü bir din anlayışından oluşmaktadır. Bunlardan atalar kültürünün çeşitli eski Türk zümreleri arasında en köklü ve en eski inançlardan birisi olduğu söylenebilir. Atanın öldükten sonra ailesine yardım edeceği inancından doğan, korku ve saygıyla karışık bir anlayıştan oluşan atalar kültü, Budizm ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin yayılmasından sonra da Türkler arasında kuvvetinden bir şey kaybetmeden varlığını devam ettirmiştir. İslamiyet, VII. Yüzyılda yayılmaya başlamış, Türklerin bu yeni dine geçişleri de aynı yüzyılda başlamış ancak, X. Yüzyılda tamamlanmıştır” (Turan, 1994:110).

Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden önce Budizm, Totemizm, Şamanizm, Yahudilik, Hıristiyanlık vd. gibi dinleri de benimsemişlerdir. Türkler, geçmişte inandığı dinlerden ve pratiklerden elde ettiklerini İslamiyet’i benimsediklerinde de korumuşlardır. Bu durum yeni bir din dairesine giren toplumun, eski inançlarını tamamen yok sayamamasıyla ilgilidir. Günümüzde birçok inanç ve uygulamanın kökenine indiğimizde, eski Türk inanışlarının izlerine rastlarız.

Hayvanlar, hem İslamiyet’te hem de İslamiyet’ten önceki eski Türk dinlerinde yer almıştır. Kültürümüzde oldukça önemli bir yere sahip olan hayvanların inançlarımızdaki yeri de oldukça önemlidir.

1.2.1. Eski Türk İnançlarında Hayvanlar

Bütün eski inançlarda olduğu gibi, eski Türk inanç sisteminde de hayvanlar önemli bir yere sahiptir.

1.2.1.1. Totemizmde Hayvanlar

Totemizm insanla hayvan, bitki ya da bir tabiat gücü ile kurulan akrabalık ilişkisine dayalı bir düşünce sistemidir. Totemizm genellikle dinlerin en ilkeli

sayılmaktadır. Totem olduğuna inanılan hayvan ya da bitki kutsal kabul edilir. Totemle akrabalık ilişkisi kurularak bu sayede üstün güç elde edileceği inancı hâkimdir.

İnsan, totem olarak kabul ettiği varlığın içinde, zamanla, kutsal bir ruhun yaşadığına inanmıştır. Hayvanlara tapmak da bu totem anlayışından kaynaklanan eski bir inanıştır. Birçok toplum, hayvanı kutsal ya da bazı yörelerde ise doğrudan tanrı olarak kabul etmiştir. Örneğin Mısır'da yapılan çeşitli kazılarda insan mumyalarının yanı sıra, kedi, şahin, timsah gibi birçok hayvanın da mumyası bulunmuştur. Bu, başlangıçta Mısır'da totemlere tapan kabilelerin olduğunu gösterir. Totemler ya bir hayvan ya da bir bitkiydi. Totem-hayvanını öldürmek veya yemek suç ve günah sayılırdı (DTA 1975: 534).

İlk insanlar, yasadıkları çevredeki hayvanların gücünden ve onların yırtıcılıklarından başlangıçta ürkmüşlerdir. Bu ürküntü bir süre sonra hayranlığa dönüşmüş ve sonuçta hayvanlara tapınma şeklini almıştır. Bu dönem, insanoğlunun hayvanın üstünlüğünü kesin olarak kabul ettiği bir dönemdir ve “*zoomorfik dönem*” (hayvan biçimli tanrılar dönemi) diye adlandırılır. Bir hayvanın tanrı olarak algılanabilmesi, hayvanın gücü ve hayvanın sevimliliği gibi iki temel ilkeye dayanır. Nitekim bu dönemde sadece güçlü ve yırtıcı hayvanlar değil, geyik gibi sevimli hayvanlar da tanrılığa yükseltilmiştir. Ancak bunlar her zaman azınlıktadır (Esin 1978: 41-42).

Asya Türklerinin dinsel inançları üstüne araştırmalar yapmış olan Abdulkadir İnan, bu konuda şu bilgileri verir:

“Türk ırkından Şamanistlerde çok yaygın olan putlar: Kozan(tavşan), aba(ayı), bürküt (kartal), tiyin(sincap) ve buna benzer adlar taşıyan putlardır. Şamanistlerin en çok saydıkları putlardan biri, bir ayı tasviridir. Kuş gibi tasvir edilen ruhlara, daha çok Yakutlarla komşuları Dolganlarda rastlanır. Yakutlarda en çok saygı gören kuş, kartaldır. İlkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartalın kanatlarını ilk sallayışında buzlar erimeğe başlar, ikincisinde ilkbahar gelir. Eski Türk boyları kurdu ata tanımışlardır.” (İnan 1995: 132)

Jean Paul Roux, totemciliğe ilişkin şunları söyler: İlk bakışta, totemcilik gibi görünen her şey, totemcilik değildir. Örneğin; bir hayvan atanın varlığı, onun totem olmasına yetmez. Zira totemci olmayan topluluklarda da hayvan ata efsanelerine rastlanır. Totemcilikte hayvana tapma yoktur. Totemler tanrı değildir. Onlara bir dost ve akraba olarak saygı gösterilir (Roux 2005: 143).

“Totemcilik ancak boy örgütlenmesi olan yerde var olabilir. Totemin koruyuculuğu karşılıksız değildir. İnsanın ilk yükümlülüğü totem hayvanı öldürmek ve yemekten kaçınmaktır. Yasak yalnızca akraba boyun üyeleri için geçerlidir. Totemin bütün bir klanla özel bir ilişkisi vardır. Totem, her şeyden önce klanın atasıdır. Klanın koruyucusudur. Klan halkına zor durumlarda yol gösterir. Evlatlarını daima tanır ve korur.” (Roux 2005: 147).

Totem inanişında insan vücudunun bazı kısımları özel bir kutsallık taşımaktadırlar. Örneğin saç ve kan gibi. Totemi oluşturan insanlar, tek bir aile ve kan kardeşi sayılırlar. Bu nedenle klan üyelerinden biri, başka bir klan üyesi tarafından öldürülürse onun kanı yerde bırakılmaz. Kan davası gütmek, bütün klan için bir borç sayılmaktadır. Bir başka tabu ise, klan içi evliliktir. Klanlardaki kadınlar ve erkekler kardeş sayılırlar (Tezcan, 1996: 115).

Türklerden bir grubun “kurt”u (Gökböri) ata olarak tanıdıkları, Göktürklerin kurttan türedikleri hakkındaki efsanenin Çin kaynaklarına kadar geçtiği bilinmektedir. X. Yüzyılda Abbasoğulları döneminde özel bir görevle Türklerin yaşadığı bölgeleri gezmiş olan Arap bilgini İbni Fadlan, Başkurt Türklerinden bir kısmının “yılan”a, “balık”a veya “turna”ya taptıklarından söz etmektedir. XI. yüzyılın Arap tarihçilerinden Gardızı de Kırgızlar içerisinde “inek”e, “kirpi”ye, “saksağan”a ve “şahin” e hatta güzel ağaçlara tapanların bulunduğunu anlatmaktadır (Turan, 1994: 98). Fakat, Türklerde totem inanişının olmadığını ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır. Örneğin, İbrahim Kafesoğlu, Türklerde kurdun saygıdeğer bir simge sayıldığını; fakat ona tapılmadığını, ayrıca totemci ailede ana hukukunun hakim olduğunu; oysa Türk ailesinin ataerkil bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır (Tezcan, 1996: 115).

Göktürklerin Türeyiş Efsanesi’nde kurt, ana olarak karşımıza çıkar. Bu efsaneye göre; öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk kalır. Dişi bir kurt çocuğu büyütür ve onunla evlenir. Bu şekilde soyu tükenmek üzere olan Göktürkler bir kurdun bu çocuktan hamile kalmasıyla soylarını devam ettirirler (Ögel 1993: 22-23)

Uygur Türklerine ait olan Türeyiş Destanı’nda ise kurt, baba olma özelliğiyle karşımıza çıkar. Bu destanda tanrı bir Bozkurt şekline girer ve Hun beylerinin kızıyla evlenir. Bu evlilikten doğan çocukların sesi bozkurt sesine benzemektedir (Ögel 1993: 26-27).

Kurdun totem olarak kabul edildiğinin izlerine Türkiye’de de rastlanır. Beyşehir yöresindeki Türkmenlerde ‘Aslımız kurttur, yaygımız yurttur’ şeklinde söylenegelen söz, bunun kanıtıdır (Güngen 1997: 20).

Koyun da totem olarak da kabul edilmiş ve efsanelerde de yer almış bir hayvandır. Bir efsaneye göre koyunlar yerden biter. Yere koyun kemiği ekilecek olursa kuzular çıkar. Bu kuzuların göbeğinin yerden kopması içinse ürkütölmeleri lazımdır (Uraz 1994: 39).

Yakut ve Altay Türkleri ayıyı totem olarak kabul ederler ve onu orman ruhunun temsilcisi sayarlar (Ögel 1993: 39).

Moğollar, atalarının kırmızı bir köpek olduğuna, köpektен türediklerine inanmaktadırlar (Dıykanbayeva 1999: 59).

Totemizdeki kutsal hayvanla kurulan ilişki efsanelerle desteklenerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Verilen efsanelerde bazı halkların bir hayvan türünden geldiklerine inanıldığı görülür. Bu durum eski Türk inanışlarından totemizmin halk anlatılarına yansımadır.

Totem kabul edilen hayvanlar arasına da girmiş olan geyiğin, Türk mitoloji ve masallarında yeri büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski ve orijinal bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Dişilik ise doğurganlığın, bereketin ve narin olmanın bir ifadesidir.

1.2.1.2. Animizmde (Canlılık, Ruhçuluk) Hayvanlar

Animizm, ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, bunların ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda, bitkilerde ve giderek tüm doğada çeşitli suretlerde dolaştığına, hatta olayları yönettiğine inanılan sistemdir.

Bu inanca göre, ruhun bedene ya da bedenın bazı bölümlerine bağlı olduğuna inanılır. Ruh canlıdır ve bedenın dışındayken de onu etkiler. Ruh, bedeni kesin olarak bırakırsa beden ölür. Ölen kişinin ruhu, yine de cesedine bağlı kalır. Ölen kişi yaşayanları kıskanıp onlardan öç almaya çalışabilir. Bunu önlemenin yolu ölen kişinin cesedine özen gösterilmesidir. Ölüler yaşamaya devam ederler, saygı isterler. Yiyip içmek isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur. Fakat, ölülerin dünyası canlıların tersidir. Yeryüzünün gecesi onların gündüzüdür (Tezcan, 1996: 115-116).

Eski Türklerde, insan ruhları genellikle kuş biçiminde düşünölmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar, gökte kuş olarak yaşarlar. İnsanlar ölünce de göğe uçarlar. İslamiyet'ten sonra dahi “*sunkar boldı-sungur kuşu oldu*” denilir. Orta Asya'da ruhlar, hayvan ve genellikle de kuş biçiminde düşünölmüştür (Avcıoğlu, 1995: 345).

Dede Korkut'ta Deli Dumrul, kara kılıcını sıyırıp saldırınca, Azrail bile güvercin olup pencereden çıkıp gider. Kırgızların Er Töştük destanında bir yiğit, “*Bu yedi kuş benim ruhumdu, benim nefesimdi.*” demiştir.

Animizme göre ölü kutsaldır. Bu yüzden, onun karşısında kutsal olmayan her türlü işi, çalışmayı durdurmak gerekir. Bugün Anadolu'da cenaze haberi alındığında her türlü iş güç bırakılır, ölüm halinde kimi hareketler yapmak, ağlamak, sızlamak, kadınların saçlarını kesmesi, bedenlerine toprak sürmesi, bazen çok uzun süre konuşmayarak yas tutması gereklidir (Hançerlioğlu, 1993: 37).

Emel Esin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslamiyete Giriş** adlı eserinde animizde ruhların bu dünyadaki gibi bir hayat sürdürdüklerine bu nedenle de ölülerin eşyalarının da ölüyle birlikte gömüldüğüne dikkat çeker.

“Animizme göre; ruhlar, öbür dünyada da bu dünyanın benzeri bir hayat sürdürdüğünden ölüünün öbür dünyada başkalarına muhtaç kalmamasını sağlamak gerekir. İlkeller eşyaları da insanlar gibi canlı saydıkları için bunların ölmelerini sağlamak için mezara gömer, yakar veya kırarlar. Böylece ölü, öteki dünyaya birlikte götürdüğü eşyalarla rahat eder. Ölülerin gömüldüğü ve mistik bir âlemde kendilerine barınak edindiği, ölüler dünyasına açılan kapı niteliğindeki mezarın ortaya çıkışı ise oldukça eski zamanlara kadar gitmektedir. Animizmde, ruhlar insanlar arasına karışarak ya onlara şans verir ya da hasta eder. Bu yüzden ölü ruhlarını yatıştırmak için onlara adaklar adamak, kurbanlar kesmek, ölmüş atalarının mezarlarına sunularda bulunmak gerekir. Animizme göre ruhlar, öbür dünyada da bu dünyanın benzeri bir hayat sürdürdüğünden, ölen kimsenin eşyalarını, zengin ve kudretli ise, esir ve hizmetkârlarını da, ölüyle beraber göndermelidir.” (Esin 1978: 86)

Bu inancın izlerine Orta Asya'daki birçok Türk topluluklarında görölen atlı mezarlarda rastlanmaktadır. Türklerin en önemli yardımcısının at olduğu düşünölrse, ruhun öbür dünyada rahat bir hayat sürdürmesi için yanına alacağı en önemli eşyası atı olmalıdır.

Oğuz Erten, **Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği -Sanat Tarihi Açısından Bir Bakış** adlı çalışmasında konu hakkında şunları söylemektedir:

“Hunlar gömü zamanı geldiğinde ise büyük bir ziyafet verirler, ölüye de önemli bir yemek payı ayrılırdı. Öteki dünya da hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara girinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına lüzumlu elbiselerini, çeşitli eşyalarını, silahlarını, koşumlu atlarını, ölen kişinin binek atı dâhil olmak üzere hepsi birlikte gömülürdü. Hun kurganlarından çıkarılan at cesetlerinin kuyruklarının kesik veya bağlıdır. Bunun izahını, yine en eski çağlardan beri Türkler arasında yaygınlaşan yas gelenekleri arasında arayabiliriz. Atlı bozkır toplumunda ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak değişmez bir yas geleneğidir “ (Erten 2006: 123-125).

Türklerde at gömme geleneği, atın öbür dünyada sahibine hizmet edeceği inancından kaynaklanmaktadır. Bu durum animizmde ruhun ölmeyeceği, daima canlı kalacağı inancıyla ilgilidir.

1.2.1.3. Şamanizmde Hayvanlar

Şamanizm’de, insan ve hayvanların birbiriyle yakın ilişki içinde olduğuna inanılır. Birçok efsanede de hayvan karakterleri insan şeklinde verilmiştir. Şamanlar kendi güçlerini hayvanların güçlerinden aldıklarına inanmışlardır. Şamanlar hayvanlar ile konuşabilme ve kendisini o hayvana dönüştürebilme yeteneğine sahiptirler.

“İnsanlarla hayvan dünyası arasındaki bağlılık, Şamanın bilgi ve yöntemlerini o dünyanın gücüne katılmak için kullanıldığı Şamanizm’de esastır. Koruyucu ruhu ya da güç hayvanı yoluyla Şaman, hayvan dünyasının, memelilerin, kuşların, balıkların ve diğer varlıkların gücüyle birleşir. Şamanın çalışmasını yapabilmesi için belirli bir koruyucu ruha sahip olması gerekir ve koruyucusu ona bazı özel biçimlerde yardım eder. Şaman vecd sırasında, ruhları egemenliği altına alarak, ölümler, yardımcı ruhlar ve kötü ruhlar ile ilişki kurar. Böylece ruhlar ve tanrılar dünyasıyla doğrudan ve somut ilişkilere girişen şaman, birçok ruha sahip olur. Şaman, gerektiğinde bütün yardımcı ruhları dünyanın dört bucağında bile olsalar çağırabilir. Bu çağırışı davul veya tefini çalarak yapar. Çoğunlukla hayvan biçiminde düşünülen söz konusu ruhlar, Sibiryalı halklarında ve Altaylarda ayı, kurt, geyik, tavşan, kuş kartal, baykuş, karga şeklinde görünebilirler. Ayrıca, büyük böcek, ağaç, toprak, ateş olarak ortaya çıkabilirler. Şamanlar bu nedenledir ki törenlerde hayvan kılığına girip, hayvan taklidi yaparlar. Bazı Şamanlar ise güçlü bir ritim taşıyan müzik eşliğinde dans ederek esrimeye ulaşır. Şaman gereksinmeye göre doğa parçalarını özellikle de hayvanları taklit ederek transa

girer ve onların gücüyle birleştiğine inanır. Hayvanlardan en çok at ve kuşlar için transa girilir. Eğer kuşla bağlantıya girilecekse Şaman başına kuş tüyleri takar ve uçma taklidi yapar. Eğer at ile bağ kurulacaksa atın yürüyüşünü taklit ederek dans eder.”

(Eliade 1999: 22).

Günümüzde hayvanlar etrafında geliştirilen birçok inanç ve uygulama mevcuttur. Anlatılarda bazı hayvanların olağanüstü özelliklerle donatılmış olmasının, halk inanışlarına göre bazı hayvanların uğurlu ya da uğursuz diye nitelendirilmelerinin temelinde Şamanizm'in izleri vardır.

Halk anlatılarında sık rastlanan hayvanlardan biri olan at, Türklerin hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yaşanılan coğrafya ve atlı-göçebe kültüre mensup olma gibi etkenlerle at, Türklerin hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. At, Şamanizm'de de çok önemli bir hayvandır.

Eliade, **Şamanizm** adlı kitabında yardımcı ruhların çoğunun hayvan biçimleri taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte Eliade, esrimeli yolculukları sırasında şamanı savunan bir “Baş ruhu”nun varlığından söz etmektedir. Eliade'ye göre böyle ruhlar arasında göğe çıkarken binilen bir at da yer almaktadır (Eliade 1999: 116-117)

Halk anlatılarında rastlanan kahramanın yolculuğu boyunca yardım eden atı, şamanın yolculuğu sırasındaki yardımcı ruhlarına da benzemektedir. Şamanizm'de yardımcı hayvan olarak bilinen at, halk anlatılarında da düşünebilen, konuşabilen, uzak mesafeleri çok kısa zamanda aşabilen, uçabilen, olağanüstü özelliklere sahip hayvanlardır. Kehanette bulunabilen ve eti yendiğinde sağaltma özelliğine sahip olan atlar aynı zamanda sihirlidir. At, kahramandan önce tehlikeleri sezen ve kahramanı uyaran, ona akıl veren yardımcı bir hayvandır.

Atın halk anlatılarında kehanette bulunabilmesi, sağaltıcı özelliğinin olması ve yardımcı hayvan olarak kabul edilmesi, Şamanizm inancı çerçevesinde şamanın görevleriyle alakalıdır.

Sağaltıcı özelliği olan bir diğer hayvan geyiktir. Geyik sütünün hastalıklara şifa olması, sağaltıcı niteliğinin bulunmasının Şamanizm'in halk inanışlarına etkisi olduğu düşünülebilir. Geyik sütünün Şamanizm'de de farklı ve önemli bir yeri vardır. Güçlü şamanların, şaman olma esnasında maralların yani geyiklerin sütünü emdiklerine inanılır.

Geyiğin bu özelliği halk anlatılarına da yansımıştır. Anlatılarda hasta kişinin geyik sütü içerek iyileştiği, geyiklerin emzirerek insanları ölümden kurtardığı görülür.

Şamanizm’de yer alan bir diğer hayvan köpektir. Ancak köpek şamanlar arasında itibar gören hayvanlardan biri değildir. Köpek kötü şamanların hayvan ruhu olabilir. Ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt veya kartal gibi güçlü hayvanların suretine bürünürken, zayıf ve sıradan şamanlarda köpek kılığına girebiliyorlardı (Çoruhlu 2002: 58). Bununla birlikte şaman törenlerinde, şamanın yaptığı hayvan taklitlerinden biri de köpeğin taklididir. Şaman, köpek gibi uluyarak ruhları yardıma çağırır. Köpeğin şaman seanslarında kurban edildiği bilgisi de Roux tarafından aktarılmaktadır. Kurban edilen köpeğin renginin beyaz olması ayrı bir dikkat noktasıdır (Roux 2002: 253). Hançerlioğlu’na göre şamanlar beyaz köpeği rehber hayvan sayarlar ve şaman çoğu zaman ruhsal yolculuğunu beyaz bir köpeğin sırtında gerçekleştirirdi (Hançerlioğlu 1993: 57).

Köpek halk anlatılarında sahibine yardım eden, onu zor durumdan kurtaran, akıl veren bir hayvandır. Köpeğin halk anlatılarında yardımcı bir hayvan olarak yer almasının, Şamanizm’deki yardımcı ruhlarla benzetilmiştir.

Kuşlar ise halk anlatılarında sıkça yer alan diğer hayvanlardandır. Halk anlatılarında kahraman, hayvanların özellikle de kuşların dillerinden anlar ve bu şekilde her zorluğu yener. Bu durum Şamanizm’le ilgisi olduğu düşünülebilir.

“Şamanların şamanlık mesleğini öğrenme aşamalarında hayvanların gizli dilini öğrenmeleri gereklidir çünkü şamanların ruhlarla ve hayvanlarla iletişim kurabilmeleri için gizli dili bilmeleri zorunludur. Şamanların bildiği gizli dilin hayvanların dili veya hayvan seslerinin taklidi olduğu konusundaki görüşler ağırlıktadır. Şamanların hayvanların özellikle de kuşların gizli dilini bilmeleri aynı zamanda onların tabiatın gizemini bildiklerini dolayısıyla gelecekte haber verebilme yeteneğine vakıf olduklarını gösterir. Şamanlar, kuşların dilini yılan veya sihirli olduğu düşünülen bir hayvan yiyerek öğrenirler.” (Eliade 1999: 123-126).

Masallarda kahramanın kuşların dilini bilmesi Şamanizm inancı içinde yer alan şamanın, hayvanların gizli dillerini bilmesi düşüncesinin bir yansımasıdır.

Kuşlar içerisinde özellikle kartalın Şamanizm’de ayrıca önemli bir yeri vardır. Şamanist halklarda kartal motifi çok önemli bir yere sahiptir. İlk şamanın nasıl ortaya çıktığına dair anlatılan efsanelerde kartal motifi ağır basmaktadır. Pek çok Şamanist halk ilk şamanın kartaldan türemiş olduğuna ya da Şamanlık yolundaki ilk eğitimin kartaldan alındığına inanır. Bu açıdan bakılırsa Şamanların ilk atasının ve ustasının bir

kartal olduğu söylenebilir. Bu düşünce, kartalı Şamanizm'in en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. (Eliade 1999: 94-97).

Yılanın Şamanizm inancına göre, şamanın yardımcısı şeklinde bir fonksiyonu vardır. Yılan, Şamanizm'de yer altı ilahı Erlik'le ilgili bir simgedir ve Şaman'a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şaman'ın gökyüzüne ve yer altına olan seyahatlerinde ona yardımcı olur.

Esmâ Şimşek, bu konuda şunları söyler: “*Aslında ev ve mezarların sahibi olarak nitelendirilen yılanlarla eski Türk inancı arasında bağ kurulabilir. Burada yılanlar, ölmüş şamanın ruhu, koruyucu ruh, iye durumundadır. Belki de yılanların bu özellikleri masallarda kendini gösterir. Hemen hemen yılanın geçtiği bütün masallarda, onun olumlu, yol gösterici, yardımsever ve dost yanını görürüz.*” (Şimşek, 2006: 300)

Şamanların yılan eti yiyerek hayvanların gizli dillerini bildikleri inancı da yılanın Şamanizm'deki önemini artırmaktadır.

Yılan bazı anlatılarda gelecekte haber verir. Yılanın gelecekte haber vermesi, şamanların fal bakması, geleceğe ilişkin tahminler yapmasıyla da benzeşmektedir.

1.2.2. İslamiyette Hayvanlar

Kur'an-ı Kerim'de birçok hayvandan bahsedilmiş ve bunlardan bazıları sûrelere isim olmuşlardır. Âdiyat (kosa atlar) Ankebût (örümcek), Bakara (inek), Fil, Nahl (arı), Neml (karınca) gibi sûreler, isimlerini, içerisinde geçen hayvanlardan almışlardır. Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresinin, ismini ihtiva ettiği bir hayvandan alması da ayrıca dikkate değerdir. Kur'an'da isimleri zikredilen hayvanlardan bazıları şunlardır: Arı, aslan, at, balık, bildircin, buzağı, çekirge, deve, domuz, fil, haşerat, hüdhüd kuşu, inek, karga, karınca, katır, keçi, kelebek, koyun, köpek, kurbağa, kurt, maymun, merkep, örümcek, sinek, sivrisinek ve yılan.

Kur'ân-ı Kerim'de her türden kanatlı, dört ayaklı, iki ayaklı, sürünen, yüzen, böcek, karada yaşayan, suda yaşayan- hayvan, çeşitli vesilelerle zikredilmiştir. Bunlardan at, deve gibi hayvanlara özellikle dikkat çekilmiştir. Örneğin at Kur'ânı Kerim'de şu şekilde yer alır: “*Harıl harıl koşanlara, (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere and olsun.*” (el-Âdiyât 100/1-5)

Bir diğerk âyette ise: “*Salma atlara, (deve, sığır, keçi gibi) hayvanlara ihtiraskârane sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir*” (Âl-i _mrân 3/14) denilmektedir. Ayette insanların hayvanlara, özellikle de atlara karşı aşırı düşkünlüğü ifade edilmiştir.

Kur’ânı Kerim’de deve ile ilgili olarak: “*Onlar hâlâ (ibretle) bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmıştır o?*” (el-Gâsiye 88/17) denilerek develere dikkat çekilmektedir.

Hayvanlara tüm semavî dinlerde yer verilmiş, kutsal kitaplarda yeterli derecede ele alınmıştır.

Kur’ânı Kerim’de hayvanlar oldukça fazla yer almaktadır. İnsanlara sağladıkları faydalar belirtilirken bunun yanında insanların hayvanlara karşı nasıl bir davranış içerisinde olmaları gerektiği de detaylıca anlatılmıştır. Bu davranışlar en başta şefkat ve merhamet esasına dayanmaktadır.

Hadislerde Hz. Peygamber tarafından insana hizmet için verilen hayvanlara iyi muamelede bulunulması, hayvanlara aşırı yük yüklenmemesi, gıdalarına özen gösterilmesi, temizlik ve bakımlarının yapılması, yaratılışlarına uygun şekilde kullanılması, neslinin korunması, hakaret edilmemesi ve işkence yapılmaması emredilmiştir. Kur’an’a göre insan-hayvan ilişkilerinde iyi muamelede bulunmak zorunlu bir görev olarak görülmektedir.

İslam dininde hayvanlar ibadet aracıdır. Kurban kesim ibadeti İslam’da önemli bir ibadettir. Bu ibadette hayvanlar, Allah’a yaklaşma ve ibadet aracıdır. Kurban edilebilen hayvanlar deve, koyun ve sığır cinsinden hayvanlardır.

İnsanların iyi ve dostane ilişkiler kurduğu hayvanların inançlarda ve bunlara bağlı pratiklerde oynadıkları rol de müspettir. Bunun en güzel örneği attır. Sosyal hayatta son derece önemli bir yere sahip olan ata, bütün inanç ve uygulamalarda hep olumlu anlamlar yüklenmiştir. Bu durumun oluşmasında da Anadolu insanının atı yakından tanınması ve hayatının birçok alanına atı dahil etmesi ve örneklerde de görüldüğü gibi onu “kardeş” saymasının büyük payı vardır. Bu durumun tersi de doğrudur. Yerleşik hayata geçmiş tarımla meşgul olan topluluklar için son derece zararlı, eti bile yenmeyen, insanla ilişkisi hiçbir zaman dostane olmayan domuz; yine insanlarla ilişkisi olumsuz olan yılan gibi hayvanlarla ilgili inanç ve uygulamalar çoğunlukla olumsuz anlamlar taşımaktadır. Türk mitolojisinde önemli bir varlık olan kurt için de kısmen de olsa bu geçerlidir. Ama kurtta geçmişten gelen inançların izlerinin renk değiştirerek bugün de Anadolu’da devam etmesi; tıpkı insanlarınkine benzeyen ana, baba ve

çocuklardan oluşan bir aile yapısının olması nedeniyle soylu bir hayvan kabul edilmesi ona karşı korkuyla karışık bir saygı ve sevgi oluşturmuş, bu da kurtla ilgili inanç ve uygulamalara yansımıştır. Büyüsel nitelikli olan”kurt ağzı bağlama”, Anadolu insanının koyun sürülerini kurttan korumaya yönelik bu türden bir uygulamadır.

İslamiyet’te kendilerine kutsiyet atfedilen hayvanlar için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında, saklandığı mağaranın önünde biri yuva yaparak diğeri mağaranın ağzına ağ örerek O’nun düşmanları tarafından görünmesini engelleyen güvercinle örümcek, Müslümanlar tarafından korunmaya alınmış hayvanlardır. Güvercini vurmak günah sayılmakta, onun cennetteki huri kızlarından olduğuna inanılmakta, güvercine peygamber kuşu denilmekte, örümcek de öldürülmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK HALK ANLATILARINDA HAYVAN MOTİFLERİ

“Türk Kültüründe Hayvan” adlı bölümümüzde hayvanların, kültür tarihimiz içerisindeki yerinden bahsetmiştik. Bu bölümde ise kültür tarihimizde önemli bir yere sahip olan hayvanların, Türk halk anlatılarında nasıl yer aldıklarına Türklerin eski inançları, yaşadıkları sosyal ortam, coğrafi koşullar ve halk inanışları çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız. Bu bölümde ele alacağımız hayvanlar on beş tanedir. Bunlar alfabetik sırayla at, ayı, arslan, balık, eşek, geyik, kuşlar, kurt, kaplumbağa, koyun-koç, köpek, karınca, tavuk-horoz, tilki ve yılandır. Bu hayvanların seçilmesinin sebebi masal, destan, efsane ve halk hikâyesi gibi halk anlatılarının kültür öğelerimizi içinde barındırması ve kültür öğelerimizin altını çizmeye çalıştığımız çalışmamızda bu amacı en iyi yansıtacak araçlar olmalarıdır. Tezimizin bu bölümünde, kendi kültürel mirasımızı halk anlatılarında da işlediğimizi ortaya koymaya çalıştık.

2.1. Arslan

Arslan, kuvvetli bir hayvan oluşu sebebiyle gücü simgeleyen ve ormanların kralı olarak bilinen bir hayvandır. Birçok kültürde sembolik değerleri ile öne çıkan arslan, her zaman güç ve kudretin sembolü olmuştur. Günümüzde de kullanılan “Arslan gibi” deyiimi güçlü kimse anlamına gelmektedir.

“Pazırık Kurganı’ndaki kazılardan çıkan eserler üzerinde arslan ve arslan grifon figürlerinin bulunması arslanın Türkler tarafından daha önceden tanındığını göstermektedir” (Çoruhlu 1985: 113).”

Arslanın mitolojimize Budizm ile girdiği düşüncesi oldukça kuvvetlidir. Çünkü Buda’nın dönüştüğü hayvanlardan biri de arslandır. **Dede Korkut Hikâyelerinde** Basat’ın Tepegöz’ü öldürdüğü destanda, Aruz Koca’nın bir düşman saldırısından kaçarken düşürülen küçük oğlunu bir arslan bulur ve onu büyütür. Ancak, bu çocuk arslanlara özgü davranışlar sergilemektedir. Halkının bulunduğu yere getirsel de o, arslan inine geri döner. Dede Korkut onu ikna eder ve ona “Basat” adını verir. Arslanın büyüttüğü bu çocuk, daha sonra tek gözlü bir canavarı yenecek ve Oğuz ilini kurtaracaktır (Ergin 1994: 206-215). Bu hikâyede arslanın görülmesi Roux tarafından

hayvan, isim verilmek suretiyle insan haline getirilen çocuğun gerçek ebeveynidir şeklinde değerlendirilmektedir (Roux 2002: 186).

2.1.1. Masallarda Arslan

Arslan, masallarımızda konuşan, yardımcı olan bir hayvandır. Arslan, sadece arslanların değil tüm hayvanların da kralıdır. Konuşan arslan motifinin yer aldığı masallar şu şekildedir:

Kazan Kafalı Kazma Dişli adlı masalda arslan, oğlan ile konuşarak onunla güreşmek istediğini belirtir.

“Bak, ben senen güreşeceğim. Sen beni yenersen, sana yavrularımdan birini vereceğim. Ben seni yenersem, süründe benim sen de benimsin” der (Şimşek 2001: 125-129).

Kıvrak Tavşan adlı masalda hayvanlar padişahı arslan, bir kazan su kaynattırır. Arslan, insan gibi konuşarak ormandaki hayvanlar arasında yarış ilan eder. *“Bu suyu kim içerse ona çok hediye vereceğim”* diye şart koşar (Bakırcı 2010: 494).

Arslanın Derisi adlı masalda hayvanlar padişahı arslan, derisinin nasıl koktuğunu öğrenmek için bütün hayvanları toplar ve sorar: *“Siz benim arkadaşlarımsınız bana dürüstçe derimin nasıl koktuğunu söyleyin.”* der (Bakırcı 2010: 574).

Goca Arslan adlı masalda arslan, ormanın kenarında bir kedi görür ve onun niçin böyle küçük kaldığını sorup öğrenir. *“Ay pişik, sen bizim cinsdensin, niye bele balacasan?”*

Hayat Otu adlı masalda ormanda yol alan iki kardeş önlerine çıkan arslan ve kaplanları avlamak ister. Fakat bu hayvanlar kendilerini avlamaktan vazgeçerlerse ikişer yavrusunu bunlara vereceklerini söylerler. Bu kardeşler de buna razı olurlar ve yavruları alırlar. Bu yavrularda ileride her iki kahramana ayrı ayrı yerlerden yardım edecek ve onları koruyacaklardır.

“Vurmayın beni; iki tane yavrum var, bunları size vereyim” (Sakaoğlu 2002: 430).

Bir başka masalda, Arslan ayağındaki dikenini çıkaran Keloğlan ile konuşarak dileğini sormaktadır (Özçelik 1993: 53).

Arslan Mehmet adlı masalda arslan, kahramanla konuşur ve arslanları oradan uzaklaştırmak için onlara *“Ağanızı kurtarmaya geldim”* diye bağırrır. Arslanlar geriye döner (Alptekin 2002: 233-237).

Arslan masallarda yardımcı arslan motifiyle de görülmektedir. Yardımcı arslan motifi içinde arslan ve kaplanın birlikte anıldığı dikkati çeker. Çoruhlu'nun verdiği bilgilere göre İç Asya'da Budizm'den evvel Türkler arasında alplık, yiğitlik sembolü olarak kaplan çok daha yaygındı. Ancak VI. yüzyılda Budizm'i kabul eden Taspar Kağan arslan unvanı ile anılıyordu (Çoruhlu 1985: 114). Bu bilgiye dayanarak arslan ve kaplanın birbirinin yerine kullanılmalarının masallara has bir durum olmadığı, kültür tarihimiz içinde var olan bir unsur olduğu söylenebilir.

Söz konusu motifle ilgili bazı masallar şu şekildedir:

İnsan Yiyen Kız adlı masalda oğul, arslan ve kaplan beslemektedir. Bu iki hayvan delikanlı darda kaldığı zaman imdadına koşar ve onun düşmanlarını parçalar.

“Arslan bir taraftan kplan bir taraftan bu cadı karıyı çekip yırtarlar. Oğlan ağaçtan inip doğru dev annesinin yanına gelir. Orada yer içer muratlarına ererler.” (Sakaoğlu 2002: 362).

Arslanın Alicenâplığı adlı masalda arslan, ayağından dikenini çıkaran adama minnettarlığını göstermek için bir küp altın verir.

“Sağ ol dostum, sen beni cehennem azabından kurtardın. İyiliğe kötülük yapmak olmaz, dur ben de sana bir güzellik yapayım” der. Arslanı bir tepeye götürür. *“İşte dostum, bu yeri kaz, senin bahtın burada gömülüdür.”* der (Bakırcı 2010: 669).

Kazan Kafalı Kazma Dişli adlı masalda gencin eğittiği arslan ve kaplan yavruları, hergün sürüyü dağa götürüp otlatarak gence yardım etmektedirler (Şimşek 2001: 125-129).

Aynı masalda arslan ile kaplan, sahiplerini onun dev kardeşinin elinden kurtararak sahiplerine yardım ederler.

Oğlan ‘Tut arslan, parçala kaplan’ demiş, bunnar hemen, Gazan başlı, gazma dişli’yi parçalamışlar” (Şimşek 2001: 125-129).

Destanlarda da görülen ana arslan motifine masallarda da rastlamaktayız.

Nartanesi adlı masalda arslan yavruları, babası tarafından ormana terk edilen Nartanesini besler ve korur

“Neyse hinden sonra hiçbir kimseye bir şey olma, evimizi sil süpür, işde sen bizim bacımızsın” (Alptekin 2002: 284-285).

Arslan Ali adlı masalda arslanlar, parçalamaları için terk edilen çocuğu besler.

“Bu çocuğu götürmüşler yakınlarında bir arslan yalağına bırakmışlar. Arslan yesin parçalasın deydi. Arslannar yavruluymuş, bunun fargına varmamış, yavruların arasında o çocuğu da beslemiş, emdirmiş, böyütmüş”(Alptekin 2002: 316).

Çocuğun arslan tarafından büyütülmesi motifi ya da kahramana yiyecek temin ederek hayatta kalmasını sağlaması motifleri dikkat çekmektedir. Arslanın çocuğu beslemesi ya da büyütmesi Dede Korkut kitabında Basat’ın Tepegöz’ü öldürdüğü destandaki Basat’ın arslanlar tarafından büyütülmesi motifi ile aynı özellik göstermektedir. Roux’un tespitine göre de hayvan büyüttüğü çocuğun gerçek ebeveynidir.

Bazı masalarda arslanın hayvanların kralı olduğunun vurgulandığı görülür. Hayvanların kralı arslan motifinin yer aldığı bazı masallar şu şekildedir:

Hayvanlar Padişahı masasında tilki ormanda gördüğü ilginç bir durumu ormanlar kralına anlatmaya çalışır.

“Tilki, kedinin koca bir deveyi yemekte olduğunu görmüş. Vakit geçirmeden doğruca hayvanlar padişahına koşmuş, ‘Efendimiz, demiş. Ormandaki derenin kıyısında inanılmaz bir şey gördüm! Kedinin biri koskoca bir deveyi öldürmüş, tek başına yiyordu! Arslan: ‘Nasıl olur?’ diye hayretle sormuş.” (Tokmakçioğlu 1991: 35-36).

Kazan Kafalı Kazma Dişli masasında da arslanın hayvanların padişahı olduğu vurgulanmaktadır. Arslanların beyi, genç ile güreşir fakat ona yenilir.

“Güreşmişler, oğlan arslanı yenmiş. Arslanın yavrularından birini almış, gelmiş eve” (Şimşek 2001: 125-129).

Tavasyon adlı masalda arslan hayvanların padişahı, kaplan ise onun yardımcısıdır.

“Ülen arkadaş bunda bir yanlışlık var, ben arslanı padişah, gendimi de mavini tanıyordum” (Alptekin 2002: 214-215).

Bir diğer masalda arslan kükreyerek *“Benim gibi ormanlar Kralına ha!”* der ve ormanların kralı olduğunu belirtir (Yardımcı 1996: 19).

Arslan masalarda öne çıkan hayvanlardan birisidir. Arslan masalarda konuşan, Yardım eden ve hayvanların kralı motifleri içerisinde değerlendirilmiştir. Arslan halk hikâyesi, fıkra ve destan türünde sık rastlanan bir hayvan değildir.

2.1.2. Destanlarda Arslan

Göktürk Destanlarında görülen “Gök Börü” motifi, diğer destanlarda yerini dişi arslana bırakır. Dişi arslan aynı zamanda ana olan arslandır. Destanlarda ana arslanın düşman elinden kurtardığı çocukları tıpkı kendi yavruları gibi büyüttüğü, emzirdiği ve koruduğu görülür. **Dede Korkut Hikâyelerinde** ana arslan Basat’ı büyütmüş ve bir arslan gibi yetiştirmiştir. **Alp Kara Arslan** destanın da ise kahraman yine bir arslan tarafından, arslan sütüyle beslenmiş, kuvvet kazanmıştır. Destanlarda görülen alp tipi belli bir yaşantının geliştirdiği karakterle, şahsiyet kazanmaktadır, bu durum Basat’ın yaşantısında da görülür. Basat da arslanlar arasında arslan sütü ile büyür, gençliği yabanî hayvanlar arasında ve doğanın sert şartlarında geçer. Bu şekilde güçlü, zorlukları aşan kahramanlar olurlar.

Destan kahramanları olağanüstü özelliklere sahiptir. **Alp Kara Arslan Destanı**’nda da kahraman Alp Kara Arslan, normalin üstünde bir yaşayışla kişiliğini kazanır. Bir arslanın yavruları arasında, arslanın yavruları gibi, arslan tarafından büyütülür. Dağ yamaçlarında, ormanlar arasında ve yabanî hayvanlar arasında yaşar. Alp Kara Arslan, yabani hayvanlar arasında büyümüş, zamanla müthiş bir kuvvet sahibi olur, hatta karnını doyurmak için arslanları bile öldürüp yemeğe başlamıştır. Onun için kendisini gören arslanlar dahi hemen kaçarlar.

Destan XIV. yy. arap tarihçisi Ebû Bekir’in **Kenz-üd-Dürer** (İnciler Hazinesi) adlı eserinde yer almaktadır (www.bilgideposu.net).

Bir başka hikâyede dişi arslanın, ormana terk edilen çocuğu alarak büyüttüğü (Özçelik 1993: 29) görülür.

Yine benzer bir hikâyede krallık için yapılan güreşte, arslanların büyüttüğü çocuğun, arslanları yenerek kral olduğu görülür (Özçelik 1993: 28).

Verilen hikâyelerde arslan, türeyiş destanındaki elleri ayakları kesilip balçık ya da suyun içine bırakılan çocuğu kurtaran kurdu anımsatmaktadır. Ancak Türk mitolojisinde arslandan türemeye ilişkin bir anlatıya rastlanmamıştır. Bu nedenle arslanın Türk mitolojisinde totem olarak yer almadığı söylenebilir.

Arslanın karşımıza çıktığı bir başka yer menakıbnâmelerdir. **Hacı Bektaş Veli Menakıbnâmesi**’nde Mahmud Hayrani, Hacı Bektaş’ı görmeye gelirken arslana biner, elinde de yılandan bir kamçı vardır (Gölpınarlı 1958: 49). Arslana binip, eline kamçı olarak yılanı alma motifi Saltuk-namede de görülür. Arslan **Saltukname**’de “Şir”, “Arslan”, “Kağan” adlarıyla anılır. Karaca Ahmed, arslana binip, kamçı olarak elindeki

yılanı kullanmaktadır (Yüce 1987: 240). Bu motif ileriki sayfalarda görülecek olan şamanın elindeki yılanı kamçı olarak kullanması motifi ile benzerlik göstermektedir.

2.1.3. Halk Hikâyelerinde Arslan

Arslan ve kaplana, incelenen hikâyelerden sadece **Kirmanşah** hikâyesinde rastlanılmıştır. Hikâyede arslan ve kaplan, Kirmanşah'ın, sevgilisine kavuşmak için çıktığı yolda engeldir. Kahraman bu engeli başarıyla geçer (Alptekin,1999: 194)

Burada da arslan ve kaplanın, kahramanı, çıktığı yolda engelleyen kötü ruhlardan olduğu söylenebilir.

Arslan masal ve hikâyelerde konuşan, özellikleri bulunan bir varlık olarak görülür. Konuşabilmekte aynı zamanda insanlara yardımcı olabilmektedir. Özellikle de asıl kahramana yardımcı olmakta, onu gelebilecek tehlikelerden korumaktadır. Güçlü ve kudretli olan arslan diğer hayvanların da padişahı olarak da öne çıkmaktadır.

2.2. At

Türk kültüründe at, en önemli hayvanlardan birisidir. Göçebe bir hayat süren Türklerin en büyük yardımcısı, en değerli varlığı at olmuştur. At, zor işleri kolaylaştıran en büyük yardımcıdır. Bu özelliklerinin yanında Türk halk anlatılarında atın bir hayvandan daha ileri vasıflar taşıdığını görmekteyiz.

Türklerin ata verdiği önemin sebebini Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgat-it Türk** adlı eserinde şu sözlerle ifade eder: “*At, Türk'ün kanadıdır.*” (Atalay 1986: 34-35).Yine başka bir yerde “*Kuş kanatın, er atın.*” (Atalay 1986: 48-49) sözleri atın kültür tarihimizdeki yerini belirten en güçlü ifadelerdir.

Türk kültüründe ata gösterilen ilgi ve önem Türk destanlarında kahraman-at beraberliğinde işlenmiştir. Şükrü Elçin Türk milletinin “at”a duyduğu ilgiyi şu şekilde değerlendirmiştir:

“Orta Asya'nın batı kesimleri genel olarak bozkırlarla kaplıdır. Bu bozkırlarda şiddetli bir kara iklimi hüküm sürer. Coğrafya şartları ile iklim özellikleri bu yerlerde hayvan yetişmesi için elverişli şartlar hazırlamıştır. Bundan dolayı ilk devirlerden itibaren bu topraklarda yaşayan milletlerin hayatında hayvanın ehemmiyeti büyük olmuştur. Türkler, ilk yurtlarında yasadıkları coğrafyanın imkânları içinde kendilerine en faydalı hayvanın at olduğunu görürler. Atın ehlileştirilmesinin Türklerin maddi ve manevi hayatına tesiri büyüktür. Bunun ilk şeklini Türk vesikalarının en mükemmel

örneklerinden olan Göktürk Yazıtları'ndan itibaren görmek mümkündür. At, maddi ve askerî kudret dışında edebiyatın, sanatın teşekkülünde de önemli yer tutmuştur. Yuğlarda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, yer ve insan adlarında, oyunlarda, efsanelerde bu tesiri görürüz. At, güzelliği, tenasübü, kuvveti, sürati, sabrı ve insancıl özellikleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiştir." (Elçin 1997: 518-519).

Eski Türk hayatında ve o devrin koşulları içinde at, ulaşım ve beslenme aracı olmanın ötesinde sayısının çokluğu ile zenginlik aracı, sahibine bağlı olması nedeniyle bir arkadaş ve binicisinin bir parçası gibi düşünülmüştür. At bir arkadaş, kahramanın adını tamamlayan bir sıfat, zenginliğin ve gücün göstergesi ve beslenme aracıdır.

Eski Türk hayatında pek çok eylemin içinde atın varlığını görmek mümkündür. Bahattin Ögel'in, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları** adlı eserinde söz kesmenin at üzerinde yapıldığı anlatılmaktadır. Kız ve oğlan tarafının at üzerine binmiş olarak karşılaşmasından ve böylelikle andlaşmasından bahsederken, bu bilgiyi Radloff'un **Sibirya'dan Seçmeler** adlı eserindeki bir söz kesme olayına dayandırmaktadır. Ögel, Göktürk'lerde at üzerinde resmî kabullerin yapılması ile ilgili bilgi verirken Attila Hun'larında kurultayların da at üzerinde yapıldığının bilindiğini söyler (Ögel 1988: 265).

Türklerin hayat tarzı hakkında günümüze pek çok bilgi ulaşmasını sağlayan Çinlilere ait bir kaynakta Türkler hakkında "*Türklerin hayatı atlarına bağlıdır.*" ifadesi yer almaktadır (Esin 2004: 258). Bu ifade atın Türklerin sosyal hayatındaki yerini vurgulayan son derece önemli tespitlerden biridir.

At, Türk toplumlarında bir binek hayvanı niteliğinden çıkarak, Türkün simgesi haline gelmiştir. Türkleri atsız düşünmek mümkün değildir. Hunlar, erkek çocuk doğar doğmaz çocuğun hayatta kalabilmesi için çadırın önüne atını bağlama inancına sahiptir. Çünkü Oğuz destanlarında "*Yaya erin umudu olmaz.*" denilmektedir. Bu çocuklar yürümekle at binmeyi aynı anda öğrenir ve gelecekte tüm hayatları at üzerinde geçer, yer, uyur, çeşitli binicilik oyunları oynarlar. At üstünde dinlenme pozisyonu, cirit oyunu, at üzerinde koşarak geriye ok atmak o zamanların buluşlarıdır (Esin 2004: 258).

Kültür tarihimizde atlarla ilgili pratiklerde bir başka dikkat noktası atların hangi anlatı türünde (destan, masal, destansı hikâye) olursa olsun hep kahramanların isimleriyle birlikte anılmalarıdır. Bu, atın insandan ayrı düşünülmeyeceğinin kanıtıdır. Bu duruma verilecek en eski örneğe Göktürk Yazıtları'nda rastlanmaktadır. "*Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü*" adlı makaleyi yazan Ahmet Karadoğan, Aalto'dan yaptığı

alıntıda Göktürk Yazıtları'nda Türklerin kullandıkları atlara bir isim verdiklerini yazmaktadır. Atlara ad verme bu örnekle sınırlı değildir. **Dede Korkut Hikâyeleri**'ndeki kişilerin adlarının başına, atlarının adı ya sıfat olarak kullanılır ya da atın adı kahramaninki ile birlikte anılır. Boz Aygır'lı Bamsı Beyrek, Kazan'ın Konur Atı, Bay Gezeneğin Doru Aygırı gibi (Ergin 1994: 55). Türk epik destanlarında da kahramanların atlarına verilmiş adlar olduğu görülmüştür (Çobanoğlu 2003: 119-319).

Ordu-Devlet şeklinde oluşan Türk idarî sisteminde oturmuş at kültürü vardır. Çin kaynakları Türk süvarilerinin çok iyi binici olduklarını ve hatta sarhoş halde bile attan düşmelerinin mümkün olmadığını yazmaktadırlar. Hunlarda, kadınlar da iyi at biner, çocuklarını at sırtında emzirir ve beşiklerini eğer üzerinde taşırlar (Duru 1998: 8).

Türklerde ad verme geleneği ile bağlantılı olarak, at sahibi olma ile ilgili Abdulkadir İnan şunları söyler:

“Türklerin destan ve masallarında pek açık olarak anlaşıldığına göre çok eski çağda kahramanlık gösterinceye kadar gençler, boyun gerçek üyesi sayılmaz, babasının iğreti olarak verdiği isimden başka ad taşıyamaz ve at sahibi de olamazdı.”(İnan 1976: 153).

İnan, bu savı öne sürerken Dede Korkut'un, Han'ın oğluna ad verirken babasına *“Sen oğlunu Basam diye okşarsın, bunun adı Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun”* sözlerini örnek olarak verir. İnan, aynı zamanda Türklerin ad sahibi olmadan, at sahibi olamamaları ile ilgili düşüncesini de bu örnekle somutlaştırıyor.

Atlara isim verme geleneği, İslamiyet'ten önceki bir uygulama ya da sadece Türklerde görülen bir uygulama değildir. Hz. Muhammed'in atının adı Burak'tır. Mirac gecesinde Peygamber'in Tanrı katına çıktığı attır. Hz. Ali'nin atının adı Döldül, Hz. Hüseyin'in atının adı Zul'cenah'tır (Çınar 1993: 31). Osmanlı Padişahlarının da atlarının adı vardır. Örneğin, II. Osman'ın en sevdiği atının adı *“Sisli Kır”*dır (Esin 2004: 267).

Türk halk anlatılarında at, konuşması, sevgisi, yol gösterme kabiliyeti, şefkat ve vefası ile insanî vasıflar kazanmıştır. Atın, kahramanın yoldaşı veya kader arkadaşı sayılması yalnızca savaşla sınırlı değildir. O yaralanıp sırtından düşen binicisinin başında bekler, tehlikelere karşı kahramanı uyarır. Birçok hayvan gibi at da başta deprem olmak üzere felaketleri sezebilme özelliğine sahiptir. Bu motif edebî türlerde biraz daha işlenerek atın, düşmanın hazırladığı tuzakları sezebilme noktasına kadar gider.

Türkler, yerleşik köy ve şehir medeniyeti safhasına geçmeden önce yüzyıllar boyunca “*atlı-göçebe*” medeniyeti denilen bir medeniyet tarzı içinde yaşamışlardır. Bu medeniyete bu adın verilmesinin sebebi, atın bu medeniyet tarzında çok önemli bir rol oynamasıdır. Bazı bilginlere göre atı ilk Türkler ehlileştirmişlerdir. Diğer kavimler atı kullanmasını ve beslemesini Türklerden öğrenmişlerdir (Kalafat 2007: 150).

Atın MÖ 4000 yılında evcilleştirildiği zannedilmektedir (Gezgin 2007: 29). At, vahşi doğadan alınıp, insanlarla beraber yaşamaya başladığından bu yana birçok alanda hayatı kolaylaştırmış, büyük savaşlar at sayesinde kazanılmış, uzak mesafeler yakınlaşmıştır. At, ehli hayvanlar arasında en hızlı gidenidir. Türkler at sayesinde akıncılık yapmışlar, ekincilikle uğraşan kavimler üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. At sürüleri eski Türklerin başlıca servetlerini teşkil etmiştir. At onlar için sadece bir binit değil, aynı zamanda yiyecek, içecek ve giyecek kaynağı idi. Türkleri göçebe yapan da at sürüleridir. Zira Türkler, at sürülerini beslemek için yaylak ve kışlak olmak üzere iki türlü hayat yaşamışlardır. Atın Türklerin hayatında oynadığı rol, eski Türklerden kalma mezarlarda da görülmektedir nitekim eski Türk mezarlarında, insan iskeletlerinin yanı başında, bir bölme ile ayrılmış olarak, at iskeletleri de bulunmuştur.

Oğuz Erten, **Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği -Sanat Tarihi Açısından Bir Bakış** adlı çalışmasında konu hakkında şunları söylemektedir:

“Hunlar gömü zamanı geldiğinde ise büyük bir ziyafet verirler, ölüye de önemli bir yemek payı ayrılırdı. Öteki dünya da hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara girinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına lüzumlu elbiselerini, çeşitli eşyalarını, silahlarını, koşumlu atlarını, ölen kişinin binek atı dâhil olmak üzere hepsi birlikte gömülürdü. Hun kurganlarından çıkarılan at cesetlerinin kuyruklarının kesik veya bağlıdır. Bunun izahını, yine en eski çağlardan beri Türkler arasında yaygınlaşan yas gelenekleri arasında arayabiliriz. Atlı bozkır toplumunda ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak değişmez bir yas geleneğidir.” (Erten 2006: 123-125).

Oğuz Kağan Destanı'nda, bir kahramanın akıbeti bilinmiyorsa, ölmüş olacağına hükmedilerek kahramanın atının kurban edilip, atın kuyruğunun bir direğe asılması şeklinde Türklerin yas tutma geleneğine dair izler vardır.

Göktürk döneminde süvariler savaşa giderken veya defin merasiminde atlarının kuyruklarını düğümlerdi. Bu gelenek durumun ciddiliğinin simgesidir. Bir kahramanın

akıbeti bilinmiyorsa ve ölmüş olduğuna karar veriliyorsa, aygırı kurban edilip kuyruğu bir direğe asılırdı (Esin 2004: 258).

Dede Korkut Hikâyeleri'nden olan Bamsı Beyrek hikâyesinde, Beyrek, Uruzla savaşırken kılıçla yaralanınca öleceğini anlayarak *“Ak boz atımın kuyruğunu kesin”* diyerek vasiyette bulunur. Bir başka hikâyede Seğrek, eşiyle vedalaşırken üç yıl sonra geri dönmez ise öldüğüne kanaat getirmesini ve atını boğazlayıp yemek vermesini ister. *“Üç ayda varmazsam öldüğümü ol vakit bilsin; aygır atım boğazlayıp aşım versin, yad kıızı helalime destur versin.”* (Ergin 2000: 38).

Hikâyeden Türklerin yas esnasında uyguladıkları gelenekler arasında ölen kişinin atının kuyruğunu kesilmesi, atının da öldürülerek gömülmesinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Pazırık Kurganı'nda da birçok at koşum takımı, eğer ve örülmüş at kuyruklarına rastlanmıştır. II. Pazarık Kurganı: Rudenko tarafından 1947'de kazılan bu kurgan 30 metre çapında ve 1.75 metre yüksekliğinde bir tepenin altında bulunmuştur. Asıl mezar odasının duvarları siyah keçe ile kaplanmıştır. Kurganın kuzey tarafında koşum takımları ile beraber 7 at cesedi bulunmuştur (İnan 1991: 507).

“Pazırık kurganlarından çıkarılan en ilginç objeler ise geyik başlıklı atlardır. Geyik başlıklı atların varlığı ancak şu şekilde açıklanabilir; ormanlardan bozkıra doğru göç, Prototürklerin en önemli hareketini oluşturmaktadır. Avcı ve toplayıcılıktan, hayvancılığa, rengineyiği kültüründen at kültürüne geçerler. Pazarık buluntularından ortaya çıkarılan geyik masklı atlar bu yeni kültüre uyma çabalarının bir göstergesi olabilir. At, ren geyiğinin yerine geçince o eski adet olduğu gibi kalmış ve artık bulunmayan ren geyiğinin yerine atlara onun maskesi geçirilmiştir.” (Roux 1999: 93).

Bugünkü kültürümüzün temelinde eski Türk inançlarının büyük etkisi olduğu düşünüldüğünde atın Türk kültüründe çok önemli bir yere sahip olması, onun Şamanizm'de de önemli ve kutsal bir hayvan olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

İnsanlar, alışık olmadıkları durumlar veya her zamankinden büyük bir tehlikeyle karşılaştıklarında; tüm sorumluluğu üstüne alıp ayinleri yönetebilecek bilgili ve güçlü bir Şaman'a ihtiyaç hissetmişlerdir. Doğumlarda, hayvan biçiminden insan biçimine geçildiğine, ölümlerde de insan biçiminden hayvan biçimine geçildiğine inanılır ve bu geçişi kolaylaştırmak Şaman'a düşer. Benzer şekilde, hastalıklar da yabancı bir varlığın hastanın bedenine uğursuzca yerleşmesi veya bir hastanın hayvan biçimindeki ruhunun

yine hayvan biçimindeki bir uğursuz ruh tarafından kaçırılması olarak görüldüğünden, hasta kimselerin tedavisi için Şaman'a başvurulmuştur (Roux 1986: 54).

Şamanlar bu dünyadan çıkıp, öte dünyaya geçerek kutsal güçlerle temas hâline geçer, insanların dertlerini, sıkıntılarını kutsal güçlere ulaştırırlar. Bunu yaparken ellerinde at başlı bir sopa vardır. Sopa yer altına yapılan seyahatte kötü ruhları korkutmak içindir. Şamanizmde yapılan seanslarda sadece at değil, beyaz at kılları da sembolik olarak kullanılır. At, sembolik bir yürüyüşü ve ruhun bedenden ayrılışını, şamanın mitik ölümünü anlatır. At, Türk mitolojisinde sezgiyi de sembolize eder. Buryatların inancına göre, ruhu önce at görür ve kişnemeye başlar. Kutsal yaratıkların da atları vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için atın varlığı gereklidir. At, tanrıları görmüş, onlara yakın olmuştur. Kâinatın sırlarına vakıftır. Bu temel özelliklerinden dolayı at, Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş olma özelliğini bugüne dek taşımıştır (Seyidoğlu 1996: 51-55).

Şamanist Beltir Türkleri, bir kişi öldüğü zaman, onun sevdiği atını eyerlerler ve ölenin eşyalarını atın üzerine bağlarlar. Ardından atın kuyruğunu ve kâkülünü öldükten sonra öldürerek mezarın içine bırakırlardı (İnan 1998: 266). Bu durum kişiyle atının bir bütün olduğunu göstermektedir.

At şamanların yaptığı ayinlerin de vazgeçilmez öğelerindedir. Şamanlar simgesel gökyolculuklarında atı kullanırlar. Bazen de atın hareketlerini taklit ederler (Radloff 1986: 243).

Şamanın kendinden geçerek Tanrılara ulaşmasında önemli rol oynayan at, şamanın havada uçmasına, göğe uçmasına yardımcı olur. Öleni diğer dünyaya taşıyan ve bu sebeple '*ruh göçürücü*' olarak kabul edilen bu hayvan, başka âlemlere geçişi kolaylaştırır. At ile birlikte at şekli veya at resmi bulunan bazı eşyalar da Şamanizmde önem kazanmış durumdadır. Örneğin, Buryat şamanları ayin esnasında kendilerinden geçerken at başlı değnek kullanırlar. Şamanların törenlerinde at bulunmadığı takdirde beyaz at kılları yakılarak veya beyaz kısrak postu üzerine oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. Beyaz kısrak postu üzerine oturan şaman, at kıllarını yakarak kendisini öbür dünyaya götüreceği olan yardımcı ruhları çağırır. Simgesel olarak at sırtında yapılan yolculuk, şamanın '*mistik ölümü*'nü dile getirir (Eliade 1999: 508-509).

Eski Türklerin inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm'de at çok önemli bir yerdedir. Yukarıda belirtilen Şamanın göğe yükselmesindeki en önemli hayvan olan at, aynı zamanda kanlı kurbanların da en önemlisidir. Abdulkadir İnan, Kırgız Kazak

folkloründe alnında beyaz bulunan genç kısrak Tanrı'nın beğendiği ve ruhların hoşuna giden kurbanlardan sayıldığını söylemektedir (İnan 1995: 100). Dede Korkut destanlarında at ya da aygır kesmek oldukça sık geçmektedir.

Altay geleneklerinde açık renkli atların, yalnızca erkek kamların hizmet edebildiği Gök Tanrısı Ülgen'e kurban edildiğini söyleyen Esin, kadın kamların ise Erlik'e hizmet ettiğinden ve kara yağız bir ata bindiğinden bahsetmektedir (Esin 2004: 268).

At, şamanın yalnızca göğe çıkışını değil yerin derinliklerine inişini de sağlar. At, yer altı ile ilgili olarak ölümü çağırıştır; çünkü at, bir ruh göçürücüdür. At ile birlikte at ile ilgili kimi eşyalar da önemlidir. Ucu at başlı değnek ya da sırık Buryat Şamanlarının esrimelik danslarında kullanılır (Eliade 1999: 509-510).

Şaman ayinlerinde at, o denli önemli bir yer tutar ki, eğer bir ayinde at yok ise bile yakılan kır at kılları ya da şamanın üstüne oturduğu beyaz bir kısrak postu simgeleri ile ayindeki yerini alır. At kıllarının yanması şamanın öbür dünyaya seyahatini sağlayacak sihirli hayvanın çağırılması demektir (Eliade 1999: 511).

Atın eski inanç sisteminde kutsal sayılacak bir yerde görünümünün ardında başka kutsal maddelerle ilişkilendirilmesi de söz konusu edilmiştir. Roux, "Yada taşının" ineklerin, atların, domuzların midesinde bulunan bir salgı olduğunu bildirmektedir (Roux 2002: 100).

Eski Türkler at sürüleriyle hem besleniyorlar, hem de geçimlerini temin için sık sık akıncılığa başvuruyorlardı. Almış oldukları ganimetler, onların akıncılığı adeta bir meslek haline getirmelerine sebep olmuştur. Akınlarda kullanılan başlıca silah, ok ve yaydı. Türkler çok iyi ok ve yay kullanıyorlardı. Günlük hayatlarında kuş ve vahşi hayvan avlamak suretiyle de bu kabiliyetlerini geliştiriyorlardı.

On iki hayvanlı takvimde at, bu takvimin yıllarından birini ifade eder. Yond yılı adı verilen at yılında, halkın olumlu durumlarla karşılaşacağı söylenmez (Turan 1942: 94). At yılında kış soğuktur ve yaz bolluk getirir. Bu kehanet, atın çok soğuk diyarları ve yazları da bereketli otlakları sevmesine dayandırılabilir. Çünkü bu takvimde yılların nasıl geçeceği, zamanın en üstün sınıflandırıcısı olan hayvanın özelliklerine göre yorumlanmıştır.

At, İslamiyetin kabulünden önce olduğu kadar İslamiyet'ten sonra da Türk kültür hayatında önemini korumuştur. **Kur'an-ı Kerim**'de at şu şekilde yer alır:

"Size atları katırları ve merkepleri binek süs hayvanı olarak yaratmıştır. Ve bilemeyeceğiniz daha neler yaratacak." (Nahl Suresi 8. Ayet, s. 269).

At, Türkler için bir ulaşım ve yük taşıma aracı; etinden sütünden, derisinden yararlanılan bir besi hayvanı ve bir savaş aracıdır. Arkadaş gibi kendisine alışılan, kendisiyle dertleşilen bir varlık olarak da karşımıza çıkar. Türklerde daha ziyade bir binek hayvanı olarak kullanılan at, Oğuz Kağan Destanı'nda görüldüğü şekliyle bir yük aracı olarak karşımıza çıkar. Türkler ayrıca savaşa hazırlık mahiyetinde at sürülerini de gütmektedirler. At sürüsünü gütmek üstün ve gelişmiş bir yetenek gerektirdiğinden sığır ve koyun sürüleri yerine çoğu zaman at sürüleri güdülmüştür. Atlar daha hızlı ve dinamiktir.

Kısaca atçılık, avcılık ve akıncılık eski Türklerin hayatının temelini teşkil ediyordu. Bu yaşayış tarzı kendisine göre bir insan tipini gerektiriyordu. Bu insanın kuvvetli, cesur bir avcı ve akıncı olması lazımdı. Oğuz Kağan bu tipin en iyi örneğini temsil eder. Onun hayatına hâkim olan ve şahsiyetine şekil veren unsurlar, içinde yaşadığı toplumun temel unsurlarıdır.

Türklerde ata olan sevgi ve bağlılık dile de zenginlik katmıştır. Türkçe'de yeni doğmuş atın yavrusuna kulun, iki yaşına kadar olanlara tay, damızlıkta kullanılan ata aygır, dişi ata kısarak denilir. Ayrıca arabaya koşulan erkek atları beygir olarak adlandırılır. Türk dili, atın şeklinin ve renginin ifadesinde çok zengindir, kara ata yağız, kızılı kahve ata al, gövdesi kahve, yelesi ve kuyruğu kara olan ata doru, gövdesi koyu sarı, kuyruğu ve yelesi kara olanlara kula, kılları koyu karışık beyaz olanlara kır, al don üzerine ak kılları olanlara ise boz denir.

Atın ayaklarındaki beyaz lekelere seki, alınıdaki ak lekeye kartopu, alından burna doğru inen beyaz lekelere ise akıtma adı verilmiştir. Osmanlı'da at kültürünün gelişerek devam ettiği görülür. Osmanlıda at, saltanatın kuvvetinin, kudretinin ve ihtişamının simgesi haline gelmiştir. Örneğin, IV. Mehmed 1672'de Edirne'de bayram namazı için Selimiye Camisi'ne geldiğinde dokuz yedek atından üçünde incili örtü, üçünde ağır altın işlemeli örtü ve diğer üçünde de murassa olduğu yabancı elçiler tarafından hayranlıkla kaydedilmiştir.

Osmanlı padişahlarının törenlerde kır ata, savaşta ise yağız ata binmek gibi bir geleneği vardır. At hediyesi ise en değerli hediye sayılır ve bu atlar özel hazırlanmış eyerleriyle birlikte armağan edilirler. Ayrıca, bayrak ve erk simgesi olan ve çok eski dönemlere dayanan atkuyruğundan yapılmış tuğ kullanma geleneği, Osmanlı sarayında sürdürülmeğe devam etmekteydi. İslam'ın getirdiği bazı kısıtlamalara rağmen Türklerde ata olan bağlılık ve sevgi hep kendini göstermiştir. Çanakkale Boğazı'nı ilk olarak

geçen Alaeddin Paşa atlarıyla birlikte gömülmüştür, IV. Murad'ın cenazesinde kendi atları, eyerleri ters yerleştirilerek yürütülmüş, II. Osman çok sevdiği Sisli Kır adlı atını Üsküdar Sarayı'nın bahçesindeki türbeye yalnız olarak gömülmesini emir etmiş, Lala Şahin Paşa ise Karacaahmet'te kendi mezarı yanına atları için mezar kazdırmıştır (Duru 1998: 10-12).

Türklerin siyasi, sosyal, ekonomik hayatlarında son derece önemli bir yere sahip olan at, Türklerin kültürel hayatlarında da önemli bir rol oynamış ve atasözlerinden masallara, halk hikâyelerinden destanlara kadar silinmez izler bırakmıştır.

Güven Merdan, "Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar" adlı makalesinde, Türk'ün ekonomik ve sosyal hayatında atın önemli bir yeri olmasının yanı sıra, at, yaradılıştan bazı özelliklere sahip olduğu; Tanrı'ya giden yolu kat ederek Tanrı katında bulunmuş olduğu için değerli, kutsal ve mitolojik bir hayvan konumuna geldiğini bildirir (Güven 2003: 84).

Halk anlatılarının hemen hepsinde karşımıza çıkan bir başka unsur, atın su ile ilişkilendirilmesidir. Gölden çıkan aygır ve bu hayvanın diğer hayvanlarla çiftleşmesinden olduğu düşünülen at, mutlaka anlatı geleneğimizin içinde vardır. Atların doğum kaynaklarından biri de su olarak düşünülmüş ve bununla ilgili efsaneler anlatılagelmiştir (Elçin 1963: 2943-2945).

Anonim Halk Edebiyatının bir türü olan efsanelerde yer alan sudan çıkan at motifi, masallarda görülmektedir. **Köroğlu Destanı**'nda Köroğlu'nun atı, gölden çıkmış bir aygırın, at sürüsü içinde bir kırsağı aşmasından doğmuştur (Boratav 1984: 65). Bu şekilde suyun kutsallığıyla atın kutsallığı arasında bir ilgi kurulmuştur.

Dede Korkut Destanı'nda Bamsı Beyrek'in Boz atı sudan bir aygırdan türemiştir (Ergin 1994: 136). **Aşiretlerimizde At Kültürü** adlı eserde Hayri Başbuğ, su menşeli at üzerinde durur ve araştırma yaptığı bölgede bu inancın yaygın olarak bulunduğunu bildirir (Başbuğ 1986: 54-59).

Sudan çıkan at motifine hemen bütün anlatı türlerinde rastlanmaktadır. Bu durum eski Türklerin atın sudan çıktığına dair inancıyla açıklanabilir. Bununla birlikte halk anlatılarında halkın ortak duyuş, düşünüş ve inançlarını bulabileceğimizden farklı anlatılarda aynı motifler bulunabilmektedir.

Atların doğuşlarıyla ilgili efsanelerden biri de atların gök menşelî oluşlarıyla ilgilidir. Atların gök menşeli olmalarıyla ilgili olarak, Şükrü Elçin, gök menşeli atların kahramanların Tanrıyla münasebetlerinde en kudretli bir vasıta olduklarını söyler. Buna

kanıt olarak Altay- Abakan sahası destanlarının verdiği bilgilere değinir. Elçin, şaman düşüncesinin dünya işlerini tanzime ihtiyaç duyduğunu belirtir. Elçin, Radloff'tan alıntılıyarak aktardığı bir Teleüt efsanesinde, vergisini vermeyen yedi kardeşi padişah Tanrıya şikâyet eder. Tanrı meseleyi halletmek için, insan kılığında, gökten yere bir atla iner (Elçin 1963: 2943-2945).

Masallarımızda da gökten inen atlarla ilgili motifler tespit ettik. Köroğlu'nun atı "*Kır At*" in diğer efsanevi bir yönü de uçmasıdır. **Köroğlu Destanı**'nda babası oğluna şöyle der: "*Bu at, ahırda beslenirken bir parça ışık görmüş, görmeseydi bu at kanatlı olacaktı...*". Kır At, kanatlı değildir ancak, hikâyelerde yine de ayaklarının yere dokunmadığı söylenmektedir. İstanbul rivayetinde, Kır At'ı Köroğlu çamurlu avluda koşturur, tırnağına hiç çamur bulaşmaz. Battal Gazi'nin atı da "*Uçan atlara*" verilebilecek bir başka örnektir (Boratav 1984: 68).

Atın geçmişte olduğu gibi bugün de Türklerin hayatında önemli bir yeri olduğuna dair delillerden biri atlarla ilgili yaygın inanışların varlığıdır. At, bazı halk inanışlarında şu şekilde karşımıza çıkar:

Al basmasından korunmak için Erzurum'da beşiğe at kulağı asılır (Başar 1972: 92).

Anne ve çocuk al basmaması için yalnız bırakılmazlar. Eğer yalnız bırakılmaları icap ediyorsa, lohusa ile çocuğun buldukları odanın herhangi bir yerine çeşitli eşyalar konur. Lohusa ile çocuğun yastıklarının altına at yuları konur (Acıpayamlı 1961: 82).

At kişnemesi ve köpek uluması halinde, hayvanların sesi çıkardığı evden veya yakındaki bir evden ölü çıkacağına inanılır (Acıpayamlı 1961: 82).

At, Türkler için hem ayrılmaz bir yoldaş hem de çok önemli bir geçim kaynağı olduğu için çeşitli inançlarda, ritüellerde, edebî türlerde yer almış ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur.

2.2.1. Efsanelerde At

At, efsanelerde ender rastlanan bir hayvan olmakla birlikte bazı efsanelerde, sahibinin dostu, yardımcısı, en değerli varlığı olarak yer almaktadır.

At, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hayvanlardan biridir. Türk folklorunda atlar renklerine göre uğurlu ya da uğursuz sayılır. En uğurlu ve makbul olan at, beyaz attır. Türkler, kahramanla atı bir tutmuşlardır. Kurgan denilen eski Türk mezarlarında sahibiyile birlikte gömülen atlar bunun en önemli kanıtıdır. Bu durum

âhîret inancı olan toplumlarda, atın öbür dünyada sahibine hizmet edeceği inancından kaynaklanmaktadır.

“At Türk kozmolojisinin çeşitli unsurlarına göre de anlam kazanmaktadır; örneğin su unsurunun hayvan biçimli timsali attır. Öte yandan su kökenli atlar denilen ve sudan çıkan kanatlı atları anlatan efsaneler de bu unsurlarla ilgilidir. Ayrıca özellikle beyaz atların üzerinde beneklerin bulunması da uğurlu sayılmakta olup yine bu unsurlarla ilişkilidir. Diğer bir tür efsanevi at ise gök kökenli at olarak anılırlar. Göğe mensup atlar kanatlı olarak düşünülmüşlerdir. Atla ilgili pek çok mitolojik motif, İslamiyet’ten sonra da devam etmiştir. Muhammed’in ve daha sonra Ali’nin atının beyaz olarak vurgulandığını görüyoruz. Öte yandan Muhammed’i miraç esnasında gösteren minyatüirlerde Burak, Kuran’da tasvir edilmemesine rağmen geleneğe uygun olarak kadın yüzlü, çoğu kere gövdesi benekli bir at şeklinde tasvir edilmiştir.” (Çoruhlu 2000: 141).

Türk mitolojisine göre at, kişiyi kutsal güçlerin yanına götürebilen belli başlı vasıtalarından biridir. Tanrı katına ulaşabilen bir hayvan olma niteliği ata kutsal bir değer kazandırır. İnsanı cennete ulaştıracak yolu da at bilmektedir (Seyidoğlu 1996: 55). Orta Asya’daki Astana Mezarlığı’nda bulunmuş ipek bir kumaş üzerindeki tasvirde hayat ağacının iki yanında kanatlı atların yer alması, atın kutluluğunu ve cennetin yolunu bildiğini ifade eder (Çoruhlu 1999: 24).

Türk tarihinin bilinen ve bilinmeyen dönemleri boyunca at, kutsal mefhumuna yakın bir ilgi ve saygı görmüştür. Türk’ün ilerleyip varlığını sürdürebilmesinde at en önemli araçtır. Türk milletinin karakteristik özelliklerinden olan sürekli yeni coğrafyaları fethetme isteği onu gece gündüz devam eden bir mücadeleye sevk etmiştir. Bu mücadele içinde bozkırda, dağda, ormanda, köyde ya da şehirde Türk’ün en yakın olduğu maddî manevî varlık, atı olmuştur.

“Yakutlar arasında anlatılan efsaneye göre at, gökteki Tanrıların buyruğu ile yerdeki adamlara (kahramanlara) hizmet etmesi için gökten gönderilmiş ve Ürün Ay Toyon adlı Tanrı tarafından insana verilmiş kutsal bir hayvandır. Bunlar, kahramanı en kanlı savaşlarda koruyarak can yoldaşı gibi hizmet eder. Yenilmezliğe, yorulmaz güce, adam gibi akla ve konuşma özelliğine sahiptirler. Bunların doğumları da bazen destan kahramanlarının doğumlarına benzer. Yani insan gibi doğarlar. Kahraman ile at sanki kardeşmiş gibi bir annenin sütünü içerek büyür bazı atların ise koruyucuları vardır.

Yakutlarda Dayahogoy, Sayan Altay halklarında Suyla Han ve Kırgızlarda ise Kambar Ata'dır (Orazbekova 1996: 20-21).

Murat Uraz, **Türk Mitolojisi** adlı eserinde atın Türk mitolojisinde oldukça önemli bir hayvan olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: Yakut Türkleri, atın güneş âleminden geldiğini, Şamanist Türkler ve Moğollar ise gökten indiğini düşünürler. Bu durum, atın kutsal sayılmasında bir etkidir. Şamanların tören esnasında bindikleri atlar 'pura' yahut 'argamak' adlarıyla anılırdı. Bilinmezden haber getiren, olacak kötülükleri önceden sezebilen at, dostu, düşmanı tanıma özelliğine sahip bir hayvandır (Uraz 1994: 89, 147-148).

Konar-göçer yaşayan Türkler için, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan atın Türkler için ne derece önemli olduğunun vurgulandığı bazı efsaneler şu şekildedir:

Ağrı Dağı Efsanesi'nde, beyin kır atı çobanın kapısının önünde gelip durur. Atın sahibi bir bey de olsa çoban bu atı kendine hak gördüğü at için canı pahasına mücadele edecektir (Kemal 2004: 4-75).

Bir diğer efsanede ise Kara Buğra'nın canından çok sevdiği Doru atına, Yağız Budak sahip olmak istemektedir. Yağız Budak'ın karşılığında kız kardeşiyle evlendirmek ve bir sürü yağız at vermek teklifini dahi kabul etmeyince Yağız Budak atı ondan almaya ant içer. Sonunda Kara Buğra'nın atıyla gezindi yaptığı bir gün, kendisini hasta ve yaşlı biri olarak tanıtip Doru atına biner dizginleri eline alınca kim olduğunu Kara Buğra'ya açıklar. Kara Buğra'nın bu hilekârlık karşısında Yağız Budak'tan tek istediği yaptığı hilebazlığı kimseye anlatmamasıdır. Kara Buğra ülkede herkesin yolda gördüğü hasta insanları at hırsız zannederek yardım etmeyeceğinden endişe etmiştir (Sepetçioğlu 1973: 78).

Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları** adlı eserinde atın, gökteki en büyük tanrı olan Ülgen'e kurban edildiğini ve atın, gök ile ilişkili olduğu kadar, yer-su unsurlarıyla da ilişkili olduğunu belirtmektedir (Çoruhlu 2000: 24).

Anadolu'da at ile ilgili bir rivayet, atın sudan çıkma motifi ile gökten inmesi motifini birleştirmektedir. Iğdır'ın Bayat Köyü'ndeki bir rivayete göre at gökten inmiş, ağzı büyümüş, insan yiyen bir hayvandır, sonradan bir gölde su beygiri ile çiftleşmiş ve bugünkü atlar meydana gelmiştir (Elçin 1977: 47-48).

Bir cins at denilebilen katırın soyunu devam ettirememesi sebebinin anlatıldığı bir efsane şu şekildedir:

Çam ağacının cehennemde odun olmayı kabulünden sonra cehenneme odun taşıyacak hayvanlara ihtiyaç duyulur. At, eşek, deve gibi tüm yük hayvanlarına odunları sen taşıy mısın diye sorarlar onlar da biz insanları cehennemde yakacak odunları taşımayız diye cevap verirken, katır bu teklifi kabul eder. Bunun üzerine Peygamber: “*Senin zürriyetin kesilsin*” diye beddua eder ve katır bir daha çoğalamaz (Önal 2003: 150).

Katır bazı masallarda yine odun taşıyan bir hayvan olarak karşımıza çıkar. **Hoca** adlı masalda perilerin odununu, bir katır hazırlayarak götürmektedir.

“*Keloğlan eşşânen odun ediyorumuş, bir gatır gelmiş yanına. Hemi odununu etmiş, hem de sırtına yüklemiş*” (Şimşek 2001: 88).

Katırın üreyememesi yönü, gebelikten korunma ile ilgili inanç ve pratiklerde onu önemli bir yere getirmiştir. Birçok yörede katırtırnağı yenilerek ya da katırtırnağı adlı bitki kullanılarak kısırlaştırma yoluna gidilmiştir.

Erzurum’da bunun için nalbantların yonttukları katırtırnakları kurutularak dövülür. Sabahları aç karnına bir çay kaşığı yenir (Başar 1972: 86).

Gebe kalmak istemeyen kadınlara bir parça katırtırnağı yedirilir. Rendelenip toz haline getirilen katırtırnağı balla karıştırılıp yenir (Çimrin 1984: 6).

“*Katırtırnağı denilen bitkinin kökünü balla karıştırarak hazırlanan ilaç vardır. Bunun korunma tedbiri olarak kullanılmasını, terkibindeki bitkinin adını taşıyan katırdan almış olması ile açıklayabiliriz. Katır kısır hayvandır, onun adını taşıyan bitkide de kısırlaştırma gücü olduğuna inanılmıştır*” (Boratav 1984: 147).

Bazı masallarda insanların bir olay sonucunda katıra dönüşerek cezalandırıldığı görülür. **Masallarda At** bölümümüzde yer alan Kaygısız Ev, Kamçı, Ahmet ile Mehmet masalları bu şekildedir.

Efsanelerde atın sahibiyle birlikte taş kesildiği görülür. Taş kesilme olayı genellikle cezalandırılma sonucu vuku bulmaktadır.

“*Efsanelerdeki motifler çok çeşitli olmamakla birlikte sıkça görülen motifler taş kesilme, kuş halini alma, mekân değiştirmedir. Efsanelerde geçen diğer bir dönüşüm motifi taş kesilme motifidir. Efsanelerde insanlar ya da hayvanlar kötü bir durumdan kurtulma, vahşi hayvandan canavardan kurtulma, utanma, cezalandırma, kötü huy, adağını yerine getirmeme gibi sebeplerle taşa dönüşürler*” (Sakaoğlu 1980: 35).

Var olan bir taşın fiziki görünümüne bakılarak çeşitli benzetmeler hikâye edilirken bazı dersler çıkarılır. Taşa dönüşme, bazen kendi duasıyla, bazen başkasının

duasıyla, bazen de dua edilmeden gerçekleşir. Taş kesilme motifi arasında gelin alayları, çoban sürüleri, şehre inen ejderhalar ilk sırada yer alır. Söz konusu motifle ilgili bazı efsaneler şu şekildedir:

Kırmızı bir at üzerindeki gelin, düğün alayının önünü eşkıyalar kesince beni taşa çevir diye dua edince atıyla birlikte taşa dönüşür (Önal 2003: 158).

Diğer bir efsanede, işgal kuvvetleri tarafından kaçırılıp götürülmek istenen kız, taş olmayı diler. Kız, kendisini kaçırmak isteyenlerle birlikte atın sırtında taş kesilir (Ergun 1997: 216).

Her iki efsanede de kişinin zor durumdan kurtulmak amacıyla kendi duasıyla taşa dönüştüğü görülür. Taş kesilen hayvanlar genellikle sahipleriyle ilgili olarak taş kesilirler. Ya sahipleri taş kesildikleri için taş kesilirler ya da sahiplerinin bedduasıyla taş kesilirler. Söz konusu motifle ilgili bazı efsaneler şu şekildedir:

Şeyh, huysuzlanan atına “Taş kesil” der. At taş kesilir (Ergun 1997: 279).

Kayınvalidesine karşı gelen, ondan ambarın anahtarını isteyen gelin, daha atın üzerindeyken kaynanasının bedduasıyla taş kesilir (Önal 1997: 250). Gelin babasından çeyiz olarak değirmen taşını da ister. Kız, babasının bedduası sonucu atıyla birlikte taş kesilir (Tanyu 1987: 143).

Atın sahibiyle birlikte taş kesilmesi bazen ne dua ne de beddua sonu olur. Kutsal kabul edilen nesnelere yapılan saygısızlık, Tanrı tarafından, taşa dönüştürülmekle cezalandırılır. Söz konusu motifle ilgili bir efsane şu şekildedir: Çocuğunun altını ekmekle temizleyen kadın, çocuğu ve atıyla birlikte taş kesilir (Duymaz 1989: 363).

Efsanede ekmek, saygı gösterilmesi gereken, kutsal bir nesnedir. Ekmeğe yapılan saygısızlık taşa dönüşmekle cezalandırılmış, masum olan at da sahibiyle birlikte onun yanında oluşu dolayısıyla taşa dönüşmüştür. Kahraman ve atı bir bütündür. Kahraman olmadan at, at olmadan kahraman bir hiçtir. Kahramanın başına gelen iyi ya da kötü durumdan atı da sorumludur.

2.2.2. Masallarda At

Masallarda at çeşitli özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Masallarımızda geçen atlar düşünebilen, konuşabilen, uzak mesafeleri çok kısa zamanda aşabilen, uçabilen, olağanüstü özelliklere sahip hayvanlardır. Kehanette bulunabilen ve eti yendiğinde sağaltma özelliğine sahip olan atlar aynı zamanda sihirlidir. Olağandışı yerlerde ve gölde yaşayan, denizden çıkan at motifleri masallarımızda yer alan diğer motiflerdir.

At, kahramandan önce tehlikeleri sezen ve kahramanı uyaran ona akıl veren yardımcı hayvandır. Bunun gibi diğer bazı hayvanların da masallarda insanlarla konuştuğu görülür. Bu durum eski Türk inanışlarıyla ilgilidir. Türklerin eski inançlarına göre de hayvanların, insan ile konuşma yeteneği bulunmaktadır. Konuşan at aynı zamanda kahramana zor durumda yardım eden yardımcı attır. Yardımcı at motifi masallarda en çok işlenen at motifidir.

“Çoğu kez hayvan, insanın hayatına konuşarak karışır (...) Karşılıklı sohbetlere ve insanların hayvanların dillerini öğrenme olanağı ve hayvanların insanların dilleriyle konuşma olanağı olduğuna gerçekten inanılmıştır (...) Bunda başarılı olanlar hiç kimseye, özellikle kadınlara açıklamamaları gereken büyük bir sırrı öğrenmiş olurlar, çünkü aksi durumda ölümle karşılaşır” (Roux 2002: 217).

Altın Kuş adlı Kırgız masalında, bahçelerinde babasının yiyerek gençleştiği elmayı çalan kuşu aramaya giden küçük oğlanın atı, yol üzerinde: *“Sola gidenin kendi, sağa gidenin atı ölür”* diye kara bir yazı olan taşın yanına geldiklerinde dile gelip: *“Ölürsem ben öleyim, sağ tarafa gidiver.”* diyerek kahramana yol gösterir. Çocuk, konuşan atının yol göstericiliğine uyarak sağ tarafa gider ve bir ormana geldiğinde karşısına bir kurt çıkar ve atı yer. Kurt, ağaca saklanan çocuğun yanına gelerek, ağlamamasını, kendisine yardım edeceğini söyler (Kebekova-Tokombayeva 1978: 88).

Karaç Baatır, adlı bir başka masalda da at dile gelip konuşarak kahramanı hem başına gelebilecek felaketlerden korur, hem de ona yol gösterir. Karaç, devlerin kaçırdığı ağabeylerini aramaya giderken yolda bir çukura düşen, bakımsız, zayıf bir tayı kurtarır. Tay kişneyerek Karaç’ın peşinden gider. Kovsa da ayrılmaz. Karaç, ata gem vurup eyerleyince zayıf tay bir anda dağ gibi cins bir at oluverir ve dile gelip kahramanı yönlendirmeye başlar ve zaman zaman tıpkı insan gibi davranarak kahramanın gerçekten bahadır olup olmadığını anlamaya çalışır. Kaplan donuna girip ona saldırır. Kahraman, kılıcıyla vuracağı sırada tekrar at donuna girerek kimliğini söyleyiverir. Karaç’a akıl vererek kendilerini takip eden devleri öldürtür, sihir yapar. Göğe çıkarak devlerin atlarıyla savaşır. Atın kahramana tavsiyeleri masalda şu şekildedir:

“Ağabeylerini götüren devlerden biri olan Buktugul, seni takip ederek gelmektedir. Onun atı da sihirli, dilimin bağlanması ve kan siyip yürüyemez oluşum da ondan olmalı. Bu zamana kadar o atın dilini çözülmez kılıp ben bağlamıştım. O ise benim dilimi bağlayacak sihri kaybetmişti. Bunları hile ile öldürelim, yoksa öldüremeyiz. Sen gidip selam ver. O, nereye gittiğini sorarsa, kaybettiğin yulkularını

aradığını söyle. O zaman dev: 'Karaç geliyor, onu biliyor musun?' diye sorar. Sen, 'Biliyorum' de. 'O, sefere giderken seksen öküzün etini yemiş, yedi gün gölden başını çıkararak kar yağdırırmış. Yedi günde gölün üstü donarmış. O zaman buzları göğe atarak Karaç sudan çıkar, düşmana atlanırmış' de, der. Karaç, atın dediğini yaparak devleri öldürür." (Karadavut 2006: 235).

Mehmet Bey Masalı'nda at, kahramana akıl vererek onu karşılaştığı engellerden kurtarır. Ancak kahramanın atını dinlemeden hareket etmesiyle başına türlü dertler açılır.

Masalın kahramanı Mehmet, bir dervişin yardımıyla doğar, aynı zamanda da padişahın atından dünyaya bir tay gelir. Dervişin sözlerine göre Mehmet ve toy at kardeş sayılır ve Mehmet attan habersiz hiçbir şey yapmamalıdır. Masalın devamında at, Mehmet'in karşılaştığı engelleri aşmasında yardımcı olur. Bir kez Mehmet, devin sarayına girip devin kaçırdığı kızları kurtarmaya çalışır. Ne var ki, bütün bunları yaparken atına sormayan Mehmet, sarayda esir kalır. Masalın devamında kahraman, *'kardeş atı'*na yine rastlar ve at onu affedip yardım etmeye devam eder. Atın değerli öğütleri sayesinde Mehmet'in yolculuğu mutlu sonla biter (Boratav 2001: 93).

Masalda olduğu gibi insan ve at arasındaki kardeşlik kadar yakın bağ eski Türklerin inançları ve atlı göçebe hayat tarzından kaynaklanmaktadır.

Roux, insan-hayvan ilişkileri konusunda şu sözlere yer vermektedir: *"Hayvan yapılan bir hizmetin, karşı bir hizmeti de gerektirdiği anlaşılmaktadır. Bir hayranlıktan söz etmek şüphesiz ki hatalıdır, ancak insan için gerekli olmaları nedeniyle bozulmaması gereken bir bağ kurulmuştur."* (Roux 2002: 217).

Eliade, **Şamanizm** adlı kitabında yardımcı ruhların çoğunun hayvan biçimleri taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte Eliade, esrimeli yolculukları sırasında şamanı savunan bir "Baş ruhu"nun varlığından söz etmektedir. Eliade'ye göre böyle ruhlar arasında göğe çıkarken binilen bir at da yer almaktadır (Eliade 1999: 116-117)

Masallarda rastlanan kahramanın yolculuğu boyunca yardım eden atı, şamanın yolculuğu sırasındaki yardımcı ruhlarına da benzemektedir. Sözü edilen atların masal kahramanlarına sıra dışı engelleri aşmaya yardım etme yeteneği, masalların Şamanizm kökenli ögesi olarak yorumlanabilir.

At, çoğu masalda sahibine yardımcı olan hayvandır. **Keloğlan ile Dev** adlı masalda Düldül adlı at, yardımcı hayvandır.

“Dev, sürüleri alıp götürür, düldül dile gelir: ‘Bunun sonu yoktur, ahırı bu seni yiyecek. Getir kemikleri hınzırlara ver, üzümü bana ver. Arpayı üzümü bana ver ben de seni kurtarayım (...) Düldül bir gün diyor ki: ‘Vakit tamam, bu devin sonu olmaz, ahırı bu seni yiyecek. Bir büyük ir de küçük üsküre al. Bir büyük su tuluğu bir de küçük su tuluğu al. Bir de ekmek al yeter. Haydi yola çıkacak.’” (Günay 1975: 372).

Padişahın Kızı Masalı’nda babası tarafından erkek olduğu sanılan ancak kız olan kahramana memleketinden uzaklara kaçabilmesi için yardım eden hayvan attır:

“Kız oğlan, can korkusuyla düşünüp dururken atı yanına yaklaşarak dile gelir: ‘yiğidim, sen sırtıma bin, dediklerimi yap gerisine karışma.’” der (Özçelik 1993: 451).

Gül Sinan’a Ne Yaptı, Sinan Gül’ü İncitti Masalı’nda at, konuşmakta ve kahramana akıl verebilmektedir:

“Orada at dile geliyor: ‘Ey padişah oğlu, bu dağın arasından geçerken üzengilere öyle vuracaksın ki kaburgalarım birbirine geçecek canım acıyacak, hızla geçeyim ki dağın arasında kalmayayım.’” (Günay 1975: 523).

Kara Kantoz adlı masalda at, peri padişahının torunudur.

“Ben de bir periyem, biz peri padişahının torunlayıyuh. Benim anamın gırh dene oğlu var. Biz gırh gardaşuh. En küçükleri de benem.” (Seyidoğlu 1999: 401).

Bengiboz Masalı’nda at, kahramanın en büyük destekçisidir. Kahramanın dünya güzeli ile evlenmesinde babasının gözüne şifa olacak toprağın bulunmasında, uzun yolların kısa zamanda katedilmesinde atın yardım ettiği görülmektedir:

“At çok güzeldir ve insan gibi konuşmaktadır (...). At yemini yiyip karnını doyurduktan sonra şehzadeye: ‘Efendim, şuradaki dolapta bir torba göreceksin. İçinde karbonata benzer bir toz var. Onu alıp heybenin içerisine koy. Sakın kaybetme. Çok zararını görürüz’. (...) At bazen uçarak bazen de yürüyerek yol alır. (...) Bengiboz başkalarının konuştuğu her şeyi hissedermiş.” (Seyidoğlu 1999: 63-64).

Yel Atı adlı masal, yardımcı at motifinin en güzel işlendiği masallardan biridir. Bu masaldaki at, masalın adından da anlaşılacağı gibi yel atıdır, konuşma, düşünme ve ağlama gibi özellikleri olan bu yel atı, sahibinin başına gelecekleri ona önceden haber verir. Dolayısıyla yel atı aynı zamanda önsezileri güçlü bir attır.

“Yel atıymış meğerse, konuşurmuş, konuştuğunu oğlandan başka kimse bilmezmiş. (...) at bunları dinlemiş, oğlan yanına gelir bakar ki atın iki gözü iki çeşme ‘Aman atım canım atım sana ne oldu böyle? Aç mısın susuz musun?’ ‘Ne açım, ne susuzum; ne olacak Şah Muhammet... Üvey annenle veziri bir yatakta gördün ya, onlar

seni öldürecekler' (...) 'Aman Şah Muhammet, dün tavuğu yemedin diye bugün kaz yaptılar, sana yedirip öldürecekler' (...) 'Bugün sana hindi kızarttılar, yiteceksin öleceksin" der.

(...) 'Yalnız tüyümden iki tane al. Başın dara düşünce çakmağı çak. Kılı tütüzdür. Ben aynıdayım' dedi at. (...) biraz gittikten sonra kılı tütizdiriyor, yel atı geliyor, giyiniyor, kuşanıyor, yıkıyor Yel atına: ' Beni arslanlar padişahının yanına götür, bana arslan sütü lazım' der. Arslanlar padişahının yanına götürür. Bunu tanıtır. (...) bu ağaçlık bir yere çakmağı çakıyor. Kılı tütizdiriyor, at kışneye kışneye geliyor (...) Bu gidiyor. Savaş sırasında da kılıç çalıyor düşmanları kırıp geçiriyor" (Köksel 1995: 362- 371).

Askere Giden Kız Masalı'nda kızın karşılaştığı bütün engelleri aşmasında atın çok büyük rolü vardır:

"Kız, tayı eyerleyip üzerine binince tay der ki: 'Köprüniün altındaki senin babandır, sakın korkma' (...) Ortalıktan gider selâm verirsin gâvur selâm bilmediği için almaz, Türk senin selâmını alır" (Sakaoğlu 2002: 298).

Gülmez Padişahı Masalı'nda at, kahramanı sırtına alarak, göz açıp kapayıncaya kadar istediği yere götüren olağanüstü bir attır.

"At bu sefer der ki: 'Ne ağlan yiğit?' At dile geliyor söyleyor gayrı. 'Ne ağlamayım atım, ben ağlamayım da kimler ağlasın, yalnız ben bu ağacın başına çıksam seni böcüler yiyecek ben seni gücün çıkardım devlerin yanından' 'Pekey, öyleyse çek pazvandımı, beni bir sula' Oğlan sulamış varmış: 'Neyse bin üstüme, yum gözünü' Yumsa ki hemen iki sahatin içerisinde Nemşehir Güzeli'nin çarşısına varır, gasabanın ucuna" (Alptekin 2002: 270).

Masallarda yer alan bir başka motif sihirli at motifidir. Sihirli at, masallarda kahramana iki ya da üç kıl verir, kahraman başı sıkıştığında bu tüyleri birbirine sürerek atı yardıma çağırır.

Ağlayan Narla Gülen Ayva Masalı'nda babasından kaçan kız, beyaz bir atla karşılaşır. Kızı dinleyerek derdine ortak olan at, onu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarır:

"Kız gizlice kaçarak babasının tarlalarından birine girer. Burada karşısına bir beyaz çıkar: ' Şehzadem, niye ağlıyorsun?' 'Niye ağlamayayım, ben doğduğum zaman babama oğlan diye bildirmişler. Halbu ki ben kızım. Babam bugün beni sünnet ettirecek; kız olduğumu duyarsa anamı da beni de cellad ettirecek. Onun için

kaçıyorum’ ‘Peki ben seni kurtaracağım. Şimdi bana bineceksin babanın önünden bir o baş süreceksin bir bu baş süreceksin. Tam kaçacağın zaman dizginlere kip bas, babana Allahaismarladık et. Evvel Allah’ın izniyle ben seni kurtarırım’, ‘O kara at meğer periymiş’, ‘Sana sırtımdan birkaç kıl veririm. Darlandın mı kolları birbirine çalarsın ben hemen gelirim’ demiş (Sakaoğlu 2002: 312- 316).

Padişahın Oğlu ile Atı adlı masalda kahramana yardım edecek ata nasıl sahip olacağını denizden çıkan bir aygır bildirir:

“Deniz aygırı da her şeyi bilirmiş (...) der ki: Onlar aygırı getir diyince sen de ‘Babacığım senin yaldızlı eğeri atıma vurup biraz gezeyim ondan sonra kesin’ de ben seni kaçıtırırım (...) At der ki: ‘Ayrılma zamanımız geldi. Sen şu kolları al. Bunları birbirine sürtünce ben yanında olurum.” (Özçelik 1993: 615).

Hayırsız Kız adlı masalda padişahın gözünün açılması için gerekli olan ceylan sütünün bulunup getirilmesinde atın büyük rolü vardır:

“Devin sözüne aldurmıyor, kırkinci odayı da açıyor, bakıyor orada öyle bir at bağlı, tüyünü çeksen yağ dökülecek, at dile geliyor: ‘Eğer üzengilerimi sırtıma vurursan, kapağı da değmeden buradan beni çıkarırsan, seni kurtarırım ama kapağıya değersen kırk saatlik yola ses gider. Dev uyanır, yanına bir ustura, bir torba tuz, bir şişe de şarap al’ (...) Bunlar atla epeyce yol gidiyorlar, at dile geliyor: ‘Beni artık sal, benden üç kıl al, ne zaman darda kalırsan o üç kılı birbirine sür.” (Günay 1975: 498).

Padişahın Üç Kızı Masalı’nda at, kahramana tüylerinden vererek, zor durumda kaldığında bu tüyleri yakarak kendisini çağırmasını söyleyerek yardımcı olur. *“Mademki durmayı kabul etmiyorsun eğer gidersen ben sana bir tüy vereyim. Bu tüyümden al. Nerede başın sıkışırsa kılını kılına yak. Ben orada imdadına yetişirim. (...) Peri at da dışarıda beklemektedir. Kılını vermiş ki beni çağır.” (Seyidoğlu 1999: 154, 158).*

Atın kahramana üç tane kıl vermesi masallarda kahraman ve yardımcı arasındaki bir iletişim sembolüdür. Bu duruma masal metinlerinde sıkça rastlanmaktadır. Kahraman önce zor durumda olan hayvana yardım eder. Yardımının karşılığı olarak hayvan tarafından kendisine belli sayıda tüy, kıl veya kanat verilir. Masal kahramanı tüyü, kılı veya kanadı yakmak suretiyle, yardım istediğini hayvana bildirir. İletiyi alan hayvan da kahramanı kurtarmak için harekete geçer. Böylece insan ve at arasında iletişim sağlanmış olur.

Mircea Eliade'nin **Şamanizm** adlı kitabında yer verdiği bilgilere göre, '*Şamanlık seansında at*' gerçekten ve resmen bulunmasa bile, yakılan kır at kılıları ya da şamanın üstünde oturduğu beyaz bir kısrak postu aracılığıyla, simgesel olarak yer alır. At kılı yakmak şamanı öbür dünyaya götürecektir olan sihirli hayvanı çağırmak demektir (Eliade 1999: 511).

Bu bağlamda, masal kahramanının atı üç kıl aracılığıyla çağırması, Eliade'nin söylediği şamanın atı simgesel bir çağrıyla bağdaştırmak uygun olacaktır. Konu ile ilgili diğer masal örnekleri şu şekildedir:

"Mademki durmayı kabul etmiyorsun eğer gidersen ben sana bir tüy vereyim. Bu tüyümden al, nerede başın sıkışırsa kılını kılına yak. Ben orada imdadına yetişirim" (Seyidoğlu 1999: 154).

"Bunlar atla epeyce yol gidiyorlar, at dile geliyor: 'Beni artık sal, benden üç kıl al, ne zaman darda kalırsan o üç kılı birbirine sür.'" (Yıldırım 2004: 363).

"At: Sana şu üç kılı veriyorum, başın sıkıldığı zaman bunları birbirine sürtersin, ben hemen yardımına koşarım. (...) Kız saraydan çıkarak ormana gitmiş. Orada cebindeki kılıları birbirine sürtmüş. At meydana çıkıvermiş" (Tezel 2001: 251-253).

Verilen masalarda atın kahramana kılından vererek, zor durumda kaldığında bu kılıları birbirine sürterek kendisini çağırmasını söylediği görülür. At, bu şekilde zorda kalan kahramana yardım edecektir.

Bazı masalarda kişilerin cezalandırılma sonucu katıra dönüştürüldükleri görülür.

"Zilli milli katır ol' diyerek değneği vurunca, katır oldu." (Özçelik 1993: 631).

"Çubuğu aldım ve kızı dövmeğe başladım. Sen bir katır ol dedim, yirmi senedir katırdır." (Seyidoğlu 1999: 119).

Verilen masalarda kişilerin beddua sonucu katıra dönüştüğü görülür.

Ahmet ile Mehmet adlı masalda ise insanın bir çiçeği koklamasıyla, istemeyerek katıra dönüştüğü görülür.

"Ahmet, cöbüne bu mayalardan doldurduktan sonra, gedip çiçeklerden birini kokulmuş, hemen orada bir gatr olmuş." (Şimşek 2001: 166).

Masalarda geçen birkaç motif atların menşeleri ile ilgilidir. Sudan çıkan at motifleriyle ilgili bazı masallar şu şöyledir:

Kuşlar Padişahının Kızı adlı masalda kırk kulun dünyaya getirmiş olan ve deniz altında yaşayan kısrak, oğlana kendisi ile cirit oynamak istediğini söyler.

“Vay gençliğinen gocalğın arasında, bir insanoğlu olsa da üsdüme binse de şurda beninen bir cirit oynasa” (Şimşek 2001: 64).

Bir başka masalda padişahın oğlu deniz aygırı ile uçarak ülkeden kaçır (Özçelik 1993: 53) bir diğesinde ise deniz aygırı *“Beni bir tutan olsa bana bir binen olsa”* der (Karakuzu 1997: 17) der.

Yukarıdaki masallarda da görüldüğü üzere bazı masallarda atların su menşeli olduğuna dair izler vardır. Masallarda atların su menşeli olanlarından başka gök menşeli olduğunu düşündüren motifler de yer almaktadır. Bu masallar şöyledir:

Sabaha karşı gökyüzünden uçarak simsiyah bir at gelir. At üstüne binen delikanlıyı göz açıp kapayıncaya kadar uçarak göğün öbür tarafındaki mağaraya götürür (Yardımcı 1996: 48). Mehmet Yardımcı motifi bu şekilde göstermiştir: Ancak motif masal içinde tekrar eder. Sabaha karşı gökyüzünden uçarak kızıl bir at gelir. At üstüne binen delikanlıyı göz açıp kapayıncaya kadar uçarak göğün öbür tarafındaki mağaraya götürür (Yardımcı 1996: 48).

Atların doğumu ile ilgili bir diğers unsur halk hikâyelerinde ve masallarda ortak olan bir motifle ilgilidir. Bu motif şöyledir: dervişin verdiği elma kabuğu vasıtasıyla doğan at bir kısım sihirli güçlere sahiptir (Arslan 1994: 17). Masallarda elmanın kabuğundan doğan at kahramana her konuda yardımcı olan en yakın arkadaşıdır. Türklerde ağaç kültüne bağlı olarak elma bereket sembolü olmuştur. Bu sembol masallarda da yerini alır. Bu konuda Roux Manas Destanı'nda Jakip eşini kutsal bir kuyunun yanında yükselen bir elma ağacını ziyaret ederek tedavi etmeye gönderdiğini belirtir (Roux 2001:179). Türk dünyasında ortak bir motif olarak karşımıza çıkan “elma yiyerek gebe kalma” Türkiye’de anlatılan masallarda da yerini almıştır.

Masallarda yer alan atların ortak özellikleri konuşabilme, düşünebilme, akıl verebilme, geleceği görebilme, uçabilme ve dolayısıyla uzun mesafeleri kısa zamanda aşabilme yeteneğidir. Hisleri ve sezgileri çok kuvvetli olan bu hayvanlar, yer aldıkları masalların tamamında kahramanların iyiliği için çalışır, onarlı sıkıntıdan kurtarabilmek için elinden gelen her şeyi yapar, hatta bazı durumlarda canından bile vazgeçmeyi göze alır. Masallarda kahramanını sırtına alan at, tıpkı bir şaman gibi bütün işlerini kolaylıkla halleder, atlatamayacağı zorluk yoktur.

Masallarda atın kurban edildiğine dair bir ipucu yoktur.

Atın sahibine tüy vererek kahramanın kendisini yardıma çağırması Şamanizm’de mevcut olan inançlardandır. Masalarda at kıllarının birbirine sürülerek atın çağırılması ile şamanın at kıllarını ateşe atarak atın ruhunu çağırması hemen hemen aynı şeylerdir.

Masal dünyasındaki atlar, at şekline girip kahramanın gözüne görünen ve onlara destek olan yardımcı ruhlar olarak algılanmaktadır.

Türk halk anlatılarında yer alan at motifinin belli başlı tipik özellikleri genel olarak olağanüstü atlar olmaları yani yeryüzüne ait olmayan ilahi bir yaratılışa sahip olmaları, gökten inmiş ya da sudan çıkmış atlar olmaları ya da her iki özelliğe aynı anda sahip olan atlar olmaları, uçabilmeleri, konuşabilmeleri, fiziki bakımdan oldukça güçlü olmaları, kahramanın karşılaşılabileceği bir tehlikeyi önceden sezebilir, bu konuda kahramanı yönlendirebilir ve onun yerine savaşabilir olmalarıdır.

Türk kültür hayatında atın çok farklı bir yeri olmuştur. Türkler hayatlarının akışı içinde atı vazgeçilmez bir öge olarak görürler. Uzakları yakın eden savaş ve seferlerde sahibini sırtına alarak engellerden aşırın at, gerek asil görünümü, gerek sadık oluşu, gerekse güçlü hisleri ile her zaman kendine birinci planda yer bulmuştur. Türklerin edebî eserlerinde masalarda, destanlarda, halk hikâyelerinde at hep en önemli hayvan olmuş, kahramanla birlikte her olayın içinde bulunmuştur.

2.2.3. Destanlarda At

Destanlarda at, uzun ömürlülüğün, mutluluk, refah, doğruluk, şöhret, iyilik ve neslin devamlılığının ve iyi haberin simgesi olmuştur. Türk efsanelerinde önemli bir yere sahip olan ata, destanlarda da önemli bir yer verilmiştir.

Birçok Türk destanında at, kahramanın daima yanında olan, onunla konuşan, dertleşen bir arkadaş, sırdaş, yol gösterici, ilerleyici, tehlikeleri sezici özellikleriyle kahramanı tamamlar. Türklerin atı ehlileştirmesi, onların hayatının önemli safhalarından biridir. Böylece, atların sadece avlanıp etinin yenmesinin yanında gücünden de çeşitli yollarla faydalanılması yoluna gidilmiştir.

Türk dünyası ortak edebiyatında olduğu gibi **Dedem Korkut Kitabı**’nda ve diğer destanlarımızda at motifi ve unsuru büyük önem taşımaktadır. At, kahramanın yani alpin ayrılmaz bir arkadaşı ve yardımcısıdır. At, bu dünyada alpin yalnız silah arkadaşı değil öldükten sonra da öteki dünyada beraber olunacağı düşünülen bir kader

arkadaşıdır. Savaşlarda bütün stratejiler ve taktikler atın üzerine kurulur, düşmanın iyi cins atlarının öldürülmesi veya ganimet olarak alınması hedeflenir.

Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanın en yakın arkadaşı atıdır. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek atı için söyledikleri kahraman ve at arasındaki bağın ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir.

*“Açuk açuk meydana benzer senün alınçuğun
İki şeb-çırağa benzer senün gözçügezün
İbrişime benzer senün yiliçüğün
İki koşa kardaşa benzer senün kulaçuğun
Eri muraduna yetürür senün arhaçuğun”*

(Ergin 2000: 45).

At ile alp arasında öyle bir duygusal bağ vardır ki at, alp için kardeşten bile ileridir. Bamsı Beyrek, zindandan çıkıncaya kadar 16 yıl kendisini bekleyen atına:

*“At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig
Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig”* (Ergin 1997: 99).

At ile kahramanın birlikteliğinin en güzel örneklerinden birini **Oğuz Kağan Destanı**'nda görürüz. Oğuz'un kırk gün içinde büyümesinin ardından ilk olarak yaptığı iş at sürülerini gütmek, ata binmek ve av avlamaktır. Türklerin o çağlarda çocuklarına ilk öğrettikleri şey ata binmektir. Oğuz'un doğumundan hemen sonra ata binmesi, ilk iş olarak da at sürülerini gütmesi Türk toplumunda ata verilen önemi en güzel şekilde ortaya koyan örneklerdendir.

Destanda geçen *“Oğuz Kağan bir çokurdın aygır adka minedurur irdi. Oşul aygır adnı bek çok siviyyür irdi”* (Togan 1982: 110) ifadelerinden Oğuz Kağan'ın her zaman bir alaca aygıra bindiği ve bu atını da çok sevdiği anlaşılmaktadır. Yine Oğuz Kağan'da geçen *“Tokuz kündün son oğuz kagan-ka aygır ad-nı kildürdi”* ifadesi Oğuz Kağan'ın binek olarak aygır atı tercih ettiğini göstermektedir.

Radloff, **Sibirya'dan** adlı eserinde aygırın, sürünün hükümdarı ve koruyucusu olduğunu söyler. *“Aygır, vahşi hayvanların saldırılarına karşı sürüsünü korur. Aygır, kurtu her zaman yener, becerikli bir aygır ayıyı bile tard eder.”* (Radloff 1994: 33).

Türklerde at ile erin değeri bir tutulmaktadır. Öyle Ki, **Orhun Kitabeleri**'nde atların ölümü, hatta yaralanmaları, düşmeleri bile anlatılmaktadır:

“Kül Tigin yaya olarak atılıp hucüm etti. Ong valinin kayın biraderini, silahlı elle tuttu, silahlı olarak kağana takdim etti. O orduyu orda yok ettik. Yirmi bir yaşında iken,

Çaça generale karşı savaştık. En önce Tadığın, Çorun boz atına binip hucum etti. O at orda öldü. İkinci olarak İşbara Yamtarın boz atına binip hucum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hucum etti. O at orda öldü. Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi. O orduyu orda yok ettik. Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına binip atılarak hucum etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hucum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık.” (Ergin 1970: 35).

Düşmanın atını öldüren Türkler için atın sahibi de yenilmiş sayılmaktadır.

Orhun Kitabeleri'nde Türk ülkelerindeki hayvan veya değerli eşyaları arasında at da yer alır. Bilge Kağan, ülkesini ve milletini nasıl zengin hâle getirdiğinden söz ederken altın, gümüş, ipek, atlar, aygırlar, kara samurlar ve mavi (gök) sincapları milletine kazandırdığını söylemiştir.

“Üstte Tanrı, altta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde ..., batıda ... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını 'Moğolistan ve Tuva steplerinde yaşayan, Bugün Moğolistan'da hem etinden hem de derisinden yararlanılmaktadır. Moğollar için önemi büyüktür. Moğolistan ekonomisinin bu hayvanın kürklerine bağlı olduğu ifade edilmektedir (Aydın 2006: 355)' Türküme, milletime kazanıverdim... kedersiz kıldım.” (Ergin 2000: 63).

Orhun Kitabeleri'nde savaş atının cesareti takdir edilir, at Türk beylerinin dostu olarak gösterilmektedir. At, sahibi öldüğünde, ona âhiret âleminde de yardımcı olacağına, hizmet ettiğine inanılır.

Bilge Kağan'ın babasının yas töreni için gelen değerli hediyeler arasında at da vardır: *“Bunca millet saçını, kulağını... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.” (Ergin 2000: 63).*

Düşmanı yenerek ele geçirilen ganimetler arasında at da yer alır: *“Tangut milletini bozdum, oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini... yok kıldım,” (Ergin 2000: 45), “O at sürülerini alıp besledim.” (Ergin 2000: 43).*

“Türk halklarının destanlarında atlar doğdukları andan itibaren farklı özelliklere sahiptir. Bu atların kuyruk ve yelelerinde kılıç veya hançer vardır. Tırnakları demirdendir.” (Çınar 1996: 64).

“Sekiz gözden düz gene

Kaynayıp (oynayıp) çıkan toynağı
Basıp durur balta ağzı gibi
Kamışkulak, bakır göz
Gözbebeği de ak gene
Boynu yüksek, dar böğür,
Turna tenli, sert (sıkı) gene
Şahin burun, geniş delikli
Çift azılı, keskin dişli
Sivri çene, ince yanak
Çift yeledir, işte böyledir
İşte o boz atı vereyim
 ...”(Çınar 1996: 64).

Dizelerden de anlaşılacağı üzere, Akbozat'ın toynakları balta ağzı gibidir. Ağzındaki azı dişleri de oldukça keskindir. Bu nitelikler Akbozat'ın bir savaş atı olduğunun işaretidir. Akbozat'a sahip olan kişinin girdiği savaştan zaferle çıkmaması mümkün değildir.

At, tarihi destanlarda olağanüstü vasıflara sahip bir varlıktır. Kahraman, atı olmadan hiçbir şey yapamaz. Galibiyetin de mağlubiyetin de hakiki sahibi attır. Destanlarda kullanılan atlar, soy sop sahibi, şecereleri bilinen, son derece akıllı, zeki, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren yeteneğe ve kahramanlık ahlakına sahiptir. Atlar, insan dilinden anlarlar, insanlar gibi konuşurlar, kahramanlarını yaptıkları yanlış hareketlerde uyarırlar, onları ölümden kurtarırlar. Destanlarda yer alan bu atlar son derece süratlidirler; göz açıp kapayıncaya kadar dağları, dereleri aşarlar. Atların her biri, destanlarda özel bir isme sahiptir. Atın adı kahramanın adının yerine de kullanılır. Destanlarda atın adı geçtiğinde sahibinin de adı anılmış olur. Destanlarda görülen olağanüstü vasıflara sahip atları elde etme ve onları terbiye edip yetiştirme kahramanın görevidir.

“Türk destanları at sevgisi ve övgüsü ile doludur. Kahramanlar atlarını yalnız arkadaş değil, kardeş sayarlar. Destanlarda kahramanlar, atlarını severek, okşayarak ‘aslım kara kişiydi, adımı sen çıkardın, yürüğüm’ demektedirler. Dede Korkut hikâyelerinde Kazan sorar: ‘Hüner atın mıdır, erin midir?’, ‘Han’ım, erindir.’ derler. Kazan Han, ‘Yok, at işlemese er öğünmez. Hüner atındır’ der” (İnan 1992: 17).

At, kahramanın yardımcısı olarak onu her zaman korur ve kahramanı zor durumdan kurtarır. Mitolojik öğelerin ağır bastığı **Alıp Manas ve Alpamiş Destanları**'nda kahramanın atı, onu olağanüstü yetenekleriyle zor durumdan kurtarmaktadır. At motifi, Kırgız halk anlatılarında da kahramanın gerçek dostu ve yardımcısı olarak yer alır ve sık sık insan gibi konuşarak kahramanı zor durumlardan kurtarır.

Alpamiş Destanı'nda kuyuya düşürülen Alpamiş, kaz ile manzum olarak haberleşir, kaz kuyuya inince onun ayağına bir mektup bağlar. Mektup Alpamiş'in kız kardeşi Kaldırkaç'ın eline geçer. Kaldırkaç durumu Alpamiş'in arkadaşı Karacan'a bildirir. O, kuyudan kurtulması için ip sarkıtır fakat Alpamiş bu olayın duyulmasından ve başına "kakınç" edilmesinden çekinir. Ayak direyerek urganı kopartır, kuyuda kalır. Daha sonra kemikten yaptığı saz vasıtasıyla Tavka adlı kızla tanışır. Takva, Alpamiş'in atı Bayçibar'ı tütsü ile uyandırır, Bayçibar gelip kuyruğunu kuyuya uzatır ve kahraman kurtulur (Yoldaşoğlu 2000: 350).

Maaday-Kara Destanı'nda oğul Kögüdey Mergen, demir zindandan üzerlerine doksan dokuz kilit, seksen dokuz sürgü vurulmasına rağmen 'gölleri kurutan bahadır' sayesinde kurtulur (Naskali, 1999: 204-212, Bekki, 2001: 6245 vd.).

Alıp Manas, içine düşürüldüğü doksan kulaçlık kuyuda iken yaktığı ağıtı kazlar duyar. Kazlar kuyuya gelir. Alıp Manas mektup yazar, kazın ayağına bağlar ancak mektup Ak Köböñ Bahadır'ın eline geçer. O da gelip kuyunun ağzını toprakla örter. Kutsal Ak Boz At'ın kuyu üstündeki toprak yığını bir tepikte uçurması ve Kutsal Göl'den aldığı altın köpüğü yutup güç kazanması (bununla Alıp Manas da güç kazanır) ile kuyudan kurtulur (Ergun 1998: 43-203).

Pek çok destanda yer alan at motifi özellikle **Manas Destanı**'nda ayrı bir yere sahiptir. Her biri özel adlarla anılan, pek çok atın yer aldığı **Manas Destanı** adeta bir at sergisi gibidir. Bu zenginlik diğer destanlarda görülmemektedir. Bununla birlikte diğer destanlarda az sayıda at ele alınmış ancak atların destan içinde çok önemli rolleri olmuştur.

Manas Destanı'ndaki atlardan bazılarının dişi oldukları yani kısarak hüviyetiyle tanıtıldıkları görülür. Boz-bee, Kula-bee vb. ayrıca Kök-Çepiç destanın iki ayrı yerinde iki ayrı kahramanın atı olarak yer alır. Pek çok atın adı bir kez anılırken, bazılarının adı insan kahramanların adlarından daha fazla anılmıştır. Manas'ın atları, Ak-kula, Sarı-Ala ve Tay-buurul, kâfirlerin hanı Coloy'un atı Aç-buudan, Almambet'in atı Kol-ciren,

Tekeci'nin atı Kök-ala, K l- oro'nun atı Kök- ebi , Bokmurun'un atı Maniker Manas Destanı'ndaki önemli atların bazılarıdır.

Manas'ın atlarından Ak-kula destanda Şu Şekilde tanımlanır:

*H rg c  büyük yüksek at,
 Üstün doğan Ak-kula (II/35-36).
 Sabırsız doğan Ak-kula'ya
 Sırtı yüksek, boynu alçak,
 Bu büyük y r k Ak-kula'ya
 Kısa yelesi, narin yapılı
 Bu nam salmış Ak-kula'ya
 Hiçbir attan geri kalmayan
 Atına yuvarlak nal koydurmayan (44/1219-1225).
 Ak-kulasına at yetiŐmez (60/81 ve 87).*

Manas'ın atı Ak-Kula destanda hızlı ve g cl  bir at olarak belirtilmiştir. Bunun dışında Manas'ın atının önemli bir özelliği de kurtarıcı olmasıdır. Buradaki kurtarıcılık diğer destanlardaki atın kurtarıcılığı vasfından biraz farklı olarak sahibini bir tehlikeden kurtarma değil hayata döndürme Őeklinindedir. Destanda Manas  c kez ölmesine rağmen  c hayvanının sadakatiyle hayata döner. Türk destanlarında at, sahibinin en yakın yardımcısıdır.

Manas Destanı'nda destan kahramanı Manas zehirli i ki içerek ölünce, ak sunguru, ak tazısı ve Ak-Kula'nın sayesinde yeniden hayata döndürülür (Sakaoğlu 1995: 168-169).

Manas Destanı'nda olaylar Şu Şekilde anlatılır:

Kalmuk yurdunda kök- og z ve k z-kaman diye bilinen iki hırsız Manas'a tuzak kurar ve ona zehirli Şarap ikram ederler. Manas'ın canı uçup gider. Ona saraya benzer bir mezar yapılır. Tanrı meleklerine Manas'ın atı, köpeği ve kuşu sadık hayvanlar ise onu diriltin diye emir verir. Melekler atın, kuşun ve köpeğinin yanında Manas'a türlü hakaretler eder. At, kuş ve köpek efendilerini savunur. Manas'ın  c hayvanının verdiği cevaplar onların iyi kuş, iyi at ve iyi köpek olduğunu ortaya koyunca efendilerinin dirilmesi sağlanmış olur. Dirilip kalkan Manas, atına biner, kuşunu ve köpeğini de yanına alır.

Türk destanlarında yer alan kahramanların atları genellikle açık renkli hatta beyazdır. Manas Destanı'nda Manas'ın atı beyaz olduğu için adı Akkula'dır. Dede

Korkut'ta, Bamsı Beyrek'in savaşa giderken kuyruğunun kesilmesini buyurduğu atı, ak boz renklidir. Köroğlu'nun atı rengiyle paralel olarak Kırat adını alır. Akbozat Destanı'nda Akbozat'ın rengini al ile boz arasında, beyaza yakın olarak tasvir edilir.

Beyaz renkli at seçimini Eski Türk inanışlarıyla bağlantılıdır. Eski Türk inanışlarına göre, gökte ikamet ettiği düşünülen gök Tanrıdan bir şeyler dilenirken aracı konumunda olan kamların, Tanrı katına beyaz bir at ile seyahat ettiklerine inanılır. Yer altı âleminin efendisi Erlik'in ele geçirdiğine inanılan ruhları kurtarmak üzere yapılan seyahatlerde kamlar beyaz yerine siyah bir atı tercih eder. Mesela, Altay şamanları arasında kadın şamanlar daima "kara" olarak tasvir edilir çünkü hiçbir kadın şaman Gök Yolculuğu'na çıkamaz. Şaman törenlerinde görülen atların renk ayırımının daha sonra destanlara da yansımıştır (Yıldırım 2004: 46)

Ata sahip çıkmak, atını hayatı pahasına da olsa vermemek, atı namus gibi üstün tutmak **Manas Destanı**'nda görülen en önemli erdemlerdendir. Destan'da Çinkoca'nın Semetey'den "Tayburul" isimli atını istemesi üzerine Semetey'in atı vermeyip savaş çıkarması buna örnektir.

Başkurtların en büyük ve önemli destanı **Ural Batır**'da Akbozat, Başkurt destanlarında yer alan ilahî at sembolünün en güzel örneğidir. Akbozat, **Ural Batır Destanı**'ndan sonra adıyla anılan **Akbozat Destanı**'nda da yer alır. **Ural Batır Destanı**'nda Akbozat'ın, Ural'ın eşi Humay'a annesi Güneş tarafından hediye edildiği bildirilir. Bu nedenle Akbozat'ın gök menşeli bir at olduğu anlaşılmaktadır. Humay onu çağırdığında Akbozat, gökten düşen bir yıldız gibi yeryüzüne iner (Mainogasheva 1999: 75-76).

Başkurt destanlarında rastlanan at motifi olağanüstü niteliklere sahiptir. İlahî at motifi üzerinde durulan bölümler destanların en önemli kısımlarını oluşturur ve geleneksel bir formül durumuna gelmiştir. Bu dizelerde at motifine has özellikler en ince ayrıntılarına kadar tasvir edilir. Ata isnat edilen kutsallığın ve değerinin nedeni atın Başkurt hayatındaki önemi ile ilgilidir. Çeşitli renk ve cinsteki atların, sürüler halinde bir gölden çıkması temi, hemen bütün Başkurt destan ve hikâyelerinde yer almaktadır. İnsanlar, iç içe yaşadıkları, günlük hayatlarının vazgeçilmezi olan atları olağanüstü görmekte ve göstermektedir. İnsanların birbirlerinden karşılanması zor istekleri olduğunda söylenen "*Benim Şülgen'den çıkmış atlarım yok*" atalar sözü, Başkurt kültüründe ata gösterilen önemi ortaya koyar (Kara 1997: 9).

At motifi, bütün Türk destanlarında işlevleri bakımından kahramandan sonra gelen en önemli motiftir. Birçok destanda at motifinin kahraman tipi ile benzer özelliklere sahip olup, çoğu zaman en az kahraman kadar alplik gösterdiği görülür. Başkurt destanlarında at motifinin üstün özellikleri zirveye ulaşır. **Akbozat Destanı** başta olmak üzere birçok **Başkurt Destanı**'ndaki at motifinin üstün özellikleriyle kahramandan daha fazla öne çıktığı görülür.

Destanlarda olağanüstü atlara sahip olmak kahraman açısından çok zordur. At, oldukça değerli bir varlıktır ve ona, sadece hak edebilen kahramanlar sahip olabilir. Olağanüstü atlar, kendilerine sahip olacak kişileri kendileri seçer. Atın birinin boyunduruğuna girebilmesi için, kişinin at tarafından ortaya konulan şartları yerine getirmesi gerekir. At, kendisine sahip olacak kişiden taleplerini yerine getirmesini bekler. Bu talepler at motifinin ihtiyaçlarını gidermekten ziyade kahramanın yiğitliğini ölçmeye yöneliktir. Kahraman atı değil, at kahramanı seçmektedir.

Ural Batır Destanı'nda Akbozat yeryüzünde kendisine sahip olabilecek kadar nitelikli bir insanın var olmadığını belirtir. Humay'nın kendisine eş olarak seçtiği hiçbir yiğit Akbozat'ın onayını alamamıştır. Humay bunun üzerine Ural ve Şülgen'i Akbozat'ın huzuruna çıkarır ve hangisinin yiğit olduğunu belirlemesini ister. At, kahramanı birebir mücadele ederek sınayabileceği gibi ondan zor bir işi yerine getirmesini de isteyebilir. Akbozat'ın boyun eğeceği yiğit sıradan bir yiğit olamaz. Akbozat seçilmiş ve olağanüstü bir attır. Tıpkı kahraman gibi o da belirli bir misyonu gerçekleştirmek için yaratılmıştır. Akbozat, kahramana Tanrı katından gönderilmiş bir hediyedir. Dolayısıyla, gerçek sahibini tanımak için kendisine sahip olmak isteyen yiğitleri sınamadan geçirir. Şülgen, bütün uğraşlarına rağmen, Akbozat'ın şartlarını yerine getiremez çünkü Şülgen'de kahramanlık erdemi yoktur. Ural Batır, Akbozat'ı elde etmekle hem kahramanlığını ispatlamış, hem de Humay ile evlenmeye hak kazanmıştır. Humay ile evlenmek için Akbozat'ın onayını almak gerekmektedir. Akbozat'ın öne sürdüğü şartları yerine getirebilecek nitelikteki kişi, kahramanlık erdemine sahip olduğunu kanıtlar. Humay ile evlenebilmek için gereken şartlar da böylece yerine getirilmiş olur (Ergun 1996: 527).

Akbozat, şartları yerine getiren Ural Batır'a hayran kalır. O zamana kadar kimsenin hükmüne girmeyen Akbozat, Ural Batır'ın gücü kuvveti karşısında kahramanın iradesine boyun eğer.

At, bu değerler ortamında, kahramana yardımcı olur, ona kimlik ve benlik kazandırır; onun kardeşi, yoldaşı, hatta yanından hiç ayrılmadığı eşi konumuna yükselir. Devlet sisteminin, ekonomik hayatın; şölen, av, toy, ölü aşı vb. ritüellere dayalı geleneklerin; düşünce dünyası ve söz sanatının etik ve estetik değerleri atla birlikte sunulur (Çınar 1999: 108).

Türk kültür ve medeniyeti içinde atın önemi gittikçe artmış ve İslam kültürü içinde de varlığını sürdürmüştür. Battalnâme, Saltuknâme, Danişmendnâme gibi İslami dönem destanlarında at önemli roller üstlenmeye devam eder. At, İslam sonrasında da kutsal kabul edilmeye devam etmiştir. Bu anlayış, İslam öncesi Türk mitolojisinin, ata gösterdiği önemden kaynaklanmaktadır.

Anadolu sahası Türk destanları arasında **Battalnâme**, **Saltuknâme**, **Danişmendnâme** gibi önde gelenlerinde atların çok önemli rolleri vardır. Hatta bu atlar bazen birden fazla destanda karşımıza çıkar. **Hamzanâme**'deki Aşkar, daha sonra sırasıyla Battalgazi ve Sarı Saltuk'un atı olarak görülür. Anadolu sahasında da yaygın olan **Hamzanâme**'de at motifinin temelinde, Hz. Hamza'nın atının Tanrı tarafından gönderilmiş olması yatmaktadır. O, aynı zamanda Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ın bindiği attır. Bu at, zaman zaman Kâbe'yi tavaf edip yaşadığı mağaraya dönmektedir (Sakaoğlu 1995: 26-31).

“Aşkar, Hz. Hamza'nın düşmanlarını yenmesi konusunda en önde gelen yardımcısıdır. O, adeta, Müslümanlığın yayılması için Tanrı tarafından gönderilmiş ilahi bir at gibidir. Aşkar ab-ı hayat içmiş olup Âdem Aleyhisselamdan beri yaşamaktadır. Hızır ona biner ve o gerektiğinde rüzgârdan daha hızlı koşar, hatta kanatlanıp uçar bile” (Sezen 1991: 65-66).

Battalgazi'nin atı Aşkar'ın ortaya çıkışı birtakım olağanüstülüklerle doludur. O da ilahi bir kaynak tarafından Battalgazi için gönderilmiştir. O, su üzerinde yürür, gerektiğinde kanatlanıp uçar, tam adıyla “Dev-zade Aşkar” diye alınan bu at, ab-ı hayattan içtiği için ölümsüzleşmiş ve birden fazla destan kahramanına hizmet verebilmiştir.

İyi bir ata sahip olunması destanlarımızın ve destan kahramanı olan alperenlerin olmazsa olmazlarından. Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı onun atıdır. At, destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü vasıflara sahiptir. Kahraman atı olmadan hiçbir iş başaramaz. Zaferin ve mağlubiyetin esas kahramanı âdeta attır. Destanlarda geçen atlar asil, şecereleri bilinen, zeki, tehlikeyi önceden sezip haber veren,

kahramanlık ahlakına sahip varlıklardır. Atlar insan dilinden anlarlar, insanlar gibi konuşurlar, kahramanların yaptıkları yanlış hareketlerde onları uyarırlar, onları ölümden ve esaretten kurtarırlar. Bu atlar son derece süratlidir, göz açıp kapayıncaya kadar dağları, dereleri asarlar, uçma yeteneğine sahiptirler.

Battalnâme, **Saltuknâme** ve **Danişmendnâme** gibi İslamiyet'in yayılmasını amaçlayan eserlerin dışında **Köroğlu Destanı** da yaygın olarak anlatılan, çeşitli varyantları olan önemli bir destandır. **Köroğlu Destanı**'nda kahramanın atı olan Kırat, Anadolu'da sık rastlanan bir cins attır ve o adla da anılır. Ancak Köroğlu'nun atı olan Kırat'ın özellikleri çok önemlidir ve onu diğerlerinden ayırır.

Köroğlu Destanı'nın, Köroğlu kadar ünlü atı Kırat, hemen bütün varyantlarda sudan çıkan iki aygırın birleşmesinden doğmuştur. Dede Korkut'ta Kam Püre, bezirgânlarını oğlu için hediyeler almak üzere Rum iline gönderir. Bezirgânlar, Bamsı Beyrek'e denizden çıkan olan boz bir at getirirler (Ergin 2000: 35).

*“Kırat, sudan çıkan bir aygırın at sürüsündeki kısıraklardan birine aşmasından doğmuştur. O aynı zamanda uçabilmektedir. Hatta bir ahırda beslenirken hiç bir ışık görmeseydi o, kanatlı bir at olacaktı. **Köroğlu Destanı**'nın pek çok anlatmasında Kırat'ın koşarken ayaklarının yere değmediği kaydedilir.”* (Boratav 1984: 65-67).

Destandaki olaylar şu şekilde gelişmektedir: Bolu Bey'inin konağının bahçesinde tel çiçeği vardır; Köroğlu bunlardan isteyince Ayvaz'la Kenan da bahçede çiçeği koparıp almak isterler ancak yakalanıp hapsedilirler. Arkadaşlarının gecikmesi Köroğlu'nu üzmektedir. Nihayet bir gün Ayvaz çıkagelir. Köroğlu Ayvaz'ı sorunca durumu anlatır. Köroğlu'nun atı Bolu Beyi'ne giderse hem Kenan serbest bırakılacaktır, hem de tel çiçeği verilecektir. Olaylar böylece gelişir ancak, teslim edilen at, yanına kimseyi yanaştırmaz. Atını Bolu Beyi'nden almak için her şeyi göze alan Köroğlu, kıyafet değiştirip hile ile konağa seyis olur. Atın, bu seyisi görmesiyle sakinleşmesi Bolu Beyi'ni şüphelendirir. Sonunda onun Köroğlu olduğunu anlar ve yakalatarak ellerini, kollarını bağlatıp hapse attırır. Köroğlu'nun, Bolu Beyi'ne, atın böyle dura dura ayaklarının tutmayacağını söylemesi, onun kaçacağı şeklinde yorumlanır ancak o, kapıların kapatılmasını, ayaklarının bağlanmasını teklif edince, uygun görülür. Köroğlu atına biner ve Kırat'ın kulağına bir şiir söyler. Köroğlu'nun söylediği şiirin ilk iki mısrası şöyledir:

Eğer atın sen de erlik var ise

Şu kale babını aşmak isterim. (Kaplan 2005: 49).

Köroğlu atına bir el vurup bir baştan bir başa koşturur. Sonra duvardan sıçrayıp gözden kaybolur ve kuş gibi uçar gider. Böylece Kırat, sahibi Köroğlu'nu insan gücünün aşamayacağı bir engeli aşarak kurtarır.

Türk destanlarında olağanüstü özelliklere sahip düşünebilen, konuşabilen, uçabilen bu atlar, doğumları itibariyle sudan çıkan su menşeli ya da gökten inen gök menşeli, uçabilen atlardır.

“Türk kültür ve medeniyet hayatının farklı devirlerinde at, tüm canlılığı ile halk muhayyilesinde efsaneler de oluşturmuştur. Türk halkının muhayyilesinde doğan bu efsaneler, atların menşelerini farklı şekillerde oluşturmuştur. Bunun neticesinde atların gök, rüzgâr, toprak ve su menseli oldukları ile ilgili efsaneler doğmuştur.” (Kaplan 2005: 51).

Sudan çıkan at motifi, birçok Türk destanında yer almaktadır. Türk halklarının destanlarında su atlarına düldül ya da tulpar denilmektedir.

*“Özbek destanlarından **Gündüz ile Yıldız Destanı**'nda geçen 'Gölden Köroğlu'nun dişi atına koşan at, bir düldül idi. Bu düldülden bu tay olmuştu.' cümlesinde düldül olarak tasvir edilen at bir su atıdır.”* (Tilav 2007: 60).

Sudan çıkan at motifi, eski Türk mit ve efsanelerinde şu şekilde açıklanır:

“At hakkındaki mite göre bütün tulparların atası, su mabudu ile yakın münasebette olan ilahî güçlerden olup iyilik ve güzelliği korumakta, kötülük ve acımasızlıklara karşı mücadelede yardım etmekteydi.” (Tilav 2007: 61).

Türk destanlarında yer alan at motifinin su ile olan ilgisi yaşanan coğrafya ile de ilgilidir. Yaşanılan topraklardaki doğa şartları orada yaşayan halkın inanışlarını ve sosyal hayatını etkiler. Türklerin yaşadıkları coğrafi alan içinde bulunan göl ve su kültürüne bağlı olarak atlar bu iki kült ile ilişkilendirilmiştir.

Uçabilen at motifi ise daha çok arkaik destanlarda karşımıza çıkar. **Köroğlu Destanı**'nda Kırat ve Doru at doğar doğmaz bir tavlada kırk gün ışık ve insan yüzü görmeden büyütülmüşlerdir. Köroğlu babasının tembihlerine uyararak otuz dokuz gün atlara ışık ve insan yüzü göstermez. Fakat kırkıncı gün Köroğlu dayanamaz ve tavlının üstünde bir delik açarak ne olup bittiğini görmek ister. Gördüklerine inanamaz, sağ taraftaki atın omuzlarında iki kanat alev gibi yanmakta altın gibi parıldamaktadır. Sol tarafa bakar, sol taraftaki atın kanatları yoktur. Tekrar sağdaki ata baktığında kanatların sönmüş olduğunu görür (Seyidoğlu 1996: 55).

Köroğlu, merakına yenilip atlara bakmasa kırkinci günün sonunda Kırat, uçabilen bir at olacaktır. Destanlarda uçabilen atların ilahi kökenli varlıklar olduğuna inanılmaktadır.

Kahramanın hazırlanmasında atın özel bir yerinin olması birçok Türk destanında görülen bir özelliktir. Ancak Kırat gibi mükemmel atlar, Manas, Alpamış ve Bamsı Beyrek gibi Türk destanlarında daha belirgindir.

Bu atlar sıradan atlardan farklı olarak çeşitli özelliklerle donatılmışlardır. Manas'ın atı Akkula, sahibine karşı olan bağlılığıyla onu kurtarıken, Köroğlu'nun atı Kırat da onu yüksek bir duvardan atlatarak, düşmanlarının elinden kurtarmıştır. Düşünebilen, sahibini koruyup kollayan, olağanüstü özelliklere sahip olan bu atlar destan kahramanlarıyla birlikte anılır. Ak- kula, Aşkar ve Kırat sahipleri kadar önemli atlardır.

Bununla birlikte Türk destanlarındaki Alp tipinin en belirgin özelliği atlı oluşudur. Destanlarda Alp her zaman atlıdır, bu yaşantı Türk düşüncesine “*Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.*” hükmünü getirmiştir. Nitekim Alp olabilmek için doğuştan gerekli kabiliyetlerle disiplin ve sert bir eğitimin yanı sıra, iyi bir at, atları için özel at koşum takımları, ok ve yay gereklidir (Öztürk 2000: 44-46).

Destanlarda destan kahramanı kadar, kahramanın atının da önemli olduğu görülmektedir. At ve kahramanın belli ölçüde özdeşleşmesine kadar uzanan kahraman ve at birlikteliğinin, Türk destanlarının vazgeçilmez bir özelliği olması, Türklerin yerleşik hayata geçmeden önceki hayat tarzlarında atın önemli bir yer işgal etmiş olmasıyla açıklamak mümkündür.

Dede Korkut Destanları'nda Bay Püre'nin bezirgânları uzak yerlerden Oğuz iline döndüklerinde Bay Püre'nin oğlu Beyrek'e getirdikleri hediyeler arasında en kıymetlisi deniz kulunu boz aygır ile ağ tozlu yaydır (Ergin: 2000: 27).

Bu durum Oğuzlar arasında at ve yayın değerini anlatmaktadır. Oğuzlar arasında, Alp'in başarıya yükselmesinde at, yay ve ok savunma ve saldırı silahı olarak oldukça önemli bir yere sahiptir.

Atın, Türk kültür ve medeniyet tarihindeki yeri diğer hayvanlarından daha önemlidir. Dolayısıyla at, edebiyatın en önemli kahramanları arasında yer alır.

Anlatmaya dayalı anonim edebiyat türleri arasında destan, masal ve halk hikâyeleri atların ön planda yer aldığı alt dallar olarak görülür; fıkra ve efsane gibi diğer

dallarda ise atın rolü çok azdır. Destanlarda kahramanın yanında yiğit, koçak gibi isimlerle anılan kırk yardımcısı bulunur. Ancak kahramanın en büyük yardımcısı atıdır.

2.2.4. Halk Hikâyelerinde At

Halk hikâyelerinde; kahramana her zaman yardım eden, olabilecek kötülükleri sezen, onunla konuşarak yol gösteren yani kahramanın gözü kulağı olan atlara rastlanılmaktadır. İslamiyet'ten önceki Türk inanişinde koruyucu ruh kavramı yaygındır. Bu nedenle her kahramanın, kendisini koruduğu bir koruyucu ruhunun olduğuna inanılır ve bu koruyucu ruhun, koruduğu kişinin hayvan biçiminde cisimleşmiş ruhu olduğu düşünülürdü. (Çoruhlu 2002: 161). Bu bakımdan kahramana yardımcı olan, tehlikeleri sezen, sahibi için savaşan atlar koruyucu ruh olarak nitelendirilebilir.

Hikâyelerde, kahramanlar gibi, kahramanların atları da kutlu kişinin verdiği elma kabukları sayesinde doğduğu görülür. Buna örnek olarak verilebilecek “Bal Bögrek” (Görkem 2000: 223) hikâyesinde de at, bu şekilde doğar. Elmayı yiyen padişahın bir oğlu olduğu gibi, elmanın kabuklarını yiyen kısrağın da “Benliboz” isimli bir tayı olur. Pervin Ergun, bunun Tanrı kutunun sembolü olduğunu, aslında cennette yaratılan kahraman ve atının bu vesileyle yeryüzüne indiğini belirtir (Ergun 2004: 243). Atların doğumlarında görülen olağanüstülük, onların olağanüstü yeteneklerle donatmıştır. Hikâyelerin çoğunda görülen olağanüstülüklerinden biri de onların rüzgâr gibi hızlı gidebilmeleridir. Örneğin “Kirmenşah” hikâyesinde kahramanın atı Karakaytaç'ın rüzgâr gibi hızlı gidebildiği görülmektedir: “*Karakaytaç, esen yellere karısıp giderdi. Karakaytaç'ın tırnagına denk, o vaktin devrinde küheylan yok idi.*” (Alptekin, 1999: 207). Ayrıca Karakaytaç, Kirmenşah'ı bütün kötülüklerden korumaktadır. Hikâyenin Kars-Iğdır varyantında Koca Arap, atını Kirmenşah'a verdikten sonra şöyle der: “*Yavrum Kirman sen Karakaytaç'a bin, Karakaytaç her yerde ayakları diredi gitmediyse, yavrum sakın kamçı vurma. Muhakkak ki basında bir felaket var gitme. Yok öyle bir halleri olmazsa git. Korkma seni nerde olsa kurtarır*” (Alptekin, 1999: 289). Ayrıca hikâyelerde, konuşarak kahramanı tehlikelerden koruyan olağanüstü atlara da rastlanır. Buna örnek olarak “Bal Bögrek” hikâyesinde padişahın ikinci karısı, Bögrek'i zehirlemeye çalışırken Bal Bögrek'in atı Benliboz bunu anlar ve Bögrek'i haberdar eder. Bunu anlayan kadın, atı öldürmek ister. Fakat at, Bögrek'i alarak kaçır ve bu arada kadını ve sevgilisi Yahudi'yi de öldürür. Yine Bal Bögrek, Akkavak kızını atının

verdiği akılla yener. Ayrıca Benliboz, ağzından çıkan su ve ayağının toprağıyla Böğrek'in yaralarını iyileştirir. Bu bölüm, hikâyede su şekilde geçmektedir: “ ‘Gardaş ben ağzımı açarım’ dedi, ‘Ağzımdan su akmaya baslar, ayağımın yerinden bir parça toprak al, ağzımdan akan selin önüne tut’ dedi. ‘Suyu balçık eyle. O kırık yerine yarısını sür, yarısını da bir yerinde tut! Annenin gözleri de görmez oldu evde. Euzu besmele çek, Hızır duasını üç sefer oku; annenin gözlerine sür! İnşallah Allah’a sığınır söylerim ki annenin gözleri de açılır.’” (Görkem 2000: 243) diyerek kahramana akıl vermektedir. Ayrıca burada atın, yaraları iyileştirebilme gücü olmasından dolayı, kut sahibi olduğu söylenebilir. Yine Bal Böğrek hikâyesinde, Bal Böğrek’i sarhoş edip kaçan Akkavak kızının arkasından at, şunları söyler:

“Verdi irakıyı cigerim yanar

Benliboz üstünde pervane döner

Allah tarafından yedi nar ener

Dördün sen ye gardaş üçün o yare” (Görkem 2000: 234)

At bunu söyleyince, Allah tarafından yedi nar iner. Birini çocuğun ağzına sıkarak çocuk kendine gelir. Burada atın sağaltıcı, iyileştirici bir rol yüklediği görülür. Atın, Tanrıyla bağlantılı, koruyucu bir ruh olduğu söylenebilir. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi, şamanların esrime sırasında kullandıkları atlar ile hikâye kahramanlarının atları arasında da benzerlikler vardır.

Mircea Eliade **Şamanizm** adlı kitabında, şaman mitolojisinde ve ritlerde atın tuttuğu yerin önemli olduğunu; tam ve tipik anlamıyla bir ölüm hayvanı ve ruh göçürücü olan atın, şaman tarafından çeşitli bağlarla da esrimeye, yani mistik yolculuğu mümkün kılan ‘kendinden çıkışa’ ulaşmak için kullanıldığını belirtir (Eliade 1999: 508).

Yaşar Çoruhlu da, şamanın yolculuğu sırasında göğe çıktığı ve yer altına indiğini; şamana bu yolculuğu sırasında kartal, ördek, kaz, kuş, geyik, at, ayı, kurt gibi çeşitli hayvanların yardımcı olduğunu ifade eder (Çoruhlu 2002: 67).

Şamanın mistik yolculuğunda kendisine yardımcı olan at; hikâyelerde, kahramana yolculuğu boyunca yardımcı olan atına benzemektedir. At, Şamanizm inancında şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için kanatlı olarak düşünülmüştür Türk kozmogonisinde de sudan çıkan kanatlı atlara rastlanılmaktadır (Çoruhlu 2002: 141). Hikâyelerde de sudan çıkan olağanüstü atlara rastlanır.

Örneğin **Zaloğlu Rüstem** hikâyesinde Zümrüdüanka, Rüstem’i yedi derya arasında bir adaya indirir. Rüstem, burada bir aygırı denizden çıkararak evcilleştirir. Bu

aygır, olaganüstü özelliklere sahiptir ve altı ayaklıdır. Zaloglu Rüstem''in gücüne dayanabilecek bir hayvandır ve her yere gidebilmektedir (Sakaoglu, 1997: 370).

Şah İsmail hikâyesinin bir varyantında da, Sah İsmail'in atı sihir sayesinde uçabilmektedir (Alptekin 1997: 289).

Âşık Verga hikâyesinde de olaganüstü atlara rastlanmaktadır. Hikâyede Ölmez Köse'nin tılsımlı, üç ayaklı bir atı bulunmaktadır (Sakaoglu 1999: 206).

Ayrıca hikâyelerde Hızır'ın atlarına da yer verilmiştir. Hızır, hikâyelerde boz atlı veya kara altı olarak görülür. Bu at, bir yerden bir yere göz açıp kapayıncaya kadar gitme özelliğine sahiptir. Bazı hikâyelerde Hızır'la birlikte atın kaybolduğu görülmekle birlikte, bazı hikâyelerde de atların işlevleri bitince kaybolduğu görülür.

Örneğin **Asuman ile Zeycan** hikâyesinde Hızır'la Asuman iki ata binerler, bir şehre gelirler. Sonrasında ise atlar kaybolur (Kaya, 2000: 45).

Hızır'ın atı aynı zamanda şifa kaynağı olarak da görülür. Örneğin **Âşık Garip** hikâyesinde Hızır, Garip'e atının ayağının sağ toprağını verir. Böylece Garip'in kör olan annesinin gözleri iyileşebilecektir (Türkmen, 1973: 253)

İslamiyet öncesi inançlarda yer bulan kahramanın kendisini koruduğuna inanılan koruyucu ruh kavramı yerini, halk hikâyelerinde kahramanın her zaman yanında bulunan atlara bırakmış olduğu söylenebilir. Yine, yukarıda verildiği gibi, Şamanların esrime sırasında kullandıkları atlar ile hikâye kahramanlarının atları arasında benzerlikler görülebildiği gibi, ayrıca şaman inancında ve Türk kozmogonisinde rastlanan sudan çıkan olağanüstü kanatlı atların görünümünün halk hikâyelerine yansımış olduğu görülmüştür.

2.3. Ayı

Ayı, kültür tarihimizde önemli olan hayvanlardan biridir. Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmakla beraber hiçbir zaman, at ya da kurt kadar önemli olmamıştır. Ayı orman Tanrısı ya da orman ruhunun simgesidir. Kurdun adının tabu olması gibi ayı adının da zikredilmesi yasaktır. Halk arasında ayının adının anıldığı takdirde insanın karşısına çıkacağı inancı mevcuttur. Ayının Şamanizm'de de önemli bir yeri vardır. Ayı elbiseleri, şamanlar arasında makbuldür.

Ayının muhtelif kısımlarından alınan kemikler de şaman elbiseleri üzerine dikilir. Şamanın göğe yaptığı yolculuğu esnasında bazen ayı da bir yardımcı ruh olarak kullanılır. Ayının avlanarak yenilmesiyle kuvvetinin ve çeşitli özelliklerinin insana

geçtiğine inanılır. Erken devir Türk sanatlarında ayı kültüyle ilgili bazı tasvirlerle rastlanmaktadır. İslamiyet'ten sonra daha çok kaba kuvvetin, aptallığın ve kötü insanın simgesi olarak görülmüştür. Ayrıca astrolojik simge olarak da çok kullanılmıştır (Kalafat 2007: 139).

Bazı Türk toplulukları ayıyı kutsal kabul etmişlerdir. Yakut ve Altay Türkleri ayıyı totem olarak kabul ederler ve onu orman ruhunun temsilcisi sayarlar. Ayının adının ulu orta söylenmesi yasaktır, aksi halde ormanın ruhu bundan rahatsız olur (Uraz 1994: 151). Yakut Türklerine ait bir şaman takma dişler takarken vahşi bir hayvanı temsil eder ve yine onun inancına göre bu hayvan kendi soyundan türediği bir totemdir (Ögel 1993: 39).

Abdulkadir İnan **Türk Mitolojisi** adlı eserinde Şamanistlere göre de ayının orman Tanrısı olduğu tespitini yaparak ve Anadolu Türkmenleri'nin ayıya "Karaoğlan" dediğini belirtmektedir (İnan 1995: 63). İnan bu durumun yukarıda belirttiğimiz tabu ile ilgili olduğunu açıklamaktadır.

Ayı gücüyle dikkat çeken bir hayvandır. Bu şekilde belirli bir özelliğinden faydalanılmak istenen hayvan etrafında bazı uygulamalar gelişmiştir. Bu uygulamalar o hayvanın etinden yemek, hayvana ait kemik, deri gibi, parçaları üzerinde taşımak şeklindedir.

Bir hayvanın şekline bürünmeye çalışılma konusunda Eliade şu tespitleri yapmaktadır. Bir hayvanın yürüyüşü taklit edilerek ya da derisi giyilerek, bir tür insanüstü varoluş tarzına erişiliyordu. Bu erişmenin hayvansı hayata doğru bir gerileme değil, özdeşim kurulan hayvanın mitsel bir hayvan, ata veya yaratıcı olduğuna dikkatimizi çeker. Bu değerlendirmeden çıkaracağımız sonuç, önemli bir kült olarak karşımıza çıkan ayının totem olabileceğidir. Toplumsal bilinçaltının bu varlığı anlatı türlerine hayvan-ata olarak sokmuş olabileceğidir.

Ayı, sadece Türklerde kült olarak karşımıza çıkmaz. Dünyadaki pek çok topluluk için ayı tapınma derecesinde kutsallık arz eder (Hançerlioğlu 1993: 85).

Ayı postundan yapılmış elbiseler daha çok Kuzey Sibirya, Kuzeybatı Sibirya'da görülmektedir. Başlıklar da genel olarak ayının baş derisinden yapılmaktaydı. Elbise üzerine ayının muhtelif yerlerinden alınmış kemikler dikilir ve bu suretle şaman kendisini ayıya benzetirdi (Ögel 1993: 38). Şamanların kıyafetleri ile ilgili bilgi veren Roux, elbiselerin üstünde ayı pençelerinin bulunduğunu belirtmiştir (Roux 2002: 81).

Kıyafetlerin, yaşam tarzı, coğrafi şartlar ve iklimle doğrudan bir ilgisi olduğu düşünüldüğünde zor kış şartlarının yaşandığı Sibiry'a'da, kalın ve uzun tüyleri olan ayının postundan elbiseler yapılmasının iklimin etkisi olduğu düşünülebilir.

Ayı postunun giyilmesi Çin'de yaşayan şamanların arasında bir uygulamadır. Buna göre şaman, ayı postuna bürünerek ayının ruhunda bedenleştiğini hissetmektedir. Bu şekilde icra edilen tören 'ayı törenciliği' adıyla bilinmektedir (Eliade 1999: 499).

Ayının vücudundan alınan kemiklerle yapılan bir uygulama ise şu şekildedir: Ayının çeşitli bölgelerinden alınan kemikler, şamanın elbisesinin üzerine iliştilir bu şekilde ayı yardımcı ruh olarak şamana yardım eder (Çoruhlu 2002: 140).

Ayı Şamanizm'de orman ruhunun simgesidir. Avcılar avlarının bereketli geçmesi için ayıyı kızdırmamak, onu memnun etmek durumundadır. Çünkü av hayvanlarını avcılara göndermede ve böylece avın iyi geçmesinde orman ruhunun payı büyüktür (Yıldırım 2004: 368).

“Şamanistlere göre yeryüzünde bulunan pek çok varlığın ruhu ve sahibi vardır. Orman da sahibi olan varlıklar arasında kabul edilir. Ayı, ormanın sahibi olan ruhun bedenleşmiş şeklidir. Yani ormanın sahibinin ruhu ayının bedenindedir. Bu sebeple adı sık sık söylenmeyen ayı hem tabu hem de totemdir.” (Yıldırım 2004: 180).

Ayının avlanarak yenmesi Başkurt'larda görülen bir uygulamadır (Sagitov 1986: 128).

Esin, ayının yer-su kültü ile ilgili olduğunu söylemiş ve hatta ayının suya ait bir unsur olduğunu belirtmiştir. Su ruhunun ejder veya ayı şeklinde tasarlandığını bildiren Esin Çin masallarında rastlanan ayı şeklindeki su ilahını hatırlattığını söylemektedir (Esin 2001: 38).

Orta Asya'da eskiden ölen insanların bir ayıya dönüşerek yeryüzüne döndüğüne inanılmaktaydı. Ayılara büyük bir saygı gösterilmekte ve hatta ölülerine bir insanın ölüsüne olduğu gibi davranılmaktaydı. Bugün bile bazı Sibiry halklarında ayı mezarlıkları olduğu bilinmektedir. Duyulan saygının bir göstergesi olarak birçok Türk boyunda ayıya amca, dayı ve hatta baba diye seslenilmektedir. Orta Asya ve Sibiry bölgesinin büyük bir kısmında ayıların kadınlara âşık olabileceğine dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. Ayıların bir zamanlar insan olduklarına dair düşünceden ötürü ayının fiziksel özellikleri insanla bütünleştirilir. Bu kültürlerde ayıların genç kızları kaçırdığına dair hikâyeler bitmek bilmez (Roux 2005: 196).

İslamiyet sonrasında ayı adeta aptallığın, kabalığın, iriyarı biçimsiz cüssenin sembolü olarak görülmüştür. Bugün kullandığımız “Ayı gibi” deyimini yukarıdaki anlamları içermektedir.

Divan-ı Lugat-it Türk'te ise tam tersi bir durum sözkonusudur. Eserde ayı kurnazlığın temsilcisidir. “Awçı neçe yol bilse adhiğ ança yol bilir” atasözünde avcı ne kadar hile bilirse ayı da o kadar kaçacak yol bilir demek istenmektedir (Atalay 1991: 63, 84).

Ayı cüssesiyle beğenilmeyen, benzenmek istemeyen bir hayvan olduğundan gebelikle ilgili halk inanışlarına göre gebe kadın, kıllı çocuk doğurmak istemiyorsa ayıya bakmamalıdır şeklinde bir halk inanışı da mevcuttur (Acıpayamlı 1961: 27).

Ayı, Türk halk anlatılarında yardımcı hayvan motifi içinde yer almaktadır. Bunun dışında sihirli ayı, konuşan ayı gibi motifler ile ayı ile evlilik, ayının kaçırdığı kızı eş yapması gibi örneklere de rastlanmıştır.

2.3.1. Efsanelerde Ayı

Efsanelerde ayı, cimri insanların ya da kutsal kişilere saygısızlık edenlerin cezalandırılarak dönüştürüldüğü bir motif olarak görülür. Söz konusu motifle ilgili efsaneler şu şekildedir:

Bir sürü koyunu olan zengin bir ağa, fakir bir çobana yün vermemek için yünlerinin arasına girer ve saklanır. Çoban'ın bedduasıyla da yünlerin arasından ayıya dönüşmüş olarak çıkar (Görkem 2006: 179).

Efsanenin diğer bir varyantı şu şekildedir: Ermişe zekât vermek istemeyen Hasan Ağa, yünlerin arasına saklanarak kendisinin evde olmadığını söyletir. Ermiş, onları kargışlayarak ayıya döndürür (Duymaz 1989: 374).

Her iki efsanede de ayıya dönüşme, cezalandırma sonucu meydana gelmiştir. Fakire yardım etmeyen zengin, ermişe yalan söyleyerek zekât vermeyen ağa, ayıya dönüştürülerek cezalandırılır.

Ayının kendisinin de cezalandırılarak bugünkü suretini aldığına dair bir efsaneye göre ayı eskiden değirmencidir. Değirmenci, ekmeğinin üzerine düşen biti orada öldürdüğü için Tanrı onu ayıya çevirmiştir (Ergun 1997: 315). Efsanede kutsal kabul edilen ekmeğe yapılan saygısızlık, ayıya dönüşmekle cezalandırılmıştır.

Zor durumda kalan kişinin bu durumdan kurtulmak için dua ederek ayıya dönüştüğü bir efsanede at leşi yiyen gelin, kayınvalidesiyle kayınpederinin kendisini

gördüğünü fark edince utancından ayı olmayı diler ve o anda ayıya dönüşür (Alptekin 2005: 142). Efsanede utanma neticesinde kendi duasıyla ayıya dönüşme söz konusudur. Gelin kayınpederinin karşısında bu şekilde duracağına ayı olmayı tercih etmiştir.

2.3.2. Masalarda Ayı

Ayı masalarda sıkça rastlanılan ve çeşitli özelliklerde görülebilen bir hayvandır. Ayı birçok masalda konuşan ve sihirli bir hayvandır. Bu motifle ilgili bazı masallar şöyledir:

Arslan Ali masalında masal kahramanı ile ayı karşılaşır ve konuşur. *”Bu yanı ayının dağı, bu yanı da bizim ülkemiz, ayının ülkesine getme seni harap eder, malımızı kırar. (...) Şimdi akşam olunca ayı demiş ki: ‘Otuz sene evvelki hüküm olsaydı, çaksam seni yere geçirirdim’* (Alptekin 2002: 318).

Arslan Ali masalında ayıyla ilgili dikkat çekici başka bir unsur devin canının ayının içindeki kafeste bulunan kuşlarda olmasıdır.

“Oho ben size yalan söyledim, hakikaten ben size yalan söyledim. Benim canım falan yerde bir ayı var, onun garnında bir gafes var, gafeste üç tene guş, birini öldürdün mü benim canım çatıma gelir, birini öldürdüğün zaman benim canım boğazımın çukuruna gelir. Birini de öldürdüğün zaman benim vadem yeter.” (Alptekin 2002: 318). Masalarda devin canının başka bir hayvanda olması motifine rastlanmaktadır. Sözkonusu masalda bu hayvan ayıdır.

Şamanizm’de yer alan ayı kültü masallara da yansımıştır. **Arslan Ali** masalında ayı konuşan ve devin canını içinde barındıran bir varlıktır. Masalda dev kötülük sembolüdür ancak ormanın ruhu yani ayı devin ruhunu içinde barındırarak korumaktadır.

Ayı, masalarda konuştuğunu örnekleyen diğer masal örnekleri şu şekildedir:

Kurnaz Çiftçi, Ayı ile Tilki adlı masalda ayı çiftçiye yardım eder ve bunu kimseye söylememesini tembih eder.

“Sana biraz petek getireceğim ama karına bile söylemeyeceksin.” (Sakaoğlu 2002: 279).

Namert ile Cömert adlı masalda ise ayı, arkadaşlarına başından geçenleri anlatmaktadır.

“Ben de bizim inin önündeki bir oyukta çokça para buldum, tam onu çıkarırken bana da hucum ettiler, ben de buraya zor kavuştum.” (Sakaoğlu 2002: 284).

Tamahkâr Köylü masalında ayı, susuzluk çeken köyün suyu nerden bulabileceğini anlatmaktadır.

“Siz ne diyorsunuz yahu, felan şehirde ahali susuzluktan kırılıyor, suları yok. Halbuki şehrin üst başındaki çam ağacının altında öyle bir su var ki değirmeni dönderir. Orayı eşip de suyu çıkaramıyorlar.” (Sakaoğlu 2002: 286).

Neden Porsuk Gizli Yaşar adlı masalda ayı, akıllı arkadaşı porsuğa gidip porsuktan balın bol olduğu yeri göstermesini ister.

“Ey porsuk! Ey porsuk! Açlıktan yürüyecek halim kalmadı, bana balı bol olan bir yer göster!” diye seslenir (Sakaoğlu 2002: 554).

Ayı ile Tilki masalında Ayı, tilki ile konuşur ve *“Art kosandım ben gedim de bir av alim de gelim. Bir geçi dutim de yiyek”* der (Şimşek 2001: 1).

Ayı ile Karısı adlı masalda ayı, evlendiği kız ile konuşur ve birlikte çocuklarını yıkarlar. Evlendiği kız ayıya *“Çocuklar kirlendi, bunarı bir çimdirek”* der (Şimşek 2001: 10)

Ayı, masalarda nadiren de görülse sihirli bir hayvan olarak yer alır. Ayı, sihirli bir hayvan olarak aşağıdaki masalda şu şekilde yer almaktadır:

Masalda ayı eve gelince insan kılığına dönen bir varlık olur (Arslan 1994: 45).

Ayı bu motifle karşımıza biçim değiştiren insan olarak çıkmıştır. Bu durum Şamanların ayı kılığına girerek onun gücünü kazanmasına benzemektedir. Bu motifle de evde insan, dışarıda ayı kılığında dolaşan masal kahramanın dışarıdaki durumlar için ayının gücünden yararlandığını, bu nedenle dışarıda ayı, evde insan yüzünü gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayı biçimine girme düşüncesinin eski Türklerin inanç sistemleri ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Bazı masal ve destanlarda ayı ve insanın evliliği gibi olağandışı durumlara rastlanır. Masal ve destanlarda olağanüstü olayların vuku bulabileceğinden bu durumu sorgulamamalıdır.

Nilüfer Yıldırım **Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri** adlı çalışmasında masalarda yer alan akıl almaz evliliklerin şamanların ana-hayvan denilen hayvan şeklindeki ruhlarla yaptığı evlilikleri hatırlattığını, dolayısıyla masalarda, yardımcı ruhların hayvan kılığına girerek insanlarla evlilik yaptığını belirtmektedir (Yıldırım 2004: 394).

Şamanizm’de önemli bir hayvan olan, orman ruhunun sembolü ayı ile insanın evliliği Şamanizm inancının masal ve destanlara yansımış uzantısı olarak düşünülebilir.

Ayı ve insanın evlendiği masalların bazıları şunlardır:

Çıtdan Kız masalında ayı, ormanda sahipsiz kalan kızı alır ve dağdaki inine götürür. Kız ve ayı birbirlerine zarar vermeden belli bir süre yaşarlar ve sonunda evlenirler.

“Ayı bu gızı goltuğuna vurıy, alıy götürıy, ta beyra dağların başında yuvası varımış, ini varımış, orıya götürıy. Gediü bi mağaradan içeri goıyı bunu (...) Gediü gediü, oralardan mısır toplıy, armud toplıy, yiyecekler toplıy getürıy Cıddan Gız’a (...) Neyse gel zaman, get zamanbi de bi bebeği olıy” (Seyidoğlu 1999: 577).

Masalda dikkat çeken bir diğer husus ayının ormanda bulduğu kıza zarar vermemiş olmasıdır. Masalda ayının orman ruhu olduğu kabul edilirse, ormanın ruhu sahipsiz kızı almış, ona bakmış hatta onu çocuk sahibi yapmıştır.

Fatmacık masalında ayı, Fatma’yı kendisiyle evlenmeye zorlamakta, onu tehdit etmektedir:

“Ayı Fatmacığa: ‘Fatmacık benimle evlenmezsen seni çiğ yerim’ demiş. Ftmacık da korkusundan: ‘Tamam evlenirim’ demiş. Sonra Fatmacık’la ayı evlenmiş” (Emiroğlu 1996: 196).

Ayı ile Karısı masalında da ayı kaçırdığı kızı kendisine eş yapmaktadır.

“ (...) Ayı geliyor o gızı alıp gendi deliğine götürüyor. Bunar, orada evleniyorlar, garı-goca oluyorlar, üç tene çocukları dünyaya geliyor.” (Şimşek 2001: 10).

Ayının kaçırdığı kızı kendisine eş yapması motifinin yer aldığı diğer bir masalda ise ayı, ormanda uyuyakalan genç kızı, inine götürerek onunla evlenir (Öcal 1999: 27).

Türk destanlarında ayı, aptallığın ve kötülüğün sembolüdür. Yırtıcı bir hayvan olarak görülür. Altay-Türk destanlarının birinde öksüz bir çocuk bir ayının kızını alır ve kayınpederiyle öğrenir; fakat az sonra ayı, damadını yer (Ögel 2002: 533). Bununla birlikte Anadolu masallarında ayıların insanlarla olan arkadaşlıkları üzerinde çok durulur. Anadolu’da yırtıcı ve kötü bir hayvan olarak az görülür.

Birçok masalda ayı aptallığın simgesi olarak yer alır. Ayının aptal bir hayvan olarak yer aldığı masallar şöyledir:

Ayı Kardeşle ile Tilki Kardeş masalında ayı tilkinin söylediklerine inanır ve tüm yiyeceğini tilkiyle paylaşır.

(...) “Birkaç hoşbeşten sonra kurnaz tilki ayı kardeşe: ‘Ayı kardeş’, demiş, ‘gel seninle arkadaş olalım, kışı birlikte geçirelim’ İyi kalpli ayı kardeş tilkinin bu önerisini olumlu karşılamış. Birlikte ayı kardeşin inine gitmişler. Ayı: ‘Sen burada otur tilki

kardeş' demiş, 'ben ormana gidip bal toplayayım...' Tilki, inin başköşesine kurulup ormana bal toplamaya giden ayı kardeşi beklemeye başlamış. Bir yandan da 'Yaşadık, ekmek elden su gölden, bu kışı şu aptal ayının sayesinde padişahlar gibi geçireceğim!' diye düşünüp için için seviniyormuş... Ayı kardeş ormanda bulduğu arı kovanlarını bir bir inine taşımış. Birlikte bunları kilere koymuşlar. Çok geçmeden kiler ağzına kadar bal kovanlarıyla dolmuş. Derken efendim, kış gelmiş, soğuklar bastırmış, kar diz boyu olmuş. Ayı kardeş ile tilki kardeş ayının inine kapanıp karınları acıttıkça bal yiyerek gün geçirmeye başlamışlar." (Tokmakçioğlu 1991: 71-73).

Tilki ile Ayı masalında ayı kendisini yakan sonra da tanınmamak için kendisini una bulayan tilkiyi tanımaz ve tilkiyi aramaya devam eder.

"Tilki uzaklaşmış ama bir düşüncedir de almış. 'Ben bunu yaktım sonra da akıl verip kurtardım ya bir eline geçersen ne yaparım?' düşünmüş taşınmış bir değirmene uğramış. Un yalamış yüzünü gözünü una belemiş. Yolda ayıya rastlamış. Ayı 'sen beni niye yaktın şimdi elime geçtinmi 'diye üzrine yürüyünce tilki bilmezliğe vermiş. 'Arkadaş ben değilim o. Bak değirmenden geliyorum. Üstüm başım un. Ben seni tanımıyorum bile'diyerek yakayı kurtarmış. Ayı kendisini yakan tilkiyi aramaya devam etmiş." (Taylan 1974: 69).

Neden Porsuk Gizli Yaşar masalında ayı akıllı arkadaşı porsuğa gidip, porsuktan balın bol olduğu yeri göstermesini ister. Ayı ertesi gün porsuğa gidince aldatıldığını anlar.

Ayı: 'Ey porsuk ey porsuk açlıktan yürüyecek halim kalmadı, bana balı bol olan bir yer göster' diye seslenir. Porsuk: 'Bu gün zamanım yok. Yarın gelersen sana balın bol olduğu yeri göstereceğim' der. (...) Porsuk kendi söylediği yalanlardan korkarak, övündüğünden utanarak geceyi uzakta kendine in kazarak, gizlice girip yatar. Ayı, kurt domuz ve tilki ne kadar seslenirse de porsuk duymazdan gelir. O gün bugün porsuk onların gözüne görünmemek için geceleri avlanıp gündüzleri inine girip yatar (Sakaoğlu 2002: 286).

Ayı ile Yavruları adlı masalda bir ayı, yedi yavrusunu yanına alarak alış yemeğe gider. Ayı, yavrularının alçları yememesi için üzerlerine taş koyar. Alıçları silkeleyip aşağı inince yavruların ölmüş olduğunu görür.

"A yimen de beraber yiyek der. Yavrular gene anlamamışlar, yimiye başlamışlar. Ayı ağaçtan aşşa inmiş. Hemen o yavruların üstüne gaya parçasını goymuş. Sonradan çıkmış gene ağaca silkelemiş silkelemiş ağaçta heç alış goymamış. Sonradan ayı aşağı

inmiş. A, kahın beraber yiyek demiş. Bu yavrularından heç ses çımamış. Sonradan gayey galdırmiş. Bakmiş ki yavruların hepisi de ölmüşler. Artık bu ayı ağlamıya başlamış. Ağley ağley dağlara düşmüş ayıcez.” (Çakmak 1986: 6).

Efsane ve masallarda çeşitli şekillerde karşımıza çıkan ayıya halk hikâyesi, destan ve fikra türünde pek rastlanmamaktadır. İslamiyet öncesi dönemde bazı halklar tarafından ayı totem kabul edilmiş, onun soyundan gelinildiğine inanılmıştır. İslamiyet sonrasında ayı kabalığın, aptallığın temsili olarak görülmüştür. Ayı, efsanelerde kişinin yaptığı hata sonucunda cezalandırılarak şekline dönüştüğü, masallarda ise sihirli, konuşan, kaçırdığı kızı eş yapan motifleriyle görülmektedir.

2.4. Balık

Balık Türk halk anlatılarında çeşitli şekillerde görülmektedir. Balık, hayvan sembolizminde avlanan hayvanlardandır bu yönüyle sevgiliyi temsil eder. “Deryada balık”, “suda balık” ifadeleriyle kastedilen sevgili, kavuşulmak istenen ancak kavuşulamayan sevgilidir. Âşık Veysel’in “Ceylan” adlı şiirindeki şu dizelerde balık elde edilmek istenen sevgiliyi sembolize eder.

*“Koyun olsan otlatırdım yaylada
Tellerini yoldurmazdım hoyrata
Balık olsan takla dönsen deryada
Düşürsem toruma hız ile seni”* (Eyüboğlu 2001: 145).

Seyfi Karabaş **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru** adlı eserinde türkülerde balığın “Sevgiliden alınacak nasip” şeklinde yan anlam kazandığını dile getirmiştir. Balığın sevgili, kadın ya da nasip olarak değerlendirilmesine rüya yorumlarında da rastlarız. Ömer gencer’in *En Doğru Rüya Tabirleri* adlı eserinde rüyada görülen belli sayıda balık kadın, sayısız derecede balık görmek ganimet ve kısmet olarak yorumlanmıştır. Aynı eserde hamile bir kadının rüyada karnından balık çıktığını görmesi çocuğunun kız olacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Balık sevgili anlamının dışında dünyanın yaratılışının sembolü, rehber ve yardımcı bir hayvan olarak Türk halk anlatılarında önemli görülen bir hayvandır.

2.4.1. Efsanelerde Balık

Efsanelerde zor durumdan kurtulmak isteyenler genellikle balığa döner. Söz konusu motifle ilgili bazı efsaneler şu şekildedir:

Balıklı Göl efsanesine göre Nemrut tarafından ateşe atılmak istenen Hz. İbrahim balığa, içine atıldığı ateş de göle döner (Kurtoğlu 2008: 71). Efsanede Hz. İbrahim kutsanmış bir insan olarak yer almaktadır. Yanmak üzere ateşe atımlı ancak ateş onu yakmayarak suya dönüşmüştür.

Diğer bir efsanede ise kocası tarafından mahreme görüldüğü için ateşe atılan kadın balığa döner (Ergun 1997: 318). Efsanede cezalandırılma sonucu balığa dönüşme söz konusudur.

2.4.2. Masalarda Balık

Masalarda balık, konuşan ve dilekleri yerine getiren hayvan olarak vardır. Kimi zaman içinde bulunduğu suyun bereket veren, dölleyici olması balığın bu şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır. Kutlu ağaç, kutlu pınarlar özellikle kısır kadınların ziyaretgâhlarıdır diyen İnan, bu sözleri ile suyun bereket sembolü olarak algılandığını belirtmektedir (İnan 1976: 185).

Sihirli Balık masasında kuyuya düşen kadını orada bir balık yutar, kadın balığın karnında doğum yapar (Sakaoğlu 2002: 34). Masalda dölleyici unsur olarak balık yer almaz fakat kadının balığın içinde doğum yapabiliyor olması, bereket sembolü suyun ve suya bağlı bir varlık olan balığın kutsiyetiyle ilgili olabilir.

Bu motife benzer bir motif de şöyledir:

“Balık, hamile kadını dipdiri yutar.” (Göde 1997: 35).

Balık suyun içinden çıkan bir unsurdur, su ile temas eden insanlar için suyun insanlara verdiği bir hazinedir. Türklerin eski inanışları içerisinde yer-su kültürüne bağlı olarak yukarıda belirtildiği gibi, balığın avlanılmasının yasak olduğu kaynaklar vardır. Masalarda balık, dilekleri yerine getiren bir hayvandır.

Söz konusu motifle ilgili bir **Çocuk ile Balık** masalı şu şekildedir:

Küçük bir çocuk balık tutar, balık konuşur ve çocuk onu suya atar. Bundan sonra da dilediği her şey olur (Ögel 2002: 533).

Masalda balık, çocuğun kendisini tekrar suya atması karşılığında onun tüm dileklerini yerine getirmiştir.

“Balık, Şamanizm’de çok fazla yer işgal etmemektedir. Bununla birlikte balığın da şamana yardım eden ruhlarla aynı görevi yaptığı, dolayısıyla şamanın yardımcıları olan hayvan kılığındaki ruhların, masalara balık olarak da aksetmiş olabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.” (Yıldırım 2004: 369).

Şamanizm inancında şamanın en önemli görevi halkın hayatını kolaylaştırmaktır. Halkın iyiliği için çalışan şaman bu yönüyle anlatılarda yer alan yardımcı hayvan ile benzerdir.

Ölü Yiyen Derviş II masalında havuzda bulunan iki balık, kendi aralarında konuşmaktadırlar. Balıkların konuşmalarını anlayan kız, onların söylediklerini yaparak tehlike saçan dervişten kurtulur balıkların kıza söyledikleri şunlardır:

“Havuzda iki tane balık vardı: Bu kız bizim dilimizi bilse ne iyi olur. Derviş herkesin canını topladığı şişeyi götürdü, beşiğin altına koydu. Kız, çocuğa meme verme bahanesiyle gidip şişeye elini sürse herkes uyanır. Bu kızın da canı kurtulur. Keşke dilimizden anlarsa.” (Seyidoğlu 1999: 55).

Sırma Saç masalında suya atılan balık, kahramanın zor yolculuğunun kolaylaşmasına yardımcı olur.

“Padişahın oğlu emir verince, onu tekrar suya atarlar ve balık canlanır. Başını sudan çıkarıp der ki: ‘Sen sırma saça gidiyorsun. Oradan dönmek zordur. Sana söyleyeceğim üç şeyi iyi dinle. İlk önce bir adama rastlayacaksın. Fırında ekmek pişer o yer ve ben açım der. Onu al götür. Daha sonra ayaklarına değirmen taşı takmış koşan bir adama rastlayacaksın. Onu da al götür. Ondan sonra sana sırma saçlı bir kız verirler, sakın alma. Gerçek sırma saçlının babasının minderinin altındaki kapıdan gir, onu bulursun.” (Seyidoğlu 1999: 202).

İyilik Yapan Balık ve Balıkçı Çocuğu masalında, kahramanın tuttuğu daha sonra acıyarak tekrar suya attığı balık, insan şekline girip kahramanın en büyük yardımcısı olur. Masalın sonunda da kimliğini açıklayarak suya atlar ve gözden kaybolur:

“ ‘Arkadaş senin suya attığın balık bendim. Bu mallar ve kız da senin’ diyerek suya atlar” (Sakaoğlu 2002: 283).

Padişahın Kırk Oğlu adlı masalda balıkların padişahını emrindeki balıklar, kahramana şöyle yardım eder:

“Oğlanın heybesinin bir gözü altın dolu, adamın istediği kadar altın veriyor ve gızı alıyor. Balık gızını oğşayor ordan sonra denize goyveriyor. Meğer o, balk padişahının gızıymış. (...) Bunun üzerine balık bir nara atıyor, denizin içinde ne kadar mağluk varsa hepsi deniz padişahının yanına geliyor. Orda bütün balıklar yan yana gelerek büyük bir köprü guruyor. Oğlan da onun üzerinden garşıya geçiyor (...) ‘Denize bir yüzük düşmüş, filan tarihde. Bu yüzzüğü baban aman bir buldursun’ Geder ız babasına söyler. Deniz padişahı bir nara vurur ki bütün deniz mağlukları toplanır. Ona

buna sorar. (...) Parçalatıyorlar bunu yüzüğünü çıkarıp getiriyorlar veriyorlar oğlana” (Alptekin 2002: 405,407).

Padişahın Kızına Aşık Olan Çoban masalında denizdeki balığın kahramanı güneşe ulaştırır.

“Denizden bir balık sesleniyor: ‘Bu denizin de bi yaratığı var; Cenab-ı Allah bizi yaratmış. Buyur sırtıma bin, seni götüröm güneşe ulaştırırım.’” (Önay 1995: 401).

Alabalık Masalı’nda balık suya atılan kızı yutarak onu muhafaza etmiş, kız balığın karnından sağ salim çıkarılmıştır.

“Günlerden bir gün, kız güzel bir çocuk dünya ’ya getirmiş. Bir gün canı sıkılmış, Arap cariyesini çağırarak: “Gel beraber gezmeğe çikalım!” demiş. Arap, sultan hanıma bir fenalık yapmağa karar vermiş. Çünkü onu çok kıskanıyormuş. Kendi kendine “Nasıl yapsam da şu kızı ortadan kaldırsam, şehzade beni alsa” diye düşünürmüş. Bir gün bir denizin kenarına gitmişler. Orada oturarak konuşmağa başlamışlar. Sultan hanım çocuğu ile beraber denize bakarken, Arap cariye, arkadan bir tekme vurarak bunları denize yuvarlamış. Denizde büyük bir balık sultan hanımla çocuğu bir anda yutuvermiş” (...) (Tezel 1971: 19).

“Şehzade işi anlayınca, hemen askerlerini toplayıp denize ağlar attırmuş, birçok balıklarla beraber alabalığı da tutturmuş. Oracıkta balığın karnını yardırmış. Sultan hanımla çocuğunu balığın karnında sağ salim bulunca, dünyalar onun olmuş. Onları yanına alarak saraya götürmüş” (Tezel 1971: 19).

Van Gölü çevresinde balığın başının kesilmeden yenilebilmesinin sebebi şu hikâyeye dayandırılmaktadır: *“Nemrut’un sarayı Adıyaman’dadır. Yayılası ise Bitlis’in Tatvan ilçesindedir. Nemrut Tanrılık iddiasındadır. Bir gün Allah’ı öldüreceğini söyleyen Nemrut, bir ağacın ucuna et parçası bağlar. Ağaçları da iki akbabaya bağlayan Nemrut, ağaçların üstüne çıkar. Akbabalar, ete ulaşmak istedikçe yükselir. Bu şekilde epey yükselen Nemrut, Allah’ı öldürmek için ok atar. Allah (c.c) Nemrut’un attığı okun önüne bir balık tutar. Nemrut oku attıktan sonra yere, pisliğin içine düşer. Okun ucunun kanlı olduğunu gören Nemrut, Allah’ı öldürdüğünü iddia eder. Bunun üzerine Şeytan: “He he! Senin...lu ağzından belli... Sen nasıl Allah’ı öldürmüşsün?” der. Nemrut, böylece Allah’ı öldüremeyeceğini anlar. Balık, bu olaydan sonra üzülür ve Allah’a “Ya Rabbi, ben ne kadar kötü bir hayvanmışım ki sen beni Nemrut’un okunun önüne tuttun!” der. Allah (c.c), bunun üzerine balığın bundan sonra her şekilde helal, temiz bir hayvan olduğunu söyleyerek onun kesilmeden yenilmesinin de helal olduğunu*

söyler” (Kaplan 2010: 307). Kaplan, bu hikâyeyi Aşur kaplan adlı kişiden alıntı yapmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nden, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı’nda bu hikâyeye telmih yapılmıştır.

Yigenek, düşman üstüne gitmeden önce Allah’a sığınarak şu duayı eder. Balık ile alakalı inanış da bu dua da Allah’a methiye kısmında geçer:

*“Sen daim ve baki olan Allah’sın
Âdeme sen taç giydirdin
Şeytana lanet kıldın
Bir suçtan ötürü huzurundan sürdün
Nemrut göğe ok attı
Karnı yarık balığı karşı tuttun
Ululuğuna haddin yok”* (Ergin, 1964: 148).

Balık, efsanelerde zor durumdan kurtulmak için edilen dua neticesinde şekline bürünülen hayvan olarak, masalarda ise kahramanı zor durumdan kurtaran ona yardım eden hayvan olarak görülmektedir. Balık masalarda insanlara değişik şekillerde yardımcı olmaktadır. Aşağıdaki üç masalda da balık insanlara altınların yerini söyleyerek yardımcı olmaktadır.

İyiliğin Bedeli adlı masalda balık, gencin istediği bir heybe altını denizden çıkarıp getirerek yardımcı olur

“Oğlan, bunu bulsa bulsa denizin dibinden balık getirir diyor. Cöbünden balığın bıyığını çıkardıyor birbirine sürtüveriyor. Oğlan emrediyor. Bana bir hurç-heybe dolusu altın bul. Balık hemen buna bir hurç altın getiriyor” (Şimşek, 2001: 40).

Sarıtraş adlı masalda ise padişahın oğluna yardım edip, onun birkaç defa hayatını kurtaran “Sarıtaş”, aslında bir balıktır

“Her şeyden seni gurtardım, bundan da seni gurtardım. Hak bilmezse Halik, suda sarı balık diyor ve suyun içene giriyor. Meğer, denize bıraktığı balık oyumuş” (Şimşek, 2001: 42).

Bir diğer masalda balık, yüzüğün denizden çıkarılmasına yardım eder böylece balık, denizin altından insanların ulaşamadığı değerli eşyayı çıkararak yardımcı olmuştur (Kara 1996: 7).

Balık bir başka masalda kahramanın hayatını kurtararak yardım etmektedir.

“*Kuyuya düşen Fatmacık’ı bir balık yutar ve orada yaşamasını sağlar.*” (Kılınç 2001: 31).

Diğer bir masalda ise yine balık insanı zor durumdan kurtararak ona yardımcı olmaktadır.

“*Balıkların padişahı, Ahmet Bey’in hayatını kurtarır.*” (Seyidoğlu 1999: 36).

Verilen masalarda balığın, kahramanın hayatını kurtararak ona yardımcı olduğunu görülmektedir. Bazı masalarda ise insanın balığın hayatını kurtardığını görülür. Bu durumda balık, kendisine yapılan iyiliği karşılıksız bırakmadığı ve kahramanın isteklerini yerine getirdiği görülür. Söz konusu masallar şu şekildedir:

Suya geri atılan balık, kendisini kurtaran kahramana yardımcı olur (Kara, 1996: 8). Masalda balık, oltaya takılmış fakat kahramanda kendisini tekrar suya bırakmasını istemiştir. Tekrar suya atılan balık kahramanın her dileğini yerine getirecektir.

Diğer bir masalda da balık, onu bırakan Keloğlan’ın isteklerini yerine getirir (Göde 1997: 14). Masalda, Keloğlan balığı yakalamış ancak balığın yalvarmalarına dayanamayarak onu tekrar suya bırakmıştır. Balık bundan sonra Keloğlan’ın isteklerini yerine getirmeye çalışacaktır.

Bu motifin görüldüğü diğer bir masalda balıkçının oğlunun suya attığı balık, daha sonra insan kılığında çeşitli yardımlar yapar (Özçelik 1993: 8).

Balığın kahramana pullarından vererek yardımcı olduğu bir diğer masalda ise balık, Keloğlan’a iki pul verir, bu pulları birbirine sürttüğünde dileği olacağını söyler (Ketre 1998: 26).

Bir diğer masalda balık, kahramana akıl vererek ona yardımcı olmaktadır. “*İki balık konuşur, kızın ne yapması gerektiğini anlatır*” (Seyidoğlu 1999: 9).

Balıkla ilgili motiflerden biri de yeşil balık motifidir. Bu motifin içinde yer alan, hastalığa iyi gelen yeşil balık motifi, suyun arındırma, iyi etme gücünün balığın rengiyle birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Balığın yeşil renge sahip olması onun kutsallığıyla açıklanabilir. Yeşil, canlılık, dirilik anlamlarına gelir ayrıca İslamiyet’ göre yeşil kutsal bir renktir. Balığın yeşil olması da onun kutsallığını gösterir.

Hastalığa iyi gelen yeşil balık... (Göde 1997: 12).

Masalarda çoğu kez balığın kahramana öğüt verdiğini görürüz. Konuşan balık motifinin yer aldığı bazı masallar şu şekildedir.

İyiliğin Bedeli adlı masalda balık, dile gelerek oğlana bıyığından almasını söyler.

“*Ya insanoğlu, benim bıyığımy gopart al. Başın dara sığısdığı zaman, bunu birbirine sürtüver, ben imdadına yetişirim*” der (Şimşek 2001: 39).

Sarıtraş adlı masalda insan şekline giren balık, genç ile konuşmaktadır.

“*Oğlan atına biniyor, başını alıp çekip goyup gedyor. Bu gene dursun, bunun garşısına bir oğlan çıkıyor, diyor ki: ‘Beni de yanına arkadaş eden mi?’*” (Şimşek 2001: 42).

Şansını Açtırmak İsteyen Adam adlı masalda şansını açtırmaya giden adam son olarak bir balığa rastlar. Onun da şansını açtırmak istediğini öğrenir.

“*‘İnsanoğlu nereye gidiyorsun?’, ‘Şansımı açtırmaya gidiyorum balık kardeş’, ‘Benim de şansımı açtırırsan sana bir şeyler veririm’*” (Sakaoğlu 2002: 340).

Bir diğer masalda balık konuşur ve padişahın oğluna pulundan vererek “*Başın darda kalınca pulları birbirine sürt, gelirim*” der (Kılınç 2001: 41).

Balık Adam adlı masalda çocuk, yakaladığı balığın dua ettiğini görünce onu tekrar suya bırakır (Özçelik 1993: 394).

Diğer bir masalda balık Allah’a elçi giden kahramandan baş ağrısının sebebini öğrenmesini ister (Özçelik 1993: 25).

Bir diğer masalda padişahın oğluna adam kılığındaki balık, “*Ben senin canını kurtardığın balığım*” demektedir (Yardımcı 1996: 13).

Balık, içinde bulunduğu suya atfedilen bütün özellikleri taşımaktadır. İduk, İnn’in açıkladığı gibi ruhlara adanmış kurban demektir (İnan 1995: 99). Balık avlamamak ile ilgili yerlerin varlığıyla ilgili olarak, bu yerlerin ‘İduk’ olarak kabul edildiği ve bununla birlikte avlanmanın, ağaçları kesmenin... yasak olduğu yer ve yerler vardır (Roux 2002: 139)

Kutsal sayılan yerler arasında balıklı göllerin de bulunması, suya atfedilen kutsallıktandır. Kutsal olduğu düşünülen su, kendi içindeki bir hayvana zarar vermeyen kişinin, dileklerini yerine getirecektir. Masallarımızda geçen bir kuyudan, gölden ya da denizden çıkan balığın kahramanın isteklerini yerine getirmesini bu şekilde açıklayabiliriz.

Türk halk anlatılarında balığın bazen insan şekline büründüğüne bazen insanın balık şekline büründüğü görülür. Karada at olarak görülen yardımcı ruhlar, suda balık olarak ortaya çıkmışlardır.

Balık Türk halk anlatılarında sadece bir hayvan olarak düşünülmemiştir, saygın bir yer edinmiştir bununla birlikte Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesinde olduğu gibi

balık da çevresinde olup bitenlerin farkında bir varlık olarak önemli sayılan kişilere karşı saygılı davranmaktadır. Hacı Bektaş bir ilde giderken bir ırmağa yaklaşır, ırmaktaki balıklar sudan başlarını çıkarırlar ve Hünkâra selam verirler. Hünkâr selamlarını alır ve “*Sağ olun*” der (Gölpınarlı 1985: 17). Doğadaki her varlığın birbiriyle iletişimde olduğunu anlatan bu hikâyede balık, çevresinde olup bitenlerin farkında bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4.3. Destanlarda Balık

Altay yaradılış destanında balığın kutsal bir yeri vardır. Altay Yaradılış destanında balık ile ilgili bölüm bir hayli uzundur şu şekilde karşımıza çıkar:

*“Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık.
bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş,
balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına, iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.
Bir başka balık ise yere gerilmiş imiş,
Kapkaranlık kuzeye, başı çevrilmiş imiş.
Ortadaki balığın başı tam kuzeydeymiş,
Tufan hemen başlarmış yönü az değişseymiş.
Onun başı her zaman tam yönde durmalıymış.
Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
Onun başı az düşse tufanlar başlar imiş,
tufanla taşan sular dünyayı kaplar imiş.
Başı zincirler ile bu yüzden bağlanmıştı,
Başın oynamaması bu yolla sağlanmıştı.
Zincirlerle bağlanmışmış ortadaki direğe
Balık nolur, ne olmaz kımıldamasın diye!
Tanrı balık işini verdi Mandı-Şire’ye
Mandı-Şire düzeltti, başı dönse nereye.
Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü” (Ögel 1993: 434).*

Bu destanda, dünyayı sabit tutan asıl unsurun üç tane balık olduğu belirtilmektedir. Dünyayı yerinde durduran balık olduğu gibi, dünyadaki su ile ilgili doğal olayları düzenleyen de balıktır. Kuzey yönüne bakan bir balığın yönünün değişmesi tufana neden olur. Bu nedenle balığın başı zincirlerle bağlanmıştır. Bu destanda balık dünyayı taşıyıcı görevi üstlenmiştir “Dünya bir deniz idi” düşüncesinin sonucudur ki balık dünyayı taşıyan olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Dünyanın yaratılışının sembolüdür. Bazen de erlik ile beraber yer altı dünyasının hatta ölümün simgesidir. Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir.” (Çoruhlu 2002: 150).

Üremenin simgesi olan balığa gebelikle ilgili halk inanışlarında rastlanmaktadır. Buna göre gebe kadın, balıketi yerse çocuğun ağzının balığa benzeyeceği ya da vücudunun kemiksiz olacağına inanılır (Başar 1972: 59). Balık, rüyalarda hamile kadının karnından balık çıktığını görmesiyle kız çocuk doğuracağı şeklinde yorumlanır (Gencer 2002: 66).

Eski zamanlarda kutsallık atfedilen hayvanlardan biri de balık olmuştur; Roux, “Avlanmaları yasak olan balıkların yaşadığı kaynakların” varlığından söz eder (Roux 2002: 141).

Roux, rehber hayvanlardan bahsederken bu hayvanlara balığı da ekler, *“Fuyü’lerde rehber, bir nehir üzerinde köprü oluşturan balıklar ve kaplumbağalardır”* demektedir. Bunun tek örnek oluşturmadığını bildiren yazar, Oğuzların Aral’daki bir balığın rehberliğinde olduğu bilgisini de vermektedir (Roux 2002: 218).

İbni Fadlan, Başkurt’lardan bahsederken onların kimilerinin yılanlara, kimilerinin balıklara, kimilerinin de turna kuşlarına taptıklarını bildirir (Turan 1942: 84).

Tüm bu bilgiler ışığında balıkların dünyayı taşımak, rehber olmak gibi mitolojik görevlerinin yanı sıra bir totem olduğunu da söyleyebiliriz.

Eski Türklerin yaşamında balık, dünyayı taşıyan, totem ya da kılavuz hayvan olarak yer almaktadır. İslamiyet’ten sonra da balık ile ilgili anlatıların en öne çıkanı ve herkes tarafından bilineni Yunus peygamberin bir balık tarafından yutulması ve o balıktan kurtulması ile ilgilidir (Çoruhlu 2002: 144).

Çeşitli halk anlatılarında yer alan balık, özellikle masalarda, destan ve efsanelerde sıkça yer almaktadır. Bununla birlikte balığa halk hikâyesi ve fıkra gibi anlatılarda rastlanmamıştır.

2.5. Eşek

Eşek, bir yük hayvanı olması ve çok işe yarayan bir hayvan olmasına rağmen her dönem olumlu yönde anlamlar yüklenmiş bir hayvan değildir. Bununla birlikte halk anlatılarında özellikle de masalarda eşek küçümsenen bir hayvan değil iyi bir arkadaştır. Eşek Türk halk anlatılarında altın üreten eşek, sihirli eşek, konuşan eşek, yardımcı eşek ve eşekle evlenme motifleri içerisinde yer alır. Diğer halk anlatılarına nazaran daha çok masalarda bir hayli yer alan eşek, oldukça çeşitli motifler içerisinde karşımıza çıkar.

2.5.1. Masalarda Eşek

Eşeğin sihirli bir hayvan olarak karşımıza çıktığı masalardan bazıları şu şekildedir:

Padişahın oğlu kaynanasının gölden çıkardığı eşekle öbür dünyaya gider (Sakaoğlu 1973: 12). Masalda masalda eşeğin gölden çıkması dikkat çekici bir unsurdur. Halk anlatılarında sudan çıkan hayvan motifine sıkça rastlanmaktadır. Yaşanılan coğrafi koşulların halk anlatılarına da yansıtılacağını düşünülürse bu durumun Türklerin yaşadıkları coğrafi alan içinde bulunan göl ve su kültürüne bağlı olarak hayvanın kutsallığıyla suyun kutsallığının ilişkilendirildiği görülür. Masalda sihirli eşek, olağanüstü güçlere sahip bir varlık olarak öbür dünyaya yolculuk yapabildiği görülür.

Yılan Oğlan adlı masalda yılanın kayınbabasına hediye ettiği eşek, istenildiği vakit altın üretmektedir (Şimşek 2001: 168).

“Çüş eşeğim çüşüş!..” deyince eşek altın döker. Masalda sihirli eşeğin değerli bir maden olan altını üretebildiği görülür.

Bir diğer masalda ise sihirli eşek zaman zaman insana dönüşebilmektedir.

“Eşekbaşı küllerin arasından görünür, eşekbaşı aslında bir delikanlıdır” (Deniz 1992, 45).

Halk anlatılarında eşek konuşan bir varlık olarak yer alır. Söz konusu motifin yer aldığı masalardan bazıları şu şekildedir:

Naharcı ile Oğlu adlı masalda eşek, köyün çobanı ile konuşur ve ona kendisine evlatlık olarak gönderildiğini söyler.

“Allah beni evlat gönderdi. Gabul ediyon mu?” (şimşek 2001: 94).

Kurt, Tilki ve Eşek adlı masalda eşek sahibinden izinsiz semerindeki sanları çekerek yediğini urt ile tilkiye anlatır.

“Yiyecek bir şey grnmyordun. Böylece ne yapacağımı bilmeyerek bakınıp dururken sahibimin üzerime çekip örttüğü delikten samanlı gördüm. Onu oradan çekerek yedim” der (Bakırcı 2010: 585).

Kurt ile eşek masasında eşek, kendisini yemek isteyen kurdu eşeklere bekçi olmaya ikna eder.

“Seni eşekler başına bekçi yapacağım razı mısın?”

Yukarıdaki masal metinlerinde eşek konuşabilen bir varlık olarak diğer hayvanlarla ve insanlarla iletişim içerisinde. Günlük hayatımızda yardımcı, yük taşıyan faydalı bir hayvan olan eşek masalarda da yardımcı hayvan motifi içerisinde görülür. Söz konusu motifle ilgili bir masal şu şekildedir:

Naharcı ile Oğlu adlı masalda kahramanın tüm işini eşek yapmaktadır. Masalda eşeğin yaşlı adama tıplı bir evlat gibi yardım ettiği ve onun bütün işlerini yaptığı görülür.

“Mehmet Emmi’nin bütün işlerini, kendisine evlat olarak kabul ettiği ‘Eşek Sıpası’” yapar (şimşek 2001: 97).

Hoca ile Tilki adlı masalda eşek, kendisini serbest bırakması koşuluyla hocaya yardım eder.

“Ben halatını bir şartla tilkiden alırım. Beni azat et, onu sana getireyim” (Bakırcı 2010: 655).

Bazı masalarda eşekle insanın evlendiği görülür. Eşek özellikle masalarda oldukça değer verilen, saygın bir hayvandır.

Naharcı ile Oğlu adlı masalda ağanın kızı Gl Hanım, aslında bir peri olan “Eşek Sıpası” ile evlenir (şimşek 2001: 96). Bir başka masalda ise odaya kapatılan eşek bir kıza dönüşür, evlendirilir (Karakuzu 1997: 78). Masalda eşeğin insan biçimine girerek evlendiği motifi dikkat çekicidir.

Masallarımızda eşek motifinin bu kadar sık yer alması eşeğin günlük hayatta da sık rastlanabilen bir hayvan oluşuna bağlayabiliriz. Eşeği eski Türklerde bir çiftlik

hayvanı olarak küçümsenmiştir. Eşeğe kötü anlamlar yüklenmesi Nuh tufanına dayandırılmaktadır.

Bu hikâyede Nuh peygamber, hayvanları gemiye bindirirken şeytanın binmesine karşı çıkar ve onu kovar ancak şeytan, eşek gemiye binerken onun kuyruğuna tutunarak gemiye binmeyi başarır. Bu sebepten eşek uğursuz sayılmaktadır (Schimmel 2004: 15).

Kuran-ı Kerim'de eşek şöyle betimlenmektedir: “*Yürüyüşünde doğal ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir*” (Lokman suresi 19).

Manas Destanı'nda Manas Han'ın çiftçilere, “*Yeşil eşekli yurt*” dediğini ve “*Atları yerine eşeklerini överler*” diye alay ettiğini belirten Ögel, Anadolu masallarında eşeğin görülmesi ile ilgili bir tespitte bulunuyor. Ögel'in tespiti şöyledir: Anadolu'da insana yakın ve yararlı bir hayvan olarak bilinen eşek, Anadolu masallarında iyi bir motif olarak görülmez (Ögel 1993: 541).

Yapılan tespitler eşeğin iyi gözle görülmeyen bir hayvan olduğu yönünde olsa da incelenen masal metinlerinde günlük hayatta önemli bir yere sahip olan eşek, masallarımızda da kahramana yardımcı olan önemli bir hayvandır.

2.6. Geyik

Türklerde hayvan ve insan ilişkisi denilince akla gelen ilk hayvan bozkurttur. Türk folklorunun hemen her sahasında kendine yer edinmiş olan bozkurt, bazen bu yeri diğer yabancı hayvanlarla paylaşmak zorunda kalmıştır. Bunların başında da geyik gelmektedir.

Geyik Türk halk anlatılarında çoğu kez bozkurdun yerini almış, bozkurda yüklenen özellikler geyiğe de yüklenmiştir. Bu özellikler, gerek diğer Türk coğrafyalarında gerekse de Anadolu coğrafyasında karsımıza çıkan folklor ürünlerinde yerini almıştır.

Geyik güzelliği inceliği, fedakârlığı, merhameti ile sevimli bir yaratık olarak görülür. Yol gösterici ve kurtarıcıdır. “Halk Edebiyatında görülen eski bir hayvan motifidir. Pazırık Kurganı'ndan çıkarılmış atların başlarında geyik maskelerinin bulunuşu atın daha sonra geyiğin yerini aldığına işaret ediyor. Geyik motifi yer-gök unsurlarına bağlı olarak beyaz, al, kahverengi olarak görülür. Efsanelerde al ya da kahverengi geyik peşinden koşan avcıyı yer altına (ölüme) götüren şekilde görülür.” (Çoruhlu, 2000: 147).

Türk boylarının sembolü olan geyiğe Türk mitolojisi ve efsanelerinde sıkça rastlanır. Geyik motifi, dilimizde, edebiyatımızda, halımızda, kilimimizde; velhasıl bütün sosyal hayatımızda farklı renk ve şekillerde yer alır.

Edebiyatta benzetme unsuru olarak geyiğin şu özelliklerinden yararlanır: Sevimli, çevik, hassas ve içli bir hayvandır. İnce zarif bir vücuda sahip ve ürkektir. İnsandan kaçır, peşinden sürüklediği insanı dermansız bırakır. Tenha yerlerde yaşır. Avlayan iflah olmaz, avlanmış geyiğin gittiği ev yok olur, yerinde ot bitmez. Bedduası avcının soyuna da etki eder. Mukaddes bir hayvandır. Kurt gibi aniden ortaya çıkar ve çoğu kere insanlara doğru yolu gösterir. Birdenbire ortadan kaybolur. Mutlu sona erdiricidir. Sevgi perisidir. Totemdir, ruhların üzerinde dolaştığı ilahi bir varlıktır. Tanrı'nın elçisidir. Gökte dolaşan yarı ilahi yaratıktır.

Divan-ı Lüğati't-Türk'te ıvuk, keyik; İbn Mühenna'da geyik; **Mukaddimetü'l-Edeb**'te ayruk; **Orhun Kitabeleri**'nde sibun, kiyik, keyik; **Dede Korkut**'ta erkeği için boga (buğa) kelimeleriyle karşılanan bu hayvan, günümüzde yalnız geyik kelimesi ile bilinmektedir. Geyikgillerden olan ceylan, karaca, maral da zaman zaman birbirleriyle karıştırılarak geyik yerine kullanılmıştır.

Geyik Türk kültür hayatında da önemli yer tutar. Hunlar'ın menşesine dair efsanelerde geyiğe büyük yer verilmiştir.

İlk Türkçe yazılı belge olan **Orhun Kitabeleri**'nde Bilge Kağan, abidenin batı cephesinde “baga sıgun ötser (ança) sakınur men...” (dağda yabani geyik gürlense öylece mateme gark oluyorum) diyerek geyiğin hassasiyetine işaret eder. Oğuz Kağan milletin başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır. Uygurlarda geyik, bir inanç aracı olmaktan çok, avcılık aracı olarak yer alır, geyik **Dede Korkut Hikâyeleri**'nde de önemli yer tutar. Kimi zaman yol gösteren, iyilik yapar, kimi zaman da insanları tuzağa düşüren bir kimliğe sahip olur.

Anadolu'da geyikle ilgili şu inançlar hâlâ yaşamaktadır:

1. *“Bazen tarlada işlerini yaparak, bazen sırtlarında taşıyarak, bazen de terk edilen çocukları koruyup besleyerek insanlara yardım ederler.*
2. *Özellikle veli tipindeki insanlar, istedikleri zaman geyik donuna girebilirler.*
3. *İlâhi tarafları olan geyikler, İslam dinine saldıran karşı güçlerle mücadele ederler.*

4. *Kendilerine zarar verildiğinde, acımasız bir şekilde insanlardan intikam alırlar.*” (Şimşek 1995: 20).

2.6.1. Efsanelerde Geyik

Geyik, dağların, vadilerin ve sarp kayalıkların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel hayvanıdır. Türklerce kutsal sayılan geyik Türk efsanelerinde de sıkça yer almaktadır. Geyiğin en güzel işlendiği efsanelerden biri de **Alageyik Efsanesi**'dir. Efsanede geyik, büyüleyen, insanı hayale kaptıran ve ulaşılamayan sihirli bir hayvandır. Efsanede geyik şu şekilde yer almaktadır:

Toroslara sık sık geyik avlamaya giden genç, nişanlıdır. Onun geyik avı tutkusunu bilen düşmanları kendisine av yolunda tuzak hazırlar. Genç, önüne çıkan bir yavru ceylanın peşine düşünce habersiz olduğu bu tuzaktan kurtulur. Düşmanlar gencin peşini bırakmayacaklardır. Bir akşam geyik sesleri çıkararak gencin peşlerine düşmesini sağlar ve sarp kayalıklara gelince onu öldürürler. Nişanlısı bu acıya dayanamaz o da kendini aynı kayalıklardan atarak ölür. İki gencin öldükleri yerde mavi ve kırmızı çiçekler açar ancak çiçeklerin kavuşacakları anda oradan bir geyik geçer ve hiçbir zaman kavuşamazlar (Kemal 2010: 161-222).

Hayvanlarla iç içe bir yaşam şekline sahip olan Türkler, eski inanç sistemlerinin de etkisiyle hayvanları gücün simgesi olarak görmüş, onları kutsallaştırmış ve onlarla akrabalık kurmak istemiştir. Bu durum hayvandan türeyiş konulu birçok efsaneyi meydana getirmiştir. Türk efsanelerinde yer alan kutsal geyik daha çok dişi geyiktir. Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsane şu şekildedir:

“Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile birlikte olur. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkar. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırır. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamaya başlarlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak geyiği okuyla vurarak öldürür. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlar ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırır. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilir.” (Eberhard 1996: 86).

Türklerle kültür ve dil akrabalıkları bulunan Fin-Ugor kavimlerinden Vogullara ait olan bir efsanede türeyişle ilgili olarak şu olaylar anlatılır:

“Vogulların efsanevi kahramanı Tunk-Pox bir gün gökte dolarken altı ayaklı bir geyik görür ve geyiğin peşine düşer. Geyik kaçar, o kovalar; fakat bir türlü geyiği tutamaz. Kovalaya kovalaya en sonunda geyiğin iki ayağını kırar ve geyik dört ayaklı kalır. Bu geyiğin yedi kardeşi vardır. Vogulların büyük Tanrısı Numi-Tarem’in de yedi oğlu olduğu için, kimileri onları Tanrının oğlu sanmaktadır.” (Ögel 2003: 577–578).

Vogullara ait bir başka efsanede de iki kardeşten birinin gördüğü rüya sonucunda, gökle yerin birleştiği yerde teke geyiği öldürmesi anlatılır. Öldürülen bu dişi geyiğin de yedi yavrusu vardır. Vogullar, bu geyiği de gök-Tanrısı olan Numi-Tarem’le ilişkilendirerek insanlığın bu geyikten türediğine inanırlar (Ögel 2003: 577–578).

Cengiz Han’ın atalarıyla ilgili olarak anlatılan efsanede geçen *“Çinggis han’ın cediti, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, esi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler.”* (Temir 1995: 3)

Efsanede Türklere yakın coğrafyada yaşayan Moğollarda da geyikle ilgili türeyiş inançların mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Cengiz Han’ın kökenini anlatan ikinci metin “Atlan Tobçi”de Boroçu, Sibagacı ve Börteçine kardeşlerin kavga edince birbirlerinden ayrılması, Börteçine’nin (Bozkurt) kuzeye giderek denizi asması ve (Moğol) halkının toprağına ulaşmasını anlatılır. Börteçine, burada kocası olmayan To’a Maral adlı genç bir kızla evlenmesi ve bu halkın toprağına yerleşmesi ile Moğol boyu türer (Roux 2005: 312)

Bu efsanenin bir başka varyantı da şu şekildedir:

“Babalarının öldürülmesinden sonra Tibet kralının üç oğlu farklı ülkelere kaçarlar. Börteçine adındaki en küçük kardeş Tenggis gölünü asmaya karar verir; Koa Maral adlı genç kızı eş alır ve Baykal Gölü’ne, Burkan Kaldun tepesine varır. Böylece Moğol boyu türer.” (Roux 2005: 313).

Yukarıdaki efsanenin her iki varyantında da geyik ile olan akrabalık inancı yerini korumuştur.

Kırgızların atalarının “Boynuzlu Maral Ana” olduğuna dair inancın izleri günümüzde dahi yaşamaktadır. **“Beyaz Gemi”** adlı romanda Cengiz Aytmatov, Kırgızların soyunun “Boynuzlu Maral Ana” tarafından düşmanların elinden kurtarılan çocuklardan türediğine dair inancı konu edinen efsaneye sık sık değinir.

Geyik için; “Merkeb’ül-evliya” (geyik ermiş kişilerin bineğidir), “Ejderha geyikten doğar”denilmektedir. Diyarbakır’da Karaca Dağ’la ilgili bir anlatıda âdeti bu sözün bir açıklaması vardır. Söz konusu efsane şu şekildedir.

“Buralarda güzün bir dişi geyik Ülker yıldızını görünce ondan gebe kalır. İlbaharda tulum gibi bir nesne doğurur. Bunu tekmeler, O zaman içinden bir ejderha çıkarmış torbanın. Gökten melekler iner, ejderhayı göğe çıkarırlar. İşte, Karaca Dağ’ın başındaki bulutlar, kasırgalar bu ejderhalardır; bunlar güzün yere inerler ve kışı dağdaki mağaralarda geçirirlermiş, baharda da yeniden göğe çıkarlar, bulutlara karışırlar.” (Boratav 2003: 81).

Geyiğin iyileştirici, şifa verici özelliğinin olup, bazı soyların geyikten türediklerini konu alan efsaneler vardır. Giresun ve çevresinde anlatılan **“Ana Geyik Efsanesi”** bu şekildedir. Efsaneye göre; sekiz tane oğlu bir annenin en küçük oğlu hastalanınca anne nasıl olsa geride yedi tane oğlum var diyerek onu bir ağaç kovuğuna terk eder ancak kısa bir süre sonra diğer oğulları hastalanır ve hepsi ölür. Anne ağaç kovuğuna bıraktığı oğlunu merak eder. Ağacın yanına varınca bir geyiğin ağaçtan çıkıp hızla uzaklaştığını görür. Geyik hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileştirmiştir. Geyiğin beslediği bu çocukta Yayla oğulları sülalesi meydana gelir. Rivayete göre, bu sülalenin geyik eti yemesi haram kılınmıştır (Şimşek 1995: 17-18).

Çan-Kuşu, Çor-Kuşu adlı masalda, geyik motifini içeren başka bir masala örnek olarak verilebilir. Bu masalda, derviş sandığın içerisinde iki çocuk bulur. Masalın sonrası şöyledir: Dağdan aşağı dişi bir geyik iner: Hemen derviş baba hayvanın sütüyle çocukların karnını doyurur. Geyik çocukları güzelce emzirir, doyurur, sonra bırakır gider... Artık akşam sabah bu geyik gelir, çocuklar süttten kesilinceye kadar bu hayvan onlara analık eder (Boratav 1997: 95-97).

Masalda çocuklar, geyikten türemiş olmasalar bile, geyik sütüyle beslenmiş ve hayvan tarafından büyütülmüşlerdir. Bu masalda, çocukları besleyen geyik-ana motifi dikkat çekicidir. İncelenen masallarda böyle bir motifin olmasının, geyiğin önemini ispatladığını söylemek uygun olacaktır. Yukarıda söz edildiği gibi bu motifin kökenleri, Türklerin eski inançlarından kaynaklanmakta ancak kimi araştırmacılara göre Şamanizm ile kimilerine göre ise Budizm ile açıklanmaktadır.

Geyiğin önemi, Budizm’den kaynaklanmış olsa bile Şamanizm’de de gözlenebilir. Bunu ispatlayan olgular arasında, şamanın geyik derisinden yapılmış davulunun üzerinde geyik resimlerinin yer alması gösterilebilir (İnan 1995: 96).

Bunun yanı sıra geyik, kutlu bir hayvan olduğu için geyik avlanma yasağı söz konusudur (Ocak 2002: 218).

Bütün bu olguların ışığında geyiğin Şamanizm’de önemli bir rol oynadığını söylemek olanaklıdır. Bu motifin, doğrudan Şamanizm kökenli olmasa da, Şamanizm yoluyla Anadolu kültürüne geçtiği düşünülebilir.

Totem kabul edilen hayvanlar arasına da girmiş olan geyiğin, Türk mitoloji ve masallarında yeri büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski ve orijinal bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir (Ögel 2003: 567).

Dişilik ise doğurganlığın, bereketin ve narin olmanın bir ifadesidir. Cengiz Han’ın ilk atası “Gök-Kurt”, karısı ise “Kızıl veya Kızılımsı Geyik”tir (Şimşek 1995: 19).

Geyik özellikle dişi ve doğurgan olması sebebiyle kutsallık arz eder.

Ergenekon ve Oğuz Kağan Destanları’nda yol gösterici hayvan kurttur. Bu destanlara benzeyen diğer halk anlatmalarında geyik de yol gösterici özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Hunlara ait bir efsane şu şekildedir:

“Eski Hun avcıları kendi adetlerine göre bir sürgün avı yapar ve Avlana avlana Maeotis bataklıklarının iç kısımlarına doğru gider. Bu sırada nereden geldiğini bilemedikleri bir dişi geyik karşlarına çıkar. Dişi geyik onlara, bataklığa doğru yol göstermeğe başlar. Onlar da ellerinde olmadan dişi geyiğin peşinden gider. Geyik bazen gider ve bazen da durarak onlara bakar. Avcılar geyiği ha vurduk, ha vuracağız derken, iyice bataklığın içine girer. Az sonra bataklığın öbür kenarı görünür. Hâlbuki Hunlar bu bataklığı geçilmez bir okyanus kadar büyük bilirler. Bataklığın karşı yakasında ise İskitlerin memleketi vardır. Hun avcıları İskit memleketine ayak basar basmaz, geyik birden bire kaybolur.” (Ögel 2003: 578).

Benzer bir Hun efsanesi şu şekildedir:

“Vaktiyle Kimmer Kralının Kutrigur ve Utigur adlı iki oğlu vardır. Günlerden bir gün, bu iki çocuk avlanmak için dışarı çıkar. Av için dolaşıp dururlarken, dişi bir geyiğe rastlarlar. İki kardeş hemen geyiği kovalamağa başlar. Geyik kaçar, çocuklar kovalar ve nihayet bir denizin kenarına gelir. Çocuklar geyiği denizin kenarına sıkıştırıp vurmak ister. Fakat geyik denize atlayıp yüzmeye başlar. Çocuklar da yüzerek geyiğin peşine düşmüşler. Geyik önden, çocuklar da arkadan karşı sahile geçmişler. Çocuklar karaya ayak basar basmaz, geyik de birden bire gözden kaybolmuş. Böylece Utigur ve Kurtigurlar yeni yurtlarına yerleşmişler” (Ögel 2003: 579)

Macarlara ait olan türeyiş efsanesinde anlatılanlarda da geyiğin türemeye yardımcı olacak yol göstericilik fonksiyonunu karsımıza çıkmaktadır. Efsane şu şekildedir:

“Macar avcıları avlanmak için Maeotis bataklığına gitmişler. Tıpkı bir çölü andıran bir gölgeye geldikleri zaman, karşlarına birdenbire bir geyik çıkar. Avcılar geyiği kovalamaya başlar. Geyik kaçır, onlar kovalar. Sonunda bir yere gelmişler ve geyik birden bire kaybolmuş. Avcılar geyiği arasalar da bulamazlar. Geriye dönmek isterler ama bu defa da yollarını bulamazlar. Bataklığın ortasında kalırlar ve orada yaşamağa başlarlar. Aradan beş sene geçer. Altıncı sene bataklığın ortasında dolaşırken, prens Belar’ın karılarına ve çocuklarına rastlarlar. Bu ailenin erkekleri tamamen ölmüştür ve karıları da erkeksiz kalmışlardır. Kadınları gören avcılar, hemen kadınlarla çocukları toplayarak kendi bataklıklarına götürürler. Bunların arasında Alan Prensi Dula’nın iki kızı da vardır. Hunor ve Magor adlı iki avcı, Alan Prenseslerini görünce, öbürlerini bırakıp bunlarla evlenirler ve böylece Macar milleti meydana gelir.” (Ögel 2003: 580–581).

Geyik manevi anlamdaki bir yol gösterici olarak menkıbelerde görülmektedir. Bu menkıbelerde, geyik sekline girmiş olan velayet sahibi şahıs, doğru yolu göstermek istediği kişinin karsısına çıkarak gösterdiği kerametle ona doğru yolu gösterir.

“Geyik, Anadolu efsanelerinde daha çok evliyalarla birlikte görülür. Mesela, Geyikli Baba, Bursa’nın fethinde geyik sırtında, süvari olarak savaşa katıldığı için bu adı almış, ömrünün sonunu kadar, Keşiş Dağları ormanlarında, geyiklerle birlikte yaşamıştır.” (Şimşek 1995: 20).

Türklerin İslamiyet’i benimsemeleriyle birlikte geyik, kutsallık atfedilen bir hayvan olarak efsanelerde, menkıbelerde görülür. Bursa’da bulunan Geyikli Baba’nın geyik biçimine girdiği anlatılır. Bunun gibi bazı şeyhlerin bineği geyiktir (Çoruhlu, 2000: 147).

Çeşitli varyantları bulunan **Geyikli Baba Efsanesi** kısaca şu şekildedir:

Geyikli Baba, bir geyiğin sırtında Bursa’ya girmiş ve Orhan Gazi ile birlikte Bursa’nın alınmasına yardımcı olmuştur. Adını soranlara Allah’ın kulu diye cevap vermiştir. Bursa’nın fethi sırasında düşman onun nur yüzünden korkarak teslim olmuştur. Bursa alındıktan sonra da Uludağ’da geyikleriyle birlikte yaşamıştır (Köprülü 1966: 217).

Menkıbeler özellikle şeyhler ve müritler hakkında anlatılan efsaneleri kapsamaktadır (Boratav 1992: 101). Bu anlamda geyikle ilgili menkıbeleri “Efsanelerde Geyik” başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

Geyikle ilgili menkıbelerdeki ortak nokta geyik şekline girmiş velîlerin yol göstericilikleridir. Geyikler, kendilerini avlamak isteyenleri mistik yola götüren bir kılavuz rolündedirler. Geyikle ilgili başka bir menkıbe **Kaygusuz Abdal Menkıbesi**'dir. Menkıbeye göre Kaygusuz Abdal, Alâiye beyinin oğludur ve adı da Gaybî'dir. Gaybî bir gün ava çıkar. Av sırasında rastladığı bir geyiğe ok atar. Ok, geyiğin koltuk altına saplanır. Gaybî yaralı geyiği kovalamaya başlar. Geyik ise kaçarak Abdal Musa'nın tekkesine gider ve içeriye girer. Sonunda Abdal Musa'nın huzuruna çıkan Gaybî geyiğini ister. Abdal Musa koltuğunun altına saplanmış olan oku çıkararak “Oğul, okun bu mu?” diye sorar. Gaybî attığı oku tanır ve Abdal Musa'nın ayaklarına kapanır. Daha sonra “Kaygusuz” mahlasını alan Gaybî tekkeden ayrılmaz (Gölpınarlı 1962: 5).

Kaygusuz Abdal menakıbnamesi geyik motifinin Türk tasavvuf edebiyatında da önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kaygusuz Abdal (Alâiyeli Gaybî)'ın, Abdal Musa'nın dergâhında mürid oluşu bu geyik olayına bağlanmıştır.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî' menakıbnamesi'nde ise Rasûl Baba geyik şekline girip keramet göstererek kâfir beyi ve arkadaşlarını imana getirir. Söz konusu motif şu şekildedir:

“O yerde bir kâfir beyi vardı, boyu beş karıştı. O yer, onun hükmü altındaydı. Oraya bir de kilise yaptırmıştı. Bir gün, adamlarıyla şehrin üsyanındaki dağa avlanmaya çıktılar. Bir de ne görsünler? Altın bir geyik yürüyüp otlamada. Şaşırıp kaldılar. Bey, dört yanını saldırdı, diri tutalım dedi. Geyik, bunlardan ürktü, o kilisenin dibine kaçtı, gözlerinin önünde silkindi, bir güvercin oldu, uçtu, kilisenin kubbesine kondu. Derken konduğu yerden indi, gene silkindi, bir insan oldu, kilisenin dibine oturdu. Bu hali gördüler, hemen geldiler, ayağına yüzler sürdüler. Safa geldin, kadem getirdin, gelişin mübarek olsun dediler. Kimsin, nesin diye sordular: Adım Rasûl'dür, Hacı Bektaş Hünkâr'ın halifelerindenim, bu yeri bana yurt verdi, bu yaptırdığın kilise yeri, benim yatağım olsa gerek dedi, onları dine dâvet etti, imana geldiler” (Gölpınarlı 1962: 86)

İslâmiyet öncesi dönemde var olan, hayvanlara kutsal özellikler yükleme çabaları İslâm dini ile birlikte devam etmiştir. Hz. Muhammed (SAV) ile ilgili olarak anlatılan

bazı kıssalarda geyiğe bazı kutsiyetler yüklenmiştir. Bu kıssalardan birinin adı “**Hamza ile Geyik**”tir. Bu kıssa peygamberimizin amcası Hz. Hamza’nın İslâmiyet’i kabulü ile son bulur. Kıssa şu şekildedir: “Hz. Hamza bir gün ava çıkar, o sırada kâfirler Hz. Peygamber’e saldırıp başını yararlar. Bu olayı Hamza’ya avlamak için peşinden koştuğu bir geyik haber verir ve “Beni niçin izliyorsun, senin evinde sana ağır bir is var” der. Hamza dönüp de Peygamber’i yaralı görünce bunun bir mucize olduğuna inanıp Müslüman olur.” (Cumbur 1982: 71) Kıssa da geyik, Hz. Hamza’nın İslâm’ı bulmasında yol göstericilik fonksiyonu üstlenmiştir.

Vilâyetnâme-i Sultan Sucâuddîn’de, Sultan Sucâuddîn, geyik donuna girerek Baba Hâkî ve erenlerine, çölden kurtulmanın yolunu gösterir.

“Bir gün Acem erenlerinden Baba Hâkî adıyla meşhur biri abdallarıyla Şeyhe mürit olmak üzere Rum’a doğru yola koyulur. Yolları bir çöle düşer. Tam çölün ortasında ilerlerken âni bir fırtına çıkar, yönlerini şaşırırlar. Yorgunluktan ve ümitsizlikten tükenmiş bir haldeyken, birden yanlarında yorgun tavırlı bir geyik peyda olur. Dervişler onu yakalayıp etini yemek amacıyla boğazına bir kuşak bağlarlar. Ama geyik silkinip az öteye kaçır. Tekrar yakalarlar, yine kurtulur. Bu şekilde uğraşırken bir köyün yanına kadar geldiklerinin farkına varırlar. O sırada kovaladıkları geyik kayboluverir. Bunu gören müridler ve Baba Hâkî, erenlerden birinin kendilerini kurtarmak için geyik donuna girerek böyle yaptığını anlarlar. Nice zaman sonra Rum’a gelip Sultan Sucâuddîn’e misafir olurlar. Yemekten sonra Sultan, Baba’ya baslarına geleni o söylemeden bir bir anlatır ve geyiği yakalamak için kullandıkları kuşağı çıkarıp önlerine atar. O zaman Baba Hâkî ve abdalları, kendilerini çölde fırtınadan kurtaran ve köyün yolunu gösteren geyiğin Sultan Sucâuddîn olduğunu anlarlar ve toptan müridi olurlar.” (Ocak 2003: 208)

Hâkim Ata Menkıbesi’nde, Hoca Celalettin, Hâkim Ata’nın mezarını geyiklerin yol göstericiliği sayesinde bulur.

“Ahmet Yesevi’nin halifelerinden olan Hâkim Ata, Hoca Celâleddin’in rüyasına girdi; “Beni arayıp bul, üstüme imâret yap!” dedi. Bu mânevî işaret üzerine Hoca Celâl, birçok mal ile Türkistan’a gitti ve oradan Bakırgan’a döndü; lâkin bu aralık hava birdenbire fenâlaştı, karardı, müthiş rüzgârlar esti. Gün açıldığı zaman bâzîrgânların malları, davarları dağılmış, hepsi bir tarafa gitmişti. Hoca Celâl, bir tepe üstüne çıkarak etrafına bakındı; karşıda bir dağ ve dağın üstünde bir kadın gördü. Yanına gidip selam verdi ve Hâkim Ata türbesini sordu. Kadın, bilmedi; Hoca ile

beraber ihtiyar anasına gidip sormayı teklif etti. İhtiyar kadın, oraların su altında kaldığını ve türbenin kaybolduğunu söyledi ve dedi ki, “Su yakınlarda bir süs ağacı vardır, gece etrafına geyikler toplanır, tan vaktine kadar durup ziyaret ederler; etraftan geçenler zikir sadâsı duyarlar, belki burasıdır.” Celâl Hoca, o gece doğru oraya vardı. Geyikleri gördü, zikir seslerini işitti ve uykuya daldı. Hâkim Ata, tekrar rüyasına girdi; “Yattığın yerden yedi ayak ileri gel, o yeri kaz, orada bûriyâ (hasır) çıkar, onun altından da bir deste gül çıkar, türbem orasıdır. Giden malına gam yeme; çünkü hepsi menzil hanındadır. Onları al gel; üstümüze imâret yap ve bize mücâvir ol!” dedi” (Köprülü 2003: 111).

Hz. Muhammet ve Geyik Menkıbesi’nde, geyiğin gösterdiği vefa sonucunda kâfirler Müslüman olurlar.

“Peygamberimiz günlerinde bir geyik varmış. Erkek kardeşini kaybetmiş de Mekke dağlarında arıyormuş. Onu ararken, gâvûrlar bu geyiği tutmuşlar. Taze kuzuları varmış, otlar içinde kalmış. Gâvûrlar bunu almış gitmişler. Orada peygamberimiz peydah olmuş. Geyicek kuzularına ağlamış. Peygambere: Mekke dağında kardeşini yavı kıldım da (yitirdim de) ararken iki kuzu kuzuladım, ya Muhammed! Bana kefil oluver de kuzularımı bir daha emzireyim, helalleşeyim, geleyim, demiş. Peygamberimiz kefil olmuş. Geyiği salıvermişler. Ağlayarak sızlayarak gitmiş, kuzularını bulmuş orada. Varmış kuzularını emzirmiş, helalleşmiş, gerişin geri dönmüş: “Kuzularım, ben alnımın yazısına kayılıp. Siz başımızın çaresine bakın. Ben Muhammed Mustafa’yı kefil bıraktım” demiş. Gelirken, başka birisi yola tuzak kurmuş, tuzak içinde kalmış. Üç gün aç susuz tuzak içinde kalmış. Boyuna ağlamış: “Ben yazıma kayılıp; ama Muhammed Mustafa’ya yanarım” dermiş. Sonra Cebraîl erişmiş. Salıvermiş tuzaktan. Üç günden sonra aç susuz varmış oraya. Sonra gâvurlar: “Biz bunu böyle ummadık” diye yetmiş bin gâvur imana gelmiş. Geyiği salıvermişler. Sonra geyik kuzularını bulamamış” (Tuğrul 1969: 187-188).

Yukarıda verilen menkıbelerde evliyaların geyik donuna girdiklerinden bahsedilmiştir. Menkıbelerdeki ortak nokta yüce şahsiyetler olan evliyaların, geyik donuna girerek insanları doğru yola yönlendirmesidir. Şamanizm’de önemli bir yere sahip olan geyiğin İslamiyet sonrasında da evliyaların şekline büründüğüne inanılan bir hayvan olması dikkat çekicidir. Geyikle ilgili bazı uygulamalar da günümüzde devam etmektedir. Evlerde nazara karşı duvarlara asılan geyik boynuzları buna örnektir.

Türklerin hayatında geyik, bir av hayvanı olarak önemli bir yere sahiptir. Geyik, başta eti olmak üzere postundan ve kemiklerinden yararlanan güzelliği, inceliği, fedakârlığı ve merhameti ile sevilen bir hayvandır.

Halk anlatıları türlerinde ve halk inançlarında geyik konusuna detaylı bir bakış sunan Müjgan Cunbur'da geyiğin Türkler açısından ne denli önemli sayılan bir hayvan olduğunu vurgulamaktadır (Cunbur 1992: 71-94). Anadolu'da geyik vurmanın kötü sonuçlar doğuracağına dair inanç bir türkü ile ifade edilmiştir. türkünün ilk kıtası şöyledir:

*“Bende gittim bir geyiğin avına
Geyik çekti beni kendi dağına
Tövbeler tövbesi geyik avına
Siz gidin kardeşler kaldım kayada”* (Göğçeli 1954: 852).

Kutsal kabul edilmiş olan geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceğine inanılır.

Ekonomik gerçekliğe rağmen Türk insanın düşüncesinde kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak tanınan geyiğin avlanmasının çoğu zaman uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Çünkü geyik vahşi bir hayvandır. İlkel insanın zihninde evcil hayvanlar insanlar topluluğuna aitken, vahşi hayvanlar Tanrılar topluluğuna aittir (Bonney 2000: 375). **İrk Bitig'de** rastlanan Tanrı'nın “Kut”u kuş yavrusuna, geyik yavrusuna, insanoğluna verdiğini aktaran cümlelerde de bu inancın sebebi olabilecek bir düşünceye rastlanmaktadır (Roux 2005: 43). Söz konusu motifle ilgili bazı efsaneler şu şekildedir:

Mersin'deki Menekşe Kalesi civarında ceylan avcılığı çok yaygındır. Öyle ki ortalıkta ceylanın kalmadığı bir dönem başlar. Yine avcıların ceylan aradıkları bir gün önlerine yavru bir ceylan çıkar. Onu da vururlar. Avcılar tam evlerine dönerken dağlardan bir ses duyarlar: “Sen yavru ceylanı öldürdün, senin de küçük oğlun evde ateşe düşüp öldü.” der. Eve giden avcı yavrusunun evde öldüğünü görür. Bir daha ava gitmez (Sakaoğlu 2004: 173).

İki kardeş usta avcıdır. Bir gün ayrı ayrı avlanıp kimin daha fazla avlanabileceğini kestirmek isterler, kardeşlerden biri bir maralı avlar ve derisini yüzdükten sonra elbise gibi giyer. Maralın yattığı yere kayalıklara uzanır. Diğer maralların yanına gelmesini bekler ancak uyuyakalır. Bir süre sonra diğer kardeş kayalıklara uzanmış bir maral görür. Hemen yayını çekip ok atar, maralın yanına gidince kardeşini vurduğunu görür. Avcı, bu acıya dayanamaz ve canına kıyar (Sakaoğlu 2004: 97).

Alageyik Efsanesi'nde, geyik avına meraklı olan genç, düğün gecesi gelini ortada bırakıp seslerini duyduğu geyiklerin peşinden gider ve içlerine su birikmiş oyuklardan birine düşüp boğularak can verir.

“Düğün gecesi genç, Serçeme kayalıklarında geyik seslerini duyunca gelini teli duvağı ile orada bırakır, silahını kapıp geyiğin peşine düşer. Mevsim kış olduğu için kayalıklar su içindedir. Geyiğin peşinden giden genç, Serçeme kayalıklarındaki rapatalardan (dağın üzerinde bulunan oyuklar, bir rivayete göre de Köroğlu'nun atı Kırat'ın ayak izleridir.) birine düşer. Her taraf buzla kaplı olduğu için rapatadan çıkamaz donarak ölür.” (Seyidoğlu 1985: 137).

Avcı Mağarası efsanesinde, öldürdüğü geyiği küpün içerisinde gören avcı korkudan öldüğü anlatılır.

“Korku içinde kalan avcı titreyerek, üçüncü küpü de açınca, öldürdüğü geyiği küpün içinde görünce ödü patlar ve ölür.” (Göde 2002: 490)

Heblemyunus Türbesi efsanesine göre, geyiğin köpekler tarafından boğularak öldürülmesinden sonra geyiğin her gün sürtündüğü ardıc ağacı kurur.

“Bu türbenin basında bir ardıc vardır. Her sabah bir geyik gelir, bu ardıca sürünür. Bir sabah bir çift it, geyik geldiğinde ardıcın yanına koşup üzerine atlar, geyiği orada boğar. O günden sonra ardıc kurur. Bir adam da bu kuru ardıcı alıp yakmak ister, gece bu adamın düşüne girip korkuturlar.” (Ergun 2004: 666).

Avcılar avlandıkları bir sırada geyik sağan bir kadına rastlarlar. İçlerinden biri geyiği vurur ve cezalandırılarak orada taş kesilir (Sakaoğlu 1980: 2-7).

Karaçay efsanelerinden olan **Avcı Bineger Manzumesi**'nde amansız ve zalim bir geyik avcısı olan Bineger'in, geyik ilâhının kızı olan dişi geyiğin peşine düşmesi ve bunun sonucunda da bu dişi geyik tarafından lanetlenerek korkunç bir ölümle cezalandırılması anlatılır (Çağatay 1953: 97; Tavkul 2004: 99).

Türk halk anlatılarında rastlanılan geyik avcılarının cezalandırılması durumu geyiğin eski inançlardan gelen bir totem oluşu ve inanışlardaki yeri ile ilgilidir.

Usta avcı çocuğuyla ava çıkar, bir gün önce büyük bir maralı avlamaya çalışmış ancak sadece yavrusunu öldürebilmiştir. Büyük maralı aramaktadır. Derken büyük maral görünür avcı hemen peşine düşer. Çocuk ise yorulmuş bir ağacın altında oturmuştur. Geyik ağacın önünden geçerken avcı ok atar ve kendi yavrusuna değer. Maral bir yanda avcı bir yanda yavrularına ağlarlar (Sakaoğlu 2004: 99).

Yavru Ceylân efsanesinde, yavru bir ceylânı öldüren Sarı Avcı, eve vardığında küçük oğlunun öldüğünü görür ve bir daha ceylân avlamaz. "Çok uzaklardan gelen bir ses de Sarı Avcı'yi ürpertir: "Sen yavru ceylânı öldürdün, senin de küçük oğlun evde ateşe düşüp öldü!" Bütün avları unutan Sarı Avcı var gücüyle evine koşar. Daha evine girmeden içerden gelen ağlamalardan acı gerçeği öğrenen Sarı Avcı küçük oğlunun ölüsüyle karşılaşır. Bu hadiseden sonra Sarı Avcı da bir daha ava gitmez." (Sakaoğlu 2004: 173-174).

Maral ya da geyik türü hayvanların avlanmalarına ilişkin efsanelerde avın ve avcının yavruları da yer alır. Böylece acı paylaştırılmış olur.

Ahmet Yaşar Ocak **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri** adlı çalışmasında Geyik avlanma yasağının ve bu yasak ile ilgili inançların kökünü Budizm'de olan evliyâ-geyik bağlantısı ile açıklamaktadır. Ocak, bu düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir: "Eski Türklerde geyiğe dair hayli efsâne ve masal bulunmasına rağmen, bunların hiçbirinde Türkler'in geyikten türediğine ait ufak bir ipucuna rastlanmaması dikkate şayandır." (Ocak 2002: 218).

Türk mitolojisindeki geyiğin öneminden söz eden Ögel de Türklerin geyikten türediğine dair bir efsaneye rastlanmadığı, Türk efsanelerinde daha çok dişi geyiğin yer aldığını söylemektedir. Ögel'e göre bunlar, Tanrı ile ilişkili olan, "birer ilâhe, dişi Tanrı veya dişi ruhtur." (Ögel 1993: 569). Roux, geyik motifini doğrudan Şamanizm ile bağdaştırmaktadır. "Geyik kılığına giren Türk dervişlerinin bu menkıbeleri Şamanizm'le ilgilidir; Budizm'le alâkasını düşünmek çok uzaklara gitmek olur." (Roux 2002: 56).

Bu bağlamda masallardaki geyik motifinin İslam-öncesi inançlarından kaynakladığı kabul edilebilir. Ancak, Ocak'ın sözleri göz önüne alındığında bu motifin köklerini doğrudan Şamanizm ile bağdaştırma konusunda bazı şüpheler ortaya çıkmaktadır.

2.6.2. Masallarda Geyik

Halk anlatmalarında geyik, olağanüstü özelliklere sahip bir hayvandır. İnsanlar, hayvanların içgüdüsel özelliklerinden kaynaklanan koku alma, yön bulma ve doğal afetleri önceden haber verme gibi yeteneklerini olağanüstü özellikler olarak kabul eder. Türeyiş, yol göstericilik ve şekil değiştirme gibi fonksiyonlar geyiğin olağanüstü

fonksiyonlarıdır. Masalarda geyik, sihirli ve konuşan motifleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Üç Bacı masalında, Nurşen Hanım'ın sihirli ceylanı, oğlanın duâsı neticesinde bir anda eve vardığı görülür.

“Bu çocuk, gene geliyor, abdestini alıyor, namazını kılıyor, duâsını okuyor, o sözleri söylüyor, bu çıkıp geliyor. Çocuk geliyor, hemen yüksüğü yalıyor. Arap çıkıyor, bunu alıp getiriyor. Eve geliyor, bakıyor ki: tazı da gelmiş, ceylan da gelmiş ama hiç birisi ne oynuyor, ne konuşuyor.” (Şimşek 2001: 218).

Cin Pulat masalında, Cinpulat'ın canı bir tepedeki geyiğin karnında bulunan tavşanın karnındaki üç yumurtanın içindedir (Sakaoğlu 2002: 418-421).

Bir diğer sihirli geyik motifine göre geyiğin bir boynuzundan yağ, bir boynuzundan bal akmaktadır (Arslan 1994: 38).

Geyik masalarda konuşabilen bir hayvandır. Geyiğin konuştuğu bir masal örneğinde geyik, dile gelerek kuyudaki yunus balığının karnındaki ablası ile konuşmaktadır (Kılınç 2001: 78).

Yardımsaver ve iyileştirici özelliği olan geyiğin bazı halk anlatılarında kendisinin insanlardan yardım dilediği görülür. Söz konusu motifle ilgili bir efsane şu şekildedir: Yavrusu kötürüm olan bir geyik, kimsesiz bir yığıde gelir ve ondan kötürüm yavrusu için ilaç ister yiğit de gerekli ilacı verir ve yavru iyileşir. Bundan sonra da geyik yığıde çeşitli iyilikler yapmağa başlar (Ögel 2002: 104).

Hz. Muhammed'in (S.A.V) mucizelerinden birinin elemanı geyiktir. Geyik, bir mucize sonucu doğruluğu nedeniyle Müslümanlığın yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Geyiğin bu rolü İslamiyet öncesinin Budist tasavvurlarıyla birleştirilerek bir kutsiyet kazanmış, İslamiyet'ten önce olduğu gibi avlanması yasaklanmıştır (Çoruhlu 1995: 41).

Proben'de yer alan **Altın Mergan** masalında, karısının isteğiyle geyikleri avlayan Altın Mergan'ın karısı, geyik avının cezası olarak periler tarafından kaçırlır (Çagatay 1988: 165) Masalda geyik avlayan avcı cezalandırılmıştır.

Geyik avının getirdiği uğursuzluğa dikkat çeken bir başka masal şu şekildedir:

Şah Behram'ın sevgilisi Dilaram'la birlikte çıktıkları avda tek hamlede bir geyiği dört ayağından birden vurur ve beraber gittikleri ikinci avda ikisinin birden üstü toprak gibi görünen suya batıp boğulurlar (Çagatay 1988: 165).

Efsanelerde Geyik başlığı altında incelenen bölümümüzde evliyaların geyik donuna girdiklerinden bahsetmiştik. Bu şekilde bazı masalarda sıradan insanların da geyiğe dönüştükleri görülür.

Gül Peri Masalı'nda Gülperi adlı genç kız dilediğinde geyik kılığına girebilmekte ve avcılarını yaşadığı köşke kadar sürükleyebilmektedir.

Masalın kahramanı, “meraktan geyik avına gider (...) bakar ki dağdan doru bir güzel geyik gelir ki her bir tüyleri birer renkte. Şehzade mail olur, arkasına düşer tutamaz. Bir ok atar, geyik oku ağzına alır, gider” Kahraman, geyiğin peşinde gider ancak hayvan kaybolur. Sonunda ulaştığı bir köşkte güzel bir kız onu karşılar. Kahraman, kıza başına gelenleri anlatır, kız “geyik kıyafetine girer, gelir. Şehzade şaşırır, hemen silkinir yine kız olur” ve şöyle der: “ *O geyik ben idim, benim adım Gülperi'dir. Oraya gezmek için gittim, sen beni vurmak istedin, ben de seni buraya kadar getirdim. Benim işime karışmazsan benimle otur*” (...) Gündüzleri Gülperi hayvan kıyafetine girer, gezer, akşam olur yine gelirmiş. Bir gün kahraman, kıza gündüzleri nerede gezdiğini sorunca, hem kız hem de yaşadıkları köşk kaybolur (Radloff 1998: 255).

Masaldaki geyik motifi, yukarıda söz edilen menkıbelerdeki geyik motifiyle benzerlikler taşımaktadır. Gül Peri adlı masalın kahramanı, menkıbelerde söz konusu olduğu gibi, geyik avına çıktığında kendisine yol gösteren bir geyiğe rastlamaktadır.

Alabalık Masalı'nda ablasının uyarılarına kulak asmayan oğlan yasak sudan içince hemen bir geyiğe dönüşür. “*Oğlan susamış. Kız da, kardeşi her su istediği zaman bu suları içme, köpek olursun! Bu sudan içme, geyik olursun! Demiş ama kardeşine hiç laf dinletememiş. Nihayet çocuk bir dereden su içmiş, derhal geyik olmuş. Kız çaresiz kalmış, Geyik kardeşi ile epeyce gitmişler. Akşam olmuş, kız ağaca çıkarak yatmış. Geyik kardeşi de ağacın dibinde yatıyormuş. Sabah olunca Hakanın oğlu civarda ava çıkmış. O ağacın altından geçerken yukarı bakmış, güzel bir kız görmüş. Fakat yukarı çıkmak da, aşağı inmek de çok zormuş. Kız inmemiş. Nihayet şehzade ağacı kesmeleri için emir vermiş. Adamlar hemen ağacı kesmeğe başlamışlar. Akşam olduğu halde ağacı kesememişler. Sabah tekrar gelip kesmek üzere gitmişler. Hemen geyik ağacı yalamış ağaç eski haline gelmiş*” (Tezel 1971: 14-19).

Masalda yasaklanmış sudan içen çocuk geyiğe dönüşmüştür. Çocuğun geyiğe dönüştükten sonra çeşitli kerametler göstermesi dikkat çekicidir. Geyik halk anlatmalarında, halk hekimliği unsuru olarak da yer almaktadır. Özellikle geyik sütü

hastayı iyileştirmede yardımcı bir unsurdur. Yine süttten başka geyik ciğeri ve yüreği de tedavi etme özelliği göstermektedir.

Keloglan ile Padisah Kızı masalında, hasta olan padişah, Keloglan'ın getirdiği geyik sütünü içince iyileşir.

“Keloglan, geyiklerin olduğu yere varıyor. Sütlerini sağıyor, ondan sonra sisenin azgını gapıyor, Keloglan geliyor, diyor kine öteki enisdelerine:

“Ben, gayımbabamın derdine derman buldum. Gelin sizin gollarınıza birer möhür vuracâm,” diyor. Keloglan, bunnarın gollarına birer tane möhür vuruyor. Ondan sonra, sisiye alıp hep barabar gayımbabalarının yanına götürüyorlar, buna içiriyorlar. Bir müddet sonra gayımbabaları üyü oluyor.” (Şimşek 2001: 245-246).

Geyik sütünün hastalıklara şifa olması, sağaltıcı niteliğinin bulunmasının Şamanizm'in halk inanışlarına etkisi olduğu düşünülebilir. Geyik sütünün Şamanizm'de de farklı ve önemli bir yeri vardır. Güçlü şamanların, şaman olma esnasında maralların yani geyiklerin sütünü emdiklerine inanılır.

Bu motifte geyiği, besleyen, büyüten, iyileştiren niteliklere sahip olduğu görülür. Beslemek işi doğada, kendi doğal salgısı nedeniyle anneye hastır. Bu motifin düşündürdüğü en belirgin şey geyiğin bir hayvan ana olmasıdır. Geyiğin bir hayvan ana olarak algılandığını Anadolu'daki *“Geyik ana”* efsanelerinden anlıyoruz.

2.6.3. Destanlarda Geyik

Türkler, eski inanç sistemlerinin de etkisiyle hayvanları gücün simgesi olarak görmüş, onları kutsallaştırmış ve onlarla akrabalık kurmak istemiştir. Bu durum masal ve efsanelerde olduğu gibi destanlarda da hayvandan türeyiş konulu birçok anlatıyı meydana getirmiştir.

Kırgızların **Kococaş Destanı**'nda, Moldocaş'ın babası Kococaş'ın ölümüne neden olan geyik Sur Eçki'nin kızı As Ayran'la evlenmesi karşımıza çıkmaktadır. Bu evlilik sonucunda, Moldocaş'ın soyu geyiğin kızı olan As Ayran'dan doğmuştur. (Köse 2002: 466-467).

Geyik Destanı'nda Peygamberimizin mucizelerinden biri anlatılırken, geyik de doğruluğu, sözünde durusu ile kâfirleri Müslümanlık yolunda etkilemiş ve onlara İslâmiyet yolunu gösteren Peygamberimize yardımcı olmuştur. Bu destanın konusu kısaca şu şekildedir:

“Bir sabah Hazret-i Peygamber tan namazını kılmış, sahabelerine vaaz verdiği sırada karsıdan kırk atlının geldiği görülür. Mescidin önüne gelince atlarından inip selâm verirler, “Bizim dinimize niçin batıl dedi?” diye Peygamber’i sorarlar. Önce Hazret-i Ömer, sonra da Hazret-i Ali bunları cezalandırmak istese de Peygamber sabırlı olmalarını, belki Müslümanlığı kabul ettirebileceğini söyler. Sonra da dileklerinin ne ve beylerinin kim olduğunu sorar. O sırada yanlarında ayakları bağlı, gözlerinden sel gibi yaşlar akan bir geyik görür. Geyiği çözmelerini, geyiğin kendisinin peygamberliğini açıklayabileceğini söyler. Kâfirler gülerler, bunun sihir olduğunu, geyiği üç gün at koşturup güçlkle tuttuklarını bırakmayacaklarını söylerlerse de sonunda geyiğin ayakları çözülür. Geyik dile gelip önce salavat sonra da şahadet getirir. Kardeşini aramak için Çin’den geldiğini, Mekke dağlarında iki yavru doğurduğunu, bir yere gizleyip onları doyurmak için otlamaya çıktığında yakalandığını, yavrularının aç kaldığını bildirir, onlara haber verip emzirmek için izin ister. Peygamber, geyiği satın almak için kâfirlere başvurur, razı olmazlar. Geyik yerine Peygamber kefil olur; geyik salıverilir. Ağlayarak yavrularına gider, durumu bildirir; yavrularını emzirir, Peygamber’i kâfirlerin elinden kurtarmak için geri dönmesi gerektiğini söyleyince yavrular annelerinin hemen geri dönmesini isterler. Peygamber’in kâfirlerin elinden kurtulması için ölüme bile razı olurlar. Geyik geri döner. Ancak yolda kâfirler tuzak kurmuşlardır. Geyik tuzağa düşer. Verdiği sözü tutamayıp geç kaldığı için ağlayarak kurtulması için Tanrı’ya yalvarır. Tanrı Cebrail’i gönderip geyiği tuzaktan kurtarır. Kâfirler geyiğin geldiğini görünce ve hele Peygamber’den geciktiği için özür dilediğini duyunca imana gelip Müslüman olurlar.” (Cumbur 1982: 75-76, Albayrak 1993: 94-110)

İslâmiyet öncesi Türk toplumları konar-göçer kültürün mecburiyeti olarak avcılık ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır (Divitçioğlu 1987: 224).

İnsanların hayvanlarla olan ilk ilişkilerinin sebepleri, zorlu doğa şartları ve ekonomik kaygılardır. İnsanlar, hayvanları ilk olarak karınlarını doyurmak için avlamışlardır. Daha sonraları, hayvancılık yapmaya başlayınca da sürülerini korumak amacıyla sürülerine saldıran hayvanları avlamışlardır. Bu durumun en belirgin örneği, “Oğuz Kağan” destanında görülmektedir.

Oğuz Kağan’ın, sürülerini basıp atlarını yiyerek halkına zarar veren gergedanla yaptığı mücadelede, önce bir geyiği avlayıp onu gergedana karşı yem olarak kullanması

geyiğin önemli bir av hayvanı olduğunu gösterir. Çünkü Oğuz Kağan'ın avlamak için aklına ilk gelen hayvan geyiktir. Bu durum geyiğin Oğuz'un yaşadığı coğrafyada çok sık rastlanan bir hayvan olması özelliğiyle de ilgilidir.

*“Kargı, kılıç aldı, kalkan ile ok ile,
Dedi, gergedan artık, kendisini yok bile!
Ormanda avlanarak, bir geyiği avladı,
Söğüt dalıyla onu, bir ağaca bağladı” (Ögel 2003: 116).*

Yenisey Mezar Taslarının birisinin üzerinde rastlanan şu dua geyiğin, avlanan hayvanların basında geldiğini göstermektedir:

“Tengrim, altun suna yas keyiği artıglat”

“Tanrım altın suna ile genç geyiği arttır” (Divitçioğlu 1987: 225)

Göktürk Abideleri'nde geçen su ifadeler de geyiğin Türkler arasında bir av hayvanı olarak değer kazandığına işaret etmektedir:

“Çogay kuzın Kara Kumug olurur ertimiz. Kiyik yiyü tabısgan yiyü olurur ertimiz. Budun boguzı tok erti” (Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavsan yiyerek oturuyorduk. Milletın bogazı tok idi), (Ergin 1999: 66-67)

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, ava çıkmak isteyen Salur Kazan beylerine seslenirken avlayacakları hayvan olarak geyiği öne çıkarır:

“...yorıyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yikalum...” (Ergin 2004: 95).

Yine **“Dede Korkut Kitabı**”nda geçen “Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında, babasının kırk yiğidi tarafından kandırılan Boğaç Han'ın, babasının gözüne girmek için kovalayıp avladığı hayvan geyiktir:

“Av avladılar, kuş kuşladılar. Ol kırk namerdün bir kaçı oğlanun yanına geldi, aydur: Baban didi geyikleri kovsun getürsün benüm önümde depelesün, oğlumun at segirdisin kılıç çalısın ok atısın göreyim, sevineyim kıvanayım güveneyim didi didiler. Oğlandur ne bilsün, geyiği kovardi getürüridi babasınun öninde sinirleridi. Babam at segirdisüme baksun kıvansun, oh atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevsinsün dir-idi. Ol kırk namerdler aydurlar: Dirse Han görürmisin oğlanı, yazıda yabanda geyigi kovar senün önüne getürür, geyiğe atar iken ok ile seni urur öldürür, olgun seni öldürmedin sen oğlunu öldürü görgil didiler. Oğlan geyiği kovar iken babasınun önünde gelüp gider idi.” (Ergin 2004: 85).

Avcılık ilk başlarda ekonomik kaygıların sonucunda ortaya çıkmış, daha sonraki dönemlerde ise bir spor ve eğlence tarzı olarak Türk kültüründeki yerini almıştır. Türk kültüründe av, genellikle hakanın liderliğinde ve onun isteğiyle başlamaktadır. Bu bakımdan avcılık iktidarın sembolüdür. Yukarıdaki parçada da bu durum açıkça görülmektedir. Geyik avı, hakanın oğlunun, babasına kendisini ıspatlaması adına yapılmıştır. Bu durumun bir başka örneği de “Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan”da görülmektedir:

“Ulas Oğlu Salur Kazanın alnına sarabun itisi çıktı. Kaba dizi üzerine çökdü ayıtdı: Üniim anlan bigler sözüm dinlen bigler, yata yata yanumuz agrıdı, tura tura bilümüz kurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kayıdalum otagumuza düselüm, yiyelüm içelüm hos kiçelüm.” (Ergin 2004: 95)

Alageyik tüylerinin arasına beyaz benekler karışmış bir geyik türüdür. Alageyiğin yerden geldiğine ve yerin sembolü olduğuna inanılır. Peşine düşen avcıyı ölüme götüren alageyik motifi, **Dede Korkut Hikâyeleri**’nde farklı şekilde işlenmiştir. **Dede Korkut Hikâyeleri**’ndeki Bamsı Beyrek, bir geyiği kovalayarak nişanlısı Banı Çiçek’in otağına gelmiş ve böylece onunla karşılaşmıştır (Ergin 2000: 78).

Eti için avlanan geyik, **Dede Korkut Hikâyeleri**’nde farklı amaçla avlanılmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde geçen geyik avları, spor amaçlı yapılan avlardır. Ekonomik kaygı güdülmeden yapılmıştır. Türklerin en eski spor dallarından biri olan avcılık, özellikle hanedan soyunun ilgilendiği bir spor dalıdır. Osmanlı padişahlarından Avcı Mehmet’in lakabı da bu sporun özellikle hanedan soyu için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Uğurlu bir hayvan olarak kabul edilen, bolluk bereket simgesi olan geyiğin, öldürülmesinin uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır. Geyik avlamanın uğursuzluk getireceği inancına Şamanizm, Budizm ve İslâm menşeli halk anlatmalarında rastlanılmaktadır.

Şamanizm törenlerinde, şamanın yer altı ve gökyüzüne olan seyahatlerinde binek olarak kullandığı geyik, Budizm’de Buda’nın şekline girdiği hayvandır. İslâmî dönemde ise Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Âdem’le ilişkilendirilen geyik, kutsiyet atfedilmiş bir hayvan olarak, avlanmasının uğursuzluk getireceğine inanılan bir hayvan olmuştur. Bu inanış Anadolu sahasında çeşitli halk anlatmalarının konuları arasına da girmiştir.

Ekonomik gerçekliğe rağmen Türk insanının düşüncesinde kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak tanınan geyiğin avlanmasının çoğu zaman uğursuzluk getireceğine

inanılmaktadır. Çünkü geyik vahşi bir hayvandır. İlkel insanın zihninde evcil hayvanlar insanlar topluluğuna aitken, vahşi hayvanlar Tanrılar topluluğuna aittir (Bonney 2000: 375).

Bu inancın temelini mitolojik bir Kuzey Türk destanında geçen şu cümlelerde görmek mümkündür: “... Tanrı, bir geyiğin ağladığını görmüş. Buna üzülen Tanrı, kendisini tutamamış ve o da ağlamış...” (Ögel 2002: 104).

Karaçay Türklerinin **Cantuvgan Destanı**’nda, Karaçay halkının atası sayılan Karça’nın Cantuvgan adındaki oğlunun, fazla avlandığı için Av Tanrısı Apsatı’nın lanetine uğraması ve bunun sonucunda, bir av sırasında dağlarda ölmesi anlatılır (Tavkul 2004: 159).

Destanda Cantuvagan bir geyik avcısıdır. Av Tanrısı Apsatı’nın avcılardan geyiklerin intikamını aldığına dikkat çekilmiştir. “*Apsatı koruyor geyiklerini, hayvanlarını, avcılardan alıyor geyiklerin intikamını*” (Tavkul 2004: 161).

Başkırtların **Ural Batır Destanı**’nda, Sülgen ve Ural’ın babaları, inanç gereği ava çıkmadan önce bir kaşık yırtıcı hayvan kanı içer. Böylece bu yırtıcı hayvanın güçlerine sahip olunacağına inanılır (Ergun-İbrahimov 1996: 73).

Bu inanış, ilkel insanın, hayal dünyasında, yabani hayvanlarla akrabalık ilişkileri kurmasının bir göstergesidir. Babaları Şülgen ve Ural adlı iki kardeşe avcılık için yaşlarının uygun olduğunu açıklamak için öğüt verirken Başkırtlar arasında yaygın olan bir inancı şu cümlelerle dile getirir: “*Adet boyunca, yırtıcı geyiği eliyle öldüren kimsenin onun kanını içmesi gerekirmiş. Bunun için baba oğullarına: ‘Daha küçüksünüz; geyik avlamaya yaşınız varmadı; benden görüp de küpteki kana ağzınızı sürmeyin daha, helâk olursunuz’ diye sürekli tembihler.*” (Ergun-İbrahimov 1996: 73).

Türklerle dil akrabalıkları bulunan Tunguzlar, üç insanın bir gün bir geyiği gök kubbesine kadar izlediklerini ve orada birçok eziyet çektikten sonra yıldızlara dönüştüklerini anlatırlar. Altaylılarca anlatılan başka bir destanda, Oriyon takımyıldızının öldürülmek üzereyken göğe yükselen ve takımyıldızına dönüşen üç geyik ile bir avcıdan oluştuğuna inanılır (Roux 2005: 86).

Altayların **Er Samır Destanı**’nda, eşinin tüm uyarılarına rağmen eşini ve yurdunu bırakarak ava çıkan Er Samır, geri döndüğünde eşinin Kara Bökö tarafından kaçırdığını öğrenir (Dilek 2002: 42-43).

Kırgızlar’ın **Kococaş Destanı**’nda da Kococaş’ın, Sur Eçki adlı geyiği avlamak için bu geyiğin peşine düşmesi, geyiğin oyunları sonucunda kayalıklarda mahsur

kalması ve en sonunda diğer yabani hayvanlara yem olmamak için kayalıklardan atlayarak canına kıyması anlatılmaktadır (Köse 2002: 193-475)

Kococaş Destanı'nda da geyik avının, avcılara uğursuzluk getirdiğine dair beslenen inancın izleri görülmektedir.

Toroslardan derlenen **Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar** adlı masal da geyik avlamak için Torosların tepesine kadar bir geyiğin ardından tırmanan avcı tam geyiği vuracağı sırada karsısına aksakallı küçük bir ihtiyar çıkar. İhtiyar, avcıya geyiği bırakmasını, eğer bir daha ava çıkmazsa her yedi günde bir kere kapısı önüne kesilmiş bir geyik bırakacağını söyler. Avcı gerçekten de her hafta kapısı önünde kesilmiş bir geyik bulur. Geyikleri pazara götürüp satar, onunla geçinir. Ancak bir keresinde dayanamayıp ava gider, dağların ruhu olan aksakallı adam tarafından cezalandırılır, dağlarda kaybolur, bir daha da onu gören olmaz (Belekoğlu 1974: 7018).

İbradı'da anlatılan avcı hikâyelerine göre de geyik avlamak uğursuzluk getirmektedir. Avcılar silahlarını ateşleyecekleri zaman geyik sır olur, yerine sakallı, yaşlı bir adam belirir. Başka bir hikâyede avcı, dişi geyikleri sağan peri kızlarına rastlar. Hayvanlara ateş edince, vurulan geyiğin sahibi kız ona beddua eder ve avcının bir eli kurur (Boratav 2003: 81).

Geyik, Türk halk anlatılarında yol göstericilik vasfıyla da görülmektedir. Hayvanların içgüdüsel yeteneklerinden olan yön bulma yeteneği, bu özelliğe sahip olmayan insan tarafından olağanüstü bir güç olarak kabul edilmiştir. Bu özellik, birçok halk anlatmasında temel unsur olarak yerini almıştır. Yol göstericilik bazen maddi, bazen de manevi anlamdaki bir yol göstericiliği içermektedir. Maddi anlamdaki yol göstericilikte geyik, genellikle bir mekâna ya da sevgiliye giden yolu gösterir. Geyiği takip eden insanın dünyevi ve dünyaya bağlı olağanüstü unsurlara ulaşır. Manevi anlamdaki yol göstericilik kişiyi imana götüren yoldur. Bu fonksiyon şekil değiştirme fonksiyonuyla birlikte menkıbelerde yer alır.

Radlof'un Şorlardan derlediği bir destanda da geyiğin yol göstericilik fonksiyonuna rastlanmaktadır. Destanın özeti şu şekildedir:

"...Kan-Alıp uzun zaman önce avlanmak için göklere çıkan Kan Pergen'in aramağa koyulur. Önüne çıkan uçsuz bucaksı yolda Kan Pergen'i bir geyiğin peşinden giderken görür. Geyik bir çadırın önüne gidip yatar. Kan Pergen bu durumdan faydalanıp geyiği vurur. Sonra da çadırın içine girer. Çadırın içinde Bakır Dağın sahibi

olduğunu söyleyen Çes Alp'le karşılaşır. Çes Alp geyiği Kan Pergen'i kendisine getirmesi için kendisinin gönderdiğini söyler” (Ögel 2003: 582-583).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bamsı Beyrek, önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşer. Geyiği takip ederek Banu Çiçek'in otağına gelir (Ergin 2004: 121-122).

Hikâyede geyiğin avcılık fonksiyonuyla yol göstericilik fonksiyonu içe girmiştir. Bamsı Beyrek'in amacı geyik avı yapmaktır. Ancak bu av, ona Banu Çiçek'i buldurmuştur.

Battal Gazi Destanı'nda yol göstericilik fonksiyonu, geyiğe yüklenmiş olan kutsiyetlik özelliğiyle bir arada ele alınmıştır. Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi, çıktığı bir av sırasında takip ettiği geyiğin peşinden bir mağaraya girer ve bu mağaradan duyduğu bir sesle oğlu Cafer'in (Battal Gazi) dünyaya geleceğini öğrenir: *“Ya Hüseyin! Müjdeler olsun sana ki o Cafer senin oğlundur. Doğumuna az kaldı. O gelecek ve tüm Rum'u Müslüman edecek. Öyle işler edecek ki hiçbir pehlivan yapmamış olacak, dedi. Hüseyin Gazi uyandı. Şükür secdesi etti. Kalkıp atına binerek şehre geldi”* (Köksal 2003: 14-15). Geyik, destanın asıl kahramanı Battal Gazi'nin doğumunu müjdeleyen ilâhi sesin duyurulması için, Hüseyin Gazi'yi mağaraya çeken bir vasıta olarak yer almaktadır.

2.6.4. Halk Hikâyelerinde Geyik

Halk hikâyelerinde geyik, zarıflığı yönüyle sevgili olarak yer alır. Zor yakalanır olması, elde edilmesinin güçlüğü, dağlarda bir görünüp bir kaybolarak yarattığı gizemli yönüyle sevgili olarak yer alır.

“Divan şiirinde geyik önemli bir benzetme unsurudur. Güç avlanmasından dolayı haşin dilberler, gözlerinin letafetinden dolayı güzel gözlüler, misk kokusu münasebetiyle de güzel kokular ona benzetilir.” (Şimşek 1995: 20).

Geyik, Naili'ye ait aşağıdaki beyitlerde de haşin ve vahşi dilber olarak yer almaktadır:

Tenim nizâr görüp kaçma ey remîde gazâl

Tasavvur et ki heyûlâ-yı rûh-ı Mecnûn'um

(Ey ürkek âhû! Vucudumu arık görüp de kaçma; düşün ki Mecnun'un rûhunun zihinlerde teşekkül eden hayâliyim). (Onay 2000: 79).

Halk hikâyelerinden **Leyla ile Mecnun** hikâyesinde Leyla güzelliği bakımından geyiğe benzetilmiştir.

Beni Amir kabilesinin reisinin oğlu Kays (Mecnûn) ile yine başka bir kabilenin kızlarından Leyla'nın aşk maceralarının anlatıldığı bu hikâyede Mecnun, bir avcı tarafından avlanmış olan geyiği sevgilisi Leyla'ya benzetir ve avcıdan kendi canı karşılığında onu serbest bırakmasını ister. Avcı da bu tekliften çok etkilenir ve geyiği serbest bırakır. Hikâyede geyiğin av hayvanı oluşu ile sevgiliye benzetilmesi fonksiyonu iç içedir.

“Eger râzı olursan canımı sana vereyim. Beni boğazlayup tek bu hayvancığı salıver’ dedikde avcı nâçâr olup emr-i İlâhi ’nin adam deyüp, ön bağını çözüp salıverdi” (Şenocak 2000: 231-232).

İsfahan Şahı Adil Şahın oğlu Ahmet Mirza (Kerem) ile Aslı'nın aşk maceralarının anlatıldığı **“Kerem ile Aslı”** hikâyesinde, sevgilisi Aslı'yı arayan Kerem, sevgilisini geyiğe benzeterek selvi ağacına türkü eşliğinde Aslı'nın yerini sorar

Aldı Kerem Dede:

Selvi ağacı sen Mevlâ'yi sever isen

Selvi ağacı senin maralın hanı

Dinle gel dinle vir sen cevâbı

Selvi ağacı senin maralın hanı

Hayâl olms karşuki taglar

Hasta hâlinden ne bilür sağlar

Dösek melîl melîl yasdık kan ağlar

Selvi ağacı senin maralın hanı

Selvi ağacı senin dalın dökülsün

Rakîbin ağzı hem dili tutulsun

Dilerim feleğin kaddi bükülsün

Selvi ağacı senin maralın hanı

Dertli Kerem aydür bakup tutarım

Dostumın bağında diken biterim

Vîrân bağda bülbül oldum öterim

Selvi ağacı senin maralın hanı

Böyle didükde Kerem bakdı gördü ki bir kimse yokdur” (Duymaz, 2001: 257).

Hikâyede Kerem çevrede sevgilisinden izler arar ancak bulamaz. Bu şekilde kavuşulamayan sevgili hikâyede geyiğe benzetilmiştir.

Türk mitolojisinde, pesinden kosan avcıyı yeraltına (ölüme) götüren geyiklerin de varlığı bilinmektedir. Halk hikâyelerinde de ava çıkan kahramanı peşinden sürükleyerek, kahramanın tuzağa düşmesini sağlayan geyik motifini **Kirmenşah** hikâyesinin Kars-Iğdır varyantında da görmekteyiz.

Kirmenşah ve kardeşleri avdayken önlerine bir ceylan çıkar. Ceylan, onları peşine takarak haramilerin yerine götürür ve onların, haramiler tarafından tuzağa düşürülmelerini sağlar (Alptekin,1999: 286).

Bal Böğrek hikâyesinde de benzer olaylar görülmektedir. Bal Böğrek ve arkadaşları avdayken, süslü bir ceylana rast gelirler. Ceylanın arkasından giderler; fakat bir türlü yakalayamazlar. Ceylan, onları Harzan kralının korusuna götürür ve kaybolur. Orada Bal Böğrek ve arkadaşları, Harzan kralının askerleri tarafından yakalanırlar (Görkem 2000, 236).

Geyik, av hayvanı olarak bazen iyi bir ruhu da temsil edebilmektedir. Geyik bu şekilde yol gösterici bir av hayvanıdır.

Buna, incelenen hikâyelerden **Latif Şah** hikâyesi örnek verilebilir. Latif Şah hikâyesinde, ormanda geyik avlanmaya çıkan Osman Bey'in önüne bir geyik çıkar. Osman Bey, geyiği takip eder ve geyik onu Katmer'in yanına getirir. Bu şekilde Katmer'le karşılaşmaları sağlanır (Sakaoğlu, 1999: 76).

Halk hikâyelerinde rastlanan bir durum da, kahramanın takip ettiği geyiğin bir mağaraya girmesi ve burada kahramanın kırklarla karşılaşmasıdır. Bunun örnekleri destan metinlerde de görülmüştür.

Elif ile Mahmut hikâyesinde de buradakine benzer bir durum verilmektedir. Hikâyede, Mahmut avdayken önüne çıkan ceylan, onu bir mağaraya götürür. Mahmut, bu mağarada kırklarla karşılaşır (Alptekin, 1982: 29). Hikâyenin devamında Mahmut bir odada Elif'in resmini görür ve kırklar elinden bade içmesiyle ona âşık olur.

Görüldüğü gibi hikâyelerde geçen geyik ya da ceylan, kahramana yardımcı olan iyi bir ruh olabildiği gibi, onu kötü yollara sürükleyen kötü bir ruh da olabilmektedir. Ama bütün hikâyelerde geyik, yol göstericidir.

Kandehar Padişahı'nın oğlu Şah İsmail ile bir Türkmen Beyi'nin kızı olan Gülizar'ın aşk maceralarının anlatıldığı **Şah İsmail** hikâyesinde, Şah İsmail'in bir av sırasında takip ettiği geyik, Gülizar'ın çadırına girerek Şah İsmail ile Gülizar'ın

karsılaşmalarını sağlamıştır. Hikâyede geyiğin yol gôstericilięi hikâyenin kahramanına sevgilisini buldurma şeklindeyir.

“Atına binüp ol görünen taga çıkdı. Bir de iki tarafına bakup nazar iderken bir de gördü ki; tagın eteginde bir güzel yayla, havası güzel. İki tarafa nazar idüp bakar iken bir de gördü ki; bir su kenarında bir ceylan otı otlar. Hemen tazı saldı. Tazı kovar ceylan kaçar. şah İsmail ardları sıra gider. Hemen ceylandur yorulup, çadır içine girdi. Tazı dahi bile girdi. şah İsmail arkalarından çadırın önüne gelüp bakdı ki; dünyayı çadır almış. Bir de bu iki tarafına nazar idüp bakar iken gördü kim ne bakarsın bir güzel mahub kız çadırdan sürüp taşra çıkardı. Bir de kızdır gördü ki; bir oğlan çadırın önünde durur. Kız oğlanı gördüğü gibi hemen orada âsık oldu. Oğlan da kıızı gördüğü gibi ol dahi âsık olup oraya düsüp bayıldı.” (Alptekin, 1997: 290).

Hız. Muhammed’in torunu Muhammed Hanefî’nin bir geyiği takip ederek eşi Emine Hatun’u bulur (Ögel 2003: 578). Hikâyede geyiğin yol gôstericilik fonksiyonu İslâmî özellikler kazanmıştır.

Geyik halk anlatılarının hemen hepsinde yer alan önemli bir hayvandır. Folklorumuzda önemli bir yere sahip olan geyik anlatılarda sihirli, konuşan, yol gôsterici ve iyileştirici bir hayvan olarak yer alır. Anadolu’da geyikle ilgili şu inançlar hâlâ yaşamaktadır:

“1. Bazen tarlada işlerini yaparak, bazen sırtlarında taşıyarak, bazen de terk edilen çocukları koruyup besleyerek insanlara yardım ederler.

2. Özellikle veli tipindeki insanlar, istedikleri zaman geyik donuna girebilirler.

3. İlâhi tarafları olan geyikler, İslam dinine saldıran karşi güçlerle mücadele ederler.

4. Kendilerine zarar verildiğinde, acımasız bir şekilde insanlardan intikam alırlar.” (şimşek 1995: 20).

Türk halk anlatılarında yer alan geyik motifinin belli başlı tipik özellikleri genel olarak sevimli, çevik, hassas ve ürkek oluşu, تنها yerlerde yaşaması peşinden giden avcıyı ölüme sürüklemesi ve yol gôsterici bir hayvan oluşudur. Geyik, halk anlatılarında sihirli, konuşan ve yardımcı bir hayvandır. Geyik Türklerin eski inanç sistemlerine göre yer-suyun temsilcisidir. Geyik bu unsurlardan yer unsuruna aittir. Masallarda, asıl kahramanın geyiğe dönüşmesi yerin kutsallığından yararlanabilmek olarak düşünülebilir. Geyiğin suya ait bir unsurla ilgi kurması, bir balığın karnındaki ablası ile konuşmasını da geyiğin yer kültüne ait bir hayvan olarak su iyesiyle kolaylıkla konuşup

anlaşabilecektir. Bu nedenle bu motif, eski Türk inanışlarıyla bağlantılı olarak yer iyesi, suya ait iyeler ya da ruhlarla iletişim kurabilmesi olarak açıklanabilir. Halk inanışlarında yer alan geyiğin avlanmasının avcıya uğursuzluk ya da ölüm getireceği inancı da geyiğin bir yer kültü oluşuyla ilişkilendirilebilir. Geyik halk anlatılarında yer iyesi olarak, avcıyı yer altına yani ölüme sürüklemektedir.

Halk anlatılarında asıl kahramanın geyiğe dönüştüğünü görürüz. Bu durumu Şaman ayinleri sırasında şamanın tamamen bir hayvanı gösteren kıyafetle simgesel olarak biçim değiştirmesiyle ilişkilendirilebilir. Anlatılarda geyiğe dönüşen insan, bazı olağanüstülükler sergileyecek, olayları çözecektir. Tıpkı ayin sırasında bütün işlevleri yerine getiren şaman gibi. Anlatılarda biçim değiştiren insanla, biçim değiştiren şaman arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir. Bu nedenle biçim değiştiren geyik motifi Şamanizm ile ilişkilendirilebilir.

2.7. Kaplumbağa

Kaplumbağa, kabuklu hayvanların reisi sayılmaktadır. Kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğunu değiştirip kabuğundan dışarı çıktığı için uzun bir ömre sahip olmuş bundan dolayı uzun ömürlülüğün ve sabrın simgesi sayılmıştır. Uzun ömürlü oluşu ve sabrından dolayı güçlü bir hayvan sayılmış ve aynı zamanda refahın, barışın ve mutluluğun bir işareti olarak görülmüştür.

Kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gök, alt kısmıysa yer unsuruna işaret etmektedir. Böylece kaplumbağa su üzerinde bulunan yeryüzüyle onun üzerindeki göğü temsil eden bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutlu bir hayvan olan kaplumbağa astrolojik bir simgedir. Onun dört ayağının birbirini izleyişi, dört mevsimin ahenkli bir biçimde birbirini takip edişine benzetilir. Kabuğunun üzerindeki desen, gök cisimlerine işaret eder. Sol gözü güneşi, sağ gözüyse ayı temsil eder (Eliade 2002: 96).

Uzun ömürlü bir hayvan oluşundan ötürü yaşamayan çocuklarla ilgili inanç ve pratiklerde kaplumbağaya yer verilir ve onun bu gücünden yararlanılmak istenir. Çocuğu yaşamayan anne çocuğun yastığının altına kaplumbağa yavrusu koyar (Acıpayamlı 1961: 62) ya da evde kaplumbağa besler (Başar 1972: 64) bu şekilde çocuğunda kaplumbağa gibi uzun ömürlülüğü sağlanmaya çalışılır.

Orhun kitabelerinin üstüne oturtulduğu kaide dev bir kaplumbağaya benzetilmektedir.

“Orhun Kitabeleri’nden biri olan Kül Tigin Abidesi, kaplumbağa şeklindeki oyuk bir taşa oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir.” (Ergin 2000 XVII).

Bu şekilde düşünülmesinin sebebini Deniz Gezgin **Hayvan Mitosları** adlı eserinde Orta Asya mitosunda dünyayı dev bir kaplumbağanın taşıdığına dair duyulan inanç olarak yorumlamıştır (Gezgin 2007: 108). Yaşar Kalafat’a göre ise kaplumbağa, Göktürk döneminde hanedan simgeciliğiyle ilgilidir. Bu bakımdan Kültigin, Bilge Kağan mezar külliyyelerinde olduğu gibi hanedandan olan kişilerin yazıtlarında, kaplumbağa şeklinde kaide bulunmaktadır. Devletin uzun ömürlülüğünü de simgeleyen kaplumbağa, diğer taraftan yer unsuruyla ilişkili olması dolayısıyla şanssızlık, sıkıntı, zorluk gibi hususları da ifade etmiştir (Kalafat 2007: 149).

Kaplumbağa mitolojilerde önemli bir hayvan olduğu gibi halk inanışlarında da kutlu sayılmış, uğurlu bir hayvan olarak yer almaktadır. Batı Anadolu’da yünden

dokunmuş nazarlıkların üzerine kaplumbağa işlenir. Anadolu'nun bazı yörelerinde üzerliğin üzerine kaplumbağa kabuğu da konularak nazarlık yapılır. Simav'da da kaplumbağa ile ilgili bir inanış karşımıza çıkar. Simav'da kaplumbağa kabuğu şans getirmesi ve kötü ruhlardan korunmak amacıyla nazarlık olarak kullanılır. Halk inanışlarındaki bu uygulamalar şamanist inancın günümüze yansımış etkileridir.

2.7.1. Efsanelerde Kaplumbağa

Efsanelerde hileli alışveriş yapan insanların kaplumbağaya dönüştürülerek cezalandırıldığı görülür. Söz konusu motifle ilgili efsaneler şu şekildedir:

Kaplumbağa buğday satan bir tüccardır. Alışverişinde hile yapmaktadır. Buğday alırken kullandığı terazinin ölçüsü büyük, satarken küçüktür. Sonunda Tanrı tarafından cezalandırılır terazisinin büyük ölçeği sırtına, küçük ölçeği de altına konular ve bugünkü şekline dönüşür. Kıyamete kadar insanlardan uzak yerlerde sürünmesi cezasını alır (Sakaoğlu 2004: 185).

Beddua sonucu kaplumbağaya dönüşülen başka bir efsane şu şekildedir:

Kadının biri komşusundan ödünç aldığı buğdayı daha küçük kapta iade eder. Buğdayın sahibi Kaplumbağa olası “diye beddua eder ve kadın kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 310). Efsanede ödünç alınan yiyecek daha küçük bir kapta iade edilmiş bir şekilde hileli bir alışveriş yapılmıştır. Kişi beddua sonucu kaplumbağaya dönüşmüştür.

Cimrilik yaptığı için cezalandırılan insanlar kaplumbağaya dönüşür. Söz konusu motifle ilgili bir efsane şu şekildedir: Hızır'a ekmek vermeyen fırıncı, Hızır'ın bedduasıyla kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 310).

Efsanelerde kaplumbağa alışverişte hilekârlık, cimrilik, yalancılık gibi kötü huylar sebebiyle cezalandırılarak dönüşülen hayvan olarak görülür.

2.7.2. Masalarda Kaplumbağa

Kaplumbağa masalarda kurnaz, yardımcı ve bilge bir hayvan olarak görülür. **Kurnaz Kaplumbağa** adlı masalda “*kaplumbağa kardeşini önceden samanın içine sakladığı için imtihanı birinci olarak bitirir.*” (Alptekin 2002: 210)

Tosbağa ile Tilki masasında tosbağa tilkiyi kandırarak tüm üzümü yemeye hak kazanır “*Vay kurnaz tosbağa vay. Ben de benden daha kurnazı yok diye bilirdim. Sen benden daha kurnaz çıktın. Ama ben senin boynunun buruşuk olduğundan bilmiştim.*” (Özer 2000: 31).

Kaplumbağa bazı masalarda tıpkı mitolojilerde olduğu gibi bilge aynı zamanda yardımcı bir hayvandır. Diğer hayvanlar ona akıl danışır, yardım ister. “*Acısı, hüznü ve yitiği olan Bilge Kaplumbağa’yı arar, dedi olan ona sorarmış. Bilge Kaplumbağa dertliye deva, yaraya melhem olur her zaman.*” (Tokmakçıoğlu 2007: 47).

Karga, Tilki ve Kaplumbağa adlı masalda kaplumbağa tilkiyi sırtına alarak nehrin öbür kıyısına geçirek tilkiye yardım eder. “*Tülki mini gaplumbağanın sırtına, gaplumbağa buni geçiri nehrin öbür yanına.*” (Önay 1995: 223-224).

Dostluğun Meyvası adlı masalda kaplumbağa geyiği avcının elinden kurtararak dostuna yardımcı olur. “*Kaplumbağa tuzağın iplerini teker teker çiğneyip kemirmiş ve geyiği kurtarmış.*” (Çağırın 1998: 34-37).

Kaplumbağa yavaş hareket eden bir hayvandır. Yavaş olmasıyla birlikte sürekli yürüyen bir hayvandır. Kaplumbağanın yavaş ancak emin adımlarla, bilgece ilerleyişi insanlara örnek olarak gösterilir. Oldukça bilinen bir masal olan **Tavşan ile Kaplumbağa** masalında tavşan ve kaplumbağanın girdikleri yarışta kaplumbağa koşarak ilerleyen tavşanı yener çünkü tavşan yarışı kazanacağından emin olduğundan oyalanarak hedefe varmaya çalışmış ancak kaplumbağa sürekliliğini bozmamıştır. “*Kaplumbağa ne yaptı? Sağa sola bakmadı, boyuna yürüdü, yürüdü. Bir bakıyor tavşan, başını kaldırdığı zaman bes ettikleri yeri, gösterdikleri hedefe kaplumbağa vardı.*” (Yüregir 1977:138).

Kurbağa ile Kaplumbağa adlı masalda da Kaplumbağa ve kurbağa yaylaya varmak için yola çıkar. Kurbağa kısa süre sonra önüne çıkan bir su birikintisine atlar ve buranın yayladan güzel olduğunu söyler. Kaplumbağa ise sabırla ve süreklilikle yolculuğuna devam ederek bir ardıç dibindeki yaylayı bulur. Yıllar sonra kurbağayı bıraktığı dereye gelince onun kuruyan dereye sıkışıp kaldığını görür. Kaplumbağa şöyle der:

“*Verik verik vatana*

Gelin bakın şu serilip yatana

Ardıç dibi yayla olur

Seyilde yatan böyle olur” (Alptekin 1991: 42).

Kaplumbağa Türk mitolojisinde yeri olan önemli bir hayvandır. Bir yarımküreyi andıran yuvarlak kabuğu gökyüzü, karnına denk gelen düz tarafı ise yeryüzü olarak düşünülmüştür. Böylece kaplumbağanın evrenin şeklini aldığına inanılmaktadır.

Halk anlatılarında kaplumbağa, uzun ömrün, sabrın, barışın, refahın ve mutluluğun işareti olarak kabul edilmiştir. Nitekim **Orhun Anıtları**'nda olduğu gibi hanedandan olan kişilerin yazıtlarında kaplumbağa şeklinde kaide bulunmaktadır. Kaplumbağanın evini sırtında taşıması Türk insanıyla özdeşleştirilmiştir. Bu durumun Türklerin göçebe bir ulus olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Halk arasında kullanılan “Evi arkasında” deyimini yerleşik hayatı olmayan insanlar için kullanılmaktadır.

2.8. Karınca

Karıncalar çalışkanlığıyla bilinen, hiç durmadan yuvasına yiyecek taşıyan, zararsız küçük hayvanlardır. Kendisinden beklenmeyecek derecede zor işleri başarabilen karıncalar, masalarda sevimli, yardımsever hayvanlar olarak yer alırlar.

Karıncalar Şamanizm inancında yer alan hayvan kılığındaki yardımcı ruhlar olarak kabul edilebilir (Yıldırım 2004: 373).

Karınca **Kur'an-ı Kerim**'de şu şekilde yer alır: “*Sonunda Süleyman ve ordusu karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman’ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin.’*” (Neml Suresi 18. Ayet, s. 79).

Yeryüzünün en kalabalık nüfusuna sahip hayvanlardan olan karıncalar koloni denilen topluluklar halinde yaşamaktadırlar. Toplu halde hareket eden bu hayvanlar arasında kusursuz bir iş bölümü söz konusudur. Bu iş bölümüne göre ana karıncanın tek görevi koloninin neslini devam ettirmektir. Karıncaların bu ilginç üreme özelliği ve sayıca çokluğu, karınca etrafında kısırlığı giderme ve gebe kalma ile ilgili bazı halk inanışları oluşturmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Trabzon’un Şalpazarı Bölgesi’nde çocuğu olmayan kadınlar Sis Dağı’ndaki Hâl Evliyası’na giderler. Evliyanın mezarının çevresi taşlarla çevrilidir. Çocuğu olmayan gelin buraya gelince önce abdest alır, Allah rızası için namaz kılar, sonra mezarın yanında yere uzanarak yatar ve elini taşların altındaki deliklerden birine sokarak bir avuç toprak çıkartır. Eğer elindeki toprağın içinden böcek, karınca gibi bir şey çıkarsa bu çocuğu olacağına, eğer bir şey çıkmazsa bu çocuğu olmayacağına işaret eder. Eline aldığı toprağın içindeki böcek ve karınca ölü olursa, çocuğun da ölü doğacağına inanılır (Çelik 1999: 290).

Cinsiyet belirlemeyle ilgili bir halk inanışı da şu şekildedir: Hamile kadın iç çamaşırından küçük bir parça kopartarak karınca yuvasının üzerine bırakır. Karıncalar

bu parçayı yuvalarına götürürlerse oğlu olur, götürmeyip yerinde bırakırlarsa kızı olur (Çelik 1996: 31).

2.8.1. Masalarda Karınca

Karınca Türk halk anlatılarından özellikle masalarda çalışkan, sihirli ve yardımcı hayvan motifleriyle yer almaktadır.

Mutsan adlı masalda karınca konuşarak kahramanın işine yarayacak eşyaların yerini söyler. “*Karınca dile gelir: ‘Mustan, kardeş çeşmenin ardında sabun, tarak ve boduç var. Onları al başın sıkışınca kullanırsın’*” (Özçelik 1993: 510).

Çalışkan ve yardımsever karıncalar **Yedi Kardeşli Yedi Dev** masasında birbirine karışmış arpa, buğday, nohut ve mercimeği birbirinden ayırmak suretiyle kahramanı büyük bir dertten kurtarırlar.

“*Bir bakıyor ki bütün her şey birbirine garışmış. Nehayet aklına garınca padişahının verdiği izahatı hatırlıyor. Bir bakıyor ki, garınca padişahı geliyor: ‘Neci?’ ‘İşde burada bize bi vazife verdiler, bak bakalım’ Garınca padişahı emrediyor, bütün arpayı, buğdayı, nohudu, mercimeği birbirinden ayırırlar ortaya çeç ederler*” (Alptekin 2002: 357).

Birbirine karışmış tahılların ayrılmasına yardım eden karıncalar **Dünya Güzeli** adlı masalda da görülür. Bu masalda, karıncaların başında bir de beyleri vardır. “*Garıncanın beği ganadından bir yaprak verir: ‘Ne zaman daralırsan bunu dırnağına çal, hemen biz yetişiriz.’*” (Alptekin 2002: 426).

Arı ile Karınca Masalı’nda karıncanın çalışkanlığı arı ile mukayese edilir. Arı ve karınca kadar sürekli çalışmalarıyla tanınan hayvanlardır. Masala göre: Karınca arıdan daha çalışkandır ancak kendisi için çalıştığı, arılar gibi insanlara bal yapmak için çalışmadığından insanlar tarafından arılar kadar sevilmezler. “*(...) Arı: Şafakla kovandan çıkar, gün kararıncaya kadar çalışırım ben... Onun için insanoğulları çalışkan kişilere ‘Arı gibi çalışıyor!’ derler ve biz arıları çok severler.*”

Karınca, bu sözlere karşı çıktı: İnsanoğulları çalışkan kişilere asıl ‘Karınca gibi çalışıyor.’ derler. Biz karıncalar daha çalışkanız! Arı: ‘Sanmam, dedi. Biz sizden daha çalışkanız. Üstelik insanoğulları en çok karıncaları değil, bizi severler!’ ‘Nedenmiş o?’ ‘Çünkü, biz onlara bal yaparız!’ Karınca güldü: ‘İşte bu yüzden sizi seviyor insanlar. Siz, kendiniz için değil, onlar için çalışıyorsunuz. Oysa biz karıncalar yalnız kendimiz

için çalışırız, özgürce! İnsanların işlerine karışmayız. Onları da kendi işimize karıştırmayız.” (Tokmakçioğlu 1992: 26).

Cırcırböceği ile Karınca masalında da arının çalışkanlığı vurgulanır. Masalda karınca kızını isteyen cırcırböceğine kızını vermez sebep olarak da cırcırböceğinin yaz kış çalışmayıp türkü söylemesini, tembel oluşunu gösterir. “(...) *Anası oğlum karakız (karınca) bize kız vermez o çalışkan tertiplidir. Sen ise haylazsın der. Oğlu, üzüm birbirini görür de kararır. Evlenince beraber çalışırız der. Sonunda karıncadan kız isterler. Karınca ben ona kız vermem. Yaz cırcır, kış cırcır. Benim bir sene topladığım yedi yıl yeter der*” (Taylan 1974: 89).

Merhametli Karınca adlı masalda karınca, ormanda ağlayan keçiyi görüp yanına gider. Keçinin zehirli ot yediğini görünce ona şifalı otu getirmek için yardım eder. Şifalı otu bulan karınca onu koparmak için kargadan yardım ister. Karga yardım etmeyince kırlangıçtan yardım ister. Kırlangıcın yardımıyla karınca otu keçiyeye yetiştirir. Keçi iyileşir (Yürekli 1997: 251-256).

Güvercin ile Karınca adlı masalda karınca avcının ağına düşen güvercini, avcuyu ısırarak kurtarır. “*Bir gün güvercin avcının ağına düşüp kalmış. Avcı sevinçle onu tutmak istediği sırada bu durumu gören bir karınca derhal gelip avcının gömleğinin içine girmiş ve sırtını var gücüyle ısırak acıtmış. Avcı dayanamayıp derhal ağı bırakmış. Fırsatı ganimet bilen güvercin hemen ağdan urtularak kaçmış*” (Ercilasun-Turan 1989: 118-119).

Gümüş Hamail masalında kahraman, sudaki karıncaları kurtarır. Karıncalar kahramana minnet duyar ve sıkıştığı anda kendilerini çağırabilmesi için vücutlarından bir tel kopararak ona verirler. “*Oğlan hemen bir ağaç dalı getirmiş. Suya atmış. Karıncaları öbür tarafa atlatmış. Karıncalar oğlana: ‘Dile ne diler sen’ diye oğlanla konuşmuşlar. Oğlan: ‘Sağlığınıza dilerim’ demiş. Karıncalar oğlana bir tel armağan etmişler. ‘Başın sıkışırsa bu teli tüttürürsen biz hemen yetişiriz’ demişler.*” (Emiroğlu 1996: 309).

İyilik Et İyilik Bul masalında kahraman zorda kalan her hayvana yardım eder ve yardımseverliğinin mükâfatını kendisi de bir karıncanın yardımını görerek alır. “*Garıncayı alıyor eline, geçiriyor suyun öbür tarafına bırakıyor. Bunun üzerine garınca diyor: ‘Sen al benim bu ganadımı, bacağımi, goy bi kırbit gutusuna, bi gün gelir ben sana lazım olorum’ (...) Garıncalar başliyılar çalışmağa. İki üç sehet içinde arpalari, yulaflari, buğdalari, ayırilar birbirinnen.*” (Önay 1995: 507, 509).

Karıncalar, **Sırma Saç** masalında kahramana tüy vererek istediği zaman kendilerini yardıma çağırabileceğini söyleyen sihirli bir hayvandır.”*Karıncalar dile gelip derler ki: ‘İnsanoğlu dile bizden ne dilerse?’ Oğlan der ki: ‘Canınızın sağlığını dilerim’ Karıncalar buna bir çift tüy verirler. Derler ki: ‘Başın sıkıştığı zaman bu tüyleri çek biz yetişiriz.’* (Seyidoğlu 1999: 202).

Ahmet Şah masalında da karıncanın Ahmet Şah’a üç tel verdiği görülür:”*En arkadan da topla bir karınca gelir. Ona selam verir, konuşurlar. Karınca buna üç tane tel verir. Der ki: ‘Bir yerde sıkılırsan bu telin tekini yak ben gelir sana yardım ederim’* (Seyidoğlu 1999: 217).

İyiliğin Bedeli adlı masalda karınca: “*Ya insanoğlu, benim bıyığımı gopart al. Başın dara sıkıysa zaman, bunu birbirine sürtüver, ben imdadına yetişirim.*” der (Şimşek 2001: 39).

Karıncanın masal kahramanına tüyünden ya da herhangi bir uzvundan vererek kahramanın zor durumda kaldığında kendisinden yardım isteyeceğini söylemesi bize şamanizmdeki yardımcı ruhları hatırlatır. Yukarıda da belirtildiği üzere karıncalar Şamanizm inancında yer alan hayvan kılığındaki yardımcı ruhlar olarak kabul edilmişlerdir.

Masalarda karıncalar kendilerine yapılan iyiliği asla unutmayan ve iyiliğe iyilik yaparak karşılık veren kahramana yardım eden hayvanlardır. Anadolu’da yedi karınca yuvasından alınan toprak, para cüzdanına konur ise cüzdana bereket getireceğine inanılır. Karınca halk inançlarında bereketi temsil eder. İş yerlerine bereket artsın diye karınca duası asılır. Yaz ayında kırmızı karıncanın yanına bir sopa konur, sopaya tırmanan karınca çok olur ise, o yıl mahsulün bol olacağına inanılır.

2.9. Koyun-Koç-Keçi

Halk anlatılarında koç, koyun ve keçi çeşitli motiflerle karşımıza çıkmaktadır. Koyun, koç ve keçi anlatılarda sihirli, konuşan ve yardımcı hayvanlardandır. Evcil ve uysal hayvanlar oldukları için masumiyetin sembolüdürler. Özellikle melemesi ile sembolleşmiştir. Dertli insanın ağlayışı ile koyunun melemesi arasında bağ kurulmuştur. Koyun aynı zamanda kadının sembolüdür. Âşık-mâşuk ilişkisi çoban-koyun ilişkisine benzetilmiştir. Koyunun yavrusu kuzu, metinlerde çok yaygın olarak çocuğu simgeler. Yavrusundan ayrı kalmış annenin geçtiği her yerde kuzusundan ayrılmış koyundan bahsedilir. Koç ise damızlık erkek koyun anlamına gelmektedir. Sağlıklı güçlü erkeğim

simgelemektedir. Erkek sevgili koça benzetilir. Koyun, koç ve keçi eski Türk inanışlarında önemli bir yere sahiptir. Koyun ve koçun bir totem olduğuna dair çeşitli görüşler vardır.

Koç ve koyunun bir totem olduğu fikri Osman Turan tarafından aktarılmıştır. Totem olan hayvanın adının, ondan türediğine inanılan kabileye ad olacağını söyler. Bunun için Ak ve Kara Koyunlu beyliklerini örnek olarak gösterir (Turan 1942: 83). Emel Esin de koyunun bir ongun olduğunu (Esin 1978: 46, 52, 105) kaydetmiştir.

Ongun olan bir hayvanın yenilmediğine dikkat çeken Abdulhaluk Çay, **Anadolu'da Türk Damgası** adlı eserinde koyunun etinin yenilmesi ve kurban olarak sunulması pratiğine dayanarak koyunun totem olduğu fikrine katılmamaktadır (Çay 1983: 47-50).

Koyunun totem olması ile ilgili olarak Gökalp, Türklerin dörtlü sınıflandırmasından bahseder, bu sınıflandırmada doğu yönünün totemi koyundur (Gökalp 1991: 33).

Koyun ve özellikle beyaz koç eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındadır. Eski Türkler, Gök Tanrı ayini olarak anılan törende ak buzağı, koç ve at kurban ediyorlardı. Benzer şekilde günümüz Şamanist topluluklarından Beltirler, gök için düzenledikleri törenlerde beyaz koyun ya da oğlak kurban ediyorlardı. Bu nedenle gök unsuruna atfedilen bütün özellikler koyun, koç ve keçiler için de söz konusuydu. Ancak koyun ve keçi (beyaz olmayan renkte) zaman zaman yer Tanrısının hayvanı da sayıldığından özellikle matem törenlerinde yere de kurban ediliyordu. Bu hayvanlar ataların ruhları için ya da Şamanizm'de kötü ruhlardan korunmak için de kurban ediliyordu. Ayrıca koyun on iki hayvanlı Türk takviminin yıl simgelerinden biriydi (Çoruhlu 2000: 150).

Koyun İslamiyet'ten sonra sükûnet, huzur ve barışın simgesidir. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır. Koç ise güç, hâkimiyet, kuvvet ve yiğitliğin bir simgesi olarak görülmüştür, İslam tasavvurlarında özellikle İsmail'in kurban olarak Allah'a adanışı bağlamında kurban ve ölüm timsali olmuştur. Demirî'nin aktardığı bir rivayete göre Azrail, Âdem'e bir beyaz koç suretinde gelmişti. Yine onun aktardığı bir hadise göre cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girdiği zaman ölüm bir koç suretinde ortaya getirilecektir. Minyatürlerde koçun özellikle İbrahim'in İsmail'i kurban etmesiyle ilgili olarak yer aldığı sahneler yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu 2000: 154).

Koyun, sözlü anlatılarımızda ilk kez **Oğuz Kağan Destanı**'nda karşımıza çıkar. Oğuz Kağan çadırını kurdurtur, çadırın iki yanına kırk kulaç yüksekliğinde iki direk dikilir ve bunlardan sağ taraftakinin üstüne bir altın tavuk konur, altına da bir ak koyun bağlanır. Sol taraftakinin üstüne bir gümüş tavuk konur, altına da bir kara koyun bağlanır. Oğuz Kağan burada şöyle seslenir: “Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum” (Togan 1982: 130) Destanın sonunda ömrünü ve kendisine verilen görevleri tamamlamış olan Oğuz Kağan, Gök Tanrı'ya haber göndermektedir. Direklerin üzerine konulan altın ve gümüş tavuklar, kuş cinsinden oldukları için, iki dünya arasında araç olarak kabul edilir. Koyun ise, şehit olmanın ve bilinçaltının simgesidir. Aynı zamanda, yer altı ile yeryüzü arasında da habercidir.

Masallarımızda da yer altı dünyasında kalan kahraman, iki kuş tüyünü birbirine sürter ve o anda karşısına çıkan siyah ve beyaz koyunlardan beyaz olanının üstüne binerek yeryüzüne çıkar. Beyaz koyun ve altın tavukla Gök Tanrı'ya, siyah koyun ve gümüş tavukla da yer altı dünyasına haber gönderen Oğuz Kağan, yeryüzünde artık işinin bittiğini bildirmiş olur. O, artık Gök Tanrı ve kâinat ile bütünleşecektir (Seyidoğlu 2004: 12-13).

Artvin yöresindeki bir efsaneye göre, birisi ak diğeri kara olan iki koçu bulunan bir kahraman, kara koçun kılını ak koçun kılına sürünce yedi kat yerin altına inebilmektedir. Ak koçun kılını kara koçun kılına sürünce yedi kat yerin üstüne çıkabilmektedir (Kalafat 2006: 33).

MÖ 1000 yıllarında ölen Alplerin mezar taşına dağ tekesi, koyun, koç tasvirlerinin resmedildiği bilinmektedir. Bugün de Anadolu'da görülen koç-koyun motifli mezar taşları bu geleneğin uzantısıdır.

Bugün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde koyun şeklinde mezar taşları vardır. Bu mezar taşları Anadolu'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu devrinden itibaren görülmeye başlar ve 20. yüzyıla kadar devam eder. Akşehir'in Maruf, Afyon'un Kümbet ve Hayranveli, Seyitgazi'nin Ayvalı köylerinde de birer koç heykeli bulunmuştur. Koç ve koyun heykelleri ayakta veya çökmüş vaziyette tasvir edilmişlerdir (Karamağaralı: 1999: 12-13).

Türklerin inançlarında önemli bir yer oluşturan kurban ancak önemli saydıkları yerlere sunulurken, sunulan yere uygun olarak, kurban olarak sunulacak hayvan da önemli olmalı idi. Nitekim Abdulkadir İnan kanlı kurbanların en önemlisi olarak atı

gösterirken, ikincinin koyun olduğundan bahseder (İnan 1995: 100). Bu bağlamda eski Türklerde koç ve koyun kutsal kabul edilen tabiat varlıklarına sunulduğu düşünülebilir.

Göktürkler defin merasimlerinde at ve koyun kurban ederler, bunların kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı. VII. ve IX. asra ait kurganlarda da, ağaçtan yapılmış koyun heykelleri bulunmuştur. Bazı kurganlarda sözü edilen hayvanlar ölü ile birlikte gömülmüştür. Kül Tigin anıtının kutsal tapınağa girişinde, iki tarafta koçların sıralanışı bu hayvanın Türklerin ölü gömme âdet ve inançlarındaki yerini göstermektedir. Koç ve koyun heykellerinin gerek Kafkasya'da gerekse Anadolu'da Karakoyunlu ve Akkoyunluların yaşadıkları bölgede bulunması bu yörelere yerleşen kimseler tarafından kullanıldığını göstermektedir (Karamağaralı: 1999: 36).

On iki hayvanlı Türk takviminde yılları temsil eden hayvanlardan biri de koyundur. Bu yıl ile ilgili bilgiyi **Divan-ı Lugat'ıt Türk**'ten aktaran Turan, yılın bolluk içinde geçeceğini, fitne ve karışıklığın kısa zamanda çözümleneceği üzerinde durmaktadır. Ma'rifetnameden bu yıl için aktarılanlar ise olumlu kehanetler değildir (Turan 1942: 94).

Saflık ve masumiyetin sembolü olan kuzu, bu bakımdan çocuk sembolünün anlamıyla hemen hemen aynıdır. Rüya tabirlerine göre rüyasında kendisine bir kuzu verildiğini gören kimse bir çocuk sahibi olur. Koyun ile kuzu beraberliğin, anne ile çocuğu arasındaki ilişkiyi sembolize ettiğinden koyun etrafında kısırlığı giderme ve gebe kalmayla ilgili bazı halk inanışları gelişmiştir. Bu inanış ve uygulamalar şu şekildedir:

Yeni kesilmiş koyun karnı içerisine çeşitli baharatlar konarak ağzı bağlanır. Su içerisinde iyice kaynatıldıktan sonra çıkarılarak bağlanan yerden ağzı açılır. Buradan bir miktar bezir yağı ilave edildikten sonra soğuyuncaya kadar üzerine oturulur. Bu tertip üç gün tekrarlanır (Başar 1972: 84).

Bir başka uygulamaya göre koyun veya keçi kesilip soyulduktan sonra derisi alınır ve çocuğu olmayan kadın, boynundan beline kadar bu deriye sarılarak yarım saat kadar bekletilir (Çelik 1999:168).

Koyunun uysallığından yararlanmk amacıyla uygulanan bir halk inanışında kayınvalide düğün sırasında bütün ağırlığını, bütün diretkenliğini ortaya koyarak gelini bir koyun postuna oturtur ki, gelin koyun gibi uysal olsun; evde hiç sözünden çıkmasın (İlbars 1966: 31).

Koyun uysal ve yönetilen olması dolayısıyla güçsüz insanlar için bir benzetme unsurudur. Orhun Abideler’inde Kül Tigin Abidesi doğu yüzünde:

“Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış, hepsi yediyüz er olmuş” (Ergin 2000 13).

Manas Destanı’nda ‘Başını koyun gibi keserim Kanını kara su gibi dökerim’ (Yıldız 1995: 600) ifadelerinde düşmanın askerler karşısında güçsüz olduğunu ve bu sebeple düşmanın koyuna benzetildiği görülmektedir.

Koyunun uysallığı ile tanınmasına karşın keçi inadıyla ünlenmiş bir hayvandır. Keçinin bu özelliği masal ve hikâyelere de konu olmuştur. “Günah keçisi” deyiminin kökeni Yahudilikteki bir geleneğe dayanmaktadır. Yahudiler yılda bir kez düzenledikleri bir törende insanların tüm günahlarını bir keçinin üzerine yıkıp, bu keçiye çöle salarlar. Böylece kendi günahlarının sorumluluğunu keçiye yüklemiş olurlar. Bu keçi temsili bir günah keçisi olarak hesap verir (Frazer 1991: 80)

2.9.1. Efsanelerde Koyun-Koç-Keçi

Efsanelerde koyun, koç ve keçisahipleriyle birlikte taş dönüşüm motifi içerisinde sıkça yer alır. Söz konusu motife yer veren hayvan efsanelerinden bazıları şu şekildedir:

“Ölen çobanın koyunları taş kesilir. Koyunların sütü pınar, çobanın değneği ağaç olur” (Seyidoğlu 1985: 114-115).

“Dağın başına varma hususunda güneşle bahse giren çoban yarışı kaybedince sürüsüyle birlikte taş kesilir” (Duymaz 1989: 365).

Arkadaşlarıyla birlikte bir mağarada uyuyakalan çoban, uyanıp mağaradan çıkınca uzun yıllar mağarada uyuyor olduğunu anlar. Tekrar mağaraya girdiği sırada koyunları önüne çıkar onlara *“Taş olasıcalar”* der. Koyunlar orada taş dönüşür (Ergun 1997: 285).

Yukarıdaki efsanelerde koyunların, beddua sonucu ya da çobanın cezalandırılmasıyla dolaylı olarak taş kesildikleri görülür. Çoban ve sürüsü birbirini tamamladığından çoban olmadan sürü, sürü olmadan da çoban olamayacağından efsanelerde çobanın başına kötü bir şey geldiğinde masum koyunların da taş dönüşükleri dikkat çekicidir.

Koyun Anadolu kültüründe kutsal kabul edilen bir hayvandır. Anadolu’da Koyun Baba türbelerinin bulunması, burada yatan kişilere atfedilen menkıbeler, kökenleri eskiye dayanan koyunun kutsal kabul edildiği dönemlerin izlerini taşır.

Koyunbaba Menakıbnamesi’ne göre Koyunbaba, Osmancık’ta Adatepe denilen bir yerde koyunlarını otlatırmış. Bir gün sürüden bir koyun kaçmış. Koyun önde Koyunbaba arkada epeyce bir koşuşturmuşlar. Sonunda ikisinin de yorgunluktan tâkatleri kesilmiş. Baba Hazretleri , “*Yâ mübarek hayvan sen yoruldun beni de Eyüp (A.S.) sabrına nail ettin*” diyerek, koyunu kucaklar ve gözlerinden öper. Bu olay, asıl adı Seyyid Ali olan Koyunbaba’nın bu isimle anılmasına sebep olmuştur (Gürel 2000: 15-35).

Anadolu’da kara ile tanımlanan hayvanlardan biri de koyunlardır. Birçok yöremizde kara koyunlarla ilgili efsaneler anlatılır. Bunlardan biri de Urfa’da geçer.

“Urfa’nın Yaylabağı köyünde bulunan bir beyin dünyalar güzeli kızına köyün çobanı âşık olur. Çobanın kızıyla buluştuğunu öğrenen bey, eğer bir hafta su içmemiş koyunları, dereye gitmekten kavalıyla vazgeçirebilirse kızını kendisine vereceğini söyler. Çoban kavalını çalarken bir kara koyun dereye iner, suya ağzını değdirir, içmeden geri gelir. Sonuçta çoban kızı almayı başarır. Kara koyunun böyle davranmasının nedeni ise, onun anasının tarlalara izinsiz girmesi sonucu çoban tarafından dövülmesi, kara koyunun erken doğmasına sebep olmuş, sonuçta anası da ölmüştür.” (Sakaoğlu, 2003: 135-137).

Hemen hemen olay örgüsü aynı olan efsanenin bir diğer varyantı ise Isparta’da anlatılır: *“Anamas yaylası yörük beylerinin birinin yedi oğlu, bir kızı vardır. Kızına beyin çobanı âşık olur. Bir gün sürüyü eşkıyalar basar, bunu çobanın kavalıyla anlayan bey kızı, ağabeylerine haber verir, sürü ve çoban kurtulur. Çoban ile kızın aşkı ortaya çıkar. Ağabeyleri koyunları üç gün susuz bıraktıktan sonra çobanın kavalı ile onları sudan vazgeçirebilir ise kız kardeşlerini ona verecekleri söylerler. Bir kara koyun hariç diğerleri sudan içmezler. Çoban kızı alamaz ve işini bırakır. Onun gidişi ile sürü dağılır. Tekrar onun kavalı ile sürüler toplanır ve çoban aşkına kavuşur.”* (Göde, 2002: 456).

Yukarıda her iki efsanede de çoban sevdiği kızı almayı başarır; ama çobanı zora sokan bir kara koyun olması olumsuzluğu karanın üzerinde topladığını açıkça göstermektedir. Efsanelerde kara, hayvanları tanımlamakta sıkça kullanılmıştır. Yabanî ya da evcil bütün hayvanlar kara ile tanımlanmışlardır.

2.9.2. Masallarda Koyun-Koç-Keçi

Masallarda koyun, koç ve keçi çeşitli motiflerle karşımıza çıkmaktadır. Yardımcı koyun, sihirli koyun, konuşan koyun ve rehber koyun bunlardan bazılarıdır.

Aşağıdaki masalarda koyunun rehber bir hayvan olduğu görülür. Kahramanı tutsak olduğu yerden ona rehberlik ederek kurtaran koyun genellikle beyaz renklidir.

Kesik Kafa masasında kahramanın rehberi beyaz bir koyundur: *“Biraz sonra mağarada beyaz renkli bir koyun görür. Beyaz koyun mağaranın içinde bir o tarafa bir bu tarafa gidip gelmektedir.”* (Seyidoğlu 1999: 87).

Anka Kuşu masasında kahramanı yer altından alarak yeryüzüne çıkaran beyaz bir koçtur: *“Eğer beyaz goça binersen seni dünyanın yüzüne çıkarur.”* (Seyidoğlu 1999: 393).

Her iki masalda da koyun ve koçun beyaz renkli olduğu görülür. Beyaz renkli hayvanlar masalarda kahramana yardımcı olarak onu zor durumdan kurtarır. Beyaz aydınlığın, ferahın sembolü olarak masalarda da bu rengin ifade ettiği değerleri ifade eder. Koyun bazı masalarda yardımcı hayvan olarak görülür. Söz konusu motifin yer aldığı masallar şu şekildedir:

Avcı Ahmet adlı masalda Avcı Ahmet’i kuzulu bir koyun zengin eder.

“Guzulu goyunu çeker getirirler eve. Avcı Ahmet zengin olur, goyun sürülerini çoğaldıkça çoğalır.” (Alptekin 2002:224).

Aynı masalda Avcı Ahmet tekenin yardımı ile ölümden kurtulur (Alptekin 2002: 226).

Beyaz koyun prensesi üstüne alır, yer altına götürüp kocasına kavuşturur (Seyidoğlu 1975: 15).

Kör Kurt adlı masalda Kör kurt bir keçi tarafından emzirilmektedir (Sakaoğlu 1973: 330).

Padişahın Rüyası adlı masalda padişahın, ölüme terk ettiği oğlunu keçi emzirir.

“O dağlarda hayvan otlatan başka bir çobanın sürüsündeki bir keçi de gidip çocuğu orada emzirir” (Sakaoğlu 1973: 336).

Bir diğer masalda keçi her gün gelip çocukları emzirir (Yardımcı 1996: 18).

İncelenen masalarda keçinin, emzireyerek zor durumda kalan insan ya da hayvana yardım ettiği görülür. Emzirmek vasfının anneliğe özgü olduğu düşünülürse keçinin masalarda anneliği temsil ettiğini söyleyebiliriz. Keçi ve yavrusu oğlak, Anadolu

türkülerinde oğul arayan gelini sembolize etmektedir. Tanrıdan bir oğlan dileğinde bulunan oğulsuz gelin oğlağını arayan ağ keçiyeye öykünmekte keçi ve oğulsuz ana arasında bir münasebet kurulmaktadır.

Masallardaki bir diğere motif ise sihirli koyun, koç ve keçi motifidir. Sihirli koyun motifinin görüldüğü masallar şu şekildedir:

Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda sihirli koyun kılların birbirine sürülmesi ile ortaya çıkar.

“Kılların birbirine sürülmesi ile iki koyun ortaya çıkar (Şimşek 2001: 57).

Bir diğere masalda ise yine kılların birbirine sürülmesi ile iki koç ortaya çıkar. (Günay 1975: 83).

Sihirli koyun yerin altına götürme ya da dünya üzerine çıkarma gibi olağanüstü yeteneklere sahiptir. Bu motifin yer aldığı bir masal şu şekildedir.

“*Beyaz koç dünya yüzüne çıkarır, kara koç yerin yedi kat altına götürür.*” (Günay 1975: 94).

Masalda beyaz koyunun yeryüzüne yani aydınlığa çıkarırken, kara koyunun yer altına yani karanlığa götürmesi dikkat çekicidir. Burada renklerin olumlu ya da olumsuz anlamlarının anlatılara yansıdığını görüyoruz. Kara, Türk kültüründe yer etmiş en köklü renklerden biridir. Hemen hemen bütün yazılı kaynaklarımızda karşımıza çıkan bu renk, olumsuzluğun sembolü olarak kullanılır.

Anadolu’da kara ile tanımlanan hayvanlardan biri de koyunlardır. Birçok yöremizde kara koyunlarla ilgili efsaneler anlatılır.

Urfa’nın Yaylabağı köyünde bulunan bir beyin dünyalar güzeli kızına köyün çobanı âşık olur. Çobanın kızıyla buluştuğunu öğrenen bey, eğer bir hafta su içmemiş koyunları, dereye gitmekten kavalıyla vazgeçirebilirse kızını kendisine vereceğini söyler. Çoban kavalını çalarken bir kara koyun dereye iner, suya ağzını değdirir, içmeden geri gelir. Sonuçta çoban kızı almayı başarır. Kara koyunun böyle davranmasının nedeni ise, onun anasının tarlalara izinsiz girmesi sonucu çoban tarafından dövülmesi, kara koyunun erken doğmasına sebep olmuş, sonuçta anası da ölmüştür (Sakaoğlu, 2003: 135-137).

Efsanede de çoban sevdiği kızı almayı başarır; ama çobanı zora sokan bir kara koyun olması olumsuzluğu karanın üzerinde topladığını açıkça göstermektedir.

Zümrüdüanka Kuşu masalında da kara koyunun genci yerin altına götürdüğünü görülür.

“Başın dara gelirse, bu kılları birbirine sürt, iki tene oyun çıkar. Bunardan biri ak, biri gara. Gara goyuna binersen, yerin dibine inersin, ak goyuna binersen yerin yüzüne çıkarısın” der (Şimşek 2001: 54).

Bu motifte dikkati çeken sihirli bir nesne yardımı ile hayvanın çağrılması, gelen hayvanların koyun ya da koç olması ve bu hayvanlardan birinin kara, diğerinin ak olmasıdır. Kara koyun, koç, kahramanı yerin yedi kat derinine götürürken, beyaz olan koyun, koç kahramanı yeryüzüne çıkarır. Sihirli bir nesne yardımıyla çağrılan koç ya da koyun hep siyah ve beyaz renktedir. Siyah ve beyazın ifade ettiği kavramlar Türklerin eski inanç sistemleri ile ilgilidir. Beyaz koyunun ya da koçun kahramanı yeryüzüne çıkarması onu huzura, iyi olana, yaşama kavuşturur. Kara ya da siyah koç, koyunun kahramanı yerin yedi kat altına götürmesi, siyah rengin çağrıştırdığı bütün olumsuzluklarla birlikte düşünülmelidir.

Yer altı Erlik’in dünyasını ifade eder, orada kötü olan vardır, mutsuzluk ve ölüm bu dünyanın içindedir. Dolayısıyla, beyaz koç ya da koyun Ülgen’i ve iyi ruhları temsil ederken, siyah koç ya da koyun Erlik’i ve kötü ruhları temsil etmektedir denilebilir (Seyidov 1998: 38-39).

Koyun ve koç masallarda konuşabilen hayvanlardır. Bu motifin yer aldığı masallar şu şekildedir.

Tüm tüm Tümencik adlı masalda koyun, yavrusu ile konuşur.

“Bak Tüm Tüm Tümencik, ben gelmedikten sonra heç kimseye gapıyı açma. Sonra gurt gelip seni yer. Şimdi ben gidip sana ot getirecam.” (Şimşek 2001: 3).

Aynı masalda kuzu kapısını çalan kurt ile konuşur.

“Benim annemin ayakları gınalıydı, senin ayakların gapgara. Sen annem olamazsın.” (Şimşek 2001: 3).

Avcı Ali adlı masalda kahraman koyunların konuşmalarını anlamaktadır.

“Avcı Ali, erkek koyun ile dişi koyunun konuşmalarından, onların gelecekte biner koyuna anne ve baba olacaklarını anlar.” (Şimşek 2001: 26).

Koyun eşekten anırmamasını ister (Sakaoğlu 1973: 15).

Avcı Ahmet adlı masalda kahraman, koyunların kendi aralarındaki konuşmasını anlamaktadır.

“Goç: ‘ben olacağıma başka biri olsun, ben Avcı Ahmet gibi akılsız değilim’ der. bunların da kikirdediklerini biliyor Avcı Ahmet” (Alptekin 2002: 229).

Konuşan koç, Avcı Ahmet’e nasihat eder (Alptekin 2002: 224).

Tilki ile Ebegarı adlı masalda keçi ile tilki kendi aralarında konuşurlar (Şimşek 2001: 311).

Masallarda yer alan konuşan koyun, koç ve keçi konuşarak kahramana yardımda bulunurlar. Bu hayvanların Şamanizm'deki yardımcı ruhlarla bağlantılı olduklarını söylemek mümkündür. Erkek ve kadın kamlar vecd halinde iken her çeşit hayvanın donuna girebilmektedirler (Kalafat 2005: 137). Roux bütün hayvanların şamanın yardımcı ruhu olabileceğini vurgulamıştır (Roux 2005: 34). Bu bilgilerden hareketle kahramana yardımcı olan ve onunla konuşabilen koyun, koç ve keçinin Türklerin eski inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm'deki yardımcı ruhlar olarak düşünebiliriz.

2.10. Köpek

Köpek, Türk halk anlatılarında kurt, kartal ya da at kadar sık rastlanan bir hayvan olmamakla birlikte bazı yaradılış efsanelerinde ve masalarda rastlanılan bir hayvandır. Köpek, bir yandan sadakatiyle takdir edilen, güvenilen, sadık bir hizmetkâr olarak görülürken bir yandan da aşağılanan, sevilmeyen bir hayvandır.

Türklerde köpek kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde geniş yer tutan hayvanlardan biridir. Türklerin eski on iki hayvanlı takvimindeki aylardan biri de köpek ayıdır.

Bu yıl ile ilgili bilgiyi **Divan-ı Lugat'ıt Türk**'ten aktaran Turan, yılın fitne, karışıklık, hırsızlık ve zulüm içinde geçeceği üzerinde durmaktadır (Turan 1942: 94).

Köpek, Şamanizm'de de önemli bir hayvandır.

Bazı şamanlar, törenlerde kendilerinden geçtikleri sırada birtakım hayvanların taklitlerini yaparlar. Bu hayvanlardan biri de köpektir. Şaman köpek gibi uluyarak ruhları yardıma çağırır (Roux 2002: 81,253). Eliade, şamanın yer altına iniş sırasında ölümsel köpekle karşılaştığını yazar. Bu noktada şamanın temsili ölümü anlatan, yer altına inişinde köpekle karşılaşması köpeğin yer altı ile özdeşleştirilmesini örnekler (Eliade 1999: 508).

Şamanlar arasında köpek itibar gören hayvanlardan biri değildir. Köpek kötü şamanların hayvan ruhu olabilir. Ayınler sırasında güçlü şamanlar kurt veya kartal gibi güçlü hayvanların suretine bürünürken, zayıf ve sıradan şamanlarda köpek kılığına girebiliyorlardı (Çoruhlu 2002: 58). Bununla birlikte şaman törenlerinde, şamanın yaptığı hayvan taklitlerinden biri de köpeğin taklididir. Şaman, köpek gibi uluyarak ruhları yardıma çağırır. Köpeğin şaman seanslarında kurban edildiği bilgisi de Roux

tarafından aktarılmaktadır. Kurban edilen köpeğin renginin beyaz olması ayrı bir dikkat noktasıdır (Roux 2002: 253). Hançerlioğlu'na göre şamanlar beyaz köpeği rehber hayvan sayarlar ve şaman çoğu zaman ruhsal yolculuğunu beyaz bir köpeğin sırtında gerçekleştirirdi (Hançerlioğlu 1993: 57).

Köpek şekline girmek ya da bir başkası tarafından sokulmak fikri ile ilgili anlatılarımızın varlığı, biçim değiştirme ile köpek biçimine de girilebileceği yolunda fikir vermektedir. Ahmet Yesevi'nin düşmanları onu hırsız olarak suçlamak için bir öküzü parçalayıp mutfağına bırakırlar. Yesevi, düşmanlarını köpek şekline sokar ve öküzü onlara yedirir. Bu hikâyeyi aktaran Köprülü, sonradan gelen tesirler dışında, Türk şamanlığında, Budizm'in de etkileri olabileceğini öngörmektedir (Köprülü 1995: 492).

Bazı Türk kavimleri köpekten türedikleri inancına sahiptirler. Moğollar, atalarının kırmızı bir köpek olduğuna inanmaktadırlar. (Dıykanbayeva 1999: 59). Tatarlar ise kırmızı bir köpek ile bir prensin birleşmelerinden türediklerine inanırlar (Uraz 1994: 152).

Köpek, Yaradılış destanlarının birinde Ülgen'in sözünden çıkmıştır. Ülgen, insanların bedenlerini bir sarayda korur, kapısına da bekçi olarak köpeği koyar. Ancak köpek, Erlik'in sözüne kanarak onu içeri alır. Bu nedendir ki köpek, yer altına ait bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü köpek, Erlik'e hizmet etmiştir (İnan 1976: 91). Erliğin kendisine açlık duymamasını sağlayan yiyecek vaad etmesi köpeğin acıkmayan, yiyecek istemeyen varlık olarak gösterir. Halk arasında da aşermeyi önlemek amacıyla köpek etrafında bazı inanç ve pratikler gelişmiştir.

Aşermeyi önlemek için köpeğin yalağına konan elma, gebeye haber vermeden yikanıp yedirilir, sonra da haber verilir. Gebe kadın bundan tiksinerken bir daha acayip şeyler istemez (Başar 1972: 38).

Aşeren kadına, soyulmuş bir elma, üzüm pestili veya ekmek, köpek yalağına sürülür ve yedirilirse aşermesi diner (Taş 1996: 191).

Aşerirken kadın ite bakmaz. Bakarsa çocuğu it gibi olur (Başar 1972: 55).

Köpekler kolay doğurdukları için doğumda problem yaşamamak isteyen gebe kadın köpeklere yiyecek verir (Başar 1972: 55).

Köpeğin yeşil otu koparıp yemesini yağmur yağacağına işaret olarak kabul eden Yakutlar, onun esnemesinin de hayra alâmet olmadığını düşünürler. Yakut Türkleri'nin kızdıkları zaman ettikleri beddualardan biri de şudur: “Aziz ateşin sönsün, bacan kırağı

dolsun, dışı kar olsun, yolun kapansın, evine köpek de girmesin!” (Vasilyev, Kirişçiöğlü, Killi 1996: 83,96).

Şamanizm’de Şamanın kılığına girdiği hayvanlardan biri olmasına karşın köpek, Erlik’in Ülgen’in sarayına girmesine müsaade eden sadık olmayan bir hayvandır (Yıldırım 2004: 183). Anadolu’da günümüzde köpek uluması uğursuz sayılmaktadır. Bunun durum köpeklerin bâzı olayları önceden algıladıklarına ve bunu uluyarak anlattıklarına inancıyla ilgilidir. Ersürel bu konuda şunları söyler:

“Şamanizm’de köpek ruhun yaklaştığını uzaktan acı ulumayla haber verebilmektedir. Sıradan bir kişi bu ruhu görürse bu onun pek yakında öleceğine işaret sayılır. Köpekler duyular dışı algılamalarıyla nasıl ki depremleri önceden haber veriyorsa bir evden ölü çıkacağını da önceden hissedebilmekte ve uluyarak duyurabilmektedirler” (Ersürel 2009: 84).

Kalafat’a göre de alnında ‘Görmekçi’ denen iki beneğin bulunduğu köpekler kötü iyeleri görebilir ve onları gördüğünde de ağlar şekilde ulumağa başlar. Bundan dolayı köpek uluması ölüm habercisi olarak kabul edilir (Kalafat 2002: 4).

Şamanizm’de köpek, kartal, at, geyik gibi olumlu nitelikler taşıyan bir hayvan olmamasına karşın masallarda sadık, akıllı ve kılavuz bir hayvan olma özelliğiyle görülür. Zor durumda kalan, tuzağa düşürülen kahramana yardımcı olur.

2.10.1. Efsanelerde Köpek

Mitolojide köpek, kötülüğün simgesidir. Yaratılış efsanelerinde şeytan, köpeği kandırmakta ve onun kötü olmasını sağlamaktadır. Efsanelerde köpek, soyundan türenilen bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Sözkonusu motifle ilgili efsaneler şu şekildedir:

Karaorman Tatarlarına ait **İnsan ve Köpek** adlı efsanede köpek hakkında şunlar anlatılır: Çok eskiden Payana, insan yaratır, fakat ona ruh veremez. Bunun üzerine o, can istemek maksadı ile büyük Kuday’a gitmeye karar verir. Kuday’ın yanına giderken de köpeğe: *“Sen burada kal, havla ve dikkat et”* der ve gider. Köpek orada kalır. Erlik gelir ve köpeği kandırmak maksadı ile onunla konuşmaya başlar: *“Senin kılların yok, ben sana altın kıl vereceğim, sen de bana cansız insanı ver”* der. Köpek altın kılları elde etmek maksadı ile insanı ona verir, Erlik insanın üzerine tükürür. İnsana can vermek maksadı ile Kuday geldiği zaman Erlik kaçır. Kuday üzerine tükürülen insana bakar, fakat onu temizleyemez ve ters çevirir. Bu yüzden de tükürük insanın içinde kalır.

Kuday köpeği döverek “*Köpek sen fena olacaksın, insan sana ne isterse yapacaktır, seni dövecektir, öldürecektir. Sen tamamıyla bir köpek olacaksın*” der (Seyidoğlu 2004: 69).

Efsanede köpeğin neden kötülük simgesi olduğu açıklanmaktadır. Buna göre köpek, Kuday’a sadık kalmamış, Erlik’in sözlerine inanarak insanoğluna kötülük etmiş sonunda da cezalandırılarak insanların emrine sunulmuştur.

Bir Tibet mitinde biri kıızıl, biri siyah iki köpek, dişi bir kurtla evliydi. Ancak kurt kıızırdı. Köpekler bir Türk kızını kaçırarak onunla evlendiler. Onların evliliğinden doğan çocukların erkek olanları köpek, dişi olanları ise insan oldular (Roux 2005: 57).

Bahattin Ögel, **Han-name**’nin çeşitli rivayetlerinde de köpeğin adı geçtiğini söyler. Buna göre, Nuh’un Ham, Sam, Yafes adlı üç oğlu ile bir de Vajile adlı bir kızı vardır. Nuh, Tufanda gemi yapan marangozlara kızını vermeyi vaat eder. Tufan bittikten sonra, gemiyi yapan üç marangoz Nuh’a bu sözünü hatırlatırlar. Nuh Peygamber bu sözü vermiş, fakat Tufandan sonra bu sözü yerine getirmek ona çok güç gelmiş. Bunun üzerine Tanrı Nuh’a Cebrail’i gönderir ve bir eşekle bir köpek alıp, onları kızı Vajile ile birlikte bir adaya kapatmasını emreder. Nuh, Tanrı’nın emrini yerine getirir ve bir müddet sonra gidip odanın kapısını açınca, içeride birbirine benzeyen üç kızın oturduğunu görür. Nuh, bu üç kızı üç marangoza pay ederek verir ve merakla da sonucu bekler. Aradan epey bir zaman geçtikten sonra, kızların çocukları olur. Nuh marangozlara sorar: “*Hanım ve çocuklarınız nasıl?*” Marangozlardan biri “*Benimki çok huysuz ve sert*” der. Nuh Peygamber içinden “*Bu kız, köpeğin neslinden olmalıdır*” (Ögel 2002: 379) der.

Kırgızların köpekten türediklerine ilişkin bir efsaneye göre bir hanın kızı, kırk kız ile arkadaşlık kurmakta her yere onlarla gitmektedir. Bu arkadaşlar sıklıkla uzun yürüyüşlere çıkarak eğlenmektedir. Bir gün yürüyüşten döndüklerinde köyün düşmanlarca talan edildiğini ve ortalıkta kıızıl bir köpekten başka kimsenin kalmadığını görürler. Bu köpekle yaşamlarını sürdüren kızların doğurduğu çocuklar yeni bir nesil olurlar ve kırk kızın soyundan gelen Kırgızları oluştururlar (Roux 2005: 54).

Köpekten türeme ile ilgili bir başka Orta Asya efsanesi şu şekildedir: Köpekler Krallığı adlı ülkede insan olarak sadece kadınlar yaşamaktadır. Erkekler ise köpek biçimindedir. Kadınların bu erkek köpeklerle birleşmesinden doğan dişiler insan, erkekler ise köpek olarak doğmaktadır. Köpek olan erkekler ülkeyi korumakta,

kadınlara zarar verilmesine engel olmaktadır. Ayrıca erkek köpekler avlanarak kadınlara yiyecek sağlamaktadırlar (Roux 2005: 52).

Orta Asya inanışlarında ve Şamanist eski Türklerde hayvandan türeme inancı oldukça yaygındır. Bu inanış efsanelerde de kendini gösterir. İncelenen efsaneler insanın köpekten türediğine dairdir.

2.10.2. Masallarda Köpek

Masallarda köpek sıkça rastlanılan hayvanlardan bir tanesidir. Köpek masallarda konuşan, sihirli, yardımcı, insan kılığına girebilen ve evlenebilen bir hayvan olarak çeşitli motiflerle karşımıza çıkar.

Köpeğin yardımcı bir hayvan olarak görüldüğü masallar şu şekildedir:

Şah İsmail adlı masalda köpek, kuyuya düşen ve gözleri görmeyen sahibine ekmek vererek zor durumda kalan sahibini terk etmez ona yardımcı olur.

“Gel gelelim Şah İsmail kuyunun içinde, iki gözü yok. Bunun bir köpeği varmış. Köpek her gün gelip bağırp çağırıp aşağıya bir ekmek attı” (Alptekin, 1997: 290)

Yedi Kancık Babası ile **Kör Dev** masalında köpek masal kahramanına öğütler vererek ona yardımcı olur.

“Köpek dile gelir: ‘Kız bak annesi böyle dedi. Senin kız olduğunu hissediyor, gülleri toplayıp döşeğin altına serecekler, sen yat sabah namazı gülleri toplar getiririm kalkınca da gülleri toplar götürürüm. (...) Köpek gelir: ‘Bak kız, inci ile mercan hazinesine ineceksiniz, bir tane birinden al, bir tane birinden al. Bir tane inci ile mercan hazinesine ineceksiniz, bir tane birinden al, bir tane birinden al. Bir tane inci, bir tane mercan al. De ki, bu kadar yeter sadece senin hatırın için takayım. Ben senin için tutarım korkma. (...) Köpek gelir: ‘Kız ben gidip sana iki tane serçe tutup getireyim, önüne iple bağla. Seninle güreş tutacak’ (...) Köpek gelir: ‘Kız şimdi gidip sana bir kamyş bulup getiririm. Bak seni deneyecek bak şöyle karşıya dur ondan önce attır. Bak böyle yap seni buldu mu tutacak” (Seyidoğlu 1999: 310- 312).

Kör Dev masalında devler ülkesine giden gence köpek hangi yoldan gideceğini ve ne yapması gerektiğini anlatarak ona yardımcı olur.

“Köpek lisana geliyor: ‘Dur, diyor, sen neriye gediyon?’ ‘Neriye gedim, böyle böyle. Benim babamın gözleri kör oldu. Gırk devin arasında bir ağaç varmış, onun yaprağından alıp gurudup sürülürse iyi olurmuş’ diyor. Köpek: ‘Şu yol; geder selametle

gelir yol, şu yol da: gider gelmez yol, diyor. Bu yolları iyice annadıyor oğlana” (Şimşek 2001: 68).

Mayıl ile Âb-ı Güneş masalında köpek, gözleri oyularak ıssız bir yere atılan Mayıl’ı kuyuya düşmekten ve zehirli yemeği yemekten kurtarır.

“Şu köpâ al, bu köpek neriye oturursa oriye otur. Hangi yemâ yerse ondan ye. Hangi duyu içerse ondan iç. Buna datdırmadan heç bir şeye ağzını sürme” (Şimşek 2001: 241).

Aynı masalda Mayıl, köpeğin yardımı ile babasının tuzağından kurtulur (Şimşek 2001: 240).

Avcı Ali adlı masalda Avcı Ali’nin köpeği, sürüyü bekleyerek onların rahatça otlamalarını sağlar (Şimşek 2001: 25).

Sihirli Yüzük adlı masalda köpek ile kedi, sahiplerinin çaldığı yüzüğü tekrar bulup getirirler.

“Şimdi bunar bunu alıp geçiyorlar, gedip yedi denizi de geçiyorlar” (Şimşek 2001: 35).

Avcı Ahmet adlı masalda, Avcı Ahmet, köpeğe et verir, köpek de bunun karşılığında sürüyü kurttan korur (Alptekin 2002: 225).

Kedi Köpek ve Yılanın mukafatı adlı masalda köpek, Keloğlan’ın yüzüğü bulmasında yardım eder (Alptekin 2002: 361).

“O zaman babamgile barmağınızdaki yüzüğü isderim de, yüzük sihirlidir, istediğin vakit getirir” (Alptekin 2002: 361).

Küçük oğlan, köpeğinin yardımı ile adamın tuzağından kurtulur (Yardımcı 1996: m.22).

Köpek masallarda yardımcı köpek motifi içinde sıkça yer almaktadır. Masallarda yer alan yardımcı hayvan motifi Şamanizm’deki yardımcı ruhlarla benzerdir.

Şamanizm’de kamların yardımcı ruhları vardır ve genellikle hayvan şeklinde olan bu ruhlar bu ruhlar sayesinde Kamlar görüp, hissedip, işittiklerini söyler (Kalafat 1999: 66). Masallarda yer alan yardımcı köpek motifini şamanın yardımcı ruhlarına benzetebilir. Bu durumda yardımcı köpek motifi, Türklerin eski inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm ile ilintili olduğu düşünülebilir.

Köpeğin masallarda konuşan bir hayvandır. Konuşan köpek motifi yardımcı köpek motifi içinde yer almaktadır. Köpek, konuşarak kahramana yardım etmektedir. Konuşan köpek motifinin yer aldığı masallar şu şekildedir:

Avcı Ali adlı masalda köpek, kurt ile konuşarak, ona koyunları yedirmeyeceğini söyler.

“Köpek de oradan çağırır, der kine: ‘Avcı Ali, eve vardımıydı, ağam bir goyun keser, goyunun da döşünü, Avcı Ali bana atar. Ben o goyunun döşünü yerim, sizi getirmem bu goyuna. Size goyunu yedirmem.’ “ der (Şimşek 2001: 25).

Sihirli Yüzük adlı masalda sahiplerinin yüzüğünü aramaya çıkan kedi ile köpek, birbirleri ile konuşurlar.

“Bu it kediye diyor ki: Ben seni geçiririm. Bin sırtıma, seni geçiririm” (Şimşek 2001: 34).

Kör Dev adlı masalda köpek, kendisine yiyecek veren oğlan ile konuşarak, ona hangi yoldan gitmesi gerektiğini gösterir.

“Köpek: ‘Şu yol gider selametle gelir yol, şu yol da gider gelmez yol’ der. Bu yolları iyice annadıyor oğlana.” (Şimşek 2001: 68).

Aynı masalda köpek, dev ile konuşarak, önüne et koyan gence kötülük yapmayacağını belirtir (Şimşek 2001: 69).

Masalda Ak köpek, iki tüyünü verir ve *“Başın sıkışırsa bunları birbirine sür ben yardımına yetişirim”* der (Aça, 1994: 24).

Masalda her yardımcı hayvanın yaptığı gibi köpeğin de kahramana iki tüy verdiği ve darda kaldığında bu tüyleri birbirine sürterek kendisini çağırdığı görülmektedir. Masalda ak bir köpeğin kahramana ak tüyünü verdiği dikkati çeker. Ak renk göğü, iyiliği, aydınlığı temsil etmektedir.

Tilkinin Şahitliği adlı masalda köpek, eşek ve koyunla konuşur. Onları düştükleri zor durumdan kurtarır.

“Yarın kurt sizi yemeğe geldiği zaman dersiniz ki: Bir şartımız daha var, bu çeşmenin üzerine basıp atlarsanız bizi yemenize o zaman müsaade ederiz” (Sakaoğlu 2002: 272).

Yedi Kancık Babası adlı masalda köpek, kızın sırrını söylemez (Seyidoğlu 1975: 354).

Bir diğer masalda köpek, küçük oğlana *“Ben de seninle gideceğim, ben ne yaparsam sen de onu yapacaksın”* der (Yardımcı 1996: 167).

Sihirli köpek motifi içinde yer alan bir başka motif, köpeğin insana dönüşmesi motifidir. Köpeğin insana dönüşmesi, cezalandırılma sonucu ya da bir zıplama ile köpek olabilme şeklinde vuku bulur. Dönüşüm motifi içerisinde de değerlendirilebilen bu

duruma masal ve efsanelere çeşitli şekillerde rastlanılmaktadır. Önal, **Muğla Efsaneleri** adlı eserinde cezalandırılarak dönüşüme uğrama ile ilgili **Kur'an-ı Kerim**'den yaptığı alıntılar doğrultusunda şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Yaradılış, oluşum ve dönüşüm motifinin mitolojik kökenleri yanında, dini kaynakları da göz ardı edilmemelidir. Yaradılış, oluşum ve dönüşümle ilgili Kur'an'da pek çok bilgi yer alır. İnanmaların mit boyutu yanında kutsal kitapların ve dini bilgilerin önemi tartışılmaz bir yere sahiptir. Animistik düşünce yapısı, dini düşünceye taşınırken birtakım ikazlar ve açıklamalar, dayanağını kutsal kitaplardan alır. Dönüşümle ilgili inanmaların bazıları şunlardır. ‘Kendilerine edilen yasakları aşınca onlara aşağılık birer maymun olun dedik.’ (Kur'an, 7/166). Bir başka ayette, ‘İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri biliyorsunuz. Onlara aşağılık birer maymun olunuz dedik.” Bunu çağdaşlarına ve sonra geleceklere bir ceza örneği ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara öğüt olsun diye yaptık.” (Kur'an, 2/-6566)’ (Önal 2003: 46).

Köpekle Evlenen Kız adlı masalda köpek sihirli bir hayvandır. Çünkü kahraman bir zıplama ile köpek olabilmektedir.

“Bu köpek, bir hoplayınca insan, bir daha hoplayınca tekrar köpek olurmuş” (Sakaoğlu 2002: 324).

Bir zıplama ile köpek olabilen kahraman motifinde ise yükseğe sıçrama ile biçim değiştirme arasında bir ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Türk mitolojisinde yukarıda olan Gök Tanrıdır. Zıplama ile hükümdar olmak kültür tarihimizde var olan bir motiftir. Bu motifte sıçrayarak bir hayvan olabilme ya da insan olabilme motifi Gök Tanrı'nın verdiği kutla ilgilidir.

Köpeğe dönüşüm sihirli bir özellik olduğu gibi bazı masalarda insanların cezalandırılarak köpeğe dönüştükleri de görülür. Köpeğe dönüştürülen kahramanlar ise bazen sonsuza kadar köpek olarak kalırken bazen tekrar insan haline gelebilmektedir. Söz konusu motifle ilgili bir masal şu şekildedir:

Gül ile Sinan masalında daha önce eşeğe dönüştürülen kahramanın bir kez de köpeğe dönüştürüldüğü ve sonsuza dek köpek olarak yaşadığı görülür.

“ ‘Olasın bir uyuz köpek’ dedi. Bu sefer de bir uyuz köpek oldum ” (Şimşek 2001: 181).

Masalda köpeğe dönüştürülme bir ceza sonucu vuku bulmuştur. Kahraman cezalandırılarak köpeğe dönüştürülmüş ve affedilince eski haline getirilmiştir. Köpek, kimi masalarda cezalandırılma sonucu şekline bürünülen hayvan olarak yer almasına

karşın, **Sihirli Yüzük** masalında köpeğin uğurlu bir hayvan olduğu, evin rızkını artırdığı düşününcesi yer almaktadır. "Zabaddan getdileridi, üç tene süpürge etdiler. Çünkü itin ırızgı artıdı." (Şimşek 2001: 29).

Köpek halk tarafından sadık, koruyucu bir dost olarak kabul görse de çoğu zaman aşağılanan, hor görülen bir varlıktır. İnanca göre köpek giren yere melek girmez. Çünkü köpek pis, kirli bir hayvandır. Aşağıdaki beyitte Şair Nizami, rakibini köpeğe benzeterek, aşağılamakta ve köpek olan yere meleklerin girmeyeceğini sevgilisine hatırlatarak rakiple görüşmesini engellemeye çalışmaktadır.

*Yine girdin varıp ey dost rakibin evine
Çün bilirsin ki melek girmez it olduğu yere*

(Onay 2000: 323).

Köpek, masallarda hem sadık bir kurtarıcı bir dost hem de cezalandırılma sonucu şekline bürünmüş bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Şamanizm’de yardımcı ruhlarla eşleştirilen köpeğin bu yönü masallara kahramanın başına gelecekleri ona önceden söyleyen, olacıklara göre nasıl hareket etmesi gerektiğini belirten bir varlık olarak yansır.

2.10.3. Halk Hikâyelerinde Köpek

Köpek, halk hikâyelerinde bazen yardımcı, bazen de engelleyici olarak görülebilmektedirler. Köpeklerin yardımcı unsur olarak görüldüğü hikâyelerden biri olan **Yusuf ile Züleyha** hikâyesinde, Yusuf’u kardeşleri kuyuya attığında köpeği Zagar onu terk etmez. Yusuf’a gelen geçenden yemek tasır ve böylece onun hayatta kalmasını sağlar (Sakaoglu, 1999: 157).

Bu durum, Göktürklerin türeyiş efsanelerindeki, bataklık içine bırakılan çocuğun bir kurt tarafından beslenmesine benzemektedir. Her iki anlatıda terk edilen bir çocuk bulunmakta ve her ikisinde de kahramanın bir hayvan tarafından hayatta kalması sağlanmaktadır.

Şah İsmail hikâyesinde de, köpeğin kahramana yardımcı olduğu görülmektedir. Hikâyede köpek, Şah İsmail’i iki defa ölümden kurtarır. Köpek, hikâyelerde engelleyici bir unsur olarak da görülebilmektedir (Alptekin, 1997: 290).

Mitolojide de köpek, kötülüğün simgesidir. Yaratılış efsanelerinde Seytan, köpeği kandırmakta ve onun kötü olmasını sağlamaktadır.

Tahir ile Zühre hikâyesinde de köpek, kötülüğün simgesidir. Çünkü Tahir'in rüyasında gördüğü kara köpekler, Tahir'le Zühre'nin buluşmasına engel olmaktadır (Türkmen, 1998: 231).

Köpek halk anlatılarında hem kahramana yardımcı, sadık bir dost olarak hem de kötülenen, aşağılanan bir hayvan olarak zıt anlamlarla yer almaktadır. Halk arasında da durum böyledir. Köpek bir yandan hor görülen, evlere sokulmayan, bir kişiye kötü bir ithafta bulunurken yakıştırılan bir sıfatken diğer yandan sadakatiyle bilinen, sahibini tanıyan ve ona bir zarar gelmemesi için elinden geleni yapan, malı ve canı emanet edilen vefalı, güvenilir bir dost olarak da bilinir. İnanışa göre köpek sadakatini Hz. Âdem'in toprağından yaratılmışlığından, insanı ısırması bu toprağın şeytanın tükürüğüne bulaşmış olmasından ve geceleri hiç uyumaması da ceprail a.s'ın topraktaki şeytan tükürüğünü koparıp atmasından ileri gelir. Halk arasında kullanılan, "*Köpek ekmek veren kapıyı tanır*" atasözü kendisine yardımcı olan kimselere gerekli saygıyı göstermeli, nankörlük etmemeli anlamında kullanılan ve köpeğın sadakatının insanlara örnek gösterildiğı bir atasözüdür.

2.11. Kurt

Kurt, folklorumuzda kutsal ve uğurlu bir hayvandır. Kutsal kabul edildiğı, ana-baba olduğı gibi, kurtarıcı, yol gösterici, kahramanlara yardımcı, şefkatli, cesaretli, iyiliksever bir yaratık olarak tanınmıştır. Kurt motifi, çobancılık ve besicilikle olan sıkı ilgisinden ötürü bozkırla ve dolaylı olarak Türklükle yakın ilgilidir. Bundan dolayı kurt, Türklerce kutlu sayılmış ve Türklüğün millî simgesi olmuştur.

Türkler, kutsal saydıkları kurda "*Kök Böri*" yani "*Gök Kurt*" adını vermişlerdir. Gök rengi, Türklerde kutsallığın ululuğın simgesidir. Bir şeyi gök sözü ile birlikte söylemek o şeyi kutsal ya da ulu saymak anlamına gelmektedir (Kalafat 2007: 20).

Türk Milleti "*Kök Böri*" dediğı kurdu, yüzyıllar içerisinde millî kültür değerlerine katmış ve kurdu öylesine benimsemiştir ki, yüzyıllar boyunca kendisinin yakını, yol göstericisi, kendi varlığının bir parçası gibi bilmiştir. Türk Milleti bu cesur ve sert hayvanı öylesine benimsemiştir ki, kendisinin Bozkurt neslinden olduğuna dahi inanmıştır. Ali Öztürk, **Çağları İçinde Türk Destanları** adlı eserinde Gök Börü'nün kutsiyetinin totemizm inancından geldiğini ve günümüzde milli şuurun sembolü olduğunu söylemektedir.

“Genel anlamı ile istiklalin sembolü olarak, Türk milli geleneğinde hatırası yaşatılan ‘Gök Börü’, tarihi akışı içinde kurtarıcı, yol gösterici, cesareti ve kişiliği yüceltmenin sembolü olarak görülüşü, Totemizm devrinden kalma hatıraların devam edişidir. ‘Gök Börü’yü’ bugünkü yabani kurt ile birleştirmek, onu maddi anlamda değerlendirmek, tarih yapısında Türkçülüğün çıkışını, Türk milletinin hayat anlayışını, tarih seyrini de anlatmamak demektir. Türk milletinin istiklal ve mücadele hareketinin sembolü olan ‘Gök Börü’ tarih gerçeğine de aksetmiştir. Bu sebeple, gerek tarih gerçeğini, gerekse millet geleneğinde kutsiyeti yaşatılan ‘Gök Börü’ motifi, milli şuurun istiklale yönelik sembolü olmuştur” (Öztürk 2000: 65).

Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için Türklerle birlikte diğer devletler bayraklarında, bayrak gönderlerinde ve devlet forslarında görülmektedir.

Türk kültür tarihinde, özellikle Göktürklerde bayrak gönderlerine kurt kafası konulduğuna rastlanmıştır. Başkurtlar ise kurt başı motifini bayraklarında kullanmışlardır (Kalafat 2003: 201).

Türklerde kurt bir sembol, bir bayrak haline gelmiştir. Göktürklerin Türeyiş ve Ergenekon Destanları’ndaki rolüyle kendine sarsılmaz bir yer edinen kurdun yol gösterici, kılavuz, Tanrı elçisi ve ata olarak kabul edilişi ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Türkler kendilerinin kurt soyundan indiklerine, kurdun kendilerine yol gösterdiğine inanmaktadırlar. Güçlü ve saldırgan olan kurdu kendilerine simge olarak seçmişlerdir. Türkler, atalarına duydukları bu saygıdan ötürü otağlarının başına kurt başı dikerler.

Kurt ile Türkler arasında benzer karakter özellikleri bulunması Türklerin kurdu sembol olarak benimsemelerinde etkili olmuştur. Nitekim semboller ve o sembolleri benimseyen milletler arasında bazı karakter benzerlikleri vardır. Kurt hayvanlar dünyasının pençesi en sert olan bir hayvandır aynı zamanda hürriyetine düşkün cesur ve atilgan bir hayvandır. Türk ise, kahraman ve yiğittir. Kurt ve Türkler bu karakter özellikleriyle benzerdirler.

Totem olarak kabul edilen kurt, aynı zamanda kahramanlara yardım eden, cesur, şefkatli, yol gösterici bir yaratıktır. Çuvaş Türkleri kurtların ‘Bihambar’ adlı bir hükümdarı olduğunu söylerler. Kırgızlar ise dualarında kurdu altı ağızlı hayvan şeklinde tasvir ederler (Uraz 1994: 143-144).

Kurdun totem olarak kabul edildiğinin izlerine Türkiye’de de rastlanır. Beyşehir yöresindeki Türkmenlerde ‘Aslımız kurttur, yaygımız yurttur’ şeklinde söylenegelele söz bunun kanıtıdır (Güngen 1997: 20).

Kurdun Türk kültüründe çok önemli bir yere sahip olmasında eski Türk inanışlarının da rolü büyüktür. Nitekim kurt Şamanizm’de de çok kıymet verilen bir hayvandır.

Şamanlar ata ruhlarının kurt şeklinde görüldüğünü söylerler. Ayinlerde kurt gibi uluyan şamanlar bu şekilde kurt biçimli yardımcı ruhlarını çağırılmış olurlar. Kıyafetlerine kurt pençesi, kurt dişi takarlar (Yıldırım 2004: 183).

Kurdun, halk inanışlarında ayrı bir yeri vardır. En eski çağlardan beri Anadolu’da kutsal sayılmıştır. Kurt, Türklerin ongunu sayılır ve kurda büyük saygı gösterilir. Kurt adına adaklar adanılır, törenler düzenlenir. Kurdun kutsal olduğu, Tanrısal bir özellik taşıdığı inancı yaygındır. Semavi bir varlık olarak kabul edilen kurdun koruyucu özelliği olduğuna inanılır. Kurtağzı bağlama uygulaması kurdun koruyucu özelliğinden olduğu inancına dayanan bir uygulamadır.

Kurtağzı bağlama: evcil bir hayvan dağda, merada kalıp köyüne dönmemiş ise, o hayvana kurdun zarar vermemesi için dualar yapılarak, bir bıçak kınından çıkarılıp tekrar kınına konulur. Evcil hayvan yerine dönünce kurdun ağzı açılır (Kalafat 2007: 32).

Kurtla ilgili başka bir halk inancına göre ağzı açılan kurt gözlerini gökyüzüne diker ve ulur. Ulumazı bitince gökten kendisine kudret helvası ve lavaş ekmeği yağar. Allah ismi ile onun rızası için ağzı bağlanan kurt yine Allah’ın ismiyle ağzını açarken adeta orucunu açmakta, iftar etmektedir. Uluması ise onun sofrasıdır. Kudret helvasının Araf suresinin 160. ayeti ile Taha suresinin 80. Ayetinde geçtiği bilinmektedir. Kurdun Allah’tan istekte bulunurken uluduğuna inanılmaktadır (Kalafat 2007: 180).

Türk inançları arasında kurttan üremiş olmak, kurdu bir ata gibi görmek, koruyucu kabul etmek inancı yaygındır. Bu inanç doğrultusunda kurt halk hekimliğinde önemli bir yere sahip olmuştur. Kurdun yağının, etinin, dilinin, tırnağının, midesinin türlü hastalıklara iyi geldiği nazar ve bereket için kurda ait nesnelere kullanıldığı bilinmektedir.

Erzurum’da doğum sırasında kadını ve çocuğu al basmasından korumak amacıyla yastığın altına bir parça kurt derisi konulur (Kalafat 1995: 91).

Kurdun midesi yıkanıp kurutulur, doğum yapacak kadının başına geçirilir. Bu uygulamayla kadını kötü ruh olarak bilinen albastıdan korunmuş olur. Dolayısıyla kurdun midesi de kendisi gibi kutsal kabul edilir (Dıykanbayeva 1999: 61).

Bazı bölgelerde çocukları yaşamayan kişiler, çocuklarını esnetilmiş kurt derisinin ağız kısmından geçirir. Böylece çocuğun hayatta kalacağına inanılır. Bu şekilde hayatta kalan çocuğa kurt adı verilir (Kalafat 1995: 98).

“*Kurt Ata*” ve “*Kurt Ana*” inançları doğurmak ve doğurtmakla ilgilidir. Bu bakımdan özellikle doğumla ilgili halk hekimliği uygulamalarında kurt önemli bir yer tutar.

Çocuk isteyen kadına kurt eti yedirilir (Acıpayamlı 1971: 17).

Hakkari yöresinde genç kızlar kurt başı motifli kemer tokaları takarlar. Bu kemerler, çoluk çocuğa karıştıktan sonra yeni genç kızlara bırakılır. Bağlı gelin ve damadın bağlarının bozulması için çiftler kurt postu üzerinde birleştirilirler ya da çiftler parmaklarını kurt kanına bulayarak kanlı parmaklarını çarpı işareti şeklinde çaprazlaştırırlar (Kalafat 2007: 23).

Nazardan korunmak için, kurt dişi ve kurt gözü evlerde bulundurulur ya da üzerinde gezdirilir (Kalafat 2007: 130).

“*Kurt, doğal olarak çocuk oyunlarımıza da yansımış, konu olmuştur. Köy orta oyunlarında kurtla ilgili birçok sahne vardır. Kurt oyunlara isim olmuştur. İsminde kurt geçen çocuk oyunlarımız; ‘Kurdun koyun kapması’, ‘Kurt-Kuzu Oyunu’, ‘Kurt oyunu’, ‘Kurt Ağzı; Dama oyununda bir hamle’, ‘Kurt baba; Kurt oyununda ebe olan kimse’, ‘Kurtlu Elma; Oyunda hile yapan oyuncu’ demektir*” (Kalafat 2007: 168).

Kurdun halk inanışları ve halk anlatılarındaki mesajı ile oyunlardaki mesajı farklı değildir. Kurt her zaman güçlü, yol gösterici, asil, kutsal bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurt motifi, Türk Mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Mitolojide kutsal olarak kabul edilen kurt, “*Gökkurt*” veya “*Bozkurttur*”. Kurt, Türklerde hiçbir zaman tapınılan varlık olmamıştır. Kurt Tanrı’nın yeryüzündeki tezahürü olarak görülmüştür.

“*Kurt Eski Türk İnanç Sisteminde tengriden kut bulmuş bir canlı olup, Tanrı değil ancak semavi bir varlıktır. Fiziki ve cinsel özellikleri de bulunan bu varlık boz, kir renkli ve çok kere dişi sıradan bir kurt olmaktan ziyade kurt donuna giren, bir ata ruhudur. Bozkurt olarak mitolojide yer alan bu varlık, adeta ata ruhu, Kam kültürünün bütün özelliklerine sahiptir. Kendisine sevgi ve saygı duyularak yardımının*

alınabilmesine çalışılan ve kendisinden korkulup çekinilerek zararından korunmak istenen bir varlıktır” (Kalafat 2007: 34).

Kurt eski Türklerde böylesine bir sevgi ve saygı görmesine rağmen, bu sevgi ve saygı her kurt için geçerli değildir. Türkler için kutsal olan kurt, ‘Bozkurt’tur. Bunun dışında al kurt ve ‘kaşkır’ adı verilen kurtlar da mevcuttur. Hırsız ve hayvanların katili olan kurtlar için ‘Kaskır’ veya ‘Kaşkır’ denilirken al kurtların da insana felaket getireceğine inanılır. Al Kurtta sihir ve korku dolu bir Türk destan motifidir. Gök kurt ise Tanrının bir habercisi olarak zaman zaman ufukta görünen ve insanlara zarar değil, iyilik ve refah getirien ve ayrıca yeni yurtların yolunu gösteren kurttur. Gökbörü mübarek bir kurttur ancak Kaskar ve Albörü mübarek değildir. Türklerin hayranlığını celbeden kurt; Gökbörü, Gök Kurt, Bozkurt, işte böyle bir kurttur.

Gökbörü, Bozkurt yeleleri kırışmış, gök, gök olmuş tecrübeli ve lider pozisyonunda bir kurttur. O sebeple Gökbörü, kurt sürülerine başkanlık ederek ve onları adeta mahir bir komutan gibi idare ederek sürü için en uygun, en güvenli beslenme ve barınma imkânlarını arar bulur. Kurt sürülerini peşine takan yeleleri kırışmış bu tecrübeli yaşlı kurdun uygulayacağı taktik ve hileyi önceden sezebilmek pek mümkün değildir. Zira bu lider kurt, Tanrının ona verdiği özel bir duygu ile hareket eder ve kurt sürülerini şaşmaz bir taktikle, akıl almaz ve insanda hayranlık uyandıran bir şekilde idare eder. Öyle ki insanlar bu kurdun hile ve taktikleri karşısında adeta şaşkınlık ve acze düşerlerdi. İşte atalarımız emsallerinden farklı ve üstün özelliklere sahip olarak yaratılmış olan ve adına Gökbörü dedikleri bu kurda önem verirlerdi. Yoksa bunun peşinden koşan genç kurtlara değil (www.anadolutayfası.net).

Türk halk anlatılarında hayvanların renkleriyle anıldıkları görülür. Bu renkler çoğunlukla al, ak, karadır. Her rengin bir sembolü vardır. Ak olan hayvan uğurlu ve masum olarak tanımlanır. Ak renk hiçbir olumsuzluk içermez. Al ve kara ise şiddeti sembolize eder ve uğursuz olarak bilinir.

“Kozmolojik unsurlara bağlı olarak, gök kurt ya da bozkurt nitelemelerinin yanında, ak kurt ya da al kurt, kara kurt ibarelerine de rastlanmaktadır. Bu tür adlandırmalar renk simgeciliğine işaret etmektedir. Burada ak kurt gök unsuruna (buna bağlı olarak, saflık, temizlik, erdeme), al kurt şiddete ya da yer unsuruna, kara kurt ise karşı durulmaz kuvvete, yer altı unsuruna ya da kötülüğe işaret ediyor olmalıdır. Kurt, renklerine göre, Bozkurt, Ak kurt, Kızılkurt diye anılır. Türkçede ala, kır ve boz büyük ölçüde eşanlamlı olup, kara ve akın karışımı karşılığında kullanılmaktadır. Her biri

diğerinin yerine kullanılırlar. Türk mitolojisindeki kurt 'Bozkurt'tur.', geyik 'alageyik', at 'kır at'tır" (Çoruhlu 2000: 143).

Anlatılarda Bozkurt'un dışındaki kurt çeşitleri şiddet ve uğursuzluğa işaret etmektedir. Aşağıda Öcal Oğuz'un 2007 yılında 86 yaşında vefat eden Memduh Oğuz'dan Yozgat'ın Sarıkaya ilçesinde derlediği anlatıda, sürüye acımasızca saldıran, koyunları karnını doyurmak için değil sadece zarar vermek için öldüren ve halk arasında 'Yalnsak' olarak bilinen kurt çeşidinden bahsedilmiştir.

Kaynak kişinin gözlem ve deneyimlerine göre, sürüler hâlinde gezen kurtların bir lideri bulunmaktadır. Zaman içinde yaşlanan lideri daha genç ve güçlü bir erkek kurt yenerek sürüyü ele geçirmekte, sürüden atılan yaşlı erkek kurt ise yalnız dolaşmakta ve karşısına çıkan hayvanları yemese bile öldürmektedir. Sürü hâlinde gezen kurtlar, koyun sürülerine karınlarını doyurmak için saldırırken, Yozgat ağızlarında yalnsak olarak adlandırılan bu yalnız kurtlar koyun sürülerine uğradıklarında yüzlerce hayvanı öldürebilmekte, bu saldırılar çoğu zaman karın doyurma amacı da taşımamaktadırlar. Kaynak kişi, koyun sahipleri ve çobanlar arasında bu nedenle Allah sürünü yalnsak kurttan korusun duasının bulunduğunu belirtmiştir (Oğuz 2009: 59).

Bozkurt Türk Milletinin kültürel değerleri arasında, Türk kudret ve hâkimiyetinin sembolü olarak çok önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca ve özellikle İslâmiyet öncesi çağlarımızda Bozkurt, Türk Milletinin manevî birlik ve dayanışmasını temsil etmiştir.

Kurt, uğurlu bir hayvan olduğu gibi, şifa verici olduğuna da inanılır. **Dede Korkut Hikâyelerinde** "*Kurt yüzü mübarektir kurt ilen bir haberleşeyim*" ifadesi yer alır (Ergin 2000: 44).

Kurdun halk hekimliğinde önemli bir yeri vardır. Bir taraftan da kurttan korkulur. "*Kurt tüyü, Azrail tüyüdür*" derler. Kurdu öldürmek iyi sayılmaz. İnanca göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Onu öldüren zarar görür (Eyüboğlu 1998: 87).

Cesaret ve asaletin bir sembolü olarak görülen kurdun öldürdüğü hayvan pis sayılmaz; çünkü kurt, öldüreceği hayvanı önce boğazlar sonra yer. Bu gibi inançlara saygı gösterildiği içindir ki kurt, milli sembol olarak da kabul edilmiş; armalara, paralara, bayraklara konulmuştur.

Güçlü ve kutsal bir hayvan olarak kabul edilen kurt, her zaman Türklerde ayrı bir öneme sahip olmuş, yüceltilmiştir.

Bazı efsanelerde de evliyaların kurt donuna girdikleri görülür. "*Keramet sahibinin kendisini başka bir şekle sokabilmesi halk inanışlarında don değiştirme olarak bilinir.*

Don değiştiren kutlu kişi gireceği donu kendisi seçer. Kişi hayvan donuna da girebilir. Muhakkak ki seçilen donun ve değişik donları seğmiş olmanın da sistem içerisinde yeri vardır” (Köksel 1994: 487-496).

2.11.1. Efsanelerde Kurt

Hayvan, eski Türk insanının zihninde insan olmayan, endişe veren bazen de yüceltilendir. Aynı zamanda çok yakın, çok alışıldık olan ve bu sebeple de güven duyulan bir canlı türüdür. İnsan, kendisinden üstün güçlere sahip olan hayvanlar, dünyayı tanımaya çalışan ilkel insanın zihninde farklı inançların doğmasına sebep olmuştur. Kendisinde olmayan güçlere sahip olan hayvan, kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu ve yön bulma yeteneği ile ilkel insanın zihninde mükemmelleştirilmiştir (Roux 2005: 70-71).

Söz konusu motifle ilgili birkaç efsane şu şekildedir:

Kastamonu’da tüyleri çıkmayan bir kurt, kaplıcaların bulunduğu kaynağı eşeleyerek çıkardığı sudan yıkanır ve tüyleri çıkar. Hasta olanlar burada yıkanarak şifa bulmaya başlar. evre halkı kurdun peygamberlerden olduğunu söyler (Sakaoğlu 2004: 179).

Hz. Ali’nin kurt donuna girdiği inancıyla ilgili bir efsane şu şekildedir: Hz. Ali kurt donuna girerek kendisine ait bahçeye zarar verir ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e bahçeye giren kurdu yakalamalarını söyler. Onlar korktukları için bahçeye giremezler bunun üzerine üçüncü oğlu Hz. Mehdi’yi görevlendirir. Mehdi kurdu yakalar ve kurdun boynunu koltuğunun altına alıp sıkmaya başlar. Hz. Ali “Oğlum ben babanım boynumu bırak” der. Bunun üzerine Mehdi üzölür, kaçar bir dağa gider (Kalafat 2007: 75).

Anadolu’da Kurt Baba isimli yatırların olduğu bilinmektedir. Konya’da Kurt Baba, Kastamonu’da Kurt şeyh, Konya’da Kurt Dede kurt donuna girmiş veliler olarak bilinmektedirler.

Eski Türklere göre kutsal kabul edilen kurdun, anlatılarda üreme ve çoğalma, öldürme ve yok etme rolünün Tanrı veya kutsal ile ilişkili bir şekilde vurgulandığı görülür. Söz konusu durumla ilgili bir efsane şu şekildedir:

Koyun sahipleri her yıl kırk koyunundan birini fakir fukaraya zekât vermelidir. Ancak adamın biri tam zekât verileceği zaman kırk koyunundan birini kesip yemekte ve koyun sayısı otuz dokuz düştüğü için zekât vermekten kurtulmaktadır. Bu işlemi kırk yıl boyunca yapınca, kırkıncı yılda bir kurt gelir ve kırk koyununu birden öldürüp gider.

Koyun sahibi kurda çok kızar ve kadıya şikâyete gider. Kadı zanlı olan kurdu dağlara attığı bir celp kâğıdı ile mahkemeye çağırır. Nitekim kurt mahkemeye gelir ve kadı efendinin bu adamın koyunlarını neden öldürdün diye sorması üzerine, adamın kırk yıldır zekât vermemek için hile yaptığından, Tanrı tarafından cezalandırılmak üzere kendisinin görevlendirildiğini ifade eder. Kadı da kurdun suçsuzluğuna karar verir (Oğuz 2009: 58).

“Şamanizm’e göre, bu suretle yani hayvan şekline bürünmekle insan hayvani hüviyetine kavuşarak iptidai halini, doğumdan önceki ruh halini aynı zamanda ölümden sonraki alacağı kişiliği bulur. Diğer yaratıklardan ayıran özel yapısını terk eder ve hayvani olan bütün canlı varlıklarla birleşir. Kayalara dikili ve yassı taşlara işlenilmiş hayvan şekillerinin hayvan mı yoksa hayvan giyiminde insan mı olduğu söylenemez. Resmi yapan için bu bir mesele teşkil etmez hepsi canlı varlıklardır. Kendi şahsiyetleri dahil her şey olabilirler. Kam (Şaman), avcı, oyuncu, dost veya düşman ruhlar... GökTanrı’nın görünüşleri veya elçileridir.” (Öztürk 2000: 56).

İnanç bağlamında din büyüklerinin olağanüstülüklerini anlatan menkıbeler dini inançtan beslenirken, diğer konulardaki efsaneler, kutsallığa bağlı inanca dayanırlar. Efsanelerde yüceltme ve güvenilirlik kavramları ön plandadır. Erenlere dair davranışlarımızda bu kavramlar daha çok vurgulanmaktadır. Büyük zatların, tüm insanların duygu ve düşüncelerinden haberdar olduklarına inanıldığından bu kişileri hoş tutmak, onlara dua etmek, dilekte bulunmak insanları güvenli kılmaktadır.

Kurdun yol göstericiliğine Başkurt anlatılarında da rastlanmaktadır. Kurdun yol göstericiliği ile ilgili bazı rivayetler şunlardır:

“Peygamber, sahabelerinden üç zatı ‘Ural’ dağlarına İslâm dini öğretmek için yollamıştı. Bu sahabelere Ural dağlarına kadar bir Bozkurt rehberlik etmiştir. Ural dağlarında bulunan kavim de, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra “Başkurt” diye adlanmıştır” (İnan 1987: 74).

Bir diğer rivayet şu şekildedir:

Eski zamanlarda uzak şarkta yüksek, karlı dağlarda ‘Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız’ kavimleri bir tek babanın evlâdı olarak yaşıyorlardı. O vakit ‘Başkurt’ Nogay, ve başka isimler yoktu. Bir zaman bunlar arasında ihtilâf ve mücadele zuhur etti. Günlerin birinde bu kabile reisi ava giderken önünde bir kurt peyda oldu. Reis, bu kurdu takip ede ede, cennet gibi ormanları ve nehirleri olan bir azametli dağlara geldi. O vakit Kurt birden bire kayboldu. Reis anladı ki, bu rehberlik eden kurt, Tanrımdan bu kavme

tain edilmiş “Kut: talih”dir. Reis geriye, şark diyarına vardı. Kavim ve kabilesini beraber alıp Ural dağlarına getirdi. İşte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabileye “*Başkurt*” denildi ki, “Kurdun baş olup getirdiği kavim” demektir (İnan 1987: 74).

Başkurt Efsanesi’nde kurt, yol gösterici, yardımseverdir. Efsane şu şekilde özetlenmiştir:

Bir babanın dört evladı vardır. Kardeşler arasında anlaşmazlık çıkınca kardeşlerden biri atına atlayıp ava çıkar. Yolda önüne bir kurt çıkar. Kurdu takip eder ve cennet gibi ormanları, nehirleri olan gösterişli dağlara gelirler. Geri dönüp tüm kabilesini buraya getirir ve burayı yurt edinirler. Bu kabileye kurdun baş olup getirdiği Başkurt adı verilir (Sakaoğlu 2004: 81).

Efsanede kurdun yol göstericiliği ve kurttan türeme motifi görülmektedir.

2.11.2. Masallarda Kurt

Kurt diğer halk anlatılarında olduğu gibi masalarda da güçlü, dayanıklı ve kudretli bir hayvandır. Vahşi hayvanlar içinde en heybetli olan kurt iyi bir avcı olarak masallardaki yerini korur. Kurt aynı zamanda masalarda yardımcı ve konuşan hayvandır.

Yardımcı kurt motifinin yer aldığı bazı masallar şu şekildedir:

Bitle Pire adlı masalda pirenin ölmesi üzerine bit saçını başını yolmaya başlar. Bunun üzerine dostları onun derdine ortak olurlar. Bu arada kurt da derisinden çıkararak bu acıyı paylaşır (Sakaoğlu 2002: 274).

Yarım Horoz adlı masalda ise kurt, horoza yardım etmektedir.

“Yarım horoz az sonra kendini katır damında bulur. Hemen karnındaki aç kurdu çıkarır. Kurt katırları yer. Yarım horoz da buradan kurtulur.” (Özçelik 1993: 376).

Padişahın üç kızı adlı masalda kurt parçalanan oğlanın parçalarını bir araya getirir ve doktor götürerek iyileştirir (Sakaoğlu 2002: 272).

Kurdun parçalanan insanı doktora götürerek iyileştirmesi motifinde, kurdun kutsal sayılan özelliklerinin öne çıkması söz konusudur. Günümüzde kurt ile ilgili inanmalar sürmektedir. Kurdun kutsal bir varlık olarak düşünülmesiyle, insanı iyileştirmesi motifi arasında bir bağ vardır.

Bozkurt Masalı’nda yaşlı bir kurt av avlamak için bir yol kenarında bekler. Yaşlı kurt, kızıl kurda, kara kurda rastlar, onların yardımını kabul etmez. Daha sonr Bozkurt’a

rastlayan yaşlı kurt, onun yardımını kabul eder. Bozkurt bir eşek ve yavrusunu avlayıp yaşlı kurda verir.

“Hah.., şimdi aradığımı buldum, der ve ikisi birlikte yola çıkarlar, bir yolun kenarına varıp otururlar. 0 sırada, bir ihtiyar kadın yanında eşek ve yavrusu ile kirmen eğirerek gelir. Bozkurt, sıçradığı gibi, bir solukta eşeği parçalayıverir. Bunu gören kadın, bari yavrusunu kurtarayım der. Ama bir de bakar ki o da parçalanmış duruyor. Kadın, başlar feryat edip ağlamaya. Bozkurt, diğer kurdun yanına giderek ‘Arkadaş, işte eşek, iste yavrusu. Hangisini istersen istediğinden ye’ der ve oradan ayrılır. (Alptekin 1991: 57).

Masalda Türk folklorunda ayrı bir öneme sahip olan Bozkurt’un kudreti vurgulanmaktadır. Yaşlı kurt en iyi avlanan kutrun Bozkurt olacağını bildiğinden ona güvenir ve onunla gider.

Kurdun gücün kuvvetin simgesi olduğu diğer eserler **Orhun Kitabeleri** ve **Dede Korkut Hikâyeleri**’dir.

Orhun Kitabeleri’nde de kurt geçmektedir: *“Tanrı kuvvet verdiği için babam Kağan’ın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş”* (Ergin 2000 12) ifadelerinde kurt gücün kudretin simgesi olması dolayısıyla benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde ise, kurdun yüzü mübarek sayılmaktadır. On birinci yüzyılda, Karahanlılar döneminde yazılmış olan “Kutadgu Bilig” de her hayvanın bir özelliği sayılırken *“Kurt gibi güçlü”* ifadesi kullanılmıştır.

2.11.3. Destanlarda Kurt

Kurt eski Türkler arasında saygıdeğer bir hayvan olmuştur. Özellikle İslâm öncesi destanlarımızda ‘Kurt-Ata’ olarak geçmekte olup, kimi zaman Türklerin anası, kimi zaman babasıdır. Destanlarda geçen Bozkurt, Türk’ün hayat ve savaş gücünü temsil eder.

Türk destanlarının birçoğunda kurt motifi önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Bozkurt’un Türk destanlarındaki, dolayısıyla Türk Milletinin duyuş ve inanışlarında ata, rehber ve kurtarıcı olarak yer alır.

Türklerin İslamiyet’ten önceki destanlarından olan **Ergenekon**, **Türeyiş** ve **Bozkurt Destanları**’nda kurt motifi özellikle ilahileştirilmekte ve neslin devamı ile başlangıcı bu ilahi motife bağlanmaktadır. Söz konusu motife yer veren destanlar şu şekilde özetlenmiştir:

Ergenekon Destanı'nda düşman tarafından yenilgiye uğrayan Türkler, dört tarafı dağlarla kaplı bir düzlüğe yerleşir. Demirden meydana gelmiş büyük dağlarla çevrili olan bölgeden, kurulan birçok körükle bu dağların eritilmesi sonucunda boz bir kurdun kendilerine yol göstermesiyle oradan çıkılması anlatılır (Sepetçioğlu 1978: 121-125).

Ergenekon Destanı'ndaki kurt motifi, yol göstericiliği, sıkıntılı anlarda yardıma yetişen yardımseverliği temsil etmektedir. Kurt burada milli bir kurtarıcı ve kılavuzdur.

Bozkurt, İslâmiyet öncesi belli başlı bütün destanlarında önemli bir yer tutmaktadır. En eski Türk Efsaneleri Bozkurt ile başlar. Kurt Türk mitolojisinin başlangıcı ve aynı zamanda en önemli sembolüdür. Bozkurt'un kendi adını taşıyan destan da Bozkurt yok olma tehlikesine düşen Göktürkleri korur ve çoğalmalarını sağlar.

Bozkurt Destanı'nda ise yenilgiye uğrayan Türklerin hepsi düşman tarafından öldürülür. Geriye kalan tek bir oğlan çocuğunu öldürmezler ancak kollarıyla bacaklarını keserek bir bataklığa bırakırlar. Boz bir kurt, çocuğu bataklıktan kurtarır, emzirerek iyileştirir. Çocuk ve Bozkurt evlenirler, çoğalırlar, düşmanlarından intikam alırlar ve büyük devlet kurarlar (Sepetçioğlu 1978: 117-120).

Bozkurt Destanı'ndaki kurt motifi, Türk'ün yaşam ve savaş gücünü temsil eder. Türkler onun soyundan geldiklerine inanmışlardır. Türk destanlarında soyundan türenilen, baba olarak görülen bozkurt, çoğunlukla Türk neslinin yok olacağı sırada ortaya çıkmakta ve Türklerin neslinin devam etmesini sağlamaktadır. Böylece Türklerin soyunu kutsallaştırmaktadır.

Ergenekon Destanı'nda Bozkurt, öteki Türk destanlarında da olduğu gibi, ön planda ve başroledir. Yine Türkler'e yol göstericilik, kılavuzluk yapmaktadır.

Türeyiş Destanı'nda büyük hun hakanı Tanrı'nın kızlarıyla evlenmesi için yalvarır. Sonunda Tanrı bir bozkurt şekline girerek Hakanın kızlarıyla evlenir. Bu evlenmeden birçok çocuk doğar. Çocukların sesleri tıpkı bozkurt sesi gibidir ve çocuklar bozkurdun ruhunu taşıyarak çoğalırlar (Sepetçioğlu 1978: 125-126).

Türeyiş Destanı'nda kurt, ata olarak bozkurt şeklindedir. Destanda Bozkurt'tan türemiş olma, dişi kurdun verdiği sütle beslenme inancı hâkimdir.

Hayvandan türeme destanlarda sıkça rastlanan bir durumdur. İlkel insanın doğayı keşfederken kendini en üstün olarak görmeyip daha güçlü bulduğu hayvanı özellikle de kurdu ata olarak seçmek istemesi hayvandan türemiş olma inancını getirmiş ve bu durum efsane ve destanlara da yansımıştır.

“Arkaik kültür insanı kendilerini, şimdiki gibi, varlıkların en üstünü olarak görmüyorlardı; onlar kendilerini çevreleyen unsurların gücünü, verimliliklerini ve başarılarını sürekli fark etmekteydiler ve gerçeğe, gerçek olana ulaşmak amacıyla, güç ve verimliliğiyle kendinden daha üstün saydıkları bu varlıklara dönüşme ihtiyacı hissediyorlar veya kökenlerini bunlara bağlıyorlardı. Kök Türk hanedan soyunun Aşına (A-sih-na) -Börülüler, neslinden geldiğinin kabul edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Köken mitlerinde ve çeşitli anlatılarda; “Göktürklerin Bozkurt’tan Türeyiş Destanları” ve “Oğuz Kağan” anlatmalarında, üretken veya rehber olarak karşımıza çıkan kurdun renginin “Boz-Kök” oluşunu onun Kutsal’la (Tanrı) ile ilişkilendirilebileceğinin ve onun tarafından gönderildiğinin bir işareti olarak görmek mümkündür. “Göktürklerin Bozkurt’tan Türeyiş” destanlarında yok olmak üzere olan bir halkın Tanrı tarafından gönderilen bir hayvan (kurt) sayesinde yok olmaktan kurtulduğunu görüyoruz. Bu anlatıyla halkın da kendini “kut” sahibi olanlar sınıfına soktuğunu ve soyun, neslin devamının Tanrı tarafından devam ettirildiği inancına sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Onlar için artık korkacak bir şey yoktur; çünkü yok olmalarını Tanrı istememektedir, Tanrı’nın “kut”u onarlardır ve bu onlar için bu yeni bir doğumdur, yeni bir başlangıçtır.” (Arıkan 2006: 17).

Göç Destanı’nda ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Türklere, bir Bozkurt yol göstermiştir (Sepetçioğlu 1978: 126-127).

En eski Türk destanlarından olan **Oğuz Kağan Destanı**’nda Oğuz Kağan, gün ışığının içinden çıkan bir Bozkurt’un öncülüğünde dünyayı fethetmiştir (Sepetçioğlu 1978: 127-130).

Oğuz Kağan Destanı’nda da Oğuz Kağan’ın beli kurt beline benzetilir. Bu destanımızda da Bozkurt, Oğuz Kağan’ın ordusuna yol gösteren nurdan oluşmuş bir Bozkurt’tur.

Oğuz Kağan Destanı’nda, Oğuz Kağan’ın Kıpçak akınından sonra Bozkurt’un Oğuz’un karşısına çıkması ve ona buyruklar vermesi şöyle anlatılır:

*Oğuz orduya geldi, hep beraber yüründü,
Erler yola çıkarken, kurt onlara göründü,
Bir kurt ki erkek bir kurt!
Gök tüylü, gök yelesi!
Bu kurt döndü Oğuz’a bakmadan sağa sola,
Dedi; “Ey Oğuz şimdi, ordunu yola çıkar,*

*Halkını, beylerini, çadırını hep topla,
Baş çekip götürüyüm, doğru yol nerede ola!”
Oğuz Kaan baktı ki, erkek kurt önde gider,
Ordunun öncüleri, Gök-Kurt’u gözler gider,
Oğuz bunu görünce ne çok sevinmiş idi!
Alaca aygırına çabucak binmiş idi (Arat 1936: 75)*

Kurdun efsanede konuşması ve Oğuz Han’a yol göstermesi, Türk mitolojisinin en önde gelen motiflerinden biridir. Bu motif üç kıta üzerinde yayılan Türkler arasında uzun yıllar unutulmamış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri’nde kutsal kurdun kutsallığı ve yol göstericiliği ön plana çıkmaktadır.

Oğuz Destanı: Çuvaş Alp Anlatması:

Oğuz Kağan’ın Urum Seferi

Oğuz, Kağan olduktan sonra dünyayı ele geçirmek için seferlere çıkar. Bu seferlerinden birisini Urum adlı bir kağan üzerine yapar.

*Sol yanında Urum adında bir kağan vardı.
Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu
Urum Kağan Oğuz Kağan’ın emrini dinlemezdi.
Onun arkasından gitmezdi. Ben onun sözünü
tutmam diyerek emrine bakmadı. Oğuz Kağan
gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi;
bayrağını açarak, askeriyle ona karşı yürüdü.
Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın
eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve uyudu. Tan
ağarınca Oğuz Kağan’ın çadırına güneş gibi bir
ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük
bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan’a hitap
etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek
istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek
istiyorum dedi.
Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdürdü
ve gitti. Gördü ki, askerin önünde gök*

tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir.

*Gök tüylü ve gök yeveli bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, kargı ile ve kılıçla vuruştular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönüllerinde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Müren'in suyu zencefile gibi baştanbaşa kıp kırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan'ın hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugâhına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü (Ergin 1998: 18-19).
Çuvaş Alp Anlatması:*

Alp'ı Kurt Götürüyor

Dostlarım siz kutsal kurdun şarkısını duydunuz mu? Duymuşsunuzdur. O bugün de, Alp'ı götürdüğü zamandaki gibi söylüyor. Bize, Aşa Pihambar'ın duygularını ulaştırıyor. Atalarımız zamanında, uzakta Altın Dağları tarafında, Alp yiğit milletiyle yaşarmış. Sürü sürü hayvan beslermiş. Onların atları, kırlarda özgürce gezermiş. Semiz öküzler böğürüp yüksek dağları titretirmiş. Günler geçmiş. Yıllar bitmiş. Alp yiğit bir gün batıdaki bereketli kırlar tarafına göç etmeyi düşünmüş. Boyların yöneticileri bir yere toplayıp amacını söyleyerek konuşmuşlar. Boyların yöneticileri onunla anlaşmışlar. Sonra, Alp de o akşam

gece yarısı olunca, Tanrılarla konuşmak için dağa çıkmış. Dualarını edip bitirince Alp'in önünde aniden bir kurt görünmüş. Onun çevresi ışıkla kaplıymış. İnsan gibi konuşarak o, büyük yiğide şöyle demiş.

“-Büyük Alp, büyük Tanrının emriyle ben seni arkamdan batıya doğru götüreceğim. Sen endişelenme! Benim peşimden korkmadan yürü. Ben hep seninle birlikte, senin önünde olacağım. Senin hayvanlarını, halkını koruyacağım.” demiş.

Sonra Alp'in halkı sabahleyin erkenden batıya doğru göç etmek için hareket etmiş. Onun önünde zaman zaman mavi kurt görünmüş. Durup durup ulumuş. Peygamber köpeğinin uluması Alp'in halkına şarkı gibi işitilmiş. Onun vücudu gece daima, çepeçevre aydınlık içinde görünmüş.

Yaşlıların söylediğine göre bu kurt, Alp'in milletini, Aramaşi Dağı'na doğru götürmüş. Bizim büyük atalarımızın bu çevredeki hayatı böyle başlamış (Pultarulîhi 1998: 41-42).

Her iki örnekte de kurt, kutsal bir özellik göstermektedir. Âdeta kahramanları doğru yere götürmekle görevlendirilmiştir. **Oğuz Destanı**'nda ve **Çuvaş Alp Anlatmasında** her iki kurdun da ilahi bir özellik taşıdığı açıktır. Çuvaş anlatmasında, Tanrı'ya yalvarma sonucu kurt ortaya çıkmaktadır. Her iki kurt da bir ışık içerisinde ortaya çıkmakta, her ikisinin de kahramanlara hitabı aynı şekildedir. Kurt, **Oğuz Destanı**'nın ilerleyen bölümlerinde zaman zaman ortaya çıkmış ve ordunun önünde yürümüştür.

Kurdun yol göstericiliği İslamiyet öncesi destanlarımızda oldukça yaygın bir motiftir. İslamiyet'in etkisinde Türk halk anlatılarında bu motife rastlanmamaktadır.

“Oğuz Destanı'nda yer alan bu kurdun yol göstermesi hadisesinin, destanın İslâmi dönem metinleri olarak kabul edilen metinlerde yer almaması da dikkat çeken

diğer bir önemli noktadır. Bu, motifin, İslam öncesi Türk inaniş sistemiyle ilgili olduğunun bir göstergesidir. İslam öncesi Türk inaniş sistemi içerisinde gördüğümüz birçok noktayı, günümüzde eski dinlerini yaşatan Çuvaşlarda görmek mümkündür” (Bayram 2006: 23).

Türk mitolojisi üzerine önemli çalışmalar yapan Bahaeddin Ögel, **Oğuz Destanı**’ndaki bu kurt motifi hakkında şunları söylemektedir:

“Oğuz Destanı’nda, Oğuz Han’a zaman zaman kılavuzluk edip yol gösteren ve Tanrı tarafındangönderilen kutsal kurttan söz açılırken, hep ‘gök tüylü, gök yeleli’ deyimini de kullanılır. Burada kurda, ‘gök’ sıfatının verilmesi, onun kutsallığını ve Tanrı ile ilgisini göstermeden başka bir mana taşımamalıdır. Sonraları, bu ‘gök’ sıfatı, ihtiyarlık ve tecrübeliliğin ifadesi ve karşılığı olarak kullanılmıştı” (Ögel 1995: 115).

Göktürklere ait destanlardan olan **Ergenekon** ve **Bozkurt** destanlarında dişi kurt “Ulu Ana”, Uygur destanı olan türeyiş destanındaki erkek kurt ise “Ulu Ata” olarak bilinir (Kalafat 2007: 35).

Ergenekon, Bozkurt, Türeyiş, Göç ve Oğuz Kağan Destanları’ndaki ortak ve temel motif Bozkurt’tur. Destanlarda Bozkurt, soyun devamını sağlamak, Türklere kılavuzluk yapmak, Türkleri felaketlerden kurtarmak niteliklerine sahiptir.

“Dünya folklorundaki destan geleneğinde ileride kahraman olacak olan kimse, genelde her hangi bir büyümlü yardımcı güce rastlar, O güç onu, daha sonraki kahramanlık işlerinde destekleyerek manevi olarak her zaman kuvvet kazandırır. Böylece düşmanlarının karşısında zafere ulaştırır ve her zaman onu, ister savaş meydanında, ister günlük hayatında olsun takip eder, ona eşlik eder” (Orazbekova 1995; 179-184).

Manas Destanı’nı incelendiğinde, bunun bazı örneklerinin korunduğunu görürüz. Manas daha çocukluğunda kuzu güderken koruyucu güce sahip olan kurda rastlar.

*“Ne kurdun, ne de bozkurdun daha,
Ne olduğundan haberi yoktu, hala
Henüz basmıştı ki, dokuz yaşına
Ne de ayrılmıştı, otağından uzaklara..
Gördü ki Manas ona baktığında,
Kuzuyu yakaladığı anda,
Sağ bırakmıyordu ama,*

Bu da neyin nesidir, hayret? diye,

Çok şaşırđı olan bitenin karşısında.”

Manas birlikte oynadığı çocukların içinden büyüğü olan Çegebay’a

“Bu da nedir?” diye sorunca, kurt olduğunu söyler. O zaman Manas

“Kurtsa kurttur, bana ne, Karnını doyurunca gider, diye” aldırış etmez.

Kuzuyu kaçırın Bozkurdun peşine takılıp:

“Buna kurt mu denilirdi?

İnsan kurt yer miydi?” diyerek Manas, kurdun girdiği kaya dibindeki

mağaraya girer. Manas baktığında, kuzunun sağ salim meleyip

durduğunu görür.

Mağarada “İşlemeli kaftanlar giyen” kırk adama rastlar ve onlara

kurdun nereye gittiğini sorunca:

“Adamlar o zaman şöyle der:

Anla artık, evlat, derler.

Kurt olan biziz, dediler,

Yabancı da sizsiniz dediler.

Hızır İlyas’tır bilirsiniz,

Sizi arıyordu kırk gündür.

Kırklar denir bize dediler.”

Kırk Çilten (kırklar) mitolojik anlayışta gözle görülemeyen, sihirli güce,

özelliğe sahip olan, iyilik ve hayırlar yapan ruhtur. Onlar Manas’a “Hak din olan İslam dinini kabul et” diye öğüt verirler.

O an Manas sorar onlara:

“Nasıl olur da siz insanlar

Dönüşe bildiniz kurda?

Kiminiz kurtsunuz ya da?

Söyleyin hemen bana.

Hadi, Bozkurt bir bakıyım,

Dikkatimi sonra dağıtayım.”

Manas’a kırklar:

“Tutacak olan kolunuz,

Kadir Allah gücüdür,” diye,

*“Haberdar olunuz,
 Göğüstedir, kalbiniz ve gönlünüz,
 Allah’ın sesiymiş diye,
 İşte o zaman biliniz!” Diye dua verdiklerinden sonra biri silkinerek
 Bozkurda dönüşür.*

*Manas “yarısı kurt, yarısı insan mı?” diyerek şaşkın şaşkın orda
 dururken, Çegebay peşinden gelip, kırkları ve meleyip duran kuzuyu
 görünce o da şaşırır. Kırklar Çegebay’ı da sınırlar ve ona “Manas’a,
 derdine deva olsun, her zaman ona kut getirsin, diye” Kutu(Kut) Bey
 ismini verirler.*

*Kırkların reisi kuzuyu kaçırın kurdu Manas’a tanıtırken:
 “Kovarak geldiğin işte bu kurt,
 Kıyamete kadar sana olur dost,
 Manas mısın sen kaplanım,
 Kıyamet kopuncaya dek,
 Sana verdiğim yoldaşım.
 Suy-i kastı olan düşmanın,
 Peşine takıldı yine diye,
 Haberdar edecektir diye,
 Köse kuyruk, kök dangıt (büyümüş erkek köpek),
 Peşine takıldı yine diye,
 Haykırırsan önce girecek diye,
 ...” kaybolurlar. (Orazbekova 1995; 179-184).*

Manas büyüdüğünde, düşmanlar ile çarpışırken, onunla birlikte savaş meydanına kaplan, arslan, vb. yırtıcı hayvanlar gibi kurt da gelir ve ona destekçi olur, korur. Kurt vahşi hayvanların içinde en heybetli olanıdır. Diğer vahşi hayvanlar, avını elde etmek için ilk önce ön ayaklarını kullanırken, kurt direk ağzını kullanmaktadır.

Çok güçlü ve dayanıklı bir hayvan olan kurt, bu sebeple Türk halkları arasında bir kudret sembolü olmuştur. Bazı Orta Asya kavimleri büyük hükümdarları için, “*Gök-Börü Sultanım*” yani gök kurda benzeyen sultanım diyerek, kendi hükümdarlarının kudret ve kuvvetini anlatmak istemişlerdir. Manas Destanında da Manas Han “*Kökcal Börü*” diye tanımlanmaktadır. Edebiyatta daha çok destanlarda, kurt, kahramanlı tasvir

ederken bir teşbih unsuru olarak çok kullanılmaktadır. Manas, destanda erkek bir kurda benzetilir.

2.12. Kuş

Halk anlatılarında yer alan kuşlar bu bölümde bir bütün olarak ele alınacaktır. Sadece “kuş” adıyla geçenler değil türleri (Karga, leylek, güvercin...) belirtilenler de bu başlık altında değerlendirilecektir.

Halk anlatılarının en ilgi çekici ve önemli hayvanlarından biri de kuştur. Türk kültür coğrafyasında yaşayan hayvanlar içerisinde kuşların farklı ve önemli bir yeri vardır. Kuşlarla ilgili İslâmiyet öncesi inanç birikimini dini hikâyelerle de zenginleştiren Türkler; mimarilerinden halk danslarına, kıyafetlerinden mezar taşlarına, deyim ve atasözlerinden sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine kadar bütün kültür alanlarında kuşlardan esinlenmiş ve yararlanmışlardır.

Yeryüzünde insanlarınine nazaran çok uzun bir geçmişe sahip olan kuşlara, insanlık tarihi boyunca mitolojik figür, sanat esini, barış, güç ve bilgelik sembolü olarak rastlaması, kuşların insanlar için sadece besin kaynağı olmadığının bir göstergesidir (Kesaplı Didrickson, 17.05.2006, www.kad.org.tr).

İnsanların kuşları sembol olarak kullanmalarını tarihin her döneminde görebiliriz ve bu simgelerden yola çıkarak toplumların yaşadıkları doğal çevre ve mitolojileri ile ilgili bilgileri öğrenebiliriz (Dinçer, 17.05.2006, www.kad.org.tr). Orta ve İç Asya’da yapılan kazılar sonucunda çıkarılan sanat eserleri üzerindeki kaz, ördek, kuğu gibi tasvirler ve bu hayvanları gösteren ahşap yontular kuşların sembolik anlamı yanında onların toplumdaki önem ve değerini ifade eder (Çoruhlu, 2000: 152).

Kuğu ve kaz gibi bazı kuşlar Orta Asya’da ve Çin’de çok eski çağlardan beri kutsal sayılıyordu; örneğin bildircin yigitligin; sülün güzellik ve iyi sansın; saksığan iyi haberin; turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın; altın ya da kırmızı karga güneşin; kara karga şeytanın ve kötülüğün; ördek, mutluluk ve refahın; tavus güzellik, itibar ve şeref; güvercin uzun hayatın; kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beylik timsali olmuştur (Çoruhlu, 2000: 152-153). Ayrıca İslamiyet’ten önceki devrelerde bazı Türk toplulukları (Çoruhlu, 2000: 151) kartal, doğan ağaçkakan gibi kuşları ongun sayıp onlara büyük saygı göstermişlerdir. Hatta bu kuşları dokunulmaz sayıp adlarını bile söylemekten çekinmişlerdir (Büyük Larousse, 1986: C.12, 7207).

“İslamiyet’ten önceki devrelerde bazı Türk toplulukları kuşları ongun saymışlardır. Kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun yazıtlarındaki ölümle ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Türkçede ‘uçmak’ sözcüğü ölümü ima etmektedir. Aynı zamanda cennetin ifadesi olan kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır” (Çoruhlu 2000: 152).

Kur’an-ı Kerim’de kuşlardan şu şekilde bahsedilmektedir: “Gök boşluğunda Allah buyruğuna boyun eğerek uçan kuşları görmezler mi? Onları boşlukta tutan ancak Allah’tır. Şüphe yok ki bunda iman edecek bir millet için nice ibretler vardır.” (Nahl Suresi 79. Ayet, 276).

İslâm inancına göre, Hz. Süleyman, insanların dışında cinlerin, rüzgârların ve hayvanların da peygamberidir. Tüm hayvanlar onun sözünü dinler ve dileğini yerini getirir. “Süleyman, (babası) Davud’a varis oldu(ilmini aldı) ve şöyle dedi: ‘Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize herşeyden bolca verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.’

Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı. Hepsi topluca gidiyorlardı “(Neml Suresi 16.,17. Ayetler, 379). “Süleyman kuşları araştırarak: ‘Hüdhüd’ü neden göremiyorum, yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir; yoksa onu ya şiddetli bir azaba uğrattırım yahut keserim’ dedi. Çok geçmeden Hüdhüd gelip Süleyman’a şöyle dedi: ‘Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe’den (Yemende’ki bir memleketten) gerçek bir haber getirdim” (Neml Suresi 20., 21., 22. Ayetler, 3.)

Doğa ile iç içe yaşayan bir toplum olan Türkler, bin bir çeşit kuş türüne masal, hikâye, destan ve efsanelerinde yer vermiştir. Kuşların yer aldığı Türk halk anlatılarından bazıları şu şekildedir:

2.12.1. Efsanelerde Kuş

Kuşlar efsanelerde en çok karşımıza çıkan hayvanlardan biridir. Efsanelerde kuşlar kimi zaman tür adları ile leylek, güvercin, karga gibi yer alırken çoğunlukla “kuş” adıyla karşımıza çıkmaktadır.

Keklik Efsanesi’nde kekliğin bugünkü görünümünün sebebine ilişkin bilgiler vardır. Efsanede, Kekliğin gagasının ve ayaklarının kırmızı oluşu, onun Ali’nin torunları olan Hasan ve Hüseyin kardeşlerin kanına bulanmış olmasıyla açıklanmıştır.

Hız. Ali'nin torunları olan Hasan ve Hüseyin kardeşler düşmanlarının elinden kaçarken kavak ağacının gövdesine saklanırlar. Ağacın dalında duran bir keklik kak-kavak, kak-kovak diye ötmektedir. Bu kavak kovuğu demektir. Bunu duyan düşmanlar kavak ağacının gövdesine bakmaya karar verir. Hasan ve Hüseyin'i bulup öldürürler. Keklik, Hasan ve Hüseyin'in kanlarına gagasını ve ayaklarını bular. Bundan sonra ayakları ve gagası hep kan gibi kırmızı kalacaktır. Keklik lanetlenir. Avlanması Tanrının ve insanların nazarında övünülecek bir şey olur (Sakaoğlu 2009: 73).

Keklik başka bir efsanede elindeki kınayla kuşa dönüşen bir gelindir. Kekliğin ayağındaki kırmızılıklar gelinin kınalarıdır (Alptekin 2005: 132).

Keklik, verilen efsanelerde farklı sembollerde görülmektedir. Kekliğin gagasının ve ayaklarının neden kırmızı olduğunu açıklayan oluşum efsanesinde keklik lanetlenmiş, cezalandırılmış bir hayvandır. Keklik, diğer efsanede elindeki kınayla kuşa dönüşen bir gelindir. Dilimizde övme sözcüklerinden olan kınalı keklik deyimi, sevilen, beğenilen anlamında, sevgili için kullanılır.

Keklik sarp arazilerde bulunduğu, sıçrayarak kostuğu ve ardından geleni çok yorduğu, kalktığında da uzaklara giderek ardından yetişilmesini olanaksızlaştırdığı için avı güçtür (Büyük Larousse, 1986: C.11, 6594).

Avcıdan kaçan kekliğin taklidinin yapıldığı, Silifke yöresine ait bir halk oyununda kekliğin en belirgin özellikleri olan sekişi, kanat çırpışı, ötüşü, gerdan kırışı, zıplayışı anlatılır (www.tufak.org.tr).

Divan siirinde sevgili bir kekliğe benzetilir. Nabi'ye ait olan aşağıdaki beyitte şair, sevgilisini bir kekliğe, kendisini ise şahine benzeterek birlik çölünün eteğinde vahşilik tozu olmaz. Bu çölün kekliği, şahine isteyerek selam verir demektir

Gubâr-ı vahset olmaz dâmen-i sahrâ-yı vahdetde

Selâm eyler bu destün kebki bâze istiyâk üzre

(Pala, 2003: 276).

Efsanelerde insanların dua ya da beddua neticesinde hayvana dönüşmeleri sıkça rastlanan bir motiftir. Kuşa dönüşümler, dua sonucu olurken taş ya da hayvanlara dönüşüm beddualarla gerçekleşir. Hayvana dönmeler içerisinde en çok örneği görülen kuşa dönüşümdür. Kuşa dönüşüm, genel olarak kötü durumdan kurtulma, utanma ve cezalandırılma sonucunda meydana gelir. Efsanelerde insanın hayvana dönüşümü ya da hayvanın başka bir hayvana dönüşümü sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte bazı örnekleri mevcuttur.

“Efsanelerde görülen kuşa dönüşüm motifinin Şamanizm’le yakın ilgisi vardır. Şamanların yardımcı ruhlara dönüşmeleri söz konusudur. Bu yardımcı ruhlar hayvandır. Ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuşlara dönüştüklerine inanılır. Hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhlarından yardım alır veya onların kimileri ile de boy gösterebilirle. Şamanlar da hayvan ruhları ile konuşur. Jest, mimikler, maske ve dans yoluyla hayvanlar canlandırılır. Şamanlar hayvanların ruhları veya özellikleriyle farklı bir kimliğe dönüşürler. Şamanın diğer kimlilere bürünebilmesi hayvan taklidinden, onların güçlerini, yeteneklerini kullanabilme, dillerini anlayabilme gayreti ile canlıların ruhlarına hâkim olma ve yeni kimliklere girme becerisi ile gerçekleşebilir. Yeni kimlik edinmenin pek çok işlevi vardır: İlki, insanlar ile hayvanlar arasındaki kopmanın henüz yaşanmadığı mitik zamanı yeniden kurmuş olmak; ikincisi, hayvanların dilini öğrenmek, geleceğin sırrını bilmek, onları taklit etmek öbür dünya ve gök âlemiyle iletişim kurmak içindir. Kuşa dönüşmek demek, daha yaşarken göğe çıkabilmek öte dünyaya gidebilmek demektir. Üç kozmik (yer altı, yer üstü, gökyüzü) arasında hayvan vücutlarıyla esrimeli yolculuk yapabilmektir Yaban düşüncede objeler veya varlıklar kendilerinden başka bir şey olabilirler. Şaman giyimindeki kuş resimleri ve başlığında kanatlı kuş tüyleri bir başka kimliğe bürünmenin işaretleridir. Şaman bu giysileri giyer giymez kendini kuşa dönüşmüş hisseder; birden fazla kimliğe dönüşebilme adına esrime tekniğini uygular. Öte dünya yolculuklarda kuş giysilerinin mutlaka olması gerekir “ (Eliade 1999: 116-187-121-126).

Kuşa dönüşüm efsanelerinde insanların kuşlara dönüşmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Güttükleri hayvanı kaybeden çocukların, aynı şekilde bir eşyayı kaybeden çocukların, yiyecekleri döken çocukların kurtuluşu, kuşa dönüşmekle mümkün olur. Bu şekilde zor durumdan kurtulmak, dua ya da beddua sonucu insanlar, yusufçuk, ibibik, guguk vs. gibi kuşlara dönüşür.

Yukarıdaki efsanelerde kahramanların kuş şekline girmesi, ölü insanın ruhunun kuş şeklini alması olarak yorumlanmamalıdır. Efsanelerdeki biçim değiştirmeyi, kahramanlar için bir yolculuk aracı olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Oluşum efsaneleri insanların, hayvanların, bitkilerin birtakım özelliklerinin yaratılırken değil, daha sonra yaşanan bir olay sonucunda kazanıldığı anlatıldığı efsanelerdir. Bu efsanelerde hayvanların kökenlerini de anlayabiliriz. Efsanelerde görülen diğer bir motif ise dönüşümdür. Dönüşüm efsanelerinde canlı ya da cansız varlıklar bir başka şekle girerler. Şekil değiştirme, varlıkların üstün bir güç tarafından

cezalandırılması ya da felaketten kurtarılması sonucu ortaya çıkar. Efsanelerde dönüşüm taşa, kuşa ya da herhangi bir varlığa dönüşüm şeklinde gerçekleşir. Hayvan efsanelerinde ejderhaların taşa dönüşmesine, çocuk ve gelinlerin kuşa dönüşmesine sıkça rastlanır (Ergun 1997: 175-180).

Kuşa dönüşüm motifine yer veren efsaneleri şu şekilde özetleyebiliriz:

İbibik kuşu tembel ve kötü kokan bir gelindir. Kayınvalidesi: “Beni bu gelinin elinden kurtar.” diye dua edince gelin kuş olup uçar ancak hep kayınvalidesinin evinin bahçesine konar. Kayınvalide bu seferde beddua eder: “Sen benim evimi kokuttun senin de kimse evine kokudan girmesin, cümle âlem senden kaçsın.” der. Bu yüzden bu kuşun yuvası hep kötü kokar (Sakaoğlu 2004: 177).

Efsanelerde sevdiğine kavuşamayan delikanlıların bülbüle dönüştükleri görülür.

Bülbül Efsanesi'ne göre vaktiyle genç bir delikanlı güzel bir kıza âşık olur. Kız, delikanlının aşkına karşılık vermez. Delikanlı canına kıyar ve bülbül olarak yeniden dünyaya döner. Delikanlının aşkına karşılık vermediğine pişman olan genç kız da canına kıyar ve kızıl bir gül olarak dünyaya döner. Bülbül, âşığın derdini anlatamayan delikanlıların sözcüsü olur ve kızıl gülün yanında öter durur (Sakaoğlu 2004: 43).

Efsanede aynı zamanda Divan edebiyatındaki gül ile bülbül mazmunundan da faydalanılmıştır. Bülbül âşık, kırmızı gül ise kendisine âşık olunandır. Bülbül, âşığın kavuşamayan ve bunun için acı çeken sevgilidir. Bülbül kuşların en güzel ötenlerinden biridir. Gül ise çiçeklerin en makbulü ve hoş kokulusudur. Aşağıda Atai'ye ait beyitte şair, gönül bülbülü binlerle feryâd ederse çok mu? Çünkü zaman beni yanakları gül gibi bir güzelden ayırdı diyerek sevdiğini güle kendisini de bu gül için feryad eden bülbüle benzemektedir.

Bülbül-i dil çok mudur eylerse feryâd-ı hezâr

Bir yüzü gül gonca dilberden ayırdı rûzgâr

(Onay 2000: 255).

Sevdiğine kavuşamayan âşığın martıya dönüştüğünü anlatan bir efsane şu şekildedir: Kızı fakir bir gence âşık olan Şah, fakir genci astırmak ister. Genç darağacındayken sevgilisinin ağlamasına dayanamaz ve denize döner. Kız da üzüntüsünden martıya dönüşür (Ergun 1997: 296).

Hayvanların bugünkü özelliklerinin bir sebebi olduğuna bilinmeyen bir zamanda gerçekleşmiş olaylar sonrasında bu özelliklerine kavuşmuş olduklarına inanılır.

Yukarıda verilen oluşum efsanelerinde ibibik kuşunun yuvasının neden kötü koktuğu açıklanmıştır.

Kayınvalidesiyle anlaşamayan gelin: “Beni öyle bir kuş yap ki kayınvalidem beni hep ansın hiç durmasın” diye dua eder. İyi huylu gelininin kuş olup uçup gitmesine dayanamayan kayınvalide de kuş olmayı diler. İkisi de kuşa dönüşen kayınvalideyle gelinden, gelin “an an” diye kayınvalideyse “dur dur” öter durur. Bu kuşlara andur kuşları denir (Sakaoğlu 2004: 181).

Saçlarını tararken kendisini kayınpederi gören gelin, utancından kuş olmayı diler ve başındaki tarakla birlikte “*Taraklı*” kuşuna dönüşür (Alptekin 2005: 132).

Kuşun görünüşü veya bir özelliği kuşa dönmeyi dileyen insanların o andaki durumuna uygun olmaktadır. Başındaki tarakla kuşa dönüşen gelin taraklı kuşu, elindeki kınayla kuşa dönüşen gelin ise keklik olur. Kekliğin ayağındaki kırmızılıklar gelinin kınalarıdır.

Üvey annelerinin kendilerine yağı eriterek kızdırmalarını söylediği iki kardeş, erittikleri yağı dökerler. “*Bizi kumru yap.*” diye yalvarırlar. Kumruya dönüşen iki kardeş her gün evlerinin bahçesindeki ağacın dalına konar ve “*Yağı kim döktü*”, “*Yağı kız döktü.*” diye öterler (Sakaoğlu 2004: 179).

Kumru halk tarafından kutsal bir hayvan olarak kabul edilir, korunur, eti yenmez, kuşun vaktiyle insan olduğuna inanılır. Bu yüzden bir zamanlar insan olan kumruya zarar verenler kınanırlar.

Masalsı unsurların yoğun olduğu dönüşümler, yeni kimliklerin veya gizli kimliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kimi dönüşümler geçici ve bir kurtuluş için yapılırken, kimi dönüşümler kalıcı olarak gerçekleşir. **Huma-Humay Kuşunun Efsanesi** bir öyküye bağlanır ve kuşun dişil bir han karısı olduğu, kocasının acısına dayanamayıp kısır yumurta yumurtlayıp artık kuş donundan dönmediği işlenir (Önal 2010: 1272).

“*Hüma bir kuştur ki Çin cezayirine mahsustur. Güyagölgesi kimin başına düşerse hükümdâr olurmuş. Lisanımızdaki devlet kuşu budur. Zararsız hayvanları incirmez, yalnız yırtıcı kuşları avlar kemiklerini yermiş. Rivayete göre; Hüma'nın dirisi ele geçmez. Belki sahra-yı Hıta dahilinde ve deşt-i Kıpçak'ta ve Hindistan etrafında ölüsün bulurlar*” (Onay 2000: 252).

Efsanelerde yiyecekleri döken çocuklardan biri veya ikisi kuşa dönüşürler. Genellikle kız kardeş kuşa dönüşür. Guguk, pepuk, ibibik, kekuk vb. kuşlara dönen kız,

kuş olduktan sonra sürekli erkek kardeşini arar. Söz konusu motifle ilgili efsaneler şu şekildedir:

Yusuf ile kız kardeşi oyun oynarlarken çulu kaybederler. Üvey annelerinden korktukları için eve gidemezler. İkisi de dua ederek kuşa dönüşürler (Şimşek 1989: 8-12).

Yusuf ve kardeşinin kötü kalpli üvey anneleri onlara hayvanları otlatmalarını söyler. Hayvanları kaybeden iki kardeş eve dönmeye cesaret edemeyince Yusuf: “*Beni kuş et.*”, kardeşi de: “*Beni taş et.*” diye yalvarır. Taş olan olduğu yerde kalır, kuş olan uçup gider ve “*Yusuf yitiği buldun mu?*” diye öter durur (Sakaoğlu 2004: 160).

Dua neticesinde taşa ya da kuşa dönüşme “*Beni ya taş ya da kuş et.*” duasıyla gerçekleşir. Bu dileklerden hangisi önce söylenmişse o gerçekleşir. Kahraman kuş olmayı dilemişse kuşa, taş olmayı dilemişse taşa dönüşür.

Guguk kuşu, iki kızı ve kocasıyla yaşayan hasta bir annedir. Bir gün kızlarından su ister ancak kızları hiç oralı olmaz. Anne: “Allah’ım beni guguk kuşu yap.” diye dua eder. Kuşa dönüşüp uçmaya başlar kocasının yanlışlıkla kapıyı açmasıyla da dışarı çıkar gider. Kızları ellerinde bir bardak su ile “Anne ne olur gel su iç.” diye ağlarlar. Guguk kuşu bu yüzden yavrularına bakmaz. Yavruları yumurtadan çıkınca onları terk eder (Sakaoğlu 2004: 72).

Beddua sonucu kuşa dönüşme motifiyle ilgili bir efsane şu şekildedir:

Yusufçuk yaramaz bir çocuktur. Annesi süt pişirirken, süt içmeye çalışır annesi de kepçeyle kafasına vurur ve “*Sen kuş olup pırlayasın gözüm görmeye.*” der. Yavrusunun kuş olup gittiğini görünce kepçeyle kendi kafasına vurarak “*Beni de kuş et.*” der. Yavrusunu aramaya başlayan anne: “*Yusuf gel süt iç.*” diye öter durur. Yusufçuk kuşunun başındaki beyazlık sütlü kepçenin izidir (Sakaoğlu 2004: 183).

Yusufçuk kuşuna “*Devletli*” de denilir. Bu kuşu öldürenlerin başına bela geleceğine, elinin ayağının tutulacağına inanılır.

Güvercin Efsanesi:

Nuh Peygamber, gemiden inmeden önce sırayla öne kuzgun, karga ve saksağanı gönderir. Bunlar dönmezler. Daha sonra güvercini gönderir. Güvercin ağzında bir dal ile geri döner. Hz. Nuh daha önce gönderdiği kuşların ne yaptıklarını sorar. Güvercin onların leşe konup gagaladıklarını söylediklerinde Nuh Peygamber: “Onlar kıyamete

kadar leş ile geçinsinler, sen benim sadık hizmetçim oldun, kıyamete kadar evlatlarımla birlikte yaşa” der (İnan 1995: 22).

İslam inancına göre güvercin, günahsız bir varlıktır. Barış ve sevgi sembolü sayılır. Hz. Muhammed, Sevr Dağı’ndaki mağarada saklanırken güvercinin buraya yuva yaparak, düşmanların mağaradan kuşkulanmasını önlediği için güvercine kurtarıcı bir rol verilmiştir. Güvercinlerin saygıdan ötürü Kâbe üzerine konmadıklarına, Kâbe üzerinden dahi uçmadıklarına inanılır. Bu sebeple cami, mescit vs. gibi yerlere yuva yapmalarına izin verilir. Öldürülmesi ya da kafeslenmesi hoş karşılanmaz.

Tasavvufta gönül ve sır ulaşı olarak geçen güvercin makamdan makama haber götürür. Güvercin, aynı zamanda ermislerin ruhudur. Buna göre:

Bir gün bir güvercin uçup gelerek Hz. peygambere sığınır. Kendini kovalayan doğandan kurtarılmasını ister. Hz. Peygamber onu saklar. Doğan gelip avını, çocuklarının rızkını ister. Hz. Peygamber onun yerine koyun vermeyi teklif ederse de doğan razı olmaz. Bu sefer Hz. Peygamber kendi etinden kesip vermeyi teklif edince doğan bunu kabul eder. Kesmek üzere bıçak getirilince doğan silkinip Cebrail, güvercin de Mikâil olur, Peygamberin elini öpüp, onun şefaatinde denemek üzere Allah tarafından gönderildiklerini bildirirler (DTDEA C.3, 1979: 428).

Hazara Türklerinde kutsal olduğuna inanıldığı için güvercin avlanılmaz. Güvercinin burada eti yenilmez. Güvercin hangi evin bacasına konar ise, balkonunda yuva yapar ise, o evin zenginleşeceğine inanılır. Mezar-ı Şerif’te bulunan Hz. Ali’nin türbesindeki güvercinlerin hepsi aktır orada kara güvercin yaşamayacağı inancı hâkimdir. Kutsiyet içeren daha ziyade rengi ak olan güvercindir. Azerbaycan ve anadolu’da da güvercin kutsal sayılır. Besmele şeklinde, hattatlar tarafından şekli çizilir (www.turklerinforumu.com).

Bütün kuşlar içinde yalnızca güvercinlerde rastlanan benzersiz bir özellik de yavruların beslenmesi için ‘güvercin sütü’ adı verilen bir salgının salgılanmasıdır. Yavrular yumurtadan çıktıktan sonra yaklaşık bir hafta süre ile bu salgı ile beslenirler. Memelilerdeki süte oldukça yakın olan bu salgı halk arasında ‘kuş sütü’ olarak bilinir. Ayrıca güvercin, insanoglunun evcilleştirdiği ilk kuş olma özelliğini korumaktadır. Dolayısıyla güvercin yetiştiriciliğinin tarihi de oldukça eskilere dayanmaktadır. (İşçen, 17.05.2006, www.geocities.com).

Efsanelerde evliliklerine karşı çıkılan gençler ya da bir şekilde birbirine kavuşamayanlar, kuş olup kurtulmak ister. Bu tip efsanelerde genellikle güvercin,

keklik, üveyik, martı, bülbül vb. kuşlara dönme söz konusudur. Kızının bir çobana âşık olduğunu duyan kral onu hapsedirir. Kızla çoban güvercin olup uçup giderler (Ergun 1997: 296).

Efsanede âşıkların her ikisi de güvercine dönüşerek buldukları zor durumdan kurtulmuşlardır.

Güvercin Avı efsanesine göre avcının biri bir ağaçtaki güvercini vurmak için üç defa nişan alır. Her seferinde ağaçtaki güvercin insan olarak şekillendiğinden vazgeçer. Hayal gördüğünü zannederek dördüncü defada tetiği çeker ancak hemen bayılır. Avcıya nefes etmesi için Gazali ‘ye götürürler. Yolda ayılan adamı karşısında gören Gazali, göğsünü açarak, ‘Bak beni ne hale koydun’ der (Güzelbey 1970: 14)

Gaziantep’te avcılar güvercinleri avlamaz, onları Gazali’nin koruduğuna inanırlar. Gazali’nin Gaziantep’te yaşamış olduğuna dair gerek yazılı kaynaklarda, gerekse halk arasında bilgi ve rivayetler mevcuttur.

Efsaneden anlaşıldığına göre Gazali, istediği zaman insan, istediği zaman güvercin kılığına girebilmektedir.

2.12.2. Masallarda Kuş

Kuşlar özellikle masalarda yardımcı hayvan motifi içerisindedir. Efsanelerde aslı insan olan kuş motifi masalarda yerini yardımcı kuşa bırakır. Yardımcı kuş, kahramana yardım eder ve onu sıkıntıdan kurtarır. Masalarda farklı özelliklerle donatılmış bütün kuşlar kahramanın iyiliği için çalışır. Kuş, incelenen masalarda önde gelen hayvanlar arasındadır. Masaların büyük bir kısmında belli bir kuş türü değil, sadece bir “kuş” olarak geçmektedir. Yardımcı kuş motifini içine alan bazı masallar şu şekildedir:

Sırma Saç Masalı’nda kuş, kahramana tüyünü verir ve sıkıştığında kendisini yardıma çağırmasını söyler: “*Eti alıy guşa yedüriy, su içüriy. Kuş diriliy. Kuş deyiy ki, ‘Ey padişah oğlu! Sen belen nere gidiysen?’ (...)* ‘*Sen belen nere gidiysen?’ (...)* ‘*Sıra saçı getüreye gidiyem’ deyiy. ‘Eyvah!... Seni ölüm yoluna gönderiyler. Al bu tüyümden bir tüy. Başın dara geldiği zaman bunu tütüzdür. Ben de sonra yardıma gelürem*” (Seyidoğlu 1999: 372).

Karakulak Masalı’nda kahraman yakaladığı kuşların verdiği nasihatler sayesinde işlerini yoluna koymaya çalışır: “*Deyiylar ki, ‘Sen ikimizi de ceben koy. Biz saha orda sölerük gerekeni’ Olan guşların ikisini de goynuna goyuy, gidiy şhere’ Guşlar oğlana talimat veriylar. Deyiylar ki, ‘Milleti sesle, bele bele et*” (Seyidoğlu 1999: 427).

Alabalık Masalı'nda iki kardeş üvey annelerinin kendilerini öldüreceğini kargadan öğrenirler ve onun öğütleriyle üvey annelerinden kurtulurlar. “Üvey anne çocukların babalarına ‘İnsan eti çok tatlı, demiş, gel yarın çocukları kesip de yiyelim’ der. Masal bu ya, adam razı olur. Ertesi günü kadın çocuklara ‘Gidin su getirin’, demiş, başınızı yıkayacağım. Ellerine yağ ile ekmek vermiş. Suya göndermiş. Yolda giderken kız, kardeşine ‘Ekmeği su zavallı kargalara verelim, biz nasıl olsa buluruz’, demiş. Erkek kardeşi razı olunca, ekmeği kargalara vermişler. Karga ekmeği yedikten sonra: ‘Sizi ananız kesecek, demiş eve dönüp sabunu, orağı alın, kaçın! ... Üvey ananız sizin peşinize düşecek... Orağı atın! Her yer dikenlik olur, sizi tutamaz. O uğraştığı sırada siz de kaçarsınız’. Çocuklar hemen eve dönmüşler. Orağı ve sabunu alarak kaçmağa başlamışlar. Kadın bunların kaçtığını anlamış, peşlerine düşmüş. Biraz sonra da yetişmiş. Çocuklar orağı atmışlar. Her taraf dikenlik olmuş, kaçmışlar. Fakat kadın uğraşa uğraşa dikenlikten kurtulmuş, bunlara yaklaşmış. Bu sefer çocuklar sabunu atmışlar. Arkaları deniz olmuş, kadın kalmış, çocuklar da kurtulmuşlar.” (Tezel 1971: 14-19).

Masalarda kuşların haber getirmeleri örneğine sıkça rastlanır. Haber getiren kuş bir nevi gökyüzü ile yeryüzü arasında iletişim sağlar. Masalda haber getiren kuşun karga oluşu dikkat çekicidir.

Sulduz Karapapah Türklerinde Kargalar gaf-gaf diye ses çıkardıklarında bir yerden haber geleceğine yorumlanır. Türk kültürlü halklardan Tabasaranlar’da bir evin penceresine karga konar ise, konmuş olduğu yere şeker konulur ve geleceğe dönük yorum yapılarak sonuçlar çıkarılmaya çalışılır. Kars’ın Aras Vadisi’ndeki köylerde Azerbaycan’da Yenigün/Nevruz Bayramında genç kızlar Tuzlu Gıdık diye bilinen özel yapılmış tuzlu bir çörek yer kısmetlerinin kim olacağı konusunda niyetlenip yatarlar. Bu çöreğin bir parçası da pencerenin önüne konulur. Kısmetindeki gencin gece o kıza içmesi için su vereceğine ve pencerenin önündeki çöreğin de kargalar tarafından damat adayının hanesine doğru götüreceğine inalınır (www.yasarkalafat.com).

Ölümü düşündüren ön belirtilerle ilgili bazı halk inanışlarına göre de karga ötüşüyle haber getirir ancak bu haber uğursuz yani kötü bir haberdur. Buna göre:

Siyah karga evin etrafında bağırsa biri ölür. Evin hayvanı bağırip ağlarsa ev halkından biri ölür (Başar 1972: 72).

Karganın öttüğü evden birisi hastalanır ve ölür. Karga kara olduğundan kara günlere işaret sayılır (Çelik 1999: 63). Karganın kötü haberler getirmesi inancı dolayısıyla ötüşü de uğursuz sayılmıştır.

Karga, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in cennetten kovulması bahsinde geçer:

“(Ey Muhammed!) Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, ‘Andolsun seni mutlaka öldürecekim’ demişti. Öteki, ‘Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder’ demişti. ‘Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak degilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.’ ‘Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.’ Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu. Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?’ dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu” (Maide Suresi 31. Ayet, 114).

Karga Türk kültür coğrafyasında erken kalkmanın simgesidir. Ayrıca yuvasının temiz olmayışı ile bilinir. Halk arasında rüyada görülen karga bir yerden haber geleceği şeklinde yorumlanır.

Muradına Eren Kız Masalı'nda kuş yardımcı hayvan olarak yer alır ve kıza gelecekte haber getirir. Bir gün kuş gelir ve kıza “Sen kırk gün bir ölü bekleyeceksin ondan sora muradına ereceksin” diye bir haber getirir. Kızı kuşun getirdiği kehanetten kurtarmak isteyen annesi, kızla birlikte yola çıkar. *“Oysaki, bunlar bir memlekete varıp ‘büyük bir sarayın etrafında gezerlerken gece olmuş, bunlar oracıkta yatıp uyumuşlar. Kuş usuletle kızı kapup sarayın içinde bir odaya bırakmış.’* Sonunda kuşun dediği olur ve kız gerçekten muradına erer (Radloff 1998: 191).

Leylek Masalı'nda leylek, kahramana şu şekilde yardım eder: *“Leylek: ‘Eğer sen bu konaktan içeri girersen, seni görünce bütün insanlar elbisene bakarlar. Gelin kendi elbiselerine kimsenin bakmadığını görünce ben gelin olmuyorum. O, elbiselerini çıkarıp bana versin. Ben gelin olayım ve herkes bana baksın, der. Sen de; bizim âdete göre gelini içeri sağdıç karısı verir. Beni sağdıç yapın vereyim dersin. Leylek kalkıp kızın yanına gelir ve ona: ‘Al şu fındığı kır. Fındıktan çıkan elbiseleri giyin. Seni düğüne*

götüreyim. Eğer düğüne gelirsen, dönüp kaynanaların tarafına kül serp. Sana nereden geliyorsun derlerse Egiş memleketinden geliyorum de. Elbiselerini isterlerse çıkarıp ver fakat beni geline sağdıç ederseniz, elbiselerimi veririm yoksa vermem dersin. Gelin senin elbiselerini görünce gelinliğini çıkarır atar' der” (Seyidoğlu 1999: 30).

Tokmak adlı masalda leylek, kahramana sofrayı, eşek ve tokmak temin ederek ona yardımcı olur “*Leylek: ‘Sana bir tane sofrayı vereceğim. Yolda sakın açıl sofram açıl deme’ Adam yolun yarısına gelince dayanamaz ve sofrayı yere atarak: ‘Açıl sofram açıl bir iki tür saçıl’ der. Bunun üzerine sofrayı açılır ve üzerine birkaç çeşit yemek çıkar. (...) Leylek der ki: ‘Gel buraya işte sana bir eşek, bu eşeği al ama yolda sakın tır eşeğim dur eşeğim deme’ ‘Yoo demem’ Adam yarı yola gelir dayanamaz. ‘Tır eşeğim dur eşeğim’ der. Bakar ki; eşek öyle bir altın saçıyor öyle altın saçıyor ki, yer yurt almıyor. (...) Bakar ki, leylek o darının bir evleşini de yemiş başucunda oturmuş adaqını bekliyor. ‘Gel buraya bu tokmağı al, yolda götürürken sakın kalk tokmağım in tokmağım deme’ ‘Yok” (Seyidoğlu 1999: 147, 148).*

Kuş Başı Masalı’nda kuşun tüyü kahramanın gözlerinin iyileşmesine sebep olur: “*Bu oğlan bükte oturup derdine yanarken bir kuş yaklaşır dile gelir: ‘Ey insanoğlu, dilden anlarsan da benim dediklerimi yapsan. Gözlerin cebinde, yanına bir telek bırakacağım. Gözlerini cebinden çıkarıp, yerine koyup, besmele çekerek teleği gözlerime sürsen gözlerin iyi olacak” (Sakaoğlu 2002: 388).*

Gümüş Hamail Masalı’nda da yardımcı hayvan leylektir: “*‘Ama bir de dibi görünmeyen kuyudan su getir’ demişler. Bunun üzerine oğlan leyleği çağırmış. Leylek: ‘Dile yiğidim’ deyince, oğlan başından geçenleri anlatmış. Leylek: ‘Bundan kolay ne var’ diyerek kuyudan bir bakraç su alarak getirmiş” (Emiroğlu 1996: 311).*

Bazı masalarda kuşların şifa dağıttıkları, görmeyen gözlerin ilacını buldukları görülür. **Nartanesi** adlı masalda kuş tüyü, kahramanın görmeyen gözünün ilacıdır: “*Bir guş gelmiş oraya gonmuş ve demiş ki: ‘Ah şu gızcağız guş dilinden bilse, iki tarafında çimen var. Çimeni alsa gözüne sürse, tükümüğini gözüne çalırerse, esgikinden daha iyi olur” (Alptekin 2002: 287).*

Masalarda Devlet kuşu (Talih Kuşu, Hüma Kuşu):

Kanat uçları siyah, başı yeşil renkte olan Hüma kuşu kuzgun büyüklüğündedir. Havada yaşayan, yumurtasını havada yumurtlayan hatta yavrusunu da havada doğuran Hüma kuşunun bazen yere kırk arşın kadar yaklaştığını ve tekrar gökyüzüne yükseldiği

rivayet edilir. Hüma kuşu yeryüzüne yaklaştığı zaman gölgesi kimin başına düşerse o kişi ya zengin ya da padişah olur. Bu sebeple ona Devlet kuşu da denir (İnan 2000: 37).

Cennet kuşu adıyla da anılan Hüma kuşunun okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılır. Ayaksız olan ve dirisi ele geçmeyen bu kuş edebiyatımızda ferah, kudret, mutluluk ve şansın sembolü olarak kullanılır (Pala 1995: 262).

Zararsız hayvanları incitmeyip sadece yırtıcı kuşları avlayarak onların kemikleriyle beslenen Hüma kuşu yanan kemiklerin dumanıyla da yetinir (Önay 2000: 252).

Umay adlı koruyucu dişi ruhun, daha sonraki dönemlerde varlığını huma ya da humay kuşu adı altında sürdürdüğüne inanılmaktadır. Bu sebeple masalarda geçen huma kuşu, talih kuşu ya da devlet kuşunun Şamanizm’le yakın ilgisinin olduğu kanaatini taşıyoruz (Yıldırım 2004: 381).

Özbekistan devlet armasındaki Hüma Kuşu, ülkenin temsili bayrağını koruma altına almıştır. İslamiyet öncesinde, hem de İslami dönemde Türk boyları arasında Huma/Kumay, Humay/Huma kuşunun iyiliğin, güzelliğin, dostluğun, barışın cömertliğin, cesaretin, gücün, kudretin, egemenliğin, bahtın devletin, mutluluğun, huzurun kimi zaman aracı, kimi zamanda kaynağı olduğuna inanılmıştır. Bu sebeple Huma Kuşu türk kültür ve medeniyetinin sözlü ve yazılı kaynaklarında, sanat eserlerinde çok kullanılan tasvirlerden motiflerden biri olmuştur.

Talihkuşu masalarda şu şekilde karşımıza çıkar: talih kuşunu üç defa salarlar, kuş her defasında aynı kişinin başına konar böylece o kişi padişah seçilir.

Padişah Olan Çoban adlı masalda talihkuşu kimin başına konarsa padişah o olacaktır. *“O şehirde de padişah seçimi talih kuşu uçurularak yapılmış. (...) Üçüncü defa uçuruluşda kuş yine adamın başına konunca halk ve ilti gelenler adamın padişahlığını kabul etmek zorunda kalırlar”* (Özçelik 1993: 485)

Tuz Kadar Sevgi Masalı’nda Talih kuşu uçurulur (...) üçüncü gün halk meydana toplanınca talih kuşu yeniden uçurulur. Kuş, meydanın üzerinde birkaç defa dolaştıktan sonra meydana uzaklaşarak mezarlıkta saklanmakta olan oğlanın başına konar (Özçelik 1993: 635).

Ölüleri Bacaya Çektiren Keloğlan Masalı’nda uçurulan talih kuşu Keloğlan’ın başına konar. *“Bu ülkede padişah seçimi ‘Talih kuşu’ ile yapılmış. (...) Kuş döne döne gelir, Keloğlan’ın başına konar.”* (Özçelik 1993: 684).

Kız Padişah Masalı'nda üç kez uçurulan talih kuşu sonunda orada bulunan bir çingenenin başına konar halkın reddetmesine karşın padişah talih kuşunun başına konduğu kişi olacaktır. *"Bu şehrin padişahı öldü, şimdi devlet kuşu uçurulacak kimin başına konarsa o padişah olacak' Kuşu koyuveriyorlar, kuş dolanıp geliyor, bu kızın başına konuyor. Çingeneden padişah olmaz diye saymıyorlar. Kuşu bir kere daha koyuveriyorlar. Kuş, dolaşıp gene kızın başına konuyor. Gene kabul etmiyorlar, kuşu üçüncü defa koyuveriyorlar, kuş gene bu kızın başına konuyor. Artık millet alkışlıyor: 'Tamam padişahımız budur.'"* (Günay 1975: 317).

Yukarıda belirtilen masallardan da anlaşılacağı üzere devlet kuşu masallarda genellikle padişah ölünce ya da tahtını bırakma yaşı gelince uçurulur. Üç kez uçurulan kuş, kimin başına konarsa, o kişi hâkimiyeti ele geçirir. Umay ile devlet kuşu arasında bir bağlantı vardır. Bu bağlantıyı Nilüfer Yıldırım **Anadolu masallarında Şamanizm izleri** adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır:

"Umay Şamanizm'deki kadın ruhlardan biri olarak kabul edilir. Bazı araştırmacılar Umay'ı Tanrıça olarak nitelendirirken, bazıları da onun koruyucu melek ya da ruh olduğunu söylerler. İster Tanrıça, ister koruyucu ruh olsun, Umay'ın çocuk ve kadınların koruyucusu olduğu ve çocukların belli bir yaşa gelene kadar Umay'ın kanatları altında bulunduğu bütün düşüncelerde ortaktır. Hem insan hem de hayvan yavrularının hâmisisi olan Umay, Hüma ya da Hümay adıyla halen anılmaktadır. Hüma kuşu, Umay'ın sonraki yüzyıllarda girdiği şekil olarak kabul edilebilir. Umay'ın koruyuculuk ve yardım vasfı, Hüma kuşu adı altında devam etmektedir. Bugün halk arasında 'Başına devlet kuşu konu'du' tabiriyle yaşayan, kuşun uğur ve talih getirdiği inancı Umay'ın göreviyle örtüşmektedir." (Yıldırım 2004: 383).

Masallarda yer alan önemli bir motif zümrüdüanka kuşudur. Zümrüdüanka Kuşu masallarda oldukça dikkat çekici bir kuştur.

Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, tüyleri renkli yüzü insan yüzüne benzeyen, daima yükseklerde uçan, hiç yere konmayan, her kuştan bir alametin bulunduğu anka kuşu efsane kuşudur. Cennet kuşu denilen yeşil bir kuşa benzerliğinden dolayı bu kuşa 'Zümrüdüanka kuşu' de denir. İranlıların Simurg dedikleri Anka kuşu da Hüma kuşu gibi ele geçirilemeyen bir kuştur (Pala 1995: 38). *"Anka kuşu ismi olup da cismi olmayan bir kuştur. O insan ve hayvanlara zarar verebilen boynu çok uzun olan ve bu sebeple 'Anka' olarak anıldığını da kaydeder."* (Önay 2000: 90).

Zümrüdüanka kuşu masal kahramanının en büyük yardımcılarından biridir. Bu kuş masal dünyasının en tanınmış varlığıdır. Zümrüdüanka kuşu için masalların vazgeçilmez kuşudur diyebiliriz ve bu kuşu da özellikleri ve yaptıkları dolayısıyla Şamanizm'deki yardımcı ruhlara benzetebiliriz (Yıldırım 2004: 384).

Dipsiz Kuyu Masalı'nda Zümrüdüanka, yavrularını kurtaran kahramana minnet duyar: “Zümrüdüanka yiğidi uyandırarak ‘Dile benden ne dilersem, sen yavrularımı kurtardın, ben de sana yardım edeyim’ diyerek oğlana söz verir.” (Özçelik 1993: 400).

Çini Maçın Padişahı Masalı'nda anka kuşu kahramanı sırtına alarak uçurur: “Öylelikle yedi denizin ortasında yedi adalara geliyorlar. İhtiyar hikâyesi dışarı çıkmasın diye o adalarda bir saray yaptırmış orada oturuyormuş. Zümrüdüanka kuşu bunu yavaşça oraya indirip der ki... ‘Bu ibriği alıp Anka kuşunun yanına gidiyor, hemen sırtına biniyor, Anka kuşu havalanıyor.’” (Günay 1975: 519, 520).

Elma Ağacı adlı masalda Zümrüdüanka kuşu kahramanı sırtına alarak yeryüzüne çıkarır: “Kırk deve kestiriyor, kırk deve postuna da su dolduruyor, getirip Zümrüdüanka kuşunun üzerine yüklüyor. Oğlan da kuşun üzerine biniyor, kuş gak dedikçe su, guk dedikçe et veriyor. Böylelikle tam dünya yüzeyine çıkacakları sırada, kuş gene et istiyor, çocuk bakıyor et yok, hemen baldırının bir tarafından bir parça et kesip kuşa veriyor. Neyse kuş bunu dünya yüzeyine indiriyor” (Günay 1975: 506).

Üç Gardeş adlı masalda Zümrüdüanka kuşu kahramanı sırtına alarak karanlık dünyadan ışıklı dünyaya çıkarır. “Bir de bahiyer ki, getdihça öğümüze bir sarılıh düşiyer. Meger ışık dünyiye ki yahlaşıyer, artuh gendini belli ediyer.” (Alptekin 2002: 300).

Zümrüdüanka Kuşu Masalı'nda Anka kuşu kahramanı yeryüzünde çıkarır. “Guş oğlanın yanına gelmiş ve Hak tarafından gonusdurulmuş: ‘Ya insanoğlu dile dileyceğini benden’ ‘Ben senden beni dünya yüzüne çıkarmanı dilerim’ ‘Eee... peki öyleyse. Ben seni dünya yüzüne çıkarayım. Madem benimö yavrularımı sen gurtardın. (...) Guş, oğlanı dünya yüzüne çıkarmış, oğlanı aşağı emdirmiş.” (Alptekin 2002: 295, 297).

Gül ile Sinan Masalı'nda kahramana yol gösteren Zümrüdüanka kuşu, bin beş yüz yaşındadır: “ ‘Bir Zümrüdüanka kuşu var amma çok iktiyar padişahım. Buriye gelecek durumda dal’ Bu yolu devam eyle. İreli varırsan bir saray çıkar gazrşına, sarayın ön gapısında ganatlı kapı. Birisi gapalı, birisi açık gapının. Açık gapıyı gapa, gapalı gapıyı aç. Daha ireli varırsan bir çift çeşme var. Biri akıyor, biri gapalı. Onların

da gapalı olanını aç, açık olanını gapat. Daha ireli varırsan oğlum, gapının ağzında bir köpek, bir de at bağı. Atın önünde et var, iti önünde ot. Onların da yerini değiştir. Ordan da ireli var padişahın sarayına çık. Sana sival verecek padişah. Senin aradığın Sinan padişah o. Sen onun sırrını soracaksın' demiş.” (Şimşek 2001: 178).

Zümrüt Anka Kuşu adlı masalın kahramanı, yedi kat yerin dibindeki dünyaya varır. Bir gün ava çıkan şehzade, Zümrüt-ü Anka kuşunun yavrularının bulunduğu bir ağacın altında dinlenirken, bir yılanın yavruları öldürmek üzere geldiğini görür ve yılanı öldürerek yavruları kurtarır. Bunu öğrenen Zümrüt-ü Anka, kendisinden bir dilek dilemesini ister; oğlan kuştan kendisini dünya yüzüne çıkarmasını rica eder. Şehzade, kuşa gereken kırk batman et ile kırk tulum suyu memleketin padişahından ister. Yukarıya çıkarken et bittiği için kuşa kendi bacağından kestiği eti yedirir; ancak, kuş bunu yemez, ağzında saklar. Yeryüzüne çıktığında kuş ona etini geri verir, şehzadenin bacağına yapıştırır, şehzade yürümeye başlar (Radloff 1998: 287).

Zümrüdüanka kuşu masalarda kahramana yardımcı hayvanlardan biridir. Zümrüdüanka kuşunun yer aldığı masalarda kahramanın yer altının karanlık dünyasında hapsolması ve Zümrüdüanka kuşunun kahramanı karanlık diyardan alarak yeryüzüne çıkarması durumuna sıkça rastlanır. Bu şekilde kahramana yardımcı olan Zümrüdüanka, bu yardımı karşılığında bazı isteklerde bulunur. Kahramanı yeryüzüne çıkaracağı zaman ondan kırk batman et ve kırk batman su ister, yolculuk esnasında da kendisini bunlarla beslemesini ister. Bu durum eski Türk inanışlarıyla ilgilidir.

“Zümrüdüanka kuşunun kahramana yardım karşılığında istediği et ve su saçı olarak düşünülebilir. Saçı ruhları memnun etmek, onlardan yardım görmek amacıyla yapılan kansız kurbanlardır. Bu durumda Zümrüdüanka kuşu ise yardımcı ruhtur. Saçının amacı ruhun gönlünü hoş etmek ondan yararlanmaktır.” (Yıldırım 2004: 386).

Türk halk anlatılarında yer alan kuşların hemen hepsi konuşur. Gerek kendi aralarında gerekse kahramanla konuşan hayvanlar, kimi zaman söyledikleriyle kahramana yol gösterirler kimi zaman da meydana gelecek olaylar hakkında ipuçları verirler.

Özellikle masalarda kahramanların, hayvanlarla konuştukları görülür. Kahramanların hayvanlarla konuşmaları onların dilinden anladıklarını gösterir. Kahramanın hayvanların dilini anladığını net bir şekilde açıklayan masalardan bazıları şunlardır:

Avcı Ali Masalı'nda kahraman hayvanların dilini nasıl öğrendiği hakkında dikkat çekici bir bölüm yer almaktadır: Padişah sana: 'Aç ağzını' der, ağzına tükürür. Bütün mahlûkların, bütün guşların sen dilinden bilirsin o zaman (...) Artık Avcı Ali her dilden anarmış, guşların dilinden, malın dilinden, göpegin dilinde, her şeyden anarmış, bütün mahlûkların dillerinden anarmış (Şimşek 2001: 25).

Masalda kahraman hayvanların dilini tükürüğün etkisiyle öğrenmiştir: "*Babam seni istiyor. Ora eletince babam senin ifadeni alınca sana der ki: 'Dile benden ne dilersen' dediğinde sağlığını dilerim diyeceksin. Benim sağlığımın faydası yok, dile benden ne dilersen der. O zaman diyeceksin ki padişahım, başka bir şey dilemem tükürürürsen ağzıma bir tükürürür dersin. Gene tekrar eder, başka bir şey dile der. Başka bi şey dilemem tükürürürsen ağzıma bi ağzıma tükürürür der. Senin ağzına tükürürürdüğünde dünyadaki mahlûkların hepsinin dilinden anarsın der* (Alptekin 2002: 225).

Yiğit Çoban Masalı'nda kahraman padişah oğlunun evleneceği gece başına gelecekleri kuşları dinleyerek anlamıştır. "(...) İki güvercin oturduğu ağacın dalına konarak konuşmaya başlarlar: 'Padişahın oğlu gerdeğe girdiği gece batıdan bir yılan gelip sokacak, doğudan bir ejderha gelip onu yiyecek, kuzeyden bir kurt gelip parçalayacak, güneyden bir dev gelip ezecek. Haydi tez olup akşam olmadan saraya ulaşalım. Şehzadeyi kurtarmaya çalışalım. Bu sırrı duyan, bir kimseye açarsa çatır çatır taş olur' Çoban bunları duyunca kavalını da alarak durup dinlenmeden dağları tepeleri aşarak saraya varır" (Özçelik 1993: 492).

Yılan Bey Masalı'nda mezara canlı olarak gömülen Ahmet'in ne şekilde kurtarılacağını kuşları dinleyerek öğrenilir. "*Guş deyiy ki, 'Nerden geliysen, nereye gidiysen? Yolcu musan, garip misen? Sen tek başına nediysen bu ormanlarda?' Gız da deyiy ki, 'Bele bele oldu'. "Bu kız kuşdilini bilirmiş. Kuşlar birbirlerine: 'Hey gidi Ahmet, karşı köyün beyinin oğlu, sabah ölmüş, getirip hemen buraya defnetmişler. Hey gidi Ahmet, canlı canlı yatıyor. Annesi babası da arkasından ağlıyorlar' derler. Biri de der ki, 'Bu kız kuş dili bilseydi, benden düşen iki tüyü alıp mezarı kazar ve Ahmet'i buradan çıkarır"* (Seyidoğlu 1999: 450).

Muradına Nail Olmayan Dilber Masalı'nda kahraman kuşların dilinden anlamaktadır. "*Bie serçe geliy dala. Cıvır cıvır (...) O adam da guş dili anıymış. Guş deyiy ki, 'Abu gözleri götür, gızın gözlerinin yerine goy. Abu telegimi de ohu, üfür, sürt. Anadan doğmuşa döner"* (Seyidoğlu 1999: 509).

Gülperi Masalı'nda kızın kör olan gözlerinin nasıl açılacağı kuşların kendi aralarında konuşmaları dinlenerek öğrenilir. *“Ah bacım, ah... Keşke bu konuştuğumuzu duysa da bizim kalktığımız yerden bir tüyümüzü alsaydı, gözlerine sürseydi, gözleri açılır”* Kız bunların dilini anlar.” (Sakaoğlu 2002: 339).

Kuş Dili Bilen Şehzade Masalı'nda çocuk kuşların dilinden anlamaktadır. *“Babasının ve analığının fazla ısrar etmelerine dayanamayan çocuk kuşların ne konuştuklarını söylemek zorunda kalır: ‘O kuşlar diyorlar ki, öyle bir zaman gelecek, oğlunu Osman padişah alacak; biriniz eline su dökeceksiniz, biriniz de peşkir tutacaksınız”* (Sakaoğlu 2002: 459).

Dünya Güzeli Masalı'nda kuşun birden fazla dil bildiği görülür. *“Çocuk da otuz iki kuş dilini bilirmiş, nerede ne varsa her konuşmayı anlarmış.”* (Alptekin 2002: 424).

Kuş Dilinden Anlayan Padişah Oğlu masalında kahraman gelecekte olacakları kuşlardan öğrenir.

“Padişah bahup ki bi kuş gondi dala. Haguş öti, dönü aşağı (...) Oğlan diyi: *‘Baba men biliyem ne diyi. Men annatım sana ne diyi; diyi bi zaman olacah, senin baban olacah nahırçı; bi zamanın birinde sen de olacahsan padişah.’* (Önay 1995: 408).

Yukarıdaki masalarda kahraman hayvanların, özellikle de kuşların dillerinden anlar ve bu şekilde her zorluğu yener.

Şamanların şamanlık mesleğini öğrenme aşamalarında hayvanların gizli dilini öğrenmeleri gereklidir çünkü şamanların ruhlarla ve hayvanlarla iletişim kurabilmeleri için gizli dili bilmeleri zorunludur. Şamanların bildiği gizli dilin hayvanların dili veya hayvan seslerinin taklidi olduğu konusundaki görüşler ağırlıktadır. Şamanların hayvanların özellikle de kuşların gizli dilini bilmeleri aynı zamanda onların tabiatın gizemini bildiklerini dolayısıyla gelecekte haber verebilme yeteneğine vakıf olduklarını gösterir. Şamanlar, kuşların dilini yılan veya sihirli olduğu düşünülen bir hayvan yiyerek öğrenirler (Eliade 1999: 123-126).

Şamanların kuşların dilini bilmeleriyle masal kahramanlarının kuşdilini bilmeleri benzerdir. Kuşdili bilmek hem şamanın hem de kahramanın işini kolaylaştırır (Yıldırım 2004: 393)

Masalarda kahramanın kuşların dilini bilmesi Şamanizm inancı içinde yer alan şamanın, hayvanların gizli dillerini bilmesi düşüncesinin bir yansımasıdır.

Güvercin de masalarda kahramana yardımcı olan, onu sıkıntıdan kurtaran yardımcı bir kuştur. Kuşların masallardaki çok çeşitli motiflerini incelerken, bir yandan

da onların eski Türk hayatından günümüze hayatımızda ve kültürümüzde nasıl bir yer edindiklerini görmek gereklidir. Masallarımızda kuşlar konuşan hayvanlardır. İnsanlar masallarda kuşdilinden anlarlar ve sihirli özelliklere sahiptirler.

Yılan Adam Masalı'nda üç güvercin aralarında konuşarak kahramanın karısının hastalığına çare bulmaya çalışır: *“Şu insanoğlu dilimizden anlasa, karısının parmağındaki yüzüğü çıkarsa, bizden düşen bir tüyü karısının vücuduna sürse kız iyi olacak”* (Özçelik 1993: 463).

Gurbete Giden Gelin Masalı'nda iki güvercin, kahramanın kör olan gözlerinin şifasını söyler: *“Kız ağlar bir vaziyette dua ederken, gökte iki tane güvercin peyda olur: ‘Şu kız attığımız tüyü alsa, gözlerinin birisi sağ cebinde birisi sol cebinde, onları alıp yerlerine taksa tüyü de gözlerine sürse eskisinden daha iyi görecek’ derler”* (Özçelik 1993: 606).

Padişahın Oğluyla Hizmetkârı Masalı'nın en önemli kahramanı güvercinlerdir.

“Gördün mü biz ne hayır ettik ne şer ettik. Böyle böyle padişahın kızını gösterdik, bunlar oraya gidiyor. Eğer uyumayıp da dinleyen varsa bunlar ne yapacak? Şimdi bunlar galkacak denizin kenarına varacak, denizde bir eğer var, egeri galdırıp denize vuracaklar. Bunun üzerine denizden üç tane aygır çıkacak, birercik binecekler, gözlerini yumacaklar, öte yakaya atlayacaklar. Öte yakada egeri denize vuracaklar, aygırlar denize girecek, şehir öte yakada’

(...) Hasretine gavuştular ya, bunların daa ötede çok işleri var. İşde cariye bunlara gırk tene cariye hazırladı, gırk tepsinin hepsi zehirli, onlar yemeyecekler der. Uyumayıp da dinleyen varsa, bir goca nizamiye gapısına makas goydu, gapıdan içeri girerkene boyunlarını alacak. Bir de odanın içine bir kiriş goydu, o kirişin içine bir ejderha goydu, o da yatırkana o da ordan inecek hepsini sokacak.

(...) Gız mağarada uyumaz gayrı. Biraz oturur moturur, güvercinler gene gelir aşağıya, biri der ki: ‘Yav sorma ne oldu? Musa’yı daş ettiler’ Biri de der ki: ‘Yav buna çare olma mı?’ ‘Olur. Padişahın gızıyla, padişahın oğlu elenecek, ondan bir oğlan evladı olacak, o çocuğu Musa’nın üstünde keserlerse, Musa dirilecek” (Alptekin 2002: 395, 398, 399).

Canpolat Masalı'nda güvercin kimsenin bilmediği sırları bilen, kahramanın işini kolaylaştıran önemli bir yardımcıdır.

“Cenabi Allah’ın hikmeti, o anda bahiyor ki, biç üt güvercin geldi, çinar ağacına gondi. (...) Bunnar dile geliyorlar. Allah bunlara dil vermiş, bunar gonoşiyorlar. Gendi

gendilerine diyorlar: ‘Biliyorsun, Dünya Güzelinin gapısının anahdari bu çınar ağacının altındadır. Biri geleceğ Mirza Mehmet adında biri, bi padişahın oğli. Geleceğ buni çiharacah. Dünya Güzeline götürereceğ’

(...) Güvercinner baci gardaşmışler. Diyi: ‘Şimdi men çırpındığım zamani teleyimnen bi tek tel düşecah. Eyer gafasını çalışdırısa, geldiği zaman bu telegi bulabilirse, işini kolaylaşdıracah.

(...) Telegi alacah, bu havuza vuracah, havuz guriycah. Mirza Mehmet girecäh havuzun içine, burada iki rekät namaz gılacah, Allah’a duva edecah. Bu havuz, ikiye bölüneceğ. İkiye bölündükten sora bu çınar ağacı düşecek. Çınar ağacı düşer düşmez, gendiliyinde bunun altınnan çihan gutinin içerisindeğdir anahdar.” (Önay 1995: 295).

Gülanber Hanım Masalı’nda güvercin üvey annenin çocuklarını öldürmek istediğini bilir ve bu konuda kahramanları uyararak onlara yardımcı olur.

“Bunlar yemeklerini yerken bir güvercin gelir der ki: ‘Bana bir lokma verin, size bir sır vereyim’ Oğlan vermek istemez fakat kız verir. Kız verince: ‘Üvey anneniz sizi doyuruyor ki babanız sizi götürüp kessin. Hemen kaçın buradan.’” (Seyidoğlu 1999: 99).

Güvercinler Masalı’nda yaban güvercini, posta güvercini, kent güvercini, süs güvercini ve daha birçok güvercin türü kendi ararında konuşarak insanlara nasıl faydalı olduklarını anlatırlar ve böylece en ulu güvercini yani insanlara en çok fayda getireni seçmeğe çalışırlar ancak her biri diğerinden daha değerli güvercinlerden en ulusunu seçemezler çünkü bütün güvercinler insanlar için çok değerlidir:

Beyaz bir güvercin anlatmaya başlar: “Nuh tufanı zamanında ben Nuh’un gemisindeydim... Nuh, bana görevlerinin en kutsalını verdi. Tufanın dinip dinmediğini anlatmak için beni uçurdu. Düşünebiliyor musunuz, gemideki tüm canlılar heyecanla benden haber bekliyorlardı. Uçtum, uçtum, sonunda tufanın bittiğini anladım... Sular çekilmiş, doğa eski düzenini almıştı. Bir zeytin ağacına kondum, gagamla tutarak gemiye döndüm. Nuh, gagamdaki zeytin dalını görünce tufanın sona erdiğini anladı. Gemiye Ararat Dağı’na yanaştırdı. İçindeki canlılar dişili erkekli karaya çıktılar ve böylece yeryüzünde görülen her türden canlının üreyip çoğalmasını sağladılar... İşte benim öyküm... O gün bugündür, ben barış ve dirlik düzenlik simgesiyim insanlar için...” (Tokmakçioğlu 1992: 53-58).

Beyaz güvercin günümüzde de barışın simgesi olarak çeşitli armalarda, bayraklarda yer almaktadır.

Parlak tüylü güvercin anlatmaya başlar: “*Yurdum Arabistan yarımadasıdır... Bir gün Hira Dağı üzerinde uçarken birisinin hızlı adımlarla dağdaki mağaralara ilerlediğini gördüm. Aşağılara doğru inip onu izledim. Bu, Müslümanların Peygamberleri Hz. Muhammet’ti. Sanırım birilerinden, bir şeylerden kaçıp gizlenmeye çalışıyordu. Sonunda mağaralardan birinin içine girdi. Bende alçalıp mağaranın önüne kondum. Baktım, mağaranın kapısında kocaman bir örümcek. Sağa sola bakmadan mağaranın girişini ağlarıyla kapatmaya uğraşıyordu. ‘Kolay gelsin, dedim, ne yapıyorsun?’ Bir yandan ağını tamamlamaya çalışırken bir yanda da beni yanıtladı: ‘Ağımı bir an önce tamamlamam gerek. Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammet mağaraya saklandı. Düşmanları onun ardındalar. Eğer mağaranın kapısını benim ağımı görürlerse, içeriye girme gereksinimi duymazlar. Böylelikle Tanrı’nın sevgili kulu Hz. Muhammet ölümden kurtulur... İşte bak, tamamlandı ağ...’ Gerçekten ağ tamamlanmıştı. Hiç kimse buradan az önce birisinin mağaraya girdiğini düşünemezdi. Ben de hemen ağın tam üstüne çalı çırpı toplayıp bir yuva kurdum, girdim içine oturdum. Çok geçmeden ellerinde kocaman kılıçlarıyla Hz. Muhammet’i yakalayıp öldürmek isteyen düşmanları mağaranın girişindeki örümcek ağını ve benim yuvamı göstererek: ‘Bu mağaraya girmiş olamaz, dedi. Baksanıza örümcek ağı hiç bozulmamış. Üstelik birde güvercin var... Başka yere bakalım...’ Adamlar uzaklaşıp gittiler... Hz. Muhammed öldü... Ama Tanrı’nın o sevgili kuluna karşı olan sevgimi, hiç yitirmeden... Ne ben, ne de benim türümden olan başla bir güvercin Hz. Muhammet’in yattığı yere ve mukaddes Kâbe’ye konmaz, değil konmak, Kâbe’nin üstünde bile uçmayız...” (Tokmakçioğlu 1992: 53-58).*

Halk arasında güvercinin yuvasını bozmanın uğursuzluk getireceğine dair inançlar yaşamaktadır. Bu inanış güvercinin peygamberimizi düşmanlardan kurtarmak için yardım etmesinden kaynaklanır.

Tüyleri mavi mor renkli güvercin: “*Arkadaşlar, ben yeryüzündeki binlerce posta güvercininden biriyim... İnsanoğulları, atalarımı bundan binlerce yıl öncesi evcilleştirdiler. İnsanlar, bizdeki yön bulma yeteneğini anlamışlardı. Benim gibi atalarımı da posta güvercini olarak eğittiler. Ben saatte 100 km. hızla, bir yere konup dinlenmeksizin tam 15 saat uçarak 1500 km. yol alabiliyorum...*” (Tokmakçioğlu 1992: 53-58).

Kırmızı gözlü, kırmızı gagalı, paçalı güvercin devam eder: “*Arkadaşlar, demiş, ben bir süs güverciniyim. Öyle posta güvercinleri gibi insanlara haber filan*

taşıyamam... Beni süs olsun, eğlence olsun diye besleyip yetiştirirler. Süs güvercini birden havalanmış, gökyüzünde takla ata ata yerinde döndükten sonra: 'İşte böyle, demiş, gökyüzünde taklalar atar, eğlendiririm insanları... İnsanoğulları biz süs güvercinleri için görkemli güvercinlikler yapar, bizi ellerinden geldiğince özenle yetiştirirler... Sanırım aranızda en değerlisi benim... Gübrem bile öteki tüm hayvanlar gübrelereinden daha değerli, daha pahalıdır... Bir de şey var... Sihirbazların, hokkabazların şapkaları içinden de sık sık bizler çıkarız... Eğlendiririz yani hep insanları" (Tokmakçioğlu 1992: 53-58).

Derken bir kent güvercini söz alır: *"Ben, demiş, bir kent güverciniyim. Kentlerde, büyük yapılarda, camilerde, kiliselerde, büyük çeşmelerin, anıtların, alanların çevresinde yasarım. Doğrusu yaşamın çok rahattır. Bütün gün hiçbir şey yapmam desem, yeridir. İnsanlar bizlere avuç avuç yem atarlar... Sabahtan akşama dek o yemleri yerim. İşte o nedenle böylesine besiliyim... Posta güvercini gibi haber taşımak, süs güvercini gibi insanları eğlendirmek için taklalar atmak, hokkabazların şapkasının içinden çıkmak aklımın köşesinden bile geçmez... Ekmek elden, su gölden, armut pis ağzıma düş, Öylesine yasar giderim..." (Tokmakçioğlu 1992: 53-58).*

Kahramanın kuş şekline girmesine efsanelerde olduğu gibi masallarda da rastlanmaktadır. **Şah Bender Masalı**'nda iki kahraman, Şah Bender'in annesinden kaçmak için birer kuş olurlar (Radloff 1998: 216).

Bir diğer masalda ise *"Kız kendi başına oturur ve verilen kutuyu açar. O anda kuş olup uçar ve çok geçmeden kendisini büyük bir sarayın içinde bulur" (Boratav 2001: 126).*

Yukarıdaki her iki masalda da kahramanların kuş şekline girmesi, ölü insanın ruhunun kuş şeklini alması olarak yorumlanamaz. Bu masallardaki biçim değiştirmeyi, kahramanlar için bir yolculuk aracı olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

İncelenen masallarda peri kızlarının güvercin şeklini alması rastlanan bir durumdur.

Korku Masalı'nda masal kahramanı bir bahçede otururken havuzun kenarına üç tane güvercin gelir. Üçü birden havuza girer, çıkar silkinir, birer kız olur (Radloff 1998: 247).

Masallarda sadece periler değil, "peri padişahının oğlu" da güvercin şeklini alabilir. **Ağlayan Nar ile Gülen Ayva Masalı**'nda masalın kahramanı, padişah kızını geceleyin gözetlediğinde görür ki kız odanın ortasına bir altın liyen içinde biraz su kor,

o saat pencereden bir güvercin gelüp liyenin içine girer yıkanır, yıkandıktan sōra bir kerre silkinir, ay gibi bir yiyit olur. (...) Sabah olunca yiyit evvelki gibi bir kuş olur, oradan uçup gider (Radloff 1998: 222-225).

Hüsnü Yusuf Şehzade adlı masalın kahramanı, ona gelen bir kuşa âşık olur. Kuşun peşinde giderken bir mağaraya varıp görür ki ‘*Üç kuş gelip konmuş. İkisi aşağıda kalmış, beyazı yukarıya çıkmış. Sultan da peşinden... Kapının arkasına saklanmış. Kuş altın leğenin içine girmiş, güzel bir delikanlı olmuş*’ (Boratav 1992b: 144-151).

Kahramanın yardımına koşan, iyiliksever kuşlar, bazı Türk halk anlatılarında kuş donuna giren, uçan bir veli olarak da karşımıza çıkar. Bu duruma genellikle menakıbnameler ve destanlarda rastlanmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, şahin kılığına, Ahmet Yesevi, turna kılığına girerler (Köprülü 1966: 26-43). **Dede Korkut Hikâyelerinden** Deli Dumrul hikâyesinde Al Kanatlı olarak tasvir edilen Azrail, Deli Dumrul’un karşısına “heybetli bir koca” olarak çıkar. Deli Dumrul’un hamlesi sonucu Azrail güvercine dönüşür (Ergin 2000: 63).

Hikâyede savaş hilesi olarak Azrail’in kuşa dönüşmesi söz konusudur.

Özellikle menkıbelerde, ermiş oldukları kabul edilen kişilerin göstermiş oldukları kerametler içinde don değiştirme motifi sıkça görülür. Kendi kimliklerini değiştirme sebepleri daha çok keramet sahibi olmalarına dayandırılır. Hacı Bektaş-ı Veli’nin Anadolu’ya gelişi en çok bilinen don değiştirme menkıbelerinden biridir. Buna göre, güvercin kılığında Anadolu’ya gelir. Doğan Ata ise doğan donuna girer ve Hacı Bektaş’a saldırır. O da hemen silkinir ve insan kılığına girer (Gölpınarlı 1990: 10, 19).

Özellikle menkıbelerde, ermiş oldukları kabul edilen kişilerin göstermiş oldukları kerametler içinde don değiştirme motifi sıkça görülür. Kendi kimliklerini değiştirme sebepleri daha çok keramet sahibi olmalarına dayandırılır.

Türklerin İslâm’ı kabulünden sonra, şamanların işlevleri ermiş kişilerin üzerinden anlatılmaya devam eder. Ermişlerin güvercin, laçın donuna girip uçtukları anlatılır. Ermişler, erenler, veliler bir şekilde kimliğini değiştirme yeteneğine sahip oldukları, bir başka kimlikte ortaya çıkıp önceki kimliğini geçici de olsa gizlemeleri söz konusu edilir. Başkalarını da gerekirse geçici olarak dönüştürür. Böylece ermişlerin başka kimliğe bürünme yeteneğinin sahip olduğu düşünülür (Ögel C.II, 2002: 142).

Ermiş kişilerin bu türden özellikleri İslâm öncesi Şaman geleneklerinin halkın nazarında bir şekilde devam ettirildiğini ve İslâm’a uyarlandığı söylenebilir.

Don değiştirme de bir tür kimlik gizlemedir. Don değiştirme yerine halk arasında kullanılan çeşitli ifadeler vardır. Bunlar daz (tas), trlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünmek görünmek gibi ifadelerden bazılarıdır (Ögel 2002: 83, 133-136).

Erenlerin kuş donuna girmesi ermiş yerel kişiler için de anlatılır. Türkiye'nin pek çok yerinde bir zamanlar kuş donuna girip hacda sabah namazını edâ edenlerin, u güvercin olarak arkadaşları ile birlikte Mekke'ye gidenlerin, savaşa güvercin kılığında katılanların, kartal şeklinde başka bir mekâna gidenlerin menkıbeleri anlatılmaktadır (nal 2010: 306-312).

Erenlere ait özellikler halkın hafızasındaki eski inanışların İşlâm adına devam ettirilmesidir. İnançların değişmediği sadece dinin değiştiği görülür. Yeni inanç sisteminin din büyükleri, eski inanç önderlerinin ululuğu ile örtüştürülerek inanışı devam ettirmektedir. Günümüzde Türkiye'nin hemen her tarafında benzer türbe ziyaretleri de bu inanışın bir yansımadır.

Anlatı türlerinde kahramanların kimliklerini gizlemeleri çeşitli şekillerde görülür. Genellikle birinci dereceden, bazen de ikinci dereceden kahramanlar kimliklerini gizleme gereğini duyarlar. Kimliği gizleme, model kahramanların davranışlarını yansıtır. Kimliğin gizlenmesi motifi, mitolojilerde dönüşüm, efsanelerde don değiştirme, destan ve halk hikâyelerinde ise, daha çok kılık değiştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.12.3. Destanlarda Kuş

Manas Destanı'nda ikinci kuşaktan kahraman olan Semetey'in düşmanlardan korunması için, onu seven Ay rek, kuğu şekline girip uçarak haber götürür (İnan 1992_b: 148-149).

Destanda kuş donuna girerek Talas ve Çin arasındaki büyük coğrafya aşılmıştır.

Doğan Türklerde daha çok avcılıkta kullanılan bir ev hayvanıdır. Evlerin ve sarayların bir ss; hakanlar ve yiğitlerin ise bir sembolüdür. Elinde doğan tutan Osmanlı padişahlarının minyatürleri bile yapılmıştır. Doğanların çeşitli boy ve türleri vardır. Türkler, her tür doğana, ayrı ayrı adlar vermişlerdi. Tuğrul, ağrı, sungur, şahin, lain gibi doğan adları insanlara da öz ad olarak verilmiştir (Ögel 2002: 127).

“Abdulkadir Geylani'nin ak bir doğan donuna girdiği görülmüştür.” (Köprülü 1966: 51).

Eski Türklerde büyük hakanları, yiğitlerin ruhlarının doğan olup uçtuğuna inanılmaktadır. Dünya devleti kurmuş Türklerin, ruhlarının bir serçe gibi uçup gitmeleri mümkün değildir. Doğan olup uçma bu kuşa verilen önemi belirtmektedir (Ögel 2002: 130).

Kartal ise eski dönemlerde güneşin ve gök Tanrının sembolü olarak kabul edilmiş aynı zamanda ormanların sahibi olarak düşünülmüştür. Kartal, Yakut şamanlarının en çok kutsal saydıkları hayvanlar arasındadır. Kartal bir ruhu temsil eder ve kartalın temsil ettiği bu ruh ilkbahar ve sonbaharda havaların değişmesinde etkili olur. Örneğin kartal bir kez kanat çırparsa buzlar erir, ikinci kanat çırpışta bahar gelir.

Şamanizm’de çocuk sahibi olmak amacıyla ağaçlara bez bağlanıp adak adanmasını öngören bir tören yapılır. Bu törende iplere kartal tüyleri ve renkli kumaş parçaları bağlanır. “Üldürbe” adı verilen bu ipe, ailede bulunan erkek sayısı kadar kartal tüyü bağlanır. Bazı şamanların koruyucu ruhları da kartaldır.

Ant içme merasimlerinde de kartalın önemli bir yeri vardır. Yakut Türklerine göre en korkunç ve etkili yemin, kartalın adıyla edilen yemindir. Kartalın adını yalan yere kullanarak ant içenlerin neslinin tükeneceğine inanılır. Yakutlar evlerinin etrafında kartal gördükleri vakit ona et veya etle yapılmış bir yemek vermeyi borç bilirler. Yanlışlıkla öldürülen kartal, şaman nezaretinde gömülürdü. Çocuğu olmayan kadınlar kartala dua ederek çocuk dilerlerdi. (İnan, 2000: 46-47, 55, 118-119).

Çift başlı kartal, Tanrıya açılan göğün kapısını bekler (Ögel, 2002: 132).

Şamanist halklarda kartal motifi çok önemli bir yere sahiptir. İlk şamanın nasıl ortaya çıktığına dair anlatılan efsanelerde kartal motifi ağır basmaktadır. Pek çok Şamanist halk ilk şamanın kartaldan türemiş olduğuna ya da Şamanlık yolundaki ilk eğitimin kartaldan alındığına inanır. Bu açıdan bakılırsa Şamanların ilk atasının ve ustasının bir kartal olduğu söylenebilir. Bu düşünce, kartalı Şamanizm’in en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir.

İlk şamanın menşesine ilişkin farklı birkaç destan bulunmasıyla birlikte en yaygın kabul gören kartalla ilgili olandır. Söz konusu efsane şu şekildedir:

Yeryüzünde huzur içinde yaşayan insanlar, kötü ruhlar tarafından hastalığa ve ölüme mahkûm olurlar. Bunun üzerine Tanrılar hastalık ve ölümlü mücadele etmesi için yeryüzüne bir şaman göndermeye karar verirler ve bu iş için bir kartalı görevlendirirler. Kartalın dilini anlamayan insanlar onu önemsemezler. Bunun üzerine kartal geldiği yere geri dönerek Tanrılardan konuşabilme yeteneği ya da insanlara bir şaman

gönderilmesini ister. Tanrılar kartala yeryüzünde gördüğü ilk insana Şamanlık vermesini emrederler. Tekrar yeryüzüne inen kartal, ağacın altında uyuyan bir kadın görüp onunla çiftleşir. Bir müddet sonra bu kadının bir oğlu olur. İşte bu çocuk ilk şamandır. (Eliade 1999: 94-95, 97)

Bir başka efsanede ise, kartalla çiftleşen kadının cinleri görmesi ve böylece şaman olması şeklindedir. (Yıldırım 2004: 14).

Tanrıya yakın olan kartal aynı zamanda Tanrının sembolü olarak kabul edilmiştir. Kartal bazı durumlarda Tanrıların habercisi olarak görev yapar. Örneğin Tanrının emriyle tüyleri altın renginde olan, kartal şeklinde bir melek meydana gelmiş ve Cengiz Han'a Tanrının emirlerini iletmiştir. Kartalın bir diğer adı da 'karakuş' tur. (Roux 2002: 109,123-124, 131).

Karakuş **Er Töstik Destanı**'nda yardımcı hayvandır. Kuş, kahramana tüylerinden vererek başının sıkıştığında bu tüyleri yakmasını böylelikle kendisinin de yardıma geleceğini söyler. Destanda insan hayvan iletişimi dikkat çekicidir. Er Töstik ile Alp karakuşun tüy vasıtasıyla haberleşmeleri, Er Töstik'in Alp karakuşa haber verme şekli ve tüy sembolü vasıtasıyla kuşun kahramana yardım edişi, destan satırlarına şu şekilde yansımıştır:

“Alp karakuş, Er Töstik'i kanadına bindirip uçarak dar delikten geçirip yeryüzüne çıkarır. Vedalaşırken Töstik'e kanadından bir tüy koparıp verir: 'Bedenimdeki özel bir vasfi olan tek tüyüm budur. Başın dara düştüğünde bu tüyü yakarsan hemen yanına gelir nasıl bir zor durumda kalırsan kal, seni kurtarırım. Eğer bunu kaybedersen benden yardım bekleme' der. (...) Kemerinde Şoyinkulak'ın çakmağı vardır. Töstik bu çakmakla alp karakuşun verdiği tüyü yakar. Tüyün yanmasıyla birlikte alp karakuş yetip gelir, Töstik'i kanadına bindirip kuyudan çıkarır, elini ayağını çözer.” (Aça 2002, 145).

Tüy, kahramanın başının dertte olduğunu kuşa haber veren bir nesnedir. Zaten tüy, kahramana kuş tarafından bu amaç için verilmiştir. Kuş, kahramanın başının sıkıştığını, ne zaman yardıma koşması gerektiğini, kendi kanatlarından kopardığı tüy aracılığıyla anlayacaktır. Tüyü kahramana veren kuş, haberleşmenin ne şekilde yapılacağını da bildirir. Er Töstik zorda kaldığında tüyü yakacak, kuş da ona yardım etmek için harekete geçecektir.

Yaşar kalafat, kamların yardımcı ruhları olduğunu ve bu ruhlar sayesinde görüp, hissedip, işittiklerini söyler. Bu ruhlar genellikle hayvan şeklindedir. Ruhlardan şekline girdikleri hayvanlardan en önemlisi de kartaldır (Kalafat 1999: 66).

Yalçın kayalar üzerine yuva kuran, gökyüzünün en yüksek yerlerinde kanat çırpın kartal, avcı kuşlar zümresinde yer alır. Kartalın avcı kuşlar zümresinde bulunması, onun kutsal kabul edilmesinde önemli bir etken olabilir. Kutsal kartal, şamanların kıyafetlerinde ve davullarında arma olarak bulunur. Yakut Türkleri göğün direği olarak nitelendirdikleri sırtların üstüne ağaçtan yaptıkları çift başlı kartal heykellerini koyarlardı (Sever 1999: 87).

Kartal gök unsuruna bağlı bir hayvandır ve kuşların hükümdarı sayılır (Çoruhlu 1993: 21).

Yakutlarca en yüksek ruhu taşıdığına inanılan kartalların evren ağacının üzerinde oldukları düşünülür. Önemli bir çoğalma simgesi olan kartal, güç ve kudreti ifade eder (Çoruhlu 2002: 133-134).

Asya halkları başta kartal olmak üzere kutsal sayılan bazı hayvanların yardımıyla doğup öldüklerine, yine onların vasıtasıyla göğe çıkıp yer altına indiklerine inanırlar (Ateş 2001: 127).

Çift başlı kartallar göklerin sahibi olan Tanrının kudretli ve ulu bekçileridir (Altınkaynak, 2002: 13).

Yakut Türkleri, ileride Şamanlık yapacak çocuğun ruhunun dünyaya gelmeden önce bir kartal tarafından yendiğini, ruhunu yiyen kartalın daha sonra güneşli bir bölgeye göç ettiğini düşünürler. Yine Yakutlar, güçlü şamanların kırmızı çam ağacının dallarında bulunan yumurtalardan çıktığına inanırlar. Bu şamanlara hayatları boyunca kartallar yardım ederler (Seyfeli 1996: 48).

Kartal, folklorumuzda önemli ve kutsal bir hayvandır. Halk edebiyatürünlerinde gökTanrının ve güneşin sembolü kabul edilmiş, Tanrı emirlerini hakanlara ileten bir elçi, şamanların yardımcı ruhları olduklarına inanılmıştır. Avcı bir hayvan olması, gök unsuruna işaret etmesi ve heybetli görünümü kartalı Asya toplumlarında önemli ve kutsal kılmıştır. Kartal, gözlerini kırpmadan güneşe bakabilen bir kuş olması hızlı ve çevik oluşu, uzun süre yaşaması sebebiyle sağlıklı hayatla da özdeşleştirilmiştir.

Kartal, şamanların ilk atası sayılması, yardımcı ruhların kartal suretinde şamanın yanına gelişi ve ona her türlü işinde yardım etmesi inancı, en büyük ve kuvvetli ruhu kartalın taşıdığı inancı, kanat çırpışıyla mevsimleri değiştirebildiği inancı kartalın

Şamanizm’de önemli ve kutsal sayılan bir hayvan olarak kabul edildiğini göstermektedir. Kartalın kutsiyetine inanan şamanlar, şapkalarına kartal tüyü takarak, elbiselerine kartal tırnakları ve pençeleri asarak, davullarına kartal resimleri çizerek bu düşüncelerini simgesel olarak açığa vurmuşlardır.

Melikşah, Gülmez Padişahı ve Padişah ile Veziri masallarında yardımcı kuşların kartal olduğu görülür:

“Adamı kartal kuşunun arkasına bindirirler, bir miktar ‘Kuyruk’, bir miktar da ‘Su’ alırlar. Melikşah’ı da sırtına bindirip yollarlar. Gehergin Kalası’na yaklaşıp da o ağacın oraya gelince kuş sırtından Melikşah’ı indirir” (Sakaoğlu 2002: 402).

“Hoyun çoban, hendere üç gartal gelecek, onun birini vurup gelersen sana şu kadar altın vereceğim. Neyse gartalı çoban vurur gelir. Gartalın ganını gözlerişne çaliverince oğlanın gözleri açılır, oğlan da çıkarır üç dört altın verir” (Alptekin 2002: 276).

“Ben bir Cuma sabahı selâ verirken gökten peri padişahının kızı sesime aşık olmuş ve bir kartala emanetmiş: ‘Git, bu müezzini bana getir’ ‘Kuş, bentom sela verirken süzülerek geldi, gagasına beni takarak havalandı. Beni peri padişahının kızının sarayına bıraktı” (Özçelik 1993: 691).

“Kartal Ülgen’in yedi oğlundan beşincisidir.” (İnan 2000: 33). Bunun yanı sıra, *“Kartal ilahların habercisi olarak da bilinmektedir.”* (Roux 2002: 124). Bundan yola çıkarak, masallardaki yardımcı kartalı, insanlara iyilik eden bir varlık, gökyüzünün Tanrısı Ülgen ile bağdaştırmak mümkündür.

Şamanizm’de kartal kadar geniş yer kaplamamakla birlikte kaz kutsal sayılan, önemli hayvanlardan biridir. Kaz Şamanizm törenlerinde yardımcı unsur olarak yer alır. Şamanın gökyüzünde uçma töreninin bazı safhalarında kaz ön plandadır. Çadırın içinde ateşle olan işini bitiren şaman, yardımcı ruhlarını da davulun içine topladıktan sonra çadırdan çıkar. Çadırın hemen yanında içine ot doldurulmuş bezle sarılı bir nesne bulunur ki şaman tarafından bu nesne kaz niyetinde kullanılır. Şaman bu temsili kazın üzerinde oturarak göğe doğru uçuş hareketleri yapmaya başlar. Uçuyormuş gibi hareketlerde bulunan şaman aynı zamanda kaz sesini taklit ederek yüksek bir sesle şunları söyler:

*Ak göğün altında,
Ak bulutun üstünde,
Mavi göğün altında,*

*Mavi bulutun üstünde**Yüksel semaya ey kuş!*

Bunun üzerine şaman kaz sesi çıkarır ve onunla karşılıklı olarak konuşuyormuş gibi törene devam eder. Yaratılış efsanelerinden birinde de kazın yer aldığı görülmektedir. Yer ve gök yaratılmadan önce yalnız su vardı. O zaman Tanrıların en ulusu Tengere Kayra Kan kendisine benzeyen bir varlık yarattı ve ona kişi adını verdi. Kayra Kan ile kişi suyun üzerinde iki kara kaz gibi uçtular. (Radloff 1986: 215-241).

Kaz Tanrılara yakın olan hayvanlardan biridir. Şamanist boyların bir kısmının totemleri kazdır. Şamanizm’de Tanrı Kara Han bembeyaz bir kazdır. Sonsuz suyun (zamanın) üzerinde uçar durur. Ak Ana suyun altından ona ‘yarat’ diye seslenir. Kara Han yalnızlığını yenmek için Er Kişi’yi yaratır. Ancak Er Kişi onun gibi ak ve temiz değildir. Birlikte dünyayı kurarlar ama Er Kişi yer altı dünyasının Hanı olur. İnsanları kandırarak onları yer altı dünyasının karanlık katlarına çekmeye çalışır. Kara Han ise Tanrı Ülgen adını alarak gökyüzünün üst katlarına çekilir. Buradan yolladığı elçilerle ve kutsal hayvanlarla insanları yönlendirmeğe çalışır. Ak Tanrılar gökyüzünün beşinci katında otururlar. Tanrı Ülgen’e ulaşmak isteyen Şaman rahipler ancak bu kata kadar yükselerek dileklerini kutsal elçilere bildirirler. Yeryüzüne veya insan katına dönüşleri kazlarla gerçekleşir (Uraz 1994: 157).

Türkler kazı beylik ve mutluluğun sembolü sayarlar. Türk mitolojisinde akıllı ve bilgiç bir kuş olarak bilinen kaz, Şamanizm’deki kanun ve geleneklerin ne şekilde uygulanacağını bilir. Kamın hangi Tanrıya nasıl ulaşacağını öğütleyen kaz, şamanın binek kuşudur. Törende davulunu at gibi, kullanan şaman, atın yorulduğunu anlayınca bu kez kazın üstüne biner. Kaz güneşin doğacağını haber verir. Altay şamanlarının davulları üzerinde kaz resimleri bulunur.

Kaz, evlilikte sadakatın, evcimenliğin, vücut güzelliğinin timsali sayılır. Özellikle kızlar, gelinler kaza benzetilmektedir. (DTDEA C.4, 1981: 283).

Şaman göğe çıktıktan sonra kurbanının ruhunu Ülgen’e takdim etmesi için Utkıçı’ya verir. Utkıçı kurbanı alır yeryüzüne dönmesi için de şamana bir kaz verir. Kaz, şamanın şekline büründüğü hayvanların başında gelir (Çoruhlu 2002: 32-151).

Yaratılış Destanı’nda Tanrı ile kişinin ‘kaz’a benzetilmesi hayvan şekline girme motifini hatırlatır. Bundan dolayı da kaz önemli bir hayvandır (Seyfeli 1996: 43).

Kaz, Halk edebiyatı ürünlerinde hayvan donuna girme, mutluluk ve beylik simgesi olma, ilahlara yakın bir hayvan olma gibi özellikleriyle yer almaktadır.

Bazı destanlarda kaz kahramanın yardımcısı, olağanüstü özelliklere sahip vefalı bir dostudur. **Alıp Manas ve Alpamış Destanları**'nda kaz kahramanın yakınlarıyla haberleşmesine yardımcı olan dostudur. Söz konusu destanlar şu şekildedir:

Alıp Manas, içine düşürüldüğü doksan kulaçlık kuyuda iken yaktığı ağıtı kazlar duyar. Kazlar kuyuya gelir. Alıp Manas mektup yazar, kazın ayağına bağlar ancak mektup Ak Köböň Bahadır'ın eline geçer. O da gelip kuyunun ağzını toprakla örter. Kutsal Ak Boz At'ın bu durumu bilmesiyle kuyudan kurtulur (Ergun 1998: 43-203).

Alpamış Destanı'nda kuyuya düşürülen Alpamış, kaz ile manzum olarak haberleşir, kaz kuyuya inince onun ayağına bir mektup bağlar. Mektup Alpamış'ın kızkardeşi Kaldırkaç'ın eline geçer. Kaldırkaç durumu Alpamış'ın arkadaşı Karacan'a bildirir. O, kuyudan kurtulması için ip sarkıtır fakat Alpamış bu olayın duyulmasından ve başına "kakinç" edilmesinden çekinir. Ayak direyerek urganı kopartır, kuyuda kalır. Daha sonra kemikten yaptığı saz vasıtasıyla Tavka adlı kızla tanışır. Takva, Alpamış'ın atı Bayçibar'ı tütsü ile uyandırır, at gelip onu kurtarır (Yoldaşoğlu 2000: 350).

Alıp Manas ve Alpamış Destanı gibi mitolojik yönü belirgin olan destanlarda hapse düşen ve tutsak olan kahramanlar olağanüstü yardımcılarının yardımları sayesinde kurtulurlar.

Folklorumuzda önemli bir yere sahip olan, kutlu bir hayvan olarak bilinen kaz, bazı masalarda cezalandırılma sonucu şekline girilen hayvandır.

Memleketin Padişahı adlı masalda padişah, kahramanı total bir kaza dönüştürür.

"Olasın bir total gaz' dedi. Bu sefer de bir total gaz oldum (...) işde o, esgi Sinan padişah bu total gaz! Böyle böyle garının bir sıhırlı çıbığı var, aniden vurup, padişahı bu hallara sokuyor." (Şimşek 2001: 182).

İnsan şeklinin değiştirilmesi onu cezalandırmak için yapılan bir işlemdir. Değişime uğrayan kişiler hatalı işler yapanlardır.

Şamanizm'de kutsal sayılmış olan kaz insanı Tanrıya ulaştıran bir elçi olarak kabul edilmiştir.

Kaz kültürünün günümüze kadar uzayan bazı kalıntıları mevcuttur. Geleneksel bir giysi olan, kadınlar arasında giyilen üç etek giysilerin kazayağı olduğu ve uğur getirdiği için giyildiğine inanılır. Şamanizm'de kaz'ın ayağının uğurlu olduğuna ve gezdiği yerlerin kutsal olduğuna inanılmaktaydı. Çünkü kaz Tanrı'ya ulaşabilen kuştur. Tanrıyla iletişim kurabilen şamanlarda bu kuşun yardımı olmadan Tanrı'nın yanına

çıkamazlar, dolayısıyla insanların Tanrı'nın şefaatinin sağlamak için ona sundukları kurbanları şaman, Tanrı'ya kaz olmadan götüremezdi.

Kadınlar yeni doğan çocukların sıhhatli ve sağlıklı büyümeleri, başarılı olmaları için elbiselerine kaz tüyü takmaktadır. Bu gelenek bazı Türk topluluklarında halen devam etmektedir. Yine kadınlar elbiselere, halılara ve diğer dokumalara uğur getirsin diye kazayağı motifi işlerler. Bu Türk boyları arasında da sıkça görülen bir inançtır ve kazayağı motifinin mezar taşlarına da işlendiği görülmüştür.

Türklerin ulusal çalgısı olan bağlama, Asya'daki adı kopuz olan bağlama, kutsal bir alet olarak görülmüştür. Kopuzda, manevi bir güç bulunduğu inanan Şamanist Türkler, onda olağanüstü güçler bulmuşlardır. Kopuz'un gövdesi bir kaz gövdesini sembolize etmektedir.

11. yüzyıl'da yazılan **Divan-ü Lügat-it Türk'te**, kaz göğsü kopuzlardan bahsedilmektedir.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu dine eski dinleri Şamanizm'den öğelerde katmışlardır. Bu öğelerin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Kazın folklorumuzda önemli bir yerinin olmasında Şamanizm'in etkili olduğu düşünülmektedir.

Koruyucu ruhları temsil eden kaz, turna, tavus gibi bazı kuşların Türk cemiyetinde kanat, kemik veya tüylerinin şamanlık, alplık, hâkimiyet, kuvvet, cesaret, kız-güzellik, uğur, bereket, niyet ve süs unsuru olarak kullanılmıştır. Türk kültüründe önemli bir yeri olan bir diğer kuş türü ise turnadır. Turna Halk edebiyatürünlerinde ağırlıklı olarak haber motifi ve gurbet teması içinde ele alınmaktadır.

Turna kuşu, leylek büyüklüğünde, uzun bacaklı, zarif boyunlu, parlak, duru güzel gözlü göçmen bir su kuşudur. Turnanın başının arka tarafında geriye doğru sarkan bir zülfü vardır. Tepesi, kanatlarının ucu, boynunun bir bölümü kara renktedir. Kanatlarında göz alıcı, mavi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır. Umumiyetle step gibi kurak ovalarda, hususiyetle nehir vadilerinde, göllerde ve bataklık yerlerde görülen sıcak memleketler kuşu turna, iki yumurta yumurtlar. Bu yumurtalar mavimsi, çilli, karışık renktedir. Eşler, kuluçka zamanı yuvayı nöbetleşe beklerler ve yuvaya yaklaşan yabancıya saldırırlar. Eşi ölen turna yedi yıl eşini bekler ve kolay kolay çiftleşmez. Turnalar, yaşlanan ana ve babalarının geçimlerini temin ederler. Turnalar, sevgide bağlılık, dostlukta sebat ve sadâkat mânâsına târif edebilen vefanın en güzel örneklerini teşkil ederler (Demiri 2001: 105).

Kuşlar ve özellikle turna, sanat eserlerinde de motif olarak kullanılmıştır.

İkinci Pazırık kurganında çıkan at başına takılan töz (Diyarbakırlı 1972: 64), Hiyongnu'lara atfedilen Noyn-ula halılarında göze çarpan motifler (Ögel 2002: 34) ile

Akşehir ve Sivas mezar taşlarında görülen figürler (Eyice 1966: 213), Tokat'ta, Mehmet Çelebi'nin 742/1341 tarihinde ölen oğlu için hazırlanan kitabesindeki turna, koruyucu ruhun sembolüdür (Karamağralı 1970: 81-82).

Altay Türkleri şaman cübbelerinin omuzlarına, puhu ve baykuş tüylerinden birer demet takılırdı. Bu demetler iki kartalı, ya da iki şahini temsil ederlerdi (İnan 1941: 25). Kâşgarlı Mahmud, Uygur Türkleri devirlerinde alpların tulgalarının tepelerine şahin kanadı taktıklarını kaydeder. İslâmiyet döneminde de Batı Türkleri akıncılarının kalpak, külâh ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkçıl kuşu telleri ve tüyleri bulunurdu (Esin 1973: 713).

Kuş tüyü, hâkimiyet sembolü olarak da kullanılmıştır.

Delhi Türk sultanlarının bayraklarında Husrev Delhevî'nin tuğlunâmesine göre hükümdara mahsus sancaklara tavus tüyü takılırdı (Köprülü 1949: 412). Yakut Türklerinde kuş tüyünden yapılmış elbise giyen şaman fevkalâde bir kuvvet kazanıyordu (Ögel 2002: 36-37). Bu semboller, mistik mâhiyetiyle bugün Alevî, Türkmen ve Çepniler arasında yaşamaktadır. Bergama ve Edremit civarındaki köylerde gelin süslemesi hususî bir mânâ taşımaktadır. Gelinin alnında yedi renkten bir taç yapılırdı. Alın, Fâtıma anamıza (Zühre yıldızı) işarettir. Taç üstüne takılan karanfil ve puldan yapılmış üç çiçek 'üçleme' alâmetidir. Buraya tavus tüyü veya yeşilbaş ördek kuyruğu kıvrırcığı takılır; telden yapılmış iki çiçek de yanaklara doğru geçirilir. Bunlar Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin'e işarettir (Bayatlı 1957: 64).

Turna, halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olur.

İnsanların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak, zaman zaman yollarını şaşırırlar. Turnalar katar halinde uçarken, "taş oyunu"nda yerdeki taşları karıştırma, şapkayı ters giyme, ayakkabıları ters çevirme gibi hareketler yollarını şaşırma sebepleri olur ve havada uzun müddet dönüp durmalarına yol açar. Anadolu'da bâzı yerlerde yere bıçakla bir dâire çizildiği zaman üç İhlâs ve bir Fâtıha okununca yolları açılmış olur ve yeniden katar bağlarlar. Turnanın yolunu şaşirtmek ve onu havada tutmak günah sayılır. (Elçin 1993: 78-79).

Bazı hikâyelerde Turna avlamanın uğursuzluğu görülür.

Turna Teli Kolu'nda Ayvaz'a güzellik katacak "turna teli"ni bul-mak için Bağdat'a giden yedi baş koçak, turna avlama yasağını ihlal ettikleri için Şeyh Oğlu Şah Abbas tarafından zindanda tomruğa bent edilirler (Kaplan, 1973/301, 332).

Sekiz bini aşkın farklı türü barındıran kuşlar dünyasının, ender bulunan özelliklere sahip olan veya Anadolu'da bulunan ve bilinen türleri, diğer hemcinslerine göre Türk kültür hayatında daha fazla önemsenmiştir. Çok sık anılan ve pek çok yönüyle dil kültür malzemesi olan bu kuşlardan bazıları mitolojik çağrışımlarıyla (ankâ, hmâ, kakns vd.), bazıları olağanüstü özellikleriyle (papağan, ebâbil, semender vd.), bazılarıysa etraflarında geniş inanç ve rivâyetlerle oluşturulan doğal fizyolojik nitelikleriyle (akbaba, baykuş, güvercin, doğan, karga, kartal, kaz, keklik, kumru, leylek, şahin vd.) dikkat çekmektedir. Anılan kuşlardan bazıları gibi turna da ardında barındırdığı mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî-folklorik çağrışımlarla Türk kuşlarının en önemlilerinden biridir (Ceylan 2003: 28).

"İslâmiyet ncesi Türk inanışlarında Gök Tanrı dışındaki ilahlardan biri olarak kabul edilen turna, mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içerisinde olur. İnanınların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak, zaman zaman yollarını şaşırırılar. Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır. Muhtemelen Ayzıt'ın timsali sayıldığı için Başkurt folklorunda öldürülmesi hoş karşılanmayan turna, Anadolu'da da avlandığı takdirde avcısına felaketler getiren bir av kuşudur. Yine Anadolu'da kız güzellik sembolü ve halk Őiirimizin gurbet ve sıla çağrışımları taşıyan habercisidir. Alevî-Bektâşi geleneğinde İlâhî aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarı âyîn-i cemi temsil eder. Cem âyini sırasında okunan nefeslerin en ünlülerinden biri de turna semahıdır." (Elçin 1993: 86-87).

Turna Semahı, Turna kuşunun dansı, eşli ve grup yaşamı taklit edilerek yapılan dini temalı danstır. Turna Semahının figürleri ve giysilerinin motifleri Turna kuşunun hareket, renk ve dans figürlerine dayanır. Bu semahta turna kuşunun kanat vuruşu, uçuşu ve duruşuna bir öykünme vardır. Anadolu'da yine Turna kuşunun dansı taklit edilerek yapılan Erzurum "Turna Bari" ise dindışı temalı danstır.

Türk halk anlatılarında turna, dişi ve erkek olarak eşli yaşamda ömür boyu birbirlerine sadık kalan ender kuşlardandır. Eşi ölünce yaşamına son veren veya yedi yıl başka eşle buluşmayan sadık bir kuştur. Sadık, vefalı ve asil bir kuştur. Eşi ölünce uzun yıllar gamlı-yaslı yaşayan bu kuş, vefanın ve ikrarın sembolü olarak anılır. Hatta

nadirde olsa eşini aldatan turna, diğer turnalar tarafında görülmesi halinde gaganarak cezalandırılır.

Halk anlatilarına göre vurulan ve yaralanan turnayı eşi terketmez. Turnanın bu davranışı ‘vefa ve ikrar’ değeri olarak ifade edilir. Harput civarındaki Hazar Gölü kıyısında eşini kaybeden ve tek başına dalgın gezinip duran, yere sürdüğü kanadını başına vuran Turna’nın garip hareketi, halk arasında ‘gamlı-yaslı Turna’ davranışı olarak izah edilir ve halk arasında turnanın bu hareketi gamlı-yaslı kişilerin benzer davranışları için söylenen ‘topraklar başıma’ deyimi ile örtüştürülür.

Turna; Anadolu insanıyla bütünleşen, türkülerimize, şiirimize, edebiyatımıza giren, bereketin, iyiliğin, güzelliğin, haberin, sevginin ve özgürlüğün simgesi olarak bilinen bir kuştur. Korunması gerektiğine, öldürülmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır. Bilindiği üzere sanatta tabiat unsurlarının, hayvanların ve kuşların birer sembol olarak kullanılması Totemizm ve Şamanizm gibi inançların canlı görüldüğü eski devirlere kadar gitmektedir. Bu unsur veya sembollerin bazıları az çok içerik değiştirerek birer motif ve konu olarak zamanımıza kadar gelmiştir. At, boğa, kurt, geyik, koyun gibi hayvanlarla bülbül, güvercin, leylek gibi kuşlar, gül, lâle, menekşe nevinden çiçeklerin şairlere ilham verdiğini gösteren bir hayli kaynak mevcut. Bu canlı varlıklar arasında özellikle turnanın kutsal bir yeri vardır.

Alevi Bektaşî inancında turna uzun yaşamı, ölümsüzlüğü, ebedi dönüşü ve ruhun beden yolculuğunu simgeleyen göçmen kuşudur.

Turna din dışı alanda da sevgi ve saygı ile anılan bir kuştur. Halk kültüründe o haber getirip götüren elçi rolündedir. Sır ortağıdır.

Turna yer yer güzelliği, saflığı ve temizliği ile genç kızların hurisi olarak da adlanır. “Turna gibi kız” deyimi güzellikte kusursuzluğu ifade eder. Turna Halk Edebiyatında gurbet ile sılanın çağrışımıdır. Hüzün, coşku ve mutluluğun habercisidir. (Cengiz 2008: 16-25).

Turna; halk, tekke ve klasik edebiyatta şiir ve destan formu, müzikte türkü, oyunda dans, el sanatları ve etnografyada motif ve inançta kült olarak sık sık işlenmiştir. Kadınlar yeni doğan çocukların sıhhatli ve sağlık büyümeleri, başarılı olmaları için elbiselerine kaz tüyü takarlardı. Bu gelenek bazı Karapapaklar arasında hâle devam etmektedir. Yine kadınlar elbiselere, halılara ve diğer dokumalara uğur getirsün diye kazayağı motifi işlerlerdi. Bu yalnız Karapapaklar arasında değil, diğer Türk boyları

arasında da sıkça görülen bir inançtır ve kazayağı motifinin mezar taşlarına da işlendiği görülmektedir.

Türklerin ulusal çalgısı olan saz (bağlama) Karapapak Türkleri arasında da en fazla kullanılan alettir ve adeta Karapapaklarla özdeşleşmiştir. Asya'daki adı kopuz olan bağlama, kutsal bir alet olarak görülüyordu. Kopuzda, manevi bir güç bulunduğu inanan Şamanist Türkler, onda olağanüstü güçler buluyorlardı. Kopuz'un gövdesi bir kaz gövdesini sembolize etmektedir. 11. yüzyılda yazılan Divanü Lügat-it Türk'te, kaz göğsü kopuzlardan bahsedilmektedir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra bu dine eski dinleri şamanizmden öğelerde katmışlardı. Bu öğelerin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da şamanizm'den kalma birçok gelenek mevcuttur. Kaz'ın Karapapaklar arasında bu kadar mühim bir yerinin olması da çok dikkat çekicidir ve Şamanizmle alakalı olabileceği düşünülmektedir. Erdinçarslan (www.turansam.gov.)

2.12.4. Halk Hikâyelerinde Kuş

Kuşlar halk hikâyelerinde, diğer hayvanlar gibi olaganüstülükleriyle yer alırlar ve daima kahramanların yardımcılarıdır.

Halk hikâyelerinde kahramanların hayvanlarla konuştukları, onların yardımını aldıkları görülür. Yine kahramanlar, hayvanlar sayesinde dünyanın gizlerini öğrenebilmektedirler. Bunun en güzel örneği, içerisinde birçok mitolojik unsur taşıyan **Davutoğlu Süleyman** hikâyesidir. Davutoğlu Süleyman hikâyesinde bütün canlılar, Hazreti Süleyman'ın emri altındadır. Davutoğlu Süleyman, onlarla konuşabilmekte ve onların yardımını görebilmektedir. Örneğin hikâyede Davutoğlu Süleyman, Zümrüdüanka kuşuyla konuşur; onun neler yaşadığını sorar. Belkis'in ölümsüzlük istemesi üzerine Davutoğlu Süleyman, ölümsüzlük suyunu bulmak için dalgan kuşlarını gönderir. Onlar da hayat suyunu bulup getirirler. Hayat suyunu içmesine kör kuş karşı çıkar ve ona doğru yolu gösterir (Sakaoğlu 1997: 78). Örneklerde de görüldüğü gibi bütün kuşlar, Davutoğlu Süleyman'ın emri altındadır. Onun hayvanlarla iletişimi çok güçlüdür.

Masallarda sıkça rastlanılan Zümrüdüanka kuşuna halk hikâyelerinde de rastlanılmaktadır.

Zaloğlu Rüstem hikâyesinde Zümrüdüanka olaganüstü bir görünümde. Hem insan dili, hem de kus dili bilmektedir. Kuşların padişahıdır. Rüstem'i atıldığı

ormanlıktan kurtarır, selvi ağacındaki yuvasına götürür ve diğer yavrularıyla birlikte besler, büyütür. Rüstem'in ejderha'yı öldürmesi üzerine, artık onun olgunlaştığını anlar ve onu yedi derya arasına indirerek olaganüstü bir ata da sahip olmasını sağlar. Sonra da Rüstem'e atasını bildirerek ona yardım etmesi gerektiğini söyler. Daha sonra Rüstem, insanların basına bela olan kötü ruhlar, yani devlerle savaşı (Sakaoglu, 1997: 370).

Halk anlatılarının birçok türünde olduğu gibi halk hikâyelerinde de devlet kuşuna rastlanır. Devlet kuşu, mitolojik bir kuştur (Ögel, 2002: 548). Bu kuş, Tanrı'nın bir elçisi gibi görünmektedir (Ögel, 2002: 548). Ögel, padişahı kuşun seçmesi ile Tanrı kutunun kuş tarafından verildiğini, devlet kuşunun kimin başına konuyorsa o kişinin ikbal ve devlet bulduğunu ve hakan olduğunu; Türkler de bu ikbal ve devlet bulmaya "kut", "kutlama", "kut bulma" dediklerini belirtir (Ögel, 2002: 559). İncelenen hikâyelerde de Tanrı kutunun kuş tarafından verildiği görülür. Örneğin **Yusuf ile Züleyha** hikâyesinde, padişah seçimi için devlet kuşu bırakılır ve kuş üç kere gelip Yusuf'un başına konar. Böylece, Tanrı'nın kutuna inanıldığı için, Yusuf padisah seçilir (Sakaoglu, 1999: 164).

İncelenen hikâyelerde geçen kuslardan biri de güvercindir. Bu hikâyelerde daha çok güvercin donuna girme motifi işlenmiştir. Burada güvercin donuna giren pirlere söz edilir. Pirlere, güvercin donuna girerek kahramana yardımcı oldukları gibi, güvercinlerin de kahramana yardımcı oldukları görülür. Örneğin Kirmensah hikâyesinin bir varyantında, Kirmensah'ın saraya girmesine güvercin yardım eder (Alptekin, 1999: 85).

Hikâyelerde sıklıkla geçen bir diğer kuş da turnadır. Turna; ölümsüzlük, uzun hayat, zenginlik, servet, refah simgesidir (Çoruhlu 1998: 153). Turnalar haberci kuslardır. Bazen de Tanrı'nın elçisi gibi görülmekteydiler (Ögel, 2002: 553). Turna, halk hikâyelerinde; hasret, gurbet, haber ve selam gönderme unsuru olarak önemli bir yer tutar. Turnalar vasıtasıyla gurbetteki sevgiliden haber sorulur, selam gönderilir. **Yaralı Mahmut** (Aslan 1990: 56) hikâyesinde Mahmut, sevgilisine turnalarla selam gönderir. **Kerem ile Aslı** hikâyesinde de Kerem, Aslı'yı aramak için çıktığı yolda turnalara rast gelir ve onlara türkü söyler. Onlara Aslı'nın yerini sorar ve onlarla sevgilisine selam söyler:

*“Orman basına geç gelür yazı
Bizden selam idin yare turnalar
Bir gice misafir Erzurum sazı*

Bizden yare selam idin turnalar” (Duymaz 2001: 263)

Hursit ile Mahmihi hikâyesinde de Hursit, sazıyla turnalardan Mahmihi'nin yerini sorar (Sakaoglu 1996: 93).

Bütün bu anlatımlardan sonra hikâyelerdeki kusların, mitolojide önemli bir yere sahip oldukları görülmekle birlikte; ayrıca kusların yardımcı, iyi ruh oldukları da söylenebilir. Çünkü kuslar, olaganüstü özellikleri sayesinde kahramanlara yardım ederek, onların sıkıntılardan kurtulmalarını sağlamaktadırlar.

2.13. Tavuk-Horoz

Tavuk, eti yumurtası için beslenip üretilen bir kümes hayvanıdır. Tavuk, beslenmesi kolay olduğundan, köylerde, bahçeli evlerde hemen daima yetiştirilen kümes hayvanlarının en başında gelir.

Tavuk mitolojimizde ilk olarak karşımıza soy belirleyici olarak çıkmaktadır.

Gün-Han, Oğuz- Han'ın yaptırdığı altın evi diktirdi. Sağ tarafına kırk kulaç yüksekliğinde bir direk diktirdi. Bunun başına da bir altın tavuk bağlattı. Sol tarafa da kırk kulaçlık bir direk diktirdi. Bunun başına da bir gümüş tavuk bağlattı. Han'ın yarlığı ile, Bozok oğulları ile beyleri altın tavuğu; üç- ok oğlanları ile beyleri de gümüş tavuğu, at sürerek okla vurup indirdiler (Ögel, 1993: 212).

Bu metinde altın tavuk daha üstün olan Bozokları, gümüş tavuk ise Bozoklara göre ikinci sırada yer alan Üç-okları temsil etmektedir. Bu destanda altının gümüşe göre üstün olduğu açıktır, ancak seçilen hayvanın tavuk olması önemlidir.

Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi** adlı çalışmasında, tavukların altın ve gümüş renkli olmasına da dikkat çekmiş ve altının hakanlara mahsus bir alamet olduğunu, Altay masallarında hanlardan bahsedilirken “*Altın yatakta yatan, gök kısraklı Han*” diye, hükümdarın özelliklerini gösteren tasvirlerin yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Kuzey Asya masallarında da Tanrı ile ilişkisi olan kutsal atları tarif ederken yine altınla gümüş örneklerinden söz ettiklerini “*Altın yeveli, gümüş üzengili, kuyruğu dokuz örmeli, dokuz kolanlı at*” şeklinde tasvirlerde bulduklarını belirtmiştir. Ögel, Anadolu masallarına da dikkat çekerek altının padişahla gümüşün ise vezir, vüzerayla tuncun ise

halkla eşit olduğunu söylemektedir. Türklerde gümüşün soylu kişilerin ve kabilelerin sembolü olduğunu, bu soyluların altın sembolü asillerden farklı olarak hükümdar ailelerinden gelmemeleri olduğunu belirtmiştir.

On iki hayvanlı takvimde yıllardan birinin hayvanı da tavuktur, bu yılda tavuğun bazı özellikleri ile benzerlikler kurulmuştur. Bu yılda yiyeceğin çok olacağı, ancak hayvanın yem yerkenki hareketlerinden dolayı karışıklık çıkacağı düşünülür. Tavuğun yemi tanedir. Taneyi bulmak için çöpler ile kırıntıları birbirine karıştırır. Bu yılda hastalığın artacağı ve savaş çıkacağı da tavuk yılına atfedilen düşünceler arasındadır (Turan 1941: 95).

Horoz ise, tavuğun erkeğine verilen addır. Kümeslerin kralı olarak bilinen horoz, köylülerin adeta canlı bir saatidir. Sabahları uyanma vaktini haber veren horozun ötüşü aynı zamanda gecenin son anının geçip sabahın ilk anının gelişinin de habercisidir. Sabahleyin daha güneşin ilk ışıklarıyla birlikte horoz insanları uyandırmak için öterek kalkıp ibadet etmelerini, erkenden işlerine başlamalarını sağlar. Bu nedenle Tanrı'nın ulaşı olarak da nitelendirilir. Horozun bulunduğu eve şeytanın giremeyeceğine inanılır. Ancak akşam vakti öten horozu uğursuz kabul ederler.

İslam kültüründe de horozun birçok özelliği bilinir. Demirî'nin **Hayâtu'l-hayvân** adlı eserinde horoz, üstün özelliklerini vurgulayan hadislerle anlatılır. Peygamber'in miraç gecesinde, göğün dördüncü katında, horozla benzer beyaz bir kus gördüğü, Cebrail'in ona bu horozun kanatlarını açarak öttüğünde yeryüzündeki bütün horozların da öttüğünü söylediği ve Peygamber'in de bu yüzden horoz hakkında övücü ifadeler kullandığı aktarılır. Bu sebeplerle halk arasında horozun kutsal olduğuna, özellikle beyaz horozun melek olarak kabul edildiği için öldürülmemesi gerektiğine inanılır. Öte yandan zamansız öten horozun kesilmesi tavsiye edilir.

Horoz, Türkiye'de bazı inanç çevrelerinde "Cebrail" olarak geçmektedir. Horoz adağında bulunanlar bir "Cebrail" adadım derler. Horoz bir melektir çünkü sabah ötüşü ile cinlerin kötü eylemlerine son verir. (Roux, 2002: 197) Çoruhlu Türklerde özellikle beyaz horozun önemli olduğunu belirtmektedir. (Çoruhlu 2002: 149).

Bahaeddin Ögel, horozun daha çok Güney Asya mitolojilerinin bir motifi olduğunu belirtmiştir. Ancak Çin'deki "cennet kuşları" ile horozu, birbirine karıştırmamak gerektiğini de vurgulamıştır:

"Hunların Batı bölgelerindeki kurganlarında, horoz resimlerine çok rastlanmıştır. Bu geleneklerin Türklere, İran yolu ile gelmiş olması da çok muhtemeldir.

Çünkü hayvancı Türklerin ev ekonomisinde kümes hayvanları az rol oynuyorlardı. Türkler sürekli olarak hareket halindeydiler. Horoza tapma, daha çok Kore kavimlerinde görülür. 'Yumurtadan dogma' efsaneleri de, onlarda Prof. Eberhard'a göre, bu horoz kültü, horozun iyi dövüşmesinden ve onlarca horozun üstün bir hayvan olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Çin'in güneyinde ise, insanlar horoz ile gömülürler." (Ögel 1995: 542).

Horozla ilgili bazı halk inanışları da mevcuttur. Örneğin, Horoz eve doğru öterse o eve misafir geleceğine inanılır. Horozun vakitsiz ötmesi hava değişikliğine işaretler. Bir başka inanca göre beyaz horozun eve uğur getirir ve yedi haneye sevabı vardır. Horozun cennetten çıkma bir hayvan olduğu inancı yaygındır. İnanışlarda özellikle beyaz horozun yedi haneye sevabı olduğu dikkat çekicidir. Beyaz renkli hayvanlara her zaman olumlu anlamlar yüklenmektedir. Beyaz renk Türk kültüründe saflığı, uğuru ve iyiliği sembolize eder.

2.13.1. Masallarda Tavuk-Horoz

Tavuk ve horoz halk anlatılarından en çok masalarda yer almaktadırlar. Masalarda tavuk ve horoz konuşan, yardımcı ve sihirli hayvanlar olarak görülür. Söz konusu motiflerle ilgili bazı masallar şu şekildedir:

Tilki ile Ebegarı adlı masalda tavuk tilkiden yumurta karşılığında yem ister.

"Dilki tavuğun yanına varıyor, buna: 'Tavik tavik, bana bir yumurta ver' diyor. Tavik: 'Bana yem getir' diyor" (Şimşek 2001: 311).

Mızıkacılar adlı masalda eşek yolda karşılaştığı horozla arkadaş olur.

"Horoza: 'Horoz kardeş niye böyle ötüyorsun?' derler. 'Niye ötmeyeyim. Sahibim beni kesecekmiş. Ben de bu dünyadan hevesliğimi alıyorum' der" (Bakırcı 2010: 596).

Tavuk ile Horoz adlı masalda tavuk, horozla komşu olup birlikte ev yapar. Tavuğun evi tuzdandır. Eviyle övünen tavuktan, horoz tuz ister. Ancak tavuk tuzu vermez. Yağmur yağınca tavuğun evi eriyip tuza karışır.

"Horoz: 'Ah komşucuğum senden ricaya geldim. Evimde hiç tuz kalmamış, siz de çok tuz olduğunu biliyorum. Bak evinizin duvarları bile tuzdur. Ne olur biraz tuz verir misiniz?' Tavuk: 'Aptal horoz sana bir parça bile tuz vermem. Aklın nerede idi? Vaktiyle düşünseydin' dedi." (Bakırcı 2010: 756).

Ese ile Köse adlı masalda kaybedilen koyunlar horoza binilerek aranır.

“Al horoza em takın, eğer vurun. Ben gideyim. Sürüyü bulup geleyim dedi.”
(Özçelik 2004: 460).

Yılan Oğlan adlı masalda yılanın hediye ettiği horoz, altın yumurtlayarak fakir adama yardım eder.

“Damadı bu sefer de gayınbabasına altın yumurtlayan bir horoz vermiş. Bu horoz, hergün bir altın yumurtlamış. Adam, bunu da alıp evine getirmiş. Bir kaç gün sonra onu da camide çaldırılmış.” (Şimşek 2001: 169).

Ahmet ile Mehmet adlı masalda fakir adamın duası neticesinde Allah tarafından gönderilen tavuk, her gün bir altın yumurtlar.

“Günlerden bir gün Allah, adamın duasını kabul etmiş, gökden bir tavuk göndermiş. Bu tavuk, her gün altın yumurtlamış. Adam da bu yumurtaları alıp, oranın padişahına götürmüştü” (Şimşek 2001: 164).

Masallarımızda tavuk ve horozla ilgili motiflerde karşımıza sıklıkla çıkan motiflerden biri tavuğun altın üretmesi ya da horozun altın getirmesi ile ilgili olanlardır. Bu motifler insanların ekonomik kaygılarıyla ilgilidir. Tavuk ve horoz ekonomik bir değerdir. Dolayısıyla tavuğun ve horozun yarattığı ekonomik değer onları önemli kılmaktadır. Bu motifin ortaya çıkışı mitolojik bir temele dayansa bile sürüp gelmesinde ve masallarda süreklilik gösteren bir motif olmasındaki esas, bu hayvanların günlük hayatta ekonomik değeri ile ilgili olmalıdır.

Tavuk ve horoz bazı masalarda sihirli birer hayvandırlar. Bu motifler şu şekildedir:

Yılan Oğlan adlı masalda yılanın hediye ettiği horoz, istenildiği vakit altın yumurtlar.

“Damadı bu sefer de gayınbabasına altın yumurtlayan bir horoz vermiş. Bu horoz, hergün bir altın yumurtlamış (Şimşek 2001: 169).

Topal Horoz adlı masalda Horoz fırına atılınca, yuttuğu seli çıkarıp fırını söndürür.

“Horozu fırına atınca horoz seli çıkartmış. Fırını söndürmüştü. Horoz oradan kurtulmuş”(Göde 2010: 205).

Tavuk kız adlı metinde ise tavuk aslına bir peri kızıdır (Seyidoğlu 1975: 241).

Padişahın Üç Kızı adlı masalda insan ile tilkinin evlendiği görülür.

“Ortancıl gardaşı çıhdi. ‘A tilki gardaş gah da cet. Başga yerden gısmetin iste. Biz sene gız vermezih’ çüciüh celdi dedi çi ‘Otur gardaş otur, ben sene nasıl olsa bacımı

verirem'. Tilki o yani fırlatti bu yani fırlatti üstüne atdı, haydı babam etdı ağızladı." (Seyidoğlu 1975: 264).

2.14. Tilki

Tilki, kültürümüzde kurnazlıkla özdeşleşmiş bir hayvandır. Tilkinin kurnazlığına ilişkin öyküler, fıkralar anlatılır. Tilkiyi kurnazlıkla özdeşleşmesinin nedeni tilkinin avlanma biçiminden kaynaklanır. Tilki çok iyi koku alır böylece avının, tehlikenin nerede olduğunu hemen anlar. Tilki, kürkü kıymetli bir hayvandır. Bu nedenle avcılar tarafından öldürülürler. Bu bağlamda, "*Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği kürkçü dükkânı*" diye bir atasözü türetilmiştir.

Tilki daha çok ormanlık yerlerde yasar. Çok kurnaz bir hayvandır, düşmanlarından kolaylıkla kurtulup kaçmasını çok iyi bilir. Geniş kulakları en hafif sesleri bile çok uzaklardan duymasını sağlar. Gündüzleri toprağın altında açtığı yuvasında gizlenir, geceleri avlanmaya çıkar. Yiyeceklerini öldürerek ayrı ayrı yerlere gömer, bunların yerlerini de hiç unutmaz. Sonra toprağı açıp onları teker teker yer. Öte yandan postundan ötürü kürkçülükte pek makbul tutulan bir hayvandır (Hayat Ansiklopedisi, "Tilki" C.6: 3036).

Tilkinin eski Türklerin düşüncesinde de kurnazlık ile ön plana çıkmaktadır. Roux, Arap tarihçi el-Medaini'den alıntılıyarak, Türklerin becerikli bir ordu komutanından on hayvanın niteliklerine sahip olmasını istediklerini anlatır. Beklenen ordu komutanı şöyledir: Horozun yürekliliği, tavuğun namusu, aslanın cesaretine sahip olmalıdır; yabandomuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin direşkenliği, turna kuşunun uyanıklığı, karganın ölçülü davranması, kurdun savaş arzusu, ineğin sağlığını taşımalıdır (Roux, 2002: 221) Roux daha sonra yayımladığı kitabı **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar** bir savaşçının ayının cesaretine, saksağanın iffetine, baykuşun uyanıklığına sahip olması gerektiğinden bahseder (Roux 2005: 229).

Yırtıcı mahlûkların zaif olanıdır. Korkaktır, fakat hilekâr olduğu için kendinden büyük ve kuvvetli vahşi hayvanlardan çekinmez. Avlanacağı zaman sırt üstü yatarak kendini bu esnada yanına sokulan herhangi bir hayvanın bir anlık gafletinden istifade ederek üzerine atılıp paralar ve yer. Böyle ölü gibi yatarken köpek sesi işitirse derhal yerinden fırlayarak oradan uzaklaşır. Tilkiye, köpektен bu kadar korkmasının sebebini sormuşlar: "Ben nefsim için çalışırım, o, başkalarına hizmet eder" diye cevap vermiş. Câhız der ki: "*Çevikliği ile kurnazlığı tilkinin en büyük silahıdır*". Tilki, vücuduna

pireler musallat olduğu zaman, bundan kurtulmak için ağızına bir yün parçası alarak yavaş yavaş suya dalar, vücudu ısladıkça pireler kuru olan kısımlara çekilirler, nihayet tilkinin ağızındaki yün parçasından başka kuru bir kısım kalmaz ve hepsi orada toplanmış bulunurlar. Tam bu esnada tilki, ağızındaki yün parçasını yavaşça suya bırakarak oradan ayrılır. Hz. Ebû Hanife ve Hz. İmam-ı Mâlik'e göre tilki eti mekruhtur (Demirî, 1973: 89-91).

Altaylılar ve Yakutlarda tözler arasında tilkinin de yer alması onun eski çağlarda ata simgesi olduğuna işaret etmektedir. Tilki Çin'de iyi sansı, uzun ömrü ve kurnazlığı simgeliyordu. Türklerde de hilekâr ve kurnaz bir hayvan olarak tanınıyordu. Tilkinin bazen kahramanların koruyucu ruhlarından sayıldığı da anlaşılmaktadır; bu koruyucu ruh öldüğünde kahramanın da öldüğüne inanılmıştır (Çoruhlu, 2006: 162).

Tilki, Divan-ı Lugat-it Türk'te kız çocuklarını anlatmak için kullanılan bir sözcük olarak geçmektedir. Tilkü mü togdı azu böri mü? Tilki mi doğdu kurt mu doğdu diye sorarlar. Kız, aldattığı için tilki ile erkeğin yiğitlik bakımından kurtla benzerlik gösterdiği düşünülmüştür. (Atalay 1992: 429)

İnan, Kırgız ve Kazak baksılarının dualarını aktarırken “tilki başlı evliya” sözünü de aktarır. Bu söz öbeğinde evliya tilki başlı olarak geçmektedir. (İnan 1995: 142) İnan, Potanın 'den aktardığı bir öyküde tilki önemli sayılan kişinin “arvahi” , onun canının dışındaki ruhu, olarak karşımıza çıkar. Öykü şöyledir: Ciydebey Bahadır, Abılay Han'ın bütün seferlerine iştirak eder, askerlere yol gösterirdi. Onun önünde her zaman bir kızıl tilki rehberlik ettiği görülürdü. Bu tilki onun arvagı idi (İnan 1995: 82).

2.14.1. Masallarda Tilki

Tilki halk anlatılarından özellikle masalarda sıkça yer alan bir hayvandır. Tilki masalarda konuşan, yardımcı olan bir hayvan olarak görülür. Bununla beraber bazı masalarda tilki ile insanın evlendiği de görülmektedir. Tilkinin yardımcı hayvan olarak görüldüğü bazı masallar şu şekildedir:

Değirmenci ile Tilki adlı masalda tilki, değirmenci ile arkadaş olduktan sonra ona her konuda yardımcı olarak padişahın kızı ile evlenmesini sağlar.

Tilki: “*Ey İnsanoğlu, çiğ süt emmiş insanoğlu! Sen bir darmençiyidim, ben seni padişahın evine götürdüm. Padişaha yalan söyledim. Yalanınan palanının everdim, çocuk sahabı etdim, yuva sahabı etdim*” (Şimşek, 2001: 17).

Kurnaz Çiftçi, Ayı ve Tilki adlı masalda tilki ayıdan korkan çiftçiyi kurtarmak için ona yardım eder.

“Ayıyı çuvala koyup ağzını bağlar, tilki de gittiği yerden gelip vura vur ayıyı öldürürler” (Sakaoğlu 2002: 280).

Tozlu Bey İle Tilki adlı masalda tilkinin yardımıyla değirmenci padişah olur.

Tilki, değirmenciye dönerek: “*Bak Tozlu Bey, sen benim artık oğlum oğlun. Sana Fit padişahının kızını getireceğim. Seni o adam padişah yapacak*” (Bakırcı 2010: 648).

Birçok masalda tilki konuşan bir hayvandır. Söz konusu motifle ilgili bazı masallar şu şekildedir:

Hoca ile Tilki adlı masalda tilki arkadaş olduğu hocaya “*Hocam! Hocam! Dur hele. Acele etme. Sana bir kuzu getireyim. Bu gece misafirim ol*” der (Bakırcı 2010: 655).

Tilki, Kaplumbağa ve Kene adlı masalda tilki, kaplumbağa ve kene ile konuşur.

“*Şimdi yarış yapacağız. Kim birinci gelirse buğday onun, ikinciye saman, üçüncüye de kes düşsün*” der (Göde 2010: 197).

Ayı ile Tilki adlı masalda tilki, ayıya “*Yav benim oğlanın bi gızı olmuş, onun adını goyvereyim geleyim, sen burada dur*” der (Alptekin 2002: 212).

Tilki mitolojide olduğu gibi masallarda da kurnazdır. Masallarımızda geçen tilki de kurnaz ve çoğu zaman hile yapmaktan çekinmeyen bir hayvandır.

Anakarı ile Tilki adlı masalda tilki, ihtiyar kadının elindeki yağ çinisini taşımak için alır. İçindeki yağı yer, yerine toprak doldurur.

“*Tilki bir taraftan da eliyle yağ çıkartıyor, yiyor, çıkartıyor, yiyor. Bunlar gidiyorlar, yağ da kurtuluyor, tilki biraz toprak alıp çininin dibine koyuyor, kulpunu veriyor nenenin eline.*” (Günay 1975: 285).

Yılan Hikâyesi adlı masalda tilki, adamı yılanın elinden hile ile kurtarır.

“*Yılan şimdi, gıvrılıyor gıvrılıyor, çıktığı gutunun içine giriyor. Girice dikli, gutunun kapanı ağzına gapıyor. Yulanı esgi haline getiriyor geri. Adam gurtuluyor. Şimdi, bu adamcağız, diklinin ayâna gapanıyor, ayağını öpüyor diklinin.*” (Şimşek, 2001: 21).

Kurnaz Tilki adlı masalda tilki, suda yüzen martıları görünce onların yanına gider. Üzerine çıktığı kütüğü kayık yapıp yüzerken kıyıdan oldukça uzaklaşır. Tilki, köpekbalığı, ayıbalığı ve balınayı aldatıp karaya çıkmayı başarır.

“Tilkiyi inandırmak için bütün köpekbalıkları, ayıbalıkları ve balinalar su üzerine çıkmış. Tilki de onların üzerinden atlayarak sahile çıkmış ve köpekbalıklarına seslenerek ‘Sen doğru söylemişsin. Denizde aptal hayvan çokmuş. Sizlerden köprü de yapılabilirmiş’ deyip oradan uzaklaşmış.” (Bakırcı 2010: 452).

Tilkinin Kışkırtması adlı masalda tilki kurdu aldatarak uçurumdan atlatır. Kurt düşüp ölünce tilki kurdu yer.

“Aslan gibisiniz maşallah! Başın ile ayaklarını uzatarak geyik gibi atlayamaman doğru mu?” dediğinde kurt küçük düştüğünü hissederek bütün gücüyle atlayınca, uçurumdan aşağı düşmüş. Beli kırılmış, orada ölmüş. Dostu tilkiye yiyecek olmuş.” (Bakırcı 2010: 454).

Halk anlatıları, içerisinde birçok kültürel öğeyi barındırmaktadır. Yaşanılan coğrafya, içinde bulunan hayat şartları halk anlatılarını şekillendirir. Coğrafi açıdan Anadolu’nun hemen her bölgesinde var olan tilkinin masallarda da yer alması olağandır. Tilki, geçim kaynağı hayvancılık olan insanlar için, ekonomik zarara uğratan bir hayvandır. Tilki, özellikle kümes hayvanları için oldukça tehlikeli bir avcıdır. Ölü taklidi yaparak, çeşitli hilelerle avını elde eden tilkinin her koşulda amacına ulaşıyor olması, onu bir zarar verici haline getirir. Türk mitolojisinde ve masal dünyasında tilki ile ilgili düşünceler, onun en öne çıkan özelliğinde kurnazlıkta birleşir.

2.15. Yılan

Anlatmaya dayalı türlerde yılan önemli bir yer tutmaktadır. Olumlu ve olumsuz özellikleriyle karşımıza çıkan yılan, kimi zaman yol gösterici, şifa dağıtan kutsal bir hayvan olarak görülürken; kimi zaman da soğuk, ürkütücü yüzüyle kötülüğün, olumsuzluğun sembolü şeklinde algılanır. Korku ile karışık saygı gösterilen yılan, hem uğur getiren hem de uğursuz sayılan bir hayvandır.

Türk mitolojisinde hem iyiliği hem de kötülüğü temsil eden yılanın ikili karakteri dokumalarda yansımıştır. Yılan motifi bazı dokumalarda ölümsüzlük ağacının bekçisi iken, bazı dokumalarda ölümü temsil etmiş, bazı dokumalarda yılanın getireceği ölümden korunmak amacıyla kullanılmıştır (Ölmez 2010: 18)

Yılan kelimesi, etimolojik olarak Çince’deki “lung” kelimesinden Türkçe’ye geçmiştir. Eski Türkçede yılanın karşılığı olarak “lu yılı” denilmektedir. Sanat tarihinde bu yaratığı ifade için ayrıca luu, ejder, ejderha, nek, mar, büke, soğulcan, evran (evren), dragon, gibi daha pek çok isim kullanılmaktadır. Gerek yılan, gerekse onun dev şekli

olan ejder veya ejderha sureti, antik çağlara ait mitolojilerde çok yaygın bir semboldür. “*Yel Büke*” eski Türklerde ejderha için söylenmiş en eski sözdür. Osmanlı kaynaklarında “*evren*” sözcüğü büyük yılan olarak tanımlanmaktadır. Ejderha Türklere çok eski çağlarda Çin’den gelen bir motiftir. Hunlar başkentlerine “*Ejderha Şehri*” (Lung-ch’eng) adını vermişlerdir (Ögel, 2006: 566-567).

On iki hayvanlı Türk takviminde yılları temsil eden hayvanlardan biri de yılanıdır. Bu yıl ile ilgili bilgiyi **Divan-ı Lügat’ıt Türk**’ten aktaran Turan, yılın kuraklık içinde geçeceği, halk arasında hile ve hastalığın artacağı üzerinde durmaktadır (Turan 1942: 94).

Halk anlatmalarında sıkça rastlayabileceğimiz yılan motifi sanat eserlerinde de önemli bir yere sahiptir.

Yılan çeşitli sanat eserlerinde kuvveti, ölümsüzlüğü ve dünyanın yaratılışını sembolize eden önemli bir motif olarak görülür. Kültürümüzde bu kadar önemli yeri olan yılan, dokumaların desen ve motiflerinde özenle kullanılmış bir figürdür. Anadolu dokumalarında yılan motifi zigzag, bulut ve ejder şeklinde yorumlanmıştır. Van kilimlerinde, Orta Anadolu kilimlerinde, Batı Anadolu’da Milas halılarında, Ege ve İç Anadolu Bölgesi halılarında, Bitlis çoraplarında yılan motifi kullanılmıştır. Zili dokumalarında, özellikle Batı Anadolu Bölgesi’nde “dolaşık, yılan, yılan dolandı, evren, dolaşa evren,” diye isimlendirilen desenler, ejder ve yılanı ifade etmektedir (Ölmez 2010: 6).

“Şaman’ın üzerine giydiği giysiye yılan, akrep, çıyan, kunduz gibi yabanî ve zararlı hayvan şekilleri çizilerek onların kaçırılacağına inanılırdı. Bugün Anadolu’da Türkmen köylerinde dokunan halı, kilim gibi örgüler Şaman giysilerinin izleri taşımaktadır. Türkmen halı ve kilimleri üzerindeki akrep, yılan, kırkayak gibi hayvan resimleri, eski Türk inanış ve geleneklerinden kalma özelliğindedir. Bunun amacının resmedilen hayvanları uzaklaştırmak olduğu kabul edilir.”(Ersürel 2009: 64).

Şamanizm inancına göre de yılanın şamanın yardımcısı şeklinde bir fonksiyonu vardır. Yılan, Şamanizm’de yer altı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir ve Şaman’a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şaman’ın gökyüzüne ve yer altına olan seyahatlerinde ona yardımcı olur. Yılanın Türklerde daha çok olumsuz bir niteliği olmasına karşın, eski Mısır ve Hint mitolojilerinde kutsal ve ilahi niteliklere sahip bir hayvandır. Bu durum, Yunan, Roma, Hıristiyan topluluklar için geçerliyse de o, yer altı dünyasıyla ilişkilendirildiğinde kötülüğe işaret eder (Çoruhlu 2000: 151).

Şamanist halkların çoğu, yılanı yer altı dünyasının hâkimi Erlik'in sembolü olarak bilirler. Yılan yer unsurunun ve kuzey yönünün de simgesidir. Şamanların kıyafetlerinde yer alan yılanla ait nesne ve şekiller yine karanlıklar dünyasına işaret eder. Yakutlar ilk şaman olan kara şamanın tüm vücudunun yılanlardan meydana geldiğini söylerler (Çoruhlu 1993: 23).

Şaman adayları, şamanlık kabiliyetlerini kazandıkları dönemlerde sırlarla ve çeşitli işaretlerle dolu rüyalar görürler. Bu rüyalarda Şaman adaylarına görünen ruhların bir kısmı yılan şeklindedir. Şamanların hayvanların gizli dillerini bildikleri ve kuşların dilini öğrenmek için de yılan ya da başka sihirli hayvanları yedikleri söylenir. Çünkü inanışa göre bu hayvanlar Tanrıların tecellisi olarak tasarlanırlar ve bu sebeple geleceğe ait olayları öğrenebilirler (Eliade 1999: 113, 126).

Kadın şamanların bazıları saçlarını uzatırlar ve bu saçların yılanları temsil ettiğini düşünürler. Kalmuk Türklerine yılan, gök menşelidir (Roux 2002: 174, 197). Bu ifadeden anlaşılıyor ki yılan her zaman olumsuz yönüyle karşımıza çıkmaz. Yılan gök menşeli kutsal bir hayvan olarak da kabul edilir.

Yılan **Kur'an-ı Kerim**'de şu şekilde yer alır: *“Firavun Musa'ya: Eğer sen bir mucize getirdinse göster onu, doğru sözlülerden isen bunu yaparsın” dedi. Bunun üzerine (Musa) asasını bıraktı: Asa o anda kocaman bir ejderha oluverdi.*” (Araf Suresi, 106 ve 107. âyetler, 165).

Bazı Türkmen aşiretlerinde kutsal asanın yılanla dönüştüğüne inanılır. Bektaşiler, ikinci defa dünyaya gelişte kötü insanların yılan şeklinde görünebileceğine inanmışlardır (Ögel, 2003: 541).

“Başka bir inanca göre; yılanın dili çatal olduğu için dedikodu, arabozuculuk, geçimsizlik olaylarına yol açar. Çatal dil ‘arabozuculuk’ belirtisi sayılır. Bu yüzden dedikoduyu, arabozuculuğu seven boşboğaz kimselere ‘yilandilli’ denir. Anlayışlı, kavrayışlı kimseleri anlatmak için ‘Onda yılan zekâsı var’ denir.” (Eyüboğlu 1998: 78).

Yılanlara dair inanışların en dikkati çekenini ise yılan kabuğunun saçları uzatacağına ve insanı gençleştirebileceğine olan inanıştır. Yılan derisi ile elde edilecek gençliğin, yılanın fizyolojik özellikleri hasebiyle olduğunu söyleyebiliriz. “Yılanın şaşılabilir biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yenilemesi, onu tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır. Yılanın ilahi işareti de büyüyen ve solan Ay'dır. Ay, rahmin yaşam yaratan ritminin ölçü ve ilahıdır, varlıklar onunla aynı zamanda gelirler ve giderler. Doğum ve ölüm gizinin

ilahıdır. Bu ikisi, bütün olarak, bir varlığın iki halinin görünümleridir. Ay, gelgitlerin ve geceleri düşüp sığırların otladığı çayırları canlandıran çiyin ilahıdır. Fakat yılan, suların da ilahıdır. Dünyada, ağaç köklerinin arasında yaşar, sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketi ile kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm meyvesi gibi asılır. Fallus düşüncesi hemen akla gelir, yutucu olarak da dişilik organını düşündürür. Öyle ki, duygulara zımni etki yapan ikili bir imge oluşturur... Kuyruğunu ısırışı göz önüne getirildiğinde, mitolojik urobaros gibi, bütün eski kozmolojilerdeki daire şeklinde yüzen bir ada olan dünyayı –altından olduğu kadar içine de yayılan ve- çevreleyen suları düşündürür.” (Campbell, 1995: 13–14).

Halk arasında da arabozucu, dedikoducu, kötü insanlara “yılan gibi”, “yılan dilli” ifadeleri sıkça kullanılır. Bu ifadelerin de mitoloji kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz.

2.15.1. Efsanelerde Yılan

Türk halk anlatılarında sıkça karşımıza çıkan yılan, bazı efsanelerde saldırgan ve ürkütücüdür.

Yılan yaratılış efsanelerinin birinde Erlik’i ağzına alarak, onun ağaca çıkmasına ve yasak meyveden yemesine yardım eden bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Tasvirlere göre Erlik, elinde kamçı olarak siyah bir yılan tutar (İnan 2002: 15-16, 40).

Anadolu’da yılan kutsaldır, bu nedenle yilandan hem korkulur hem de ona saygı duyulur. Bir yanda Tanrı kabul edilip kendisine tapınılırken, diğer tarafta insanoğlunun cennetten çıkarılmasının baş suçlusunu, şeytan olarak değerlendirilir.

Bir diğer efsaneye göre yılan, Hz. Âdem’i kandırarak onun cennetten çıkarılmasına sebep olduğu için cezalandırılmış ve sonsuza dek sürünmeye mahkûm edilmiştir (Sakaoğlu 2004: 191).

Kutsal kitaplarda, mitlerde, destanlarda, efsanelerde, masallarda, halk hikâyelerinde yılan sıklıkla rastlanır (Başar 1978; Tümer 1990: 127-142).

Ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder (Seyidoğlu 1998: 86-92; Tümer 1990: 127-142).

Altay Yaratılış Efsanesi’nde Tanrı, dokuz dallı bir ağaç yaratır. Daha önce yarattığı kişi oğluna da bazı dallardaki meyveleri yemeyi yasaklar. Ağacı beklemek üzere bir köpek ile bir yılanı bekçi olarak diker. Erlik, yılanı kandırarak yasak meyveden tatmasını sağlar. Daha sonra yılan, kışoğlunu da bu meyveden yemeye ikna

eder. Tanrı bunun üzerine yılanı şeytan olarak ilan eder ve kişiöglu senin düşmanın olsun der (Ögel 1993: 451-465).

Yılanla ilgili efsanelerde yılan, sürünmesinin cezasını adeta insanlardan alır gibidir. İnsanları korkutur, insanlara zarar verir, onlardan intikam alır. Efsanede yılanın sürünge bir hayvan oluşu, onun lanetlenmesiyle açıklanmıştır.

Yılanla ilgili inanışlardan birisi de kırlangıcın ayrıık kuyruğunun, yılanın saldırısı sonucu olduğudur. Söz konusu efsane şu şekildedir:

İslâm inancına göre, Hz. Süleyman, insanların dışında cinlerin, rüzgârların ve hayvanların da peygamberidir. Tüm hayvanlar onun sözünü dinler ve dileğini yerini getirir.

Hayvanların ve bitkilerin dilinden anlayan Hz. Süleyman, her yaratığa yaşaması için çeşitli besini ayırır. Yılanı ise insan kanıyla besleneceğini söyler. Yılan, insanoğluna saldırır, kanını emer, öyle ki onun soyunu kurutacaktır. Sonunda insanoğlu, yılanı Hz. Süleyman'a şikâyet eder. Bunun üzerine Hz. Süleyman, sivrisineği görevlendirir. Sivrisineğe bir yıl boyunca tüm canlıların kanının tadına bakacak ve en lezzetlisini bulacaksın, yılan da onun kanıyla beslenecek der. Sivrisinek tüm canlıların kanının tadına bakar ve en lezzetli kanın insanoğlunun olduğuna karar verir. Bunu Hz. Süleyman'a söylemeye giderken kırlangıçla karşılaşır. Kırlangıç, sivrisineğin en lezzetli kanın insanoğlununki olduğunu söyleyeceğini öğrenince sivrisineğin dilini koparır. Bundan sonra sinek hep vızıldayacak, hiç konuşamayacaktır. Yılan, bunun üzerine kırlangıcın üzerine atılır, kırlangıç kaçarken kuyruğunu yılanı kaptırır. Bundan sonra kırlangıcın kuyruğu hep kısa ve ayrıık kalacaktır. Kırlangıç ve insan her zaman dost olur. Evinin çatısında yuva yapan kırlangıcı insan mutlu bir haber olarak yorumlamıştır (Sakaoğlu 2009: 70).

Efsanede yılan, insanoğluna zarar veren, ondan intikam alan bir roldedir.

Yılanın saldırgan, uğursuz rolüne örnek oluşturan başka bir efsane şu şekildedir:

Kedi, Peygamberimize saldıran yılanı öldürdüğü için ödüllendirilir ve edilen dua neticesinde kedi, hiçbir dövüşünde yenilmez ve hiçbir yere sırtüstü düşmez (Sakaoğlu 2009: 72).

Efsanede yılan, Peygamberimize saldıran bir düşmandır. Yılanın öldürülmesi iyilikle yorumlanır. Nitekim efsanede kedi, yılanı öldürdüğü için ödüllendirilmiştir. Söz konusu efsane aynı zamanda kedinin ne kadar yüksekte düşerse düşsün sırtüstü düşmediğini açıklayan bir oluşum efsanesidir.

Bazı efsanelerde yalancılık, hilebazlık gibi huyların yılanla dönüştürülerek cezalandırıldığı görülür. Söz konusu motifle ilgili bir efsane şu şekildedir:

Gelin bulduğu altınları kocasından saklar, yalan söyler. Altınlar yılanla döner (Yıldırım 1992: 259).

Yılanla ilgili efsanelerde yılan genellikle konuşur. Kendisine yapılan hatayı affetmez ve insanoğlunu cezalandırır. Söz konusu motifle ilgili efsane şu şekildedir:

Yılan, kendisine silah doğrultan adama: “Ben evren yılanıyım, benimle uğraşanı öldürürüm.” diyerek boğar ve öldürür (Önal 2003: 290).

Efsanede yılan evrenin sahibi, Tanrı rolündedir. Efsanelerde kendisine zıt anlamlar yüklenen yılan, bazen şeytan bazen de Tanrı’dır. İnsanoğlunu cennetten kovdururken bir şeytana bürünen yılan, yukarıdaki efsanede evrenin sahibi bir Tanrı olarak görülür.

Yılan aynı zamanda hem yaşamı hem de ölümü simgelemektedir. Şifa veren, sağlığın sembolü olan ve deri değiştirerek uzun yıllar yaşayan yılan yaşamı simgelerken, diğer yandan insanları zehirleyerek öldüren tarafla ölümü de simgelemektedir.

Kızkulesi Efsanesi’nde falcının yılan ısırığı ile öleceğini kehanet ettiği prenses’i denizin ortasındaki korunaklı evi bile ölümden kurtaramaz. Bir sepet içinde, incir yaprakları arasında saklı olan yılan, onu sokarak öldürür.

Efsanede yılan ölümü simgeleyen, doğasının gereği öldüren bir varlık olarak görülmektedir.

Yılanların kraliçesi olarak anılan **Şahmaran** Efsanesi, hemen hemen her bölgede, değişik varyantlarıyla anlatılan bir hikâyedir. Yılan efsanede şifa veren, yardımcı bir rol üstlenmiştir. Birçok efsanede insanoğlundan intikam almaya çalışan yılan, efsane de insanoğlunu hastalıktan kurtarmaktadır. Efsanenin en yaygın şekli şu şekildedir:

Camasb, arkadaşlarının tuzağıyla bir bal kuyusunun içinde kalmış buradaki bir deliği büyüterek Şahmaran’ın ülkesine varmıştır. Buna çok sevinen Şahmaran ona gitmemesi için birçok hikâye anlatmasına rağmen Camasb gitmek istemiş bunun üzerine Şahmaran, yerini kimseye bildirmemesini ve hiçbir hamama gitmemesini söyleyerek onu serbest bırakmıştır. Bu arada, ülkenin hükümdarı hastalanmış ve yerini sadece Şahmaran’ın bildiği bir ilaca ihtiyaç duymaktadır. Şahmaran’ı gören insanların vücutları benek benek olduğundan herkes hamama çağrılır. Camasb’ın Şahmaran’ın

yerini bildiği ortaya çıkar. Camasb, tekrar Şahmaran'ın yanına gider ve onun yaptığı ilaç ile hükümdarı iyileştirir. Kendisi de meşhur bir hekim olur (Şimşek 1995: 333-334).

“İşte, tehlikeli ve korku verici yanı bir tarafa bırakılıp yılanları zararsız, masum hatta biraz da dostane gösteren bu anlatılar, beraberinde’ yılan insan aşkı’nu getirmiştir. İlk örneğine ‘Şahmeran’ hikâyesinde rastladığımız bu aşk motifi, halk arasında oldukça yaygındır ve hemen hemen Anadolu’nun her bölgesinde görülmektedir...” (Şimşek, 2006: 304)

Bir Yılanın Üç Yaprağı adlı masalda, evlendiği prenses ölünce masal kahramanı, onunla birlikte mezara kapanır. Mezarın içine bir yılan girer, oğlan onu öldürür. Sonra, bu yılanın girdiği delikten bir yılan daha gelir. Kendisinden evvelki yılanın üç parça edilmiş olduğunu görünce, geri dönerek ağzında üç yeşil yaprak olduğu halde tekrar gelir. Bu yılan ötekinin üç parçasını birbirine bitiştirerek, her parçanın üstüne de getirdiği yapraklardan birer tanesini koyar. O anda yılan canlanır ve her ikisi de girdikleri delikten çıkıp gider. Genç oğlan yaprakların birini prensesin ağzına, ikisini de gözlerinin üstüne koyar ve ölünün vücudunun yavaş yavaş hareket eder (Boratav 2001: 175).

Yılan, iyileştirme sembolü olarak kabul edilmiştir. Bugün tıpla ilgili hekimlik, veteriner hekimlik, diş hekimliği, eczacılık gibi dalların hepsinin sembollerinin yılan olmasının temelinde insanların doğadan tam olarak kopmamaları yatmaktadır. Sağlık kuruluşlarının kapılarında çifte yılan sembolü vardır. Anadolu’da Selçuklu Hastaneleri buna örnektir.

Yılanın tıp sembolü olarak kullanılmasının nedenleri arasında yılan etinin yüzyıllarca ilaç olarak kullanılması, yılanın sık deri değiştirip, kendini yenileyerek genç kalabilmesi, yılanın önlem alan bir canlı olup, kimseyi sokmadan önce dikkatli davranması sayılabilir. Yılanın dikkatli bir hayvandır. Gözünü hiç kırpmaması bunu ispat eder.

Şifalı bitkilerde açıkça gözlenen tabiatın iyileştirici kudretini en yakından tanıyan en iyi bilen canlının da yer altında yaşadığı için bu bitkilere çok yakın komşuluk halinde bulunan yılan olduğu kabul edilerek hekimlik sembolü kendine yakıştırılmaktadır.

Lokman Hekim Efsanesi’nde her derdin devasını bilen Lokman Hekim ölümsüzlük otunu bulmuştur. Keşfinin heyecanıyla köprüden geçerken elinden düşürdüğü otu bir yılan yer. Bundan dolayı yılan ölümsüzlüğü ve sağlığı temsil eder (Hancı 2005: 7-8).

Yılanın şifa verici gücünün Eyyüp Peygamberle ilgili olduğuna dair bir efsane şu şekildedir:

Eyüp Peygamber'in yarasına düşen kurtlar, vücudunu yiyerek tüketmektedir. Eyüp Peygamber bu çileye sabretmiştir. Bu sabrın sonunda ona topuğunu yere vurması vahyedilmiştir. Vurduğu yerden çıkan su ile yıkanmıştır. Eyüp Peygamber yıkanırken vücudunu kemiren kurtlar yere düşerek bir bölümü sülük, bir bölümü ise yılan dönüşmüştür. Bundan dolayı yılanın ve sülüğün şifalı olduğuna inanılmaktadır (Hancı 2005: 9).

Efsane örneklerinden de anlaşılacağı üzere yılan doğurganlığın ve üremenin sembolüdür.

2.15.2. Masalarda Yılan

Görünüş olarak oldukça soğuk ve ürkütücü kabul edilen bu hayvan masalarda iyilik yapan ve yardımda bulunan hayvanlardandır. Çoğu insanın yılanı karşı duyduğu tiksinti ve korku, çoğu masalda yerini sevilen bir yardımcıya devretmiştir.

Halk masalarında yılanlar hazinelerin bekçisi ve koruyucudur. Göktürk Kağanı Kültigin'in MS.732 de yaptırdığı **Orhon Anıtları**'nda, **Uygur Bilge Kağan Anıtı**'nda ejder bekçilik yapmaktadır (Esin, 1978: 49-53).

Eski Türklerde yılan ya da kulaklı yılan olan ejderha (abırğa- acırğa) hayat ağacının bekçisidir (Ögel, 2003: 490).

Avcı Ahmet masasında yılan padişahı ve yılan padişahının dilinin altında bulunan boncuk ile ilgili bilgiler vardır:

“Ertesi gün yılanlar sultanı Avcı Mehmet'i huzuruna çağırır (...) ‘Benim sağlığımın sana ne faydası var? Dilediğini söyle yerine getireyim’. Dilinin altındaki mavi boncuğu isterim” (Alptekin 2002: 225).

Masalda kahramana yardımcı olan yılanın beyaz renkli olması dikkat çekicidir:

“Daşın gölgesine yattığı vakit suya bir yılan gelmiş, su içmeye, yılan su içerkene hemen bir yılan daha çıkmış beyaz.” (Alptekin 2002: 224).

Avcı Ali adlı masalda yılanlardan biri beyaz renklidir:

“Yılanın birisi güzel, beyaz yılanımuş, biri de çirkin yılanımuş.” (Şimşek 2001: 23).

Avcı Ahmet ve Avcı Ali masallarında yılanların beyaz renkli olduğu görülür. Beyaz masumlğun, temizliğin ve mutluluğun sembolü olarak masallarda da bu rengin ifade ettiği değerleri yansıtır.

Şah Meranın Yüzüğü adındaki masalda yılanın kahramana yardım ettiği görölmektedir: “*Yılan dile gelir: ‘Sen beni kurtardın. Ben Şah Meran’ın oğluyum, gel beni babama götür, sana dünyalığını verir. (...) yılan: ‘Sen de buradan aşığı gel. Yalnız babam sana ne verirse alma, babamın elindeki yüzüğünü iste’*” (Günay 1975: 471).

Hayvan Dostu Kel Oğlan masalında kahraman tarafından kurtarılan yılan yavrusu, kahramana olan minnet borcunu ona yardım elini uzatarak ödemeye çalışır: “*Giderken önüne kim çıksa iyi. Kurtardığı yılanın yavrusu. Yılan yavrusu: ‘Arkadaş nereye gidiyorsun?’ demiş. ‘Böyle böyle yılan kardeş para kazanmaya gidiyorum.’ demiş. Yılan yavrusu: ‘Düş arkama, ama konuşmadan beni takip et’ demiş. Keloğlan’ı babasının huzuruna götürmüş. Babası da yılanların beyi imiş. (...) ‘Dile benden ne dilersem’ ‘Zengin bir sofraya dilerim demiş.’ Yılanların beyi: ‘Oldu’ demiş*” (Emiroğlu 1996: 298).

Bazı masallarda yılan ve kahramanın evlendiğine rastlanır. Masallarda yer alan hayvan ve insanın evliliği, şamanların ana-hayvan denilen hayvan şeklindeki ruhlarla yaptıkları evlilikle benzerdir (Yıldırım 2004: 394).

Sarıtraş masalında kahramanın bir ejderha ile evlendiği görülür. “*Çünkü gızın aşıklısı bir ejderha vardı. Gızın her zaman goklaşır, sevişirdi. O gızın garnına, bu ejderha nefes verdi, o da enikledi yidi*” (Şimşek 2001: 48).

İki Yılanla Evlenen Kız masalında ise kahraman yılanla evlenmektedir. “*Orada bir yılan dile geliyor. Diyor ki: ‘Benimle evlenir misin?’ Gız diyor ki: Allah Allah bir yilandan gurtuldum bir yılan daha başıma geldi, nâpiyim, niyedim? Diyor. Yılan: ‘Benimle evlenirsen seni guş südüyüenen beslerim’ diyor. ‘Peki y, evlenirim’ diyor gız. (...) Birgün böyle beş gün böyle derken, bu gadın hamile galıyor*” (Şimşek 2001: 111).

Yılan Oğlan Masalı’nda yılanların bir araya gelerek nişan yaptığı görülür. “*O gün, gızın yakınînen, yilannar toplanmışlar, nişan yapmışlar. Bu yilannar, on gün sonra, gelin getirmeye getmişler, bütün yilannar mılannar toplanmışlar, gelini alıp getmişler*” (Şimşek 2001: 168).

Yılanlar, masallarda sihirli yüzüğün ya da sihirli boncuğun sahibidirler. Dillerinin altında veya ellerinde bulunan sihirli boncuk veya yüzüğün içinde de Araplar, cinler gibi gizli güçler bulunur. Bu gizli güçler yüzük veya boncuk sahibinin her istediğini

yaparlar. Masal kahramanlarına yılanlarda bulunan bu sihirli nesnelere ulaştıran yaptıkları yardımlardır. Kahraman zor durumda bulunan bir yılan yavrusunu kurtarır. Kurtarılan yılanın babasının genellikle yılanlar padişahı olduğu görülür. Yılanlar padişahı çocuğunu kurtaran kahramanı ödüllendirmek ister ve neticede kahraman yılanın sahip olduğu sihirli boncuğu veya yüzüğü ele geçirir. Masallarda yılanlar konuşur, kendilerine yapılan iyiliğe iyilikle cevap verir.

Aşağıdaki hikâyede yılan kendisine zarar verilmeden zarar vermeyen iyiliğe iyilikle karşılık veren bir hayvan olarak yer almaktadır.

“Kadının biri mayalanmış yoğurdu taşırken bir yılan yuvasına denk gelir. Kadın, yoğurt dolu kabı oraya bırakarak yılanın yumurtalarını alır. Bu sırada yılanın geldiğini gören kadın telaşla gizlenir. Geldiğinde yumurtalarını yerinde görmeyen yılan, yoğurt kabına zehrini boşaltarak oradan uzaklaşır. Kadın, bunun üzerine yumurtaları tekrar yılanın yuvasına bırakır ve gizlenir. Tekrar gelen yılan yumurtaların yerinde olduğunu görünce, yoğurt kabına vücudunu sararak bütün yoğurdu yere döker (Kaplan 2010: 304). Kaplan bu hikâyeyi Hediye Kaplan adlı kişiden derlemiştir.

Bazı halklar ev iyesinin yılan şeklinde olduğu inancına sahiptir. Bu yılan kimseye dokunmayan, tehlikesi olmayan bir hayvandır (Kalafat 1999: 56).

Benzer şekilde Yılan, Kıpçak Türklerinde aile ocağının koruyucusudur (Paşayeva ve Paşayev, 2005: 103).

“Ev ve mezarların sahibi olarak nitelendirilen yılanlarla eski Türk inancı arasında bağ kurulabilir. Burada yılanlar, ölmüş şamanın ruhu, koruyucu ruh, iye durumundadır. Belki de yılanların bu özellikleri masallarda kendini gösterir. Hemen hemen yılanın geçtiği bütün masallarda, onun olumlu, yol gösterici, yardımsever ve dost yanını görürüz” (şimşek, 2006: 300).

Evlerde, duvar deliklerinde görülen yılanı öldürmenin uğursuzluk getireceğine, yılanın o evin bekçisi olduğuna inanılırken, karayılan ya da engerek yılanını öldürmenin ise uğur getireceğine inanılır.

Türk mitolojisinde hem iyiliği hem de kötülüğü temsil eden yılanın ikili karakteri masallarda da görülür. Kendine yapılan iyiliği unutmayan, iyiliğe iyilikle karşılık veren yılan bazı masallarda sürünmesinin cezasını adeta insanlardan alır gibidir. İnsanları korkutur, insanlara zarar verir, onlardan intikam alır.

Yolcu ile Yılan Masalı’nda yılan kendisini ateşten kurtaran insanoğlunu sokmak ister:

“Seyehaye çıkan bir adam yolculuk esnasında yorulur ve bir karaağacın dibine uzanır. Ağacın üzerinde de bir yılan vardır. Ağacın altında yanan ateş ağacı sarar. Yılanın yanmakta olduğunu gören adam yerinden kalkar ve yılanı kurtarır. Ancak ateşten kurtulan yılan, adamı sokmak ister.” (Boratav 1992: 45).

Yılan ile Tilki Masalı'nda yılan tilkiyi aldatarak onu öldürmek ister ancak kurduğu tuzak kendi sonunu hazırlar kötülük yapmanın cezasını yine kendisi çeker.

Tilkiyle yılan arkadaş olup birlikte ormanı dolaşmaya çıkmışlar. Az gitmişler, uz gitmişler, lale sümbül biçerek, soguk sular içerek, altı ay bir güz gitmişler, gide gide kocaman bir ırmağın kıyısına varıp ulaşmışlar. Tilki, karşı kıyıya geçmek için hemen suya dalarak yüzmeye koyulmuş. Yüzme bildiği halde tilkiye bir kötülük yapmayı aklına koyduğu için karşı kıyıya geçmeyen yılan, tilkiye seslenmiş: “Tilki kardeş, tilki kardeş, beni bırakıp nerelere gidiyorsun? Hani hep birlikte dolaşacaktık? Tilki dönüp gelmiş: “*Nasıl geçebilirsin karşıya?*” diye sormuş. Yılan: “**Çok kolay**” demiş, “*Ben senin boynuna sarılırım. Karşı kıyıya geçer, sonra gezimiz sürdürürüz.*” Tilki, bu öneriyi kabullenmiş. Yılan, tilkinin boynuna dolanmış. Birlikte suya girmişler. Tilki karşı kıyıya doğru yüzmeye başlamış. Tam ırmağın ortasına geldiklerinde yılan, olanca gücüyle tilkinin boynunu sıkmaya koyulmuş. İşte o zaman tilki, yılanın niyetinin kötü olduğunu anlamış, bozuntuya vermeden yılanı: “*Yılan kardeş*” demiş, “herhalde suyu geçerken çok korktun. Boğazıma öyle sıkı sarılma, yoksa boğulurum, ikimizde ölürüz!” Yılan, sevimsiz bir kahkaha armış: “*Seni kendini kurnaz, akıllı sanan aptal tilki! Yalnız sen öleceksin... Ben niye öleceğim... Yüzme biliyorum çünkü!*” Sözü bitirir bitirmez kötü kalpli yılan, tilkinin boğazını daha da sıkmaya başlamış. Tilki, bakmış ki işin şakası yok, neredeyse boğulup gidecek, güçlükle ve ağlamaklı bir sesle yılanı: “*Haklısın yılan kardeş,*” demiş, “*Ben aptalın tekiymişim. Öyle olmasa senin sözlerine kanmazdım. Sen benden akıllıymışsın, kurnazmışsın ama ölmeden önce şu güzel yüzünü son bir kez göreyim! Ondan sonra ölsem de gam yemem!*” Yılan, tilkinin sözlerine kanıp kafasını uzatmış. Tilki, yılanın başı tam ağzının sırasına gelince sivri dişlerini kötü kalpli yaratığın başına geçirivermiş... Kötü kalpli yılan hemen ölüvermiş... Tilki bir hamlede karşı kıyıya ulaşmış (Tokmakçioğlu 1991: 78-79).

2.15.3. Halk Hikâyelerinde Yılan

Yılan, Şamanizm'de oldukça önemli bir hayvandır. Yer altının hâkimi Erlik'in sembolü olan yılanın insanlara ölüm, hastalık ve felaket getireceği inanılır. Kara yılan

olarak anılması da Erlik'le ilgilidir. Böylece yılan sevilmeyen, korkunç bir hayvan olarak bilinmektedir. Şamanların yılan eti yiyerek hayvanların gizli dillerini bildikleri inancı da yılanın Şamanizm'deki önemini artırmaktadır.

Yılan, yaratılısla ilgili anlatılarda da yer alır. Bu anlatılarda yılan, Erlik'in sözüne aldanan bir hayvandır. Bu nedenle yılan daha çok kötülüğün simgesi olarak görülmüştür. Fakat **Güzel Ahmet** hikâyesinde yılan yardımcıdır. Hikâyede, Ahmet'in atıldığı mağaradan bir yılan çıkar. Ona, babasının yaptıklarını ödeyeceğini ve bir çift güvercin gelip gözlerini açacağını haber verir (Görkem 2000: 189)

Hikâyede yılan gelecekte haber verdiği için, yılanın burada yardımcı ruh simgesi olduğu söylenebilir. Yılanın gelecekte haber vermesi, şamanların fal bakması, geleceğe ilişkin tahminler yapmasıyla da benzeşmektedir.

Halk hikâyelerinde ejderhanın da önemli bir yeri vardır. Ayrıca ejderhanın, Türk mitolojisinde de büyük bir yer tuttuğu söylenebilir. Halk hikâyelerinde de ejderha, alt edilen bir yaratıktır. Örneğin **Kirmenşah** hikâyesinde iki dag arasını doldurmuş bir ejderhadan söz edilmektedir. Ejderha, Herat'a giden kısa yolun üzerindedir ve insanlara yol vermemektedir. Kirmenşah'ın yolunun üzerinde de engeldir. Hızır'ın yardımıyla Kirmenşah, ejderhayı öldürür (Alptekin 1999: 191).

Bu olayın bir benzeri Zaloğlu Rüstem hikâyesinde de görülmektedir. Hikâyede 15 yaşına giren Zümrüdüanka'nın yavrularını, ejderha gelip yemektir. Yine 15 yıl sonra, Zümrüdüanka'nın yuvasına büyük bir ejderha çıkar ve Zümrüdüanka'nın yavrularını yemek ister. Zaloğlu Rüstem ise onu öldürerek Zümrüdüanka'nın yavrularını kurtarır. Böylece Rüstem'in olgunlaştığını gören Zümrüdüanka, onu memleketine gönderir (Sakaoğlu, 1999: 369)

Yılan, Türk halk anlatılarında yenilenmenin, değişimin ve doğurganlığın sembolü olarak yer almaktadır. Yılan sinsi hareket edişi, tehlikeli oluşu ve ürkünç görünümüyle soğuk ve sevilmeyen bir hayvan olarak tanınmaktadır.

Eski Tanrılardan olan yılan hayatın güçlerinin efendisidir. Anadolu'da yılan kutsaldır, bu nedenle yilandan hem korkulur hem de ona saygı duyulur. Bazı Türkmen aşiretlerinde kutsal asanın yılanla dönüştüğüne inanılır. Gerek yılan, gerekse onun dev şekli olan ejder sureti antik çağlara ait mitolojilerde çok yaygın bir semboldür. Eski Türkler arasında yılan, bolluk, bereket, sağlık ve mutluluk sembolü olmuştur. Bazı yörelerde sağlığı ve kötülüklerle karşı gücü sembolize etmektedir. Simgesel olarak yılan akıl-duygu, sevgi-nefret, ruh-madde, yaşam-ölüm, iyilik-kötülük, şans-kötü şans gibi karşıt güçleri bir arada göstermektedir.

SONUÇ

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçinceye kadar söylenen ve ağızdan ağza geçen halk anlatılarındaki motiflerin pek çoğu, Türk halk anlatılarında hayvan motiflerini değerlendirdiğimiz bölümümüzde ortaya koymaya çalıştığımız gibi, büyük ölçüde, Orta Asya'daki Türklerden Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Bu nedendir ki insanların tarihi gibi, ulusların tarihlerinin de söz ile başladığını söyleyen Yıldırım, "Milletlerin oluşumunda olduğu kadar, onların bir ulus niteliği kazanmalarında da en belirleyici unsur söz ve dildir." (Yıldırım 1998: 89) demektedir. Ortak bir dilin konuşulduğu coğrafyada yaşayan ulus, konuştuğu dile ait ve o dilin zenginliğini ortaya koyacak sözlü ürünler yaratmıştır. Bu ürünler, sözlü kaynaklardan derlenmiş ve yazılı kültür ortamında tespit edilerek yazıya geçirilmiştir.

Çalışmamızda değerlendirmesini yaptığımız hayvanlar alfabetik sıra ile incelenmiştir. Çalışmamızda ilk değerlendirdiğimiz hayvanlardan olan at, Türk halk anlatılarında sıklıkla yer almaktadır. At, eski Türk yaşantısının vazgeçilmezlerindedir. Öncelikle atın kültür tarihimiz içindeki yerini göstermeye çalıştık ardından anlatılardaki motifleri ile kültürel süreçte ve tarihi derinlikte ortak noktaları tespit etmeye çalıştık.

Atın Türklerin hayatında çok önemli bir yere sahip olması, hayat tarzı ile ilgilidir. "Atlı Göçebe Medeniyeti" adı verilen bu hayat tarzının merkezinde başta at olmak üzere hayvanlar vardır ve Türkler bu dönemde hayvancı bir kavim olarak tanınmaktadırlar.

Eski Türk inanç sistemleri açısından değerlendirdiğimiz bir başka hayvan kuşlardır. Kuşlar, Türklerin eski inanç sistemlerinde çok önemli bir yerdedirler, çünkü kuşlar adeta Gök Tanrı'nın temsilcileridir. Şamanizm açısından da kuşlar önemli bir yer işgal ederler. Şamanların en orjinal kostümlerinden biri kartal kostümüdür. Eski inanç sistemleri insanın canının bir hayvanda var olabileceğini düşünüyorlardı, bu anlamda ruhun kuş şekline girmesi fikri Orhun Yazıtları'ndan itibaren ortaya konmuştur. Bununla birlikte kuş biçimini almak, başka bir deyişle kuş donuna girmek masallarda oldukça sık tekrar eden motifler arasındadır.

Halk anlatılarının bir başka hayvanı geyiktir. Türk mitolojisinde kılavuz hayvan olarak karşımıza çıkan geyiğin, halk anlatılarında kahramana yardım eden, en önemli yardımcı hayvanlardan biri olduğunu tespit ettik. Bununla birlikte masallarda geyiğe dönüşme ele alınması gereken önemli bir noktadır. Tamamen geyiğe dönüştüğü ile ilgili

menkıbeleri olan Abdal Musa'nın, kültürümüzde geyiğe dönüşme inancının varlığına dair izler olarak açıklanabilir.

Ele aldığımız masal hayvanlarından biri de kurttur. Türklerde insan hayvan ilişkisi deyince akla ilk gelen hayvan bozkurt olmuştur. Yapılan çalışmalarda genellikle bozkurt üzerinde yoğunlaşmıştır.

Hayvanlar, masal kahramanlarının kimilerine yolculukları sırasında eşlik ederler. Ancak masalarda rastlanan hayvanların, insan kahramanlarla eşit konumda olduklarını söylemek mümkündür. İnsan kahramanlar, hiçbir zaman hayvanlara karşı aşağılayıcı bir tavır göstermezler. Tam tersine, hayvanlara karşı gösterilen saygı ve güvenin gözlenebileceğini söylemek uygun olacaktır.

Hayvanların uçmak, yüzmek, koku almak, geceleyin görmek gibi insanlarda olmayan yeteneklere sahip olmaları ayrıca bu özelliklerinin dışında hayvanların geleceği insanlardan daha iyi bildiği inancı, insanların hayvanların bu yeteneklerine güvenerek onların rehberliğine de teslim olmaları sonucunu getirmiştir. Rehberlikte uzmanlaşmış hayvanlardan başında ise alageyik, deve, balık, beyaz bir köpek, tavşan ve kurt gibi hayvanları saymak mümkündür.

Çalışmamızda görüldüğü üzere, Türk halk anlatılarında hayvan motifi, bir yüksek lisans tezine konu olacak yoğunlukta yerini almıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Türk kültüründe hayvan motifinin, diğer Türk coğrafyalarında da oldukça sık rastlanılan bir motif olduğu görülmüştür. Bu durum Anadolu sahasındaki Anadolu folklorunun, Türk folklorunun küçültülmüş bir şekli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki hayvanlar, Türk'ün sosyal hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden de hayvanlara, başta masallar olmak üzere destan ve efsanelerde, atasözü ve deyimlerde, türkü ve koşma gibi halk edebiyatı türlerinde; doğum, evlenme, ölüm ritüelleri; el sanatları, halk hekimliği, halk meteorolojisi vs. gibi halkbiliminin alanına giren daha birçok türde yoğun bir şekilde rastlamak mümkündür. İşte bütün bu nedenlerle, sosyal hayatında hayvanlarla bu denli içli dışlı olmuş ve bu hayat tarzını binlerce yıl devam ettirmiş bir milletin inanç sisteminde hayvanlarla ilgili inançların diğer inançlara oranlara daha yoğun bir şekilde bulunması yadsınamaz. Bu yoğunluk nedeniyledir ki, Türk kültüründe bir hayvan kültü oluşmuştur. Çalışmamızda Anadolu sahasındaki hayvanlarla ilgili halk anlatılarını ve hayvan sembolizmini iyi

anlayabilmek ve çözümleyebilmek için hayvanları eski Türk inanışları çerçevesinde inceledik.

Türk halk anlatılarının hemen hepsinde Şamanizm'in izlerinin varlığı gözlenmiştir. Şamanizm, hayvanların insan yaşamında ve hayatta kalmada can alıcı bir rol oynadığı, ruhların hayvanlar aracılığıyla insanlarla bağ kurduğu bir inanış biçimidir. Bozkır dini olarak adlandırılan ve hayvan üslubuyla yakından ilişkilendirilen Şamanizm'de insanların hayvanlar ile yakın ilişki içinde olduğuna inanılır. Bu nedenle çalışmamızda hayvan motiflerini açıklarken, Şamanizm ile ilişkilendirdik ve bu noktada Şamanların vecd törenlerinden, güç hayvanlarından, tören sırasında güç hayvanlarının kılıklarına bürünmelerinden bahsettik.

Şamanizm'in izleri halk anlatılarına da yansımıştır. Özellikle masalarda yer alan hayvan kahramanın rehberlik ve yardım etmesi şamanın görevlerinin etkisini taşımaktadır. Anlatılarda hayvan kahramanla şaman arasındaki ortak noktalar gösterilmekte kahramanın, şamana özgü bazı yeteneklere sahip olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Türklerde hayvan motiflerinin kökleri dini geleneklere dayanmakla birlikte, zamanla dini önemlerini kaybederek uğur, şans gibi anlamlar yüklenmişlerdir.

Hayvanlardan bazısının uğurlu, bazısının uğursuz sayılması totemizm ile ilgilidir. Totemizm bazı hayvanlarla akrabalık kurmak esasına dayanır. Totem seçilen bu hayvanı öldürmek ya da incitmek yasaktır. Eski Türkler'in inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm'de de totemizmin izleri yaygın olarak bulunmaktadır.

Türk halk anlatılarında çeşitli şekillerde yer alan hayvanlar animist dönemdeki fonksiyonlarına benzer fonksiyonlar üstlenerek anlatılarda yer alırlar. At, geyik, deve, yılan, Türk halk anlatılarında mitolojik özellikler gösteren hayvanların başında gelmektedir. At, pek çok masalda sadece binek hayvanı olarak yer almaz, kahramanın dostu, yoldaşı olarak da karşımıza çıkar. Tıpkı insan gibi masal kahramanıyla sohbet eder. Onu tehlikelerden korur ve hatta kahramanın yerine kendini feda bile eder. Geyik, Türk folklorunda önemli bir yere sahiptir. Bugün bile bazı Türk boyları kendilerinin geyikten türediklerine inanmaktadır. Bu yüzden geyiği boynuzlu ana olarak adlandırırılar.

Türklerin yaşadığı coğrafya ve sahip oldukları kültür yapısı hayvanlarla iç içedir. Bu durum Türk insanının kendi coğrafyasında yaşayan hayvanları daha iyi tanımasına ve onları zamanla manevi hayatına, özellikle de inançlarına dahil etmesine sebep

olmuştur. Çalışmamız sırasında tespit ettiğimiz hayvan motifleri aynı hayvanın farklı motiflerle halk anlatılarında yer alabildiğini göstermiştir. Bu tespit bizi, özellikle bazı hayvanların Anadolu insanının hayatındaki yerinin ve öneminin ne kadar büyük olduğu sonucuna ulaştırmıştır.

Tespit ettiğimiz hayvan motiflerinin ortaya koyduğu bir başka sonuç da, insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkinin doğru orantılı olarak inanmalara yansımalarıdır. Hayvanlar, Türk kültüründe yaptığı etki ile Türk sembolizminde de yer edinmiştir. İnsanların iyi ve dostane ilişkiler kurduğu hayvanların, inançlarda ve bunlara bağlı pratiklerde oynadıkları rol de müspettir. Bunun en güzel örneği attır. Sosyal hayatta son derece önemli bir yere sahip olan ata, bütün inanç ve uygulamalarda hep olumlu anlamlar yüklenmiştir. Bu durumun oluşmasında da Anadolu insanının atı yakından tanınması ve hayatının birçok alanına atı dahil etmesi onu kardeş saymasının büyük payı vardır. Bu durumun tersi de doğrudur. Yerleşik hayata geçmiş tarımla meşgul olan topluluklar için son derece zararlı, eti bile yenmeyen, insanla ilişkisi hiçbir zaman dostane olmayan domuz; yine insanlarla ilişkisi olumsuz olan yılan gibi halk anlatıların çoğunlukla olumsuz anlamlar taşımaktadır. Türk mitolojisinde önemli bir varlık olan kurt için de kısmen de olsa bu geçerlidir. Ama kurtta geçmişten gelen inançların izlerinin renk değiştirerek bugün de Anadolu'da devam etmesi; tıpkı insanlarınkine benzeyen ana, baba ve çocuklardan oluşan bir aile yapısının olması nedeniyle soylu bir hayvan kabul edilmesi ona karşı korkuyla karışık bir saygı ve sevgi oluşturmuş, bu da kurtla halk anlatılarına yansımıştır.

İslam literatüründe kendilerine değer yüklenen hayvanlar için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında, saklandığı mağaranın önünde biri yuva yaparak diğeri mağaranın ağzına ağ örerek O'nun düşmanları tarafından görünmesini engelleyen güvercinle örümcek, Müslümanlar tarafından korunmaya alınmış hayvanlardır. Güvercini vurmak günah sayılmakta, onun cennetteki huri kızlarından olduğuna inanılmakta, güvercine peygamber kuşu denilmekte, örümcek de öldürülmemektedir.

Bazı halk anlatılarında ise aynı hayvana, hem olumlu hem de olumsuz anlam yüklendiğini tespit ettik. Bunlardan biri tilkidir. Yolda giderken tilkinin görülmesi işlerin iyi gideceği şeklinde yorumlanır. Bu inancın temelinde Bektaşiliğin izleri vardır, çünkü Bektaşiler tilkinin Hızır olabileceğine inanırlar. Hızır'ın sahip olduğu bereketlendirme özelliğinden dolayı tilki de uğurlu sayılmıştır. Halbuki, Hazara

Türklerinde yolculuğa başlarken tilkiye rastlamak uğursuzluk kabul edilir. Yola devam edilmez. Yolculuk ertelenir.

Yaptığımız çalışma, Anadolu insanının hem sosyo-kültürel, hem de ekonomik hayatında son derece önemli bir yere sahip olan hayvanlarla ilgili birçok inanç ve uygulamanın özellikle son yüzyılda bilim ve teknikteki akıl almaz ilerlemelere rağmen bugün de varlığını önemli ölçüde sürdürmekte olduğunu göstermiştir. Bu durum Türk insanının hayvanlara yüklediği kutsiyet ve güven duygusuyla ilgilidir.

Türkler, kimi zaman sürülerine ve kendilerine saldıran kurda, kimi zaman kendisine yoldaş olan at, kimi zaman da avlamak için en uygun hayvan olan geyiğe kutsiyet yüklemiş ve folklor ürünlerine de konu etmişlerdir.

Edebiyatımızdaki hayvan hikâyeleri de oldukça zengindir. Bu tür hikâyelerin çokluğunun sebebi ise çok çeşitlidir. Akıcı üslubu, eğitici vasfı, kolay anlaşılabilirliği, en önemlisi de fikirlerin aktarılmasının güç olduğu devirlerde, kimsenin kinini kazanmadan mesajı iletebilmek olmuştur. İnsanlar sorunlarını, rahatsızlıklarını hayvanların ağzından ileterek daha rahat iletişim kurmuşlardır.

Çalışmamızda değerlendirmesini yaptığımız hayvanlar alfabetik sıra ile incelenmiştir. Çalışmamızda ilk değerlendirdiğimiz hayvanlardan olan at, Türk halk anlatılarında sıklıkla yer almaktadır. At, eski Türk yaşantısının vazgeçilmezlerindedir. Öncelikle atın kültür tarihimiz içindeki yerini göstermeye çalıştık ardından anlatılardaki motifleri ile kültürel süreçte ve tarihi derinlikte ortak noktaları tespit etmeye çalıştık.

Eski Türk inanç sistemleri açısından değerlendirdiğimiz bir başka hayvan kuşlardır. Kuşlar, Türklerin eski inanç sistemlerinde çok önemli bir yerdedirler, çünkü kuşlar adeta Gök Tanrı'nın temsilcileridir. Şamanizm açısından da kuşlar önemli bir yer işgal ederler. Şamanların en orjinal kostümlerinden biri kartal kostümüdür. Eski inanç sistemleri insanın canının bir hayvanda var olabileceğini düşünüyorlardı, bu anlamda ruhun kuş şekline girmesi fikri Orhun Yazıtları'ndan itibaren ortaya konmuştur. Bununla birlikte kuş biçimini almak, başka bir deyişle kuş donuna girmek masallarda oldukça sık tekrar eden motifler arasındadır.

Halk anlatılarının bir başka hayvanı geyiktir. Türk mitolojisinde klavuz hayvan olarak karşımıza çıkan geyiğin, halk anlatılarında kahramana yardım eden, en önemli yardımcı hayvanlardan biri olduğunu tespit ettik. Bununla birlikte masallarda geyiğe dönüşme ele alınması gereken önemli bir noktadır. Tamamen geyiğe dönüştüğü ile ilgili

menkıbeleri olan Abdal Musa'nın, kültürümüzde geyiğe dönüşme inancının varlığına dair izler olarak açıklanabilir.

Ele aldığımız masal hayvanlarından biri de kurttur. Türklerde insan hayvan ilişkisi deyince akla ilk gelen hayvan bozkurt olmuştur. Yapılan çalışmalarda genellikle bozkurt üzerinde durulmuştur.

Hayvanlar, masal kahramanlarının kimilerine yolculukları sırasında eşlik ederler. Ancak masalarda rastlanan hayvanların, insan kahramanlarla eşit konumda olduklarını söylemek mümkündür. İnsan kahramanlar, hiçbir zaman hayvanlara karşı aşağılayıcı bir tavır göstermezler. Tam tersine, hayvanlara karşı gösterilen saygı ve güvenin gözlenebileceğini söylemek uygun olacaktır.

Hayvanların uçmak, yüzmek, koku almak, geceleyin görmek gibi insanlarda olmayan yeteneklere sahip olmaları ayrıca bu özelliklerinin dışında hayvanların geleceği insanlardan daha iyi bildiği inancı, insanların hayvanların bu yeteneklerine güvenerek onların rehberliğine de teslim olmaları sonucunu getirmiştir. Rehberlikte uzmanlaşmış hayvanlardan başında ise alageyik, deve, balık, beyaz bir köpek, tavşan ve kurt gibi hayvanları saymak mümkündür.

Çalışmamızda görüldüğü üzere, Türk halk anlatılarında hayvan motifi, bir yüksek lisans tezine konu olacak yoğunlukta yerini almıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Türk kültüründe hayvan motifinin, diğer Türk coğrafyalarında da oldukça sık rastlanılan bir motif olduğu görülmüştür. Bu durum Anadolu sahasındaki Anadolu folklorunun, Türk folklorunun küçültülmüş bir şekli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bütün yaptığımız değerlendirmeler bize hayvanların Türk kültürüne şekil veren, belirleyici unsurlardan biri olduğunu göstermiştir. Halk anlatılarının kültürün ayrılmaz bir parçası olduğu düşünüldüğünde, halk anlatılarında yer alan hayvan motiflerinin de, Türk kültürü içinde yer alan pek çok unsuru daha yakından görebilmemizi sağladığını söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- AALTO, P. (2000); “Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine”, (Çev: E. Aydın), **Türk Dili** 587, Y. 15, S. 57, 453-457.
- ACIPAYAMLI, Orhan: Türkiye’de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, TTK, Erzurum, 1961.
- AÇA, Mehmet (1999); “Tufan’ın Kuşları ve Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı’ndaki Bazı Kuşlar”, **Millî Folklor**, C.6, S. 41, Y.11, 53-58.
- AÇA, Mehmet (2002); **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya.
- ADLER, Alfred (2004); **İnsan Doğasını Anlamak**, İzmir.
- ARAZ, Rıfat (1995); **Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- AKALIN, Sami (1993); **Türk Folklorunda Kuşlar**, Ersa Matbaası, Ankara.
- ALBAYRAK, Nurettin (1993); **Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.
- ALPTEKİN, Ali Berat – Esmâ Şimşek (1990); “Türk Destanlarının Motif Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 197-254.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1994); “Hayvan Masalları Tip ve Motif Kataloğuna Doğru” **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri, 56-98.
- ALPTEKİN, Ali Berat, (1997a); **Halk Hikâyelerinde Motif Yapısı**, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat, (1997b); “Elif İle Aralı Mahmut Hikâyesi”, **Türk Folklorü Araştırmaları**, 23-46.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1999a); “KKTC’de Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Bir Araştırma”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.8, 391-406.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1999b); “Hayvan Masallarının Formel Yapısı”, **Türkiyat Araştırmaları**, S.6, 137-186.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2002); **Taşeli Masalları**, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2005a); **Fırat Havzası Efsaneleri**, Kültür Yayınevi, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat, (2005b); **Hayvan Masalları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALTINKAYNAK, E. (2002); “Türk Dünyası Mitolojilerinde Yer altı Diyarı Kartalları”, **Türksoy V**, 11-16.

- ALYILMAZ, Cengiz (1996); “Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar”
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 155-164.
- ARIKAN, Metin (2006); “Türk Sözlü Kültür Geleneğinde Ayrıntılar-2: Hayvan Ata Kültü Mü? Atalar Kültü Mü?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, C.6, S.1.
- ARMUTAK, Altan (2008); **Veteriner Fakültesi Dergisi**, İstanbul.
- ARTUN, Erman (1998); **Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları**, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yayınları, Tekirdağ.
- ASLAN, Ensar (1990); **Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme**, Diyarbakır.
- ASLAN, Ensar (1995); “Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi”, **Folklor ve Edebiyat**, s. 24.
- ATALAY, Besim (1986); **Divan-ü Lûgat-it-Türk Tercümesi - I**, Ankara.
- ATEŞ, Mehmet (2001); **Mitolojiler ve Semboller**, Aksiseda Yayınları, İstanbul.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal (1997); **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul.
- AVCIOĞLU, Doğan (1995), **Türklerin Tarihi**, I. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- AYDIN, Erhan (2006); “Bilge Kagan Yazıtında Geçen Kök Teyen Hayvan Adı Üzerine”, **Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Bilkent Üniversitesi Yayınları, 347-356.
- BAKIRCI, Nedim (2004); **Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**, Selçuk Üniversitesi.
- BAKİCAN, Tohliyev (1995); “XI. Yüzyıl Abidelerinde Atla İlgili Terim ve Semboller”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 156-157.
- BALİ, Muhan (1982); **Halk Edebiyatında Nesir**, Erzurum.
- BANARLI, Nihat Sami (1971); **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BARTHOLD, V. V. (1975); **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Ankara.
- BARTHOLD, V. V. (1981); **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Hzr. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul.
- BAŞAR, Zeki (1972); **Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Uygulamaları**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- BAŞAR, Zeki (1978); **Halk Hekimliğinde ve Tıp Tarihinde Yılan**, Atatürk Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi Yayınları, Ankara.

- BAŞBUĞ, Hayri (1986); **Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayımları.**
- BAŞGÖZ, İlhan (1956); **Halk edebiyatı Antolojisi.** Ankara.
- BAŞGÖZ, İlhan(1986); “Mizah Destanlarımız”, **Folklor Yazıları**, Adam Yayınevi, s. 287- 290, İstanbul.
- BATİSLAM, H. Dilek (2002); “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg”, **Türk Kültürü incelemeleri**, S. 7, 185- 208.
- BAYAT, Fuzuli (2007); **Türk Mitolojik Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAYATLI, Osman (1957); **Bergama’da Alevî Gelini ve İnançları**, İzmir.
- BAYKAL, Özgün (1965); Mevlana’nın Mesnevisi’ndeki Hayvan Hikâye ve Motifleri, **Şarkiyat Mecmuası**, C.5, S.5, 23-30.
- BERKAY, Oğuz (2005); **Unutulmayan Hayvan Hikâyeleri**, Mavi Yelken Yayıncılık.
- BROWN, Augustus (2009); **Ren Geyikleri Sörf Yapar Kelebekler Mors Alfabeti Kullanır** (Çev. Nuray Önoğlu), Hit Kitap, İstanbul.
- BEKKİ, Selahattin (2001); **Altay-Türk Destanı Maaday-Kara**, İnceleme- Metin, Atatürk Üniversitesi, Sos. Bil. Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s.531.
- BELEKOGLU, Nabi (1974); “Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, , C.25, S.299, s.7018.
- BOLEL, Aziz (1982); **Türk Av Fıkraları**, İstanbul.
- BONNEFOY, Yves (2000); **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara.
- BORATAV, Pertev (1939); Naili, **Folklor ve Edebiyat**, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1984); **Köroğlu Destanı**, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1988); **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1991a); **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1991b); “Masal: Olağanüstü ile Gerçeği Birleştiren Sanat”, **Folklor ve Edebiyat**, Adam Yayınları, C.2, 276- 79. 90. İstanbul
- BORATAV, Pertev Naili (1992a); **Az Gittik Uz Gittik**, İstanbul, AdamYayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (1992b); **Zaman Zaman İçinde**. İstanbul: Adam Yayınları
- BORATAV, Pertev Naili (2001); **Uçar Leyli**, (Haz. Muhsine Helimoğlu Yavuz), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

- BOYLE, John Andrew (1999); “XIII ve XIV. Yüzyıllarda Moğollar Arasında At Kurban Etmenin Bir Şekli”, (Çev. Dilek Top), **Milli Folklor**, Y.11, S.44, 123-128.
- BOYLE, John Andrew (2004); “Mitte ve Gerçekte Tavşan”(Çev. Feriden Çotra), **Milli Folklor**, Yıl: 16, Sayı: 63, 70- 76.
- BOZYİĞİT, A. Esat (1997); “Türk Halk Edebiyatında Deve Motifi”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk edebiyatı Seksiyon Bildirileri-I**, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BUDAK, Ogün Atilla (1985); **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, AKM Yayınları, Ankara.
- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ, 1986. Gelişim Yayınları, C,20, s.12784. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1953); “Türk Onomastiğinde At Kültü”, İ.Ü. **Türkiyat Mecmuası**, 1951- 1953, C.X, 201-212.
- CAFEROĞLU, A. (1988); “Türk Onomastiğinde Köpek Kültü”, TDAY-Belleten1961, 1- 11.
- CAFEROĞLU, A. (1972); “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 25- 29 Eylül 1970, **Kongreye Sunulan Tebliğler**, 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 170.
- CEYLAN, Ömür (2003a); “Klasik Türk Şiiri’nde Turna’ya Dair”, **Gazi Üniversitesi HBVAE Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Kış, S.28.
- CEYLAN, Ömür (2003b); **Kuş Cenneti Şiirimiz, Klasik Türk Şiirinde Kuşlar**, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- CENGİZ, Daimi (2008); **Saha Derlemeleri**, Diyarbakir.
- CUNBUR, Müjgan (1982); “Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.1, Halk Edebiyatı, 71- 94.
- ÇAĞATAY, Saadet (1953); “**Karaçay Halk Edebiyatından Avcı Bineger**”, Fuat Köprülü Armağanı, 93- 113.
- ÇAĞATAY, Saadet (1988); “Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler” **TDAY Belleten** 1956, 153- 177.
- ÇAĞLAYAN, Deniz (2006); **Türk Masallarında Hayvan Motifleri**, Hacettepe Üniversitesi.

- ÇAY, Abdulhaluk (1990); **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- ÇELİK, Ali (1999); “Hayvanlarla İlgili Anlatılar”, **III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri**, 220- 225.
- ÇELİK, Ali, Nazım KURUCA, (2000): “Şebinkarahisar’daki Halk İnanmaları”, **Şebinkarahisar, I. Tarih ve Kültür Sempozyumu**, İstanbul, s. 333-354.
- ÇELİK, Ali (2001): “Afganistan’daki Hazara Türkleri İle Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri**, Evrak Yayınları, Ankara, s. 167- 184.
- ÇELİK, Hülya (1996): “Gaziantep ve Yöresinde Cinsiyet Belirlemek İçin Yapılan Uygulamalar” Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1994, **Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları**, Ankara, 25- 27.
- ÇETİNKAYA, Fadime (2008); **Nef’î Divanı’nda Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme**, Cumhuriyet Üniversitesi.
- ÇINAR, Ali Abbas (1993); **Türklerde At ve Atçılık**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇINAR, Ali Abbas (1998); “Türkmen Atı”, **Avrasya Etütleri 13**, 103-119.
- ÇINAR, Ali Abbas (1999); “Dede Korkut Destanı’nda At ve At Kültürü”, **Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara, s. 108.
- ÇINAR, Ali Abbas (2002); “Türk Destanlarında Alp Tipi At”, **Millî Folklor**, C.7, S.56, Y.14, 153- 155.
- ÇİMRİN, Hüseyin (1984): Antalya Folkloru, Akdeniz Kitabevi, Antalya,
- ÇOLAK, Faruk (1994); **Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Mukâyeseli Bir Arastırma**, Kayseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇORUHLU, Yaşar (1994); “Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi”, **Toplumsal Tarih**, , S.18, 36- 41.
- ÇORUHLU, Yaşar (1995a); **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınevi, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (1995b); “Orta ve İç Asya’da ‘Hayvan Biçimine Girme İnançları ve Türk Sanatı ile ilişkisi”, **MSÜ. , Fen Edebiyat Fak. Dergisi II**, İstanbul, 59- 93.

- ÇORUHLU, Yaşar (1995c); “Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 98, 171- 219.
- ÇORUHLU, Yaşar (1997); “Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Dügümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti”, **S.Ü. VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 227-267.
- ÇORUHLU, Yaşar (1998); **Türk Mitolojisinin ABC’si**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (1999); “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök ve Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 87, s. 24.
- ÇORUHLU, Yaşar (2000); **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DARYAL Ali Murat; *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, MÜGF Vakfı Yayınları, 3.baskı, İstanbul 2009.
- DANIK, Ertuğrul (1990); **Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları**, Ankara.
- DEMİRBİLEK, Salih (2005); “Kutadgu Bilig’de At Kültürü”, **Millî Folklor**, Yıl: 17, Sayı: 68, 134-138.
- DEMİRİ, Kemaleddin (2001); **Hayetül Hayevan**, Havas ve Esrarı Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Nuray (2005); **Geleneksel Türk Kültüründe Yükseliş Motifi**, Erciyes Üniversitesi
- DEMİRCİ, Kürsat “Hayvan” md. **Diyanet İşleri Ansiklopedisi**, XVII.
- DIYKANBAYEVA, Aygerim (1999); **Kococaş Destanı’nda Şamanistik Unsurlar**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- DİLEK, İbrahim (2002); **Altay Destanları I**, Ankara.
- DİYARBEKİRLİ, Necat (1972); **Hun Sanatı**, MEB Yayınları, Ankara.
- DİVİTÇIOĞLU, Sencer (1987); **Kök Türkler**, İstanbul.
- DOĞAN, Levent (2002a); “Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar”, **Türk Kültürü**, S.468, 229-256.
- DOĞAN, Levent (2002b); “Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.2, C. 12, 615-659.
- DUYMAZ, Ali (1989); **Bingöl Efsaneleri**, Elazığ.

- DUYMAZ, Ali (1995); “Bir Hayvan Masalının Yapısı Üzerine”, **III. Milletlerarası Türk Halk edebiyatıve Folklorü Kongresi Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Konya, 25-34.
- EBERHARD, D. Wolfram (1996); **Çin’in Simal Komsuları**, Ankara.
- EKİCİ, Metin (2004); **Türk Dünyasında Köroğlu**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1986); **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1988); **Halk EdebiyatıAraştırmaları**, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1993); “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, **Türk Edebiyatında Tabiat**, AKM Yayınları, Ankara, s. 75-90.
- ELÇİN, Şükrü (1997a); “Türklerde Atın Armağan Olması”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, S. 57.
- ELÇİN, Şükrü (1997b); “Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları 2**, Akçağ Yayınları, Ankara, 502-506.
- ELÇİN, Şükrü (1997c); “Bozgeyikli Soyadının Efsanesi”, **Halk edebiyatıAraştırmaları 2**, Akçağ Yayınları, Ankara, 507-506.
- ELÇİN, Şükrü (1997d); “Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar”, **Halk edebiyatıAraştırmaları 2**, Akçağ Yayınları, Ankara, 525-528.
- ELÇİN, Şükrü (1997e); “At Damgaları”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları 2**, Akçağ Yayınları, Ankara, 554-555.
- ELİADE, Mircea (1991); **Kutsal ve Dindışı**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Kitapları, Ankara.
- ELİADE, Mircea (1999); **Şamanizm- İlkel Esrime Teknikleri**, (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.
- EMİROĞLU, Seyit (1996); **Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- ERDOĞAN, Arzu (1995); “Tabirnamelerde At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 280-281.
- EREN, Abdullah (2009); “Sihâm-ı Kazâ’da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar”, **Acta Turcica, Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, S. 2, 28-44.
- ERGİN, Muharrem (1964); **Dede Korkut Hikâyeleri**,
- ERGUN, Metin (1997); **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I-II**, TDK Yayınları, Ankara.

- ERGUN, Metin- Gaynislam İbrahimov (1996); **Başkurt Halk Destanı Ural Batır**, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- ERGUN, Pervin (2004); **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1964); **Dede Korkut Kitabı**, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1970); **Orhun Kitabeleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERSOYLU, H. (1981); “Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kusurlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.2, S. 11,76-125.
- ERSÜRELİ, Ülkü (2009); **Türk Kültüründe Şamanizmin İzleri**, Mimar Sinan Üniversitesi.
- ERTAN, Mehmet Emin (1989); **Fuzuli Divanı’nda Hayvanlar**, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- ERTEN, Oğuz (2006); **Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği -Sanat Tarihi Açısından Bir Bakış**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı.
- ESKİGÜN, Tuba (2006); **Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar**, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- ESİN, Emel (1973); “Türk Sanatında Alp Şahsiyetinin Görünüşü” , **Türk Kültürü**, İstanbul, S.713.
- ESİN, Emel (1978); **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslamiyete Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- ESİN, Emel (1995); “Türk Sanatında At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 54-90.
- ESİN, Emel (2004); **Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi. İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1966); **Anadolu’daki tasvirli Türk Mezar Taşları** (Raşid RahmetiArat İçin).
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1998); **Anadolu İnançları, Anadolu Üçlemesi**, Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin (2001); **Dostlar Beni Hatırlasın: Âşık Veysel Hayatı ve Bütün Şiirleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- FRAZER, G.James (1991); **Altın Dal I (Çev: Mehmet H. Doğan)**, İstanbul.
- FREUD, Sigmund (2003); **Rüya Yorumları I-II**, İzmir.

- FROMM, Erich (1990); **Rüyalar, Masallar, Mitoslar, Sembol Dilinin Çözümlemesi**, İstanbul.
- GEZER, Alpay (2007); **Soyut Kavramların Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri ve Önemi**, Marmara Üniversitesi.
- GEZGİN, Deniz (2007); **Hayvan Mitosları**, Sel Yayınları, İstanbul.
- GOULD, Grant-James (2001); **Hayvan Zihni-Hayvanlarda Akıl Yürütme ve Problem Çözme Becerisi Üzerine**, Tübitak Yayınları.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2006); “Ala Atlı Yol Tanrılarında Boz Atlı Hızır’a”, **Saim Sakaoglu’na Armağan**, Konya, 247- 259.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1974); “At Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri**, 74-78.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza (1993); “Türk Halk İnançlarında Kurt Motifi” **Erciyes**, Y.15, S.183.
- GÜL, Bülent (1998); “Doğu Karadeniz’de ve Kırgızistan’da Anlatılan Geyik Ana Üzerine Bir Deneme”, **Millî Folklor**, C.5, S.40, Y.10, 41-47.
- GÜLENSOY, Tuncer (2002); **Manas Destanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜMÜŞ, Semih (1995); **Türk Yazınından Seçilmiş Hayvan Öyküleri**, Adam Yayıncılık.
- GÜNGÖR, Necati (2010); **Hayvanların Sır Dolu Dünyası**, Notos Yayınevi, İstanbul.
- GÖDE, Halil Altay (2010); **Yalvaç Masalları**, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki (1962); **Türk Klasikleri, Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Mehmet (Hayatı, Sanatı, Eserleri)**, Varlık Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki (1985); **Menakıb-I Hacı Bektaş-ı Veli Vilayet-Nâme**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- GÖRKEM, İsmail (2000); **Halk Hikâyeleri Araştırmaları**, Akçağ Yayıncılık, Ankara.
- GÖRKEM, İsmail (2006); **Elazığ Efsaneleri**, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- GÜNAY, Umay (1975); **Elazığ Masalları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- GÜNAY, Umay (1994); “Uygurca Oğuz Kağan Destanı’nda Yer Alan Efsaneler”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, 171.
- GÜREL, Zeki (1999); **Koyunbaba**, Yörtürk Yayınları, Ankara.
- GÜVEN, Merdan (2003); “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, **Milli Folklor**, S.57, C.8, Bahar, 82-91.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999); **Abdal Musa Velayetnamesi**, TTK Yay., Ankara.

- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1964); **Gaziantep Evliyalari**, Gaziantep.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1970); “Gaziantep’te Kimi Hayvanlara İlişkin Efsaneler”,
Gaziantep Kültür Dergisi, Kasım 1970, C.13, s.7.
- JUNG, C.Gustav (1996); **Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi**, Say Yayınları, İstanbul.
- JUNG, C.Gustav (2004); **İnsan Ruhuna Yöneliş**, İstanbul.
- HANCI, Hamit (2005); “Yılan Hikâyesi”, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, C.14, S.8, 7-9.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. (1993). **Dünya İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi.
İstanbul.
- HUART, C.L. (1988); “Düldül”, **İslam Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, 663.
- IBRAYEV, Şakir İbrayulı (1995); “Kazakların Eski İnançlarında At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 320-321.
- İLBARS, Zafer (1996); “Alanya ve Çevre Köylerde Evlenme Âdetleri”, **Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri**, Alanya Belediyesi, Alanya.
- İNAN, Abdulkadir (1928); “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, **Türkiyat Mecmuası**, 65-67.
- İNAN, Abdulkadir (1941); “Altay Şamanizmine ait maddeler”, **Ülkü**, 1940-1941. C.XV - XVI, S. 25.
- İNAN, Abdulkadir (1954); “Türk Destanlarına Türk Genel Bir Bakış”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, 189-206.
- İNAN, Abdulkadir (1976); “Milli Destanlarımız Üzerine”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, S.15, C. 2, 35.
- İNAN, Abdulkadir (1991a); “Altay’da Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama”, **Makaleler ve İncelemeler**, C. II, Ankara, 261.
- İNAN, Abdulkadir (1991b); “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnanışlar ve Gelenekler”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 233- 252.
- İNAN, Abdulkadir (1992); “Türk Destanları”, **Manas Destanı**, MEB Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdulkadir (1995); **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, IV. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir (1998); “Manas Destanı Üzerine Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler– I**, Ankara.

- İNAN, Abdülkadir (1999); “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar”, **Makaleler ve İncelemeler– I**, Ankara.
- İSKENDERZÂDE, Lale Avşar (2004); “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlarına Yansıması”, **Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi**.
- İVGİN, Hayrettin (1988); “At Hastalıkları ve İyileştirilmeleri Konusunda Geleneksel Uygulamalardan Fenni Uygulamalara Geçişe Dair Bir Tespit”, **Milli Folklor**, 171-185.
- KARABAŞ, Seyfi (1999); **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar (1992); “Günümüz Türk Dünyasına Genel Bir Bakış”, **Erciyes**, S. 174, 1-4.
- KALAFAT, Yaşar (1995); **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Yayını, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (2002); “Göktanrı İncından Günümüze Kadar Türk Halk İnançlarında Kurt”, **XIV. Türk Tarihi Kongresi**, TTK Yayınları, 9-13 Eylül.
- KALAFAT, Yaşar (2003); “Başkurt Adının Türk Halk İnançlarındaki Yeri” **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Eylül, 201.
- KALAFAT, Yaşar (2007); **Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (2004); “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.51-63.
- KARADAVUT, Zekeriya- Ünsan Yılmaz YEŞİLDAL (2007); Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, **Milli Folklor**, Y.19, S.76, 102-112.
- KARADOĞAN, Ahmet (2003); “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, **Milli Folklor**, Y.15, S.57, 109-117.
- KAPLAN, Mehmet-AKALIN, Mehmet- BALI, Muhan (1973); **Köroğlu**, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (2002); “Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı”, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- KAPLAN, İbrahim (2010); **Van Gölü Çevresinde Şamanizm İzleri**, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- KARA, Ayhan (1997); **Kara Yurga, Kara Yurga İkinci Varyant ve Kunır Buğa Destanları Üzerine Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s. 9.
- KARADAVUT, Zekeriya (2006); **Kırgız Masalları**, Kömen Yayınları, Konya.

- KARAMAĞRALI, Beyhan (1970); “Sivas ve Tokat’taki figürlü mezar taşlarının mâiyeti hakkında”.**Selçuklu Araştırmaları**, C. II, S. 81-82. Resim 7.
- KARAMAĞRALI, Beyhan (1999); “Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu** (18-20 Aralık 1998), İstanbul, s. 35
- KAŞGARLI MAHMUD, **Divanü Lugati’t-Türk I**, (Çev. Besim ATALAY), TDK, Ankara, 1992.
- KAYA, Muharrem (2009); “Türk Kültüründe Av”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, Y. 1,S.1,96-105.
- KEBEKOVA, B., A. Tokombaeva (1978); **Kırgız El Comaktoru**, Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1946); **Türk Edebiyatı tarihi**, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1949); “Bayrak maddesi”. **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, S. 412.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1966); **Türk Edebiyatından İlk Mutasavvıflar**, Ankara.
- KÖSE, Nerin (2002); **Kococaş Destanı**, Milli Folklor Yayınları, İzmir.
- KÖKSAL, Hasan (1984); **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, 135-136.
- KÖKSAL, Hasan (2007); **Battal Gazi Destanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖKSEL, Behiye (1994); “Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerinde”, **III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Adana, S. 487- 496.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1996); “Türk Halk İnanışlarında Yılan”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Program ve Bildiri Özetleri-I**, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 24-29 Haziran 1996, s. 220.
- KEMAL, Yaşar (2004); **Ağrı Dağı Efsanesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KEMAL, Yaşar (2010); **Üç Anadolu Efsanesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KEMAL, Abdullah (1997); **Gizli Dede Korkut**, İstanbul.
- KESAPLI DİDRİCKSON, Ö.(2006);”Hos Geldin Sevgili Göçmen Dostum Leylek”, Kuş Araştırmaları Derneği, <http://www.kad.org.tr> (13.08.2006).
- KURTOĞLU, Mehmet (2008); **Urfa Efsaneleri**, Kültür Turizm Yayınları, Urfa.
- LAIPANOV, Bilal (2002); “Karaçay Türklerinin Börüyle (Kurtla) İlgili Töreleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk edebiyatı Kurultayı Bildirileri**, (26-28 Mayıs 2000), Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 525-532.

- LAWRENCE, D.H, (2004); **Ruhsal Çözümleme ve Bilinçdışının Doğaçlaması**, İzmir.
- LÉVY-BRUHL, Lucien (2006); **İlkel İnsanda Ruh Anlayışı**, Ankara.
- LORENZ, Konrad (2006); **Hz. Süleyman'ın Yüzüğü** (Çev. Evrim Tevfik Güney), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- LORENZ, Konrad (2007); **Ve İnsan Köpeklerle Tanıştı** (Çev. Evrim Tevfik Güney), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- MAINOGASHEVA, V. YE. (1999); “Güney Sibiry Türk Halkları Kahramanlık Eposunun Tarihi Problemleri”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri II**, Ankara, S.75-76.
- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem (2008); **Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (1999); **Maaday Kara Destanı**, YKY, İstanbul.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver (1995); “Azerbeycan Halk Tababetinde Hayvanlardan Yararlanma”, **III. Milletlerarası Türk Halk edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 303-310.
- OCAK, Ahmet Yasar (2003); **Alevî ve Bektasî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İstanbul.
- OĞUZ, Öcal (1999); “Boz Atlı Hızır ve Ren Geyikli Noel Baba İkiliminde Türklerde Yılbaşı”, **Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Bilgi Şöleni Bildirileri**, 18-20 Mart 1999, 245-252.
- OĞUZ, Öcal (2009); “Kul Himmet Ve Sözlü Gelenek Tanıklığında Kozmogonik Mitin Eskatolojik Serüveni”, **Milli Folklor**, Yıl:21, S.84, 51-56.
- OKUR, Alparslan (2003); **Hayvan Masallarının Anadili Öğretiminde Dil Uslup ve Eğitim Yönünden Yeri ve Önemi**, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ONAY, Talât (2000); **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ORAZBEKOVA, Dr. Culdız (1995); “Manas Destanı'nda Atların Tipleri” , **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Manas 1000 Özel Sayı**, Yıl: 3, C.3, S.9, 9-15.
- OSSENDOWSKİ, Ferdynand (2008); **Agarta'nın Kapılarında & Hayvanlar, İnsanlar ve Tanrılar**, Dharma Yayınları.
- ÖNAL, Naci Mehmet (2003); **Muğla Efsaneleri**, Rektörlük Yayınevi, Muğla.

- ÖNAL, Naci Mehmet (2010); “Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi”, **Turkish Studies**, S.5, C.1, 1272.
- ÖNAY, Yılmaz (1995); **Van Masalları Üzerine Bir Araştırma**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Van.
- ÖNCÜL, Kürşat (2009); “Masallarda Devlet Kuşu Motifi”, **Milli Folklor**, C.11, S.84, Y.21, 175-177.
- ÖNDER, Mehmet (1966); **Anadolu Efsaneleri**, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1983); “At”, **Türk Ansiklopedisi**, C. IV, 74-76.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993); **Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar**, Ankara. C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2002); **Türk Mitolojisi I-II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖZÇELİK, Mehmet (1993); **Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- ÖZDEMİR, Ömer (1986); **Hayvanların İyeleriyle İlgili Halk İnanç ve Efsaneleri**, Hacettepe Üniversitesi.
- ÖZGEN, Zübeyde Nur (2007); **Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması**, Çukurova Üniversitesi.
- ÖZGÜR, Sema (2006); **Şamanizm ve Can Göknil’in Yapıtlarındaki İzdüşümleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- ÖZTELLİ, Cahit (1970); “Seyyid Battal Gazi’nin Atı Aşkar Üzerine”, **Folklor**, C.1, S.5, 6-7.
- ÖZTÜRK, Ali (2000); **Çağları İçinde Türk Destanları**, Tavaslı Yayıncılık, İstanbul.
- PALA, İskender (2003); **Ansiklopedik Dîvân Siiri Sözlüğü**, L&M Yayınevi, İstanbul.
- POSPELOV, Gennadiy N. (1984); (Çev. Yılmaz Onay), **Edebiyat Bilimi 1**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- PROPP, Vladimir, (2001), **Masalın Biçimbilimi**, (çev. Mehmet Rıfat- Sema Rıfat), Om Kuram Yayınları., İstanbul.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1993); **Anadolu Söylenceleri**, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2002); **Efsaneler**, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm (1994); **Sibirya’dan I-II-III-VI**, MEB. yayınları, İstanbul.
- REFİK, İbrahim (1988); “Tarihin Yükünü Sirtında Taşıyan Kutlu Hayvan: At”, **Sızıntı Dergisi**, Y.10, S.115, 27-30.

- ROUX, Jean Paul (1972); “Türk Göçebe Sanatının Dini Önemi”, **Türk Kültürü El Kitabı**, 64-70.
- ROUX, Jean Paul (1986); “Şamanizm, Hayvansal Yaşamda Tinsel Bir Deneyim”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, (Çev: Işık Tandoğan-Abel), s.29, Mayıs, s.54.
- ROUX, Jean Paul (2002); “**Türklerin ve Moğolların Eski Dini**”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2005); **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- RADLOFF, Wilhelm (1986); “**Sibirya’dan Seçmeler**”, AKM Yayınları, Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm-Ignacz Kúnos (1998); **Proben: Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme VIII**, (Haz. Saim Sakaoglu-Metin Ergun), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1980); **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1985); “İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri” **Türk Halk edebiyatve Folklorunda Yeni Görüşler**, C.1, 450-456.
- SAKAOĞLU, Saim (1988); **Erzincan Efsanelerinin Edebiyatımızdaki Yeri**,Erzincan.
- SAKAOĞLU, Saim (1995a); “Manas Destanı İle Anadolu Türk Destanlarında Kurtarıcı At Motifi, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, 26-31 Ağustos, Bişkek.
- SAKAOĞLU, Saim (1995b); “Türk Masallarında At Motifi”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 282-288.
- SAKAOĞLU, Saim, ALPTEKİN Ali Berat, ŞİMŞEK Esmâ (1997a); **Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri I-II**, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, Ali Berat ALPTEKİN, Esmâ ŞİMŞEK (1997b); “Hüthüt Kuşu”, **Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri I**, AKM Yayınları, 353-366.
- SAKAOĞLU, Saim (1999); **Masal Araştırmaları**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2002); **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2004a); **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2004b); **101 Türk Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2009); **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınevi, II. Baskı, Konya.
- SALTIK, Mehmet (2005); **Kuş Dili Klavuzu**, Hermes Yayınları, İstanbul.
- SAX, Boria, (2006); **Toplumun Aynasında Karga** (Çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul.

- SARI, Ahmet, ERCAN Cemile (2005); **Msalların Psikanalizi**, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara.
- SAV, Ergun (1998); **Halk Hikâyeleri**, Bilgi Yayınevi.
- SELÇUK, Ali (2004); **Tahtacılar**, İstanbul.
- SEPETÇİOĞLU, Necati (1973); **Türk-İslâm Efsaneleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- SEPETÇİOĞLU, Necati (1978); **Türk Destanları**, Toker Yayınları, İstanbul.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1994); “Hayvanlar Konuştuklarında Ne Söylerler”, **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri, 35-41.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995); “Eski Türk Kültüründe At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 25-30.
- SEVER, Mustafa (1999); “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, **Milli Folklor**, C.5, S.42, Ankara, 83-88.
- SEYDOF, M.(1982); “**Altın Muharib’in Soy-Etnik Tarihi Hakkında**” (çev. Yavuz Akpınar), **Kardaş Edebiyatlar**, Sayı 2: 30-32, Erzurum.
- SEYFELİ, Canan (1996); “Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri”, **Yol**, S.23, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1985); **Erzurum Efsaneleri**, Erzurum.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1996); “Mitolojik Dönemde At”, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Feryal Yayımcılık, Ankara, 54.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1998); “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, **Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı** (hzl., Metin Özarslan-Özkul Çobanoğlu), Ankara, s. 86-92.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1999); **Erzurum Masalları**, Erzurum Kitaplığı Yayınları, Erzurum.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2004); “Oğuz Kağan Destanı’nda Mitolojik Motifler”, **Türk Halklarının Edebî Geçmişi: Türk Destanları, Uluslararası Sempozyumu, Çağ Öğretim İşletmeleri Qafqaz Ü., Filoloji Fak., Bakü**, 12-13.
- SEYİRCİ, Musa (1983); “Yusufçuk Kuşu Efsanesi”, **Türk Folkloru**, C.4, S.46, 18-19.
- SEYHAN, Nezihe (1995); “Türk Kültüründe At Tasvirleri”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 167-176.
- SEZEN, Lütfü (1991); **Türk Halk Edebiyatında Hamzanameler**, Ankara, 65-66.
- SODZAWICZNY, Magdalena (2003); **Türk Masallarında Şamanizm Öğeleri**, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

- SÜMER, Faruk (1974); “Dede Korkut Destanları’ndaki Bazı Kuşlar Hakkında”, **I. Uluslararası Türk Folklor Bildirileri**,(8-14 Ekim 1973) 155-158.
- ŞATİNOVA, Nina (1995); “Altayların Yaşamında ve Folklorunda At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, İstanbul, 318-319.
- ŞENOCAK, Ebru (2000); **Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Elazığ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1989a); “Çukurova Efsanelerinden Örnekler”, **İçel Kültürü**, S.8,8-12
- ŞİMŞEK, Esmâ (1989b); “Kadirli Ve Çevresinde Masal Anlatma Geleneği ve Sonu Düşünülmeyen Dua Adlı Masal”, **Erciyes**, S.135, C.12, 29-31.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1989c); “Dede Korkut Hikâyelerinin Motif Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.59, 110-133, (Ali Berat Alptekin İle Birlikte).
- ŞİMŞEK, Esmâ (1990); “Türk Destanlarının Motif Yapısı-I”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.65, 197-254, (Ali Berat Alptekin İle Birlikte).
- ŞİMŞEK, Esmâ (1991a); “Masalların İnsan Eğitimi Bakımından Önemi”, **Erciyes**, S.166, C.14, 20-22.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1991b); “Kıbrıs Türk Masallarının Motif, Tip Ve Formel Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.74, 63-137, (Ali Berat Alptekin İle Birlikte).
- ŞİMŞEK, Esmâ (1992); **Azerbaycan Tapmacaları/Bilmeceleri**, Elazığ.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1993); “Âşıklar Etrafında Anlatılan Fıkralar”, **Milli Folklor**, S.17, C.3, 16-20.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1995a); “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan ‘Ana Geyik’ Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”, **Milli Folklor**, C.4, S.26, 17-22.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1995b); “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmaran”, **Tuncer GÜLENSOY Armağanı**, (Hzl. Ahmet BURAN), 333-338, Kayseri.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1996); “Nasreddin Hoca Fıkraları İle Masalların Birbirine Tesiri”, **Nasreddin Hoca’ya Armağan**, (Hzl. M. Sabri Koz), 311-322, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2001); **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2003); “Bilmeceler”, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı/ Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.3, Ankara, 222-250.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2008); “Türk Halk Kültüründe Yılan ve Bu Bağlamda ‘Yılan Kale’ye Dair Anlatmaların Değerlendirilmesi”, **Ceyhun’dan Ceyhan’a I. Ceyhan Sempozyumu**, (29 Mart- 1Nisan 2006) Adana, 299-305.

- ŞİRİN, Hatice (2005); Türkçe Hayvan Ongunlarından Devlet Sembollerine, TİKA, **I.Uluslar Arası Türkoloji Sempozyumu**, Ankara, 43-47.
- TANYU, Hikmet (1967); **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara.
- TAŞ, Hülya (1996); “Erzurum’da Doğum ve Çocukla İlgili Eski Âdet ve İnançlar”, **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2004); **Karaçay-Malkar Destanları**, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2007); “Kafkas Nart Destanlarında At Motifi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.3, 196-205.
- TEMİR, Ahmet (1995); **Moğolların Gizli Tarihi**, Ankara.
- TEZCAN, Mahmut (1996), Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TEZEL, Naki (1971); **Türk Masalları** (II. Cilt), İstanbul, MEB.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (1992); **Zurna Çalan Kuş**, İstanbul, Can Yayınları.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (2007); **Ülkemden Hayvan Masalları**, Can Yayınları.
- TOGAN, Z. Velidi (1946); **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 40. İstanbul.
- TOGAN, Z. Velidi (1982); **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul.
- TUGRUL, Mahmut (1969); **Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı**, İstanbul.
- TURAN, Şerafettin (1994), **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınları, Ankara.
- TÜMER Gürhan (1990); “Yılan”, **Argos Yeryüzü Kültür Dergisi**, S. 25, s.127 142.
- UĞURLU, Battal Seyit (2008); “Çağdaş Türk Edebiyatında Şahmaran İmgesi: Arketipsel Bir Yaklaşım”, **38. ICANAS, 10-15.09.2007 Bildiriler**, C.4.
- ULUDAG, S (1991); **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul.
- URAZ, Murat (1994); **Türk Mitolojisi**, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- URAZ, Murat (2002); “Eski Türk Destanları, Halk Şiiri ve Hikâyelerinde Kuşlar, **Folklor ve Edebiyat**, S.197, C.15, 293.
- VASİLYEV, Yuriy, Fatih KİRİŞLİOĞLU, Gülsüm KİLLİ (1996); Saha (Yakut) **Halk edebiyatı Örnekleri**, Türk Dik Kurumu Yayınları, Ankara.
- YALDIZ, Âdem (2002); **Hayvanlarla İlgili Efsaneler**, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YANAR, Ahmet (1997); **Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz**, Devran Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIM (YAĞBASAN), Kudret (1992); **Malatya Efsaneleri**, Malatya.

YILDIRIM, Dursun (1973); **Dede Korkut ve Yunus Emre'de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

YILDIRIM, Dursun (2002); "Türk Kahramanlık Destanları", **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM Nilüfer (2004); **Anadolu masallarında Şamanizm izleri**, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

YILDIZ, Naciye (1995); **Manas Destanı ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespitler**, TDK Yayınları, Ankara.

YOLDAŞOĞLU, Fazıl (2000); **Alpamış Destanı**, AKM yayınları, Ankara.

YÜCE, Kemal, (1987); **Saltuknâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

[http:// www.burunoren.com](http://www.burunoren.com)

[http:// www.ozturkler.com](http://www.ozturkler.com)

[http:// www.members.tripod.com](http://www.members.tripod.com)

[http:// www.gizem.gen.tc](http://www.gizem.gen.tc)

[http:// www.mutasyon.com](http://www.mutasyon.com)

[http:// www.nihalatsız.org](http://www.nihalatsız.org)

<http://www.folklor.org>

<http://www.turkoloji.cu.edu.tr>

<http://www.kultur.gov.tr>

<http://www.turkleronline.com>

METİNLER

Metinler bölümünde, çalışmamızın konusuyla yakından ilgili olan ve hayvan motiflerinin yoğun işlendiği halk anlatılarından bazı örnek metinler verilmiştir.

1. Efsaneler

1.1. Yusufçuk Kuşu

Anadolu’da kuşlar hakkında pek çok hikâye anlatılır. Bilhassa guguk, ibibik ve yusufçuk gibi kuşlar hakkında anlatılanlar pek çeşitlidir. Her bölgede anlatılan birbirinden farklıdır. Kuşa dönüşme motifinin bu kadar çok olması, Anadolu insanının ince zekâsının tabii bir tezahürü olsa gerek. Aşağıda, yusufçuk kuşu ile ilgili 2 ayrı hikâyeyi vereceğiz. Bunların dışında daha pek çok yusufçuk efsanesi anlatılır Anadolu’da.

Yusufçuk, vaktiyle çok yaramaz bir çocukmuş. Annesi yemek pişirirken gelir, yemeğin üzerinden yermiş, olmadık yaramazlık yaparmış.

Bir gün annesi süt pişirirken Yusuf, sütü içmeye çalışmış. Annesi de elindeki kepeyle başına vurup şöyle demiş:

“Sen kuş olup pırlayasm, bir daha gözüüm görmeye!”

O anda Yusuf kuş olup uçmuş. Annesi de yandım-yandıma düşmüş. Elindeki kepeyle bir de kendi başına vurmuş ve *“Allah’ım beni de kuş eyle.”* demiş. Anne de kuş olup uçmuş; başlamış Yusuf’unu aramaya. Bir yandan onu ararken bir yandan da şöyle bağırmış:

“Yusuuuf, gel, iç... Yusuuuf, gel süt iç.”

Yusufçuk kuşlarının başlarındaki beyazlık da kepeğin izi imiş.

Yusufçuk kuşu hakkında anlatılan ikinci hikâye de şöyledir: Vaktiyle bir beyin iki çobanı varmış. Tesadüf bu ya, her ikisinin de adı Yusufmuş. Bu çobanlar, beyin sürülerini alır, tarlalarda, meralarda otlatırlarmış.

Bir gün Yusufardan biri sürüsünü adaşına bırakarak bir düğüne gitmiş. O, düğünde eğlenmekte olsun, diğerini de bir gaflet basmış, derin bir uykuya dalmış. Hayvan bu, çobanın başında bekleyecek değil ya; çekip gitmiş.

Akşam vakti Yusufklar süklüm püklüm beylerinin karşısına çıkmışlar. Ağanın sözü kısadır: *“Ya sürülerimi bulacaksınız, veya ben edeceğimi bilirim!”*

Çobanlar başlamışlar sürüleri aramaya. Biri gitmiş bir tepeye, öbürü gitmiş bir tepeye; durmadan birbirlerine bağırırlarmış:

“Yusuuuf! Buldun mu?”, “Yusuuuf! Buldun mu?”.

Bulamamışlar tabîî sürülerini, ama Alah-ü Tealâ onlara acımış ve her ikisini de kuş yapıvermiş. Yusufçuk kuşlarının ötüşü, birbirine bağırarak iki çobanın seslerinden iz taşırmış: *“Yusuuuf, bulu bulu!.. “Yusuuuf, bulu bulu!...”* diye ötmeleri hep bu aramalarının neticesiymiş.¹

1.2. İbibik Kuşu

Anadolumuzda ibibik kuşu ile ilgili olarak anlatılan hikâyelerin sayısı da az değildir. İbibik kuşunun aslının insan olduğuna ilişkin ayrı bölgelerden derlenen iki efsaneyi aşağıya alıyoruz.

İbibik, kuş olmadan önce çok güzel bir kız imiş. Güzelliği ile pek çoklarının aklını başından almış. Günün birinde hayırlı bir kısmeti çıkar ve evlenir. Her güzelin bir kusuru olur derler ya, bunun da kusuru bir değil iki imiş. Hem tembelmiş, hem de kokarın biri imiş. Yeni gelinin bu tembelliği, kaynanası ile görümceleri ile aralarının açılmasına sebep olur.

Gelinin bu tembelliğine, kokarlığına dayanamayan kaynana bir gün namazdan sonra Allah’a yalvarmaya başlar:

“Yâ Rabbim, ben kulunu bu tembel, kokar gelinin elinden kurtar. Ben senin o kadar kötü bir kulun mu idim de bana böyle bir gelini yazdın.”

Kadının duası Allah indinde kabul olunur ve gelini bir ibibik kuşu olarak uçup gider. Kuş döner, dolaşır; kaynanasının bahçesine gelip ağaçlardan birine konar. Gelinin yine geldiğini gören kaynana bu sefer de beddua etmeye başlar:

“Benim evimi kokuttun, seni evine de kokudan girilmesin: Hiçbir yerde yuva tutamayasın. Yavruların pisliğini yemeden ötemesin. Cümle âlem senden kaçsın.”

Kaynananın bedduası kabul olur. Onun için bu kuşun yuvası çok fena kokar. O kadar pistir ki yanma yaklaşmanın imkânı yoktur.

İbibik kuşu ile ilgili bir de şu hikâye anlatılır:

Vaktiyle ibibik kuşu yeni bir gelinmiş. Güzelliğini görmek, daha da güzelleşmek için sık sık aynanın karşısına geçer, kendisini seyredermiş. Yine bir gün aynanın karşısına geçmiş, saçlarını tarıyormuş. O, bu işi dalgın dalgın yaparken kapı açılır ve

¹ Saim, Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, 2004, 183-184.

içeriye kayınpederi girer. Bir an geleni fark edemeyen gelin saçlarını taramaya devam eder. Tabî bu arada kayınpederi de gelini başı açık olarak görür. Gelin bu duruma çok üzülür, içi içini yemeye başlar:

“Kayınbabam beni başı açık gördü; aman yâ Rabbim, ben bundan sonra yüzüne nasıl bakarım.”

Gelinin bu samimî utanması karşısında Allah onu ibibik kuşu hâline getirir. Kuşun başındaki kepezi de saçım tararken başında kalan tarağı imiş.²

1.3. Kumru

Ankara'nın köylerinden birinde bir kız çocuğu ile erkek kardeşi, üvey anneleri ile birlikte yaşarlar. Üvey anneleri çok insafsızdır, çocukları ezercesine çalıştırmaktadır. Zaten üvey annesinin iyisi masallarda bile bulunmaz. Sabahın erken saatinde onları kaldırır, akşamın geç vaktine kadar çalıştırmış. Ne desin zavallılar, itiraz etmek hadlerine mi? Olanca güçleri ile durmadan çahşırlarmış.

Bir sabah yine erkenden kaldırılırlar. Üvey anne kendisi suya gideceği için onların da, kendisi gelinceye kadar boş durmalarını istemez. Kıza der ki:

“Ben gelinceye kadar bazlamanın yağını eritin!”

O gitmiş İşinin başına, çocuklar başlamışlar yağı eritmeye... Oğlan, tavanın sapını tutarmış, kız da yağı kaşnırmış. Fakat nasıl olmuşsa olmuş, oğlan bir ara tavanın sapını bırakmış, o sırada ayağa kalkan kızın da eteği tavanın sapına takılınca bazlama için eritilen yağlar ocağa dökülvermiş. Bunlar telâşe ile ne yapacaklarını şaşırırlar, şaşkın şaşkın tava ile ocak arasında dolaşırken ocaktaki üçayak boyunlarına geçiverir. Bu kızgın alet boyunlarında siyah bir iz bırakır. Çocuklar içinde buldukları kötü durumu anlar ve kurtulma çarelerini araştırmaya başlarlar. Bilirler ki üvey anneleri gelince etmediğini bırakmayacaktır. Her iki kardeş kurtuluşu Allah'a sığınmakta bulurlar. Bir köşeye çekilerek dua etmeye başlarlar:

“Allah'ım, bizi bu kötü kadının elinden kurtar; bizi kumru yap!” Duaları kabul olunur ve hemen o anda kumru hâline geliverirler. Bu kumrular daha sonra her gün evlerinin karşısındaki ceviz ağacına gelip Öterler:

“Guguk guguk, yağı kim döktü”

“Guguk guguk, yağı kız döktü.” diye ötüşürler.

² Saim, Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, 2004, 177-178.

Bugün kumruların boyunlarında görülen siyah halka da, kız ile oğlanın telâşe ile dolaşırken boyunlarına geçen üç ayağın izidir.³

1.4. Andur Kuşları

Vaktiyle, kadının biri oğluna güzel bir gelin alır. Gelinin huyu da kendi gibi güzeldir. Böyle bir gelinle geçinmeye ne var demeyiniz. Kaynana birazcık geçimsizmiş, gelinine etmediğini bırakmaz. Gül yüzlü, melek huylu gelin bu huysuzluklara bir dayanır, üç dayanır, beş dayanır, sonunda dayanamaz hâle gelir.

Bir gün Allah’a yalvarır ve kendisinin bu durumdan kurtarılmasını niyaz eder:

“Yâ Rabbi, beni öyle bir kuş yap ki kaynanam beni hep ansın, hiç unutmasın.”

Gelinin dileği kabul olur ve kuş olup uçar. Bu kuş uçarken de daima *“An, an”* der durur.

İyi kalpli, güzel huylu gelinin gidişine dayanamayan kaynana da dua eder, o da bir kuş olur. Bu kuş da, gelinini yakalayabilmek için daima *“Dur, dur.”* diye ötmeye başlar. O bir yandan böyle öterken diğer yandan da gelinini aramayı ihmal etmez.

İşte bundan dolayı arka arkaya öten ve biri diğerini takip eden kuşlara Andur kuşları denilir. Bu kuşlar bazen Angirt veya Angut diye de anılır.⁴

1.5. Hazreti Ali ve Kedi

İslâmın ulularından, dördüncü halife ve peygamberimiz Hazreti Muhammed’in damadı Hazreti Ali ile ilgili olarak anlatılan pek çok menkıbe vardır. İslâmın bu güçlü kılıcı, her evde, her Müslümanda birkaç efsane ile günümüze kadar dillerden düşürülmemiştir. Aşağıda, onun hakkında anlatılan efsanelerden birini veriyoruz:

Hazreti Ali bir gün namaz kılarken yanma zehirli bir yılan yaklaşır. O, bu durumdan habersiz namazına devam etmektedir. Yılanın Hazreti Ali’ye yaklaşmakta olduğunu gören ve aynı yerde bulunan bir kedi hemen sıçrayarak yılanı yakalar ve boğar. Halife, bu manzaradan son derece mütehassis olur ve kediyi tutarak sırtını sıvazlar:

“Senin sırtın hiçbir zaman yere gelmesini” diye de duada bulunur. Gerçekten de bir kediyi yüksek bir yerden aşağıya bıraktığınız zaman onun sırt üstü düşmediğini

3 Saim, Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, 2004, 179-180.

4 Saim, Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, 2004, 181-182.

görürüz. Kedi gibi dört ayak üstüne düşmek deyimi de bu hâdisenin güzel bir ifadesidir.⁵

1.6. Kaplumbağa

Masaldaki tembel tavşanı geçen kaplumbağayı hepimiz hatırlarız. Aynı hızla menzile ulaşan bu hayvanın, istirahatına düşkün olan tavşanı yenmesi, onun, hayatının daha sonraki devrelerine rastlar. Çünkü Kaplumbağa da vaktiyle bir insandı. Yaptığı yanlış bir iş yüzünden cezalandırıldı ve bugünkü şekline döndürüldü.

Vaktiyle, kaplumbağa buğday satan bir tüccarımız. Başkalarından aldığı buğdayı kâr ile yine başkalarına satarmış. Ama içi fesat doluymuş bu tüccarın, gözünü çabuk zengin olma hırsı bürümüş. Çok satmasına satarmış ama tüccar daha da çok kazanmak istemiş. Dünyada mal mülk edinmek için ihtirasların bile kendisini durduramadığı insanlar ne yaparlarsa o da onu yapmış: Alış-verişe hile katmış. Başlamış büyük ölçekte alıp küçük ölçekte satmaya. Satmasına satmış, kandırmasına kandırmış üç beş kişiyi ama Allah'ı da kandıracak değil ya. Allah, gözü dönmüş bu haris tüccarı, ona en yakışan şekilde cezalandırmış: Buğday alırken kullandığı büyük ölçeği sırtına, buğday satarken kullandığı küçük ölçeği de karnının altına koyup bugünkü şekline döndürüvermiş. Ayrıca en büyük ceza olarak da orun kıyamete kadar yerlerde sürünmesini uygun bulmuş.

Günümüzde insan ayağından uzak yerlerde, kendince kurduğu bir dünyada yaşayan kaplumbağalar acaba hangi cezayı çekmektedir? Ebediyyen sürünmeye mahkûm olan bu zavallılar gerçekten hilekâr mı idiler? Bilinmez ama efsane dünyası onlara böyle acıklı bir sonu uygun görmüş olmalıdır.⁶

1.7. Sinek Neden Vızıldar?

Hayvanlarla ilgili efsaneler daha ziyade, onların bir özelliğinin açıklanması şeklinde olurlar. İyice araştırılırsa her hayvanla ilgili bir veya iki efsanenin tespit edileceği muhakkaktır. Bunların hepsi, o hayvan hakkındaki müspet bilgilerimize çerçeve vazifesi gören birer hikâyeden başka bir şey değildir.

⁵ Saim, Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 2004, 189-190.

⁶ Saim, Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 2004, 185-186.

Vaktiyle herkesin sevdiği iyi kalpli bir zat kırdı ölür. Fakat onu sevenler bir türlü cesedini bulamazlar, bütün araştırmaları boşa gider. Ama onu, bu iyi kalpli dostlar kalplerine gömerler.

Kuş ile sinek arkadaşmışlar, hem de canciğer kuzu sarması cinsinden bir arkadaşlıkmiş bunlarınki. Bu iki ahbab cesedi bulurlar ve başında bir müddet beklerler. Fakat bakarlar ki ne gelen var ne de giden. İkisi de dayanamaz, adamın etinden birazcık yerler. Ama bilirler ki bu iş doğru değildir. Pişman olurlar ve kimseye söylemeyeceklerine dair birbirlerine söz verirler.

Kuş ile sinek bir müddet sonra adamın köyüne varırlar. Adamın yakınlarını bulup ölüm haberini ve yerini söylerler.

Fakat köylüler bu habere inanmak istemezler. Israrları da bir netice vermeyince sinek dayanamaz ve onu gördüklerini, hatta kuş ile birlikte onun etinden birazcık yediklerini söyleyiverir. Kuş bu söze kızar. Zira, sinek hem sözünde durmamıştır, hem de her ikisi de insan eti yedikleri için ebediyyen insanoğlu tarafından yadırganacaktır. Hemen sineğin burnuna bir gaga vurur ve sinek vızıldamaya başlar. İşte o günden beri sinek vızıldar dururmuş.⁷

1.8. Yılan Neden Sürünür?

Hazreti Âdem, cennette iken şeytan onu kandırmak için çeşitli hileler düşünür. Eğer cennete girebilirse yasak meyveden Hazret-i Âdem'e yedirecek ve onun da günahkâr olmasını sağlayacaktır.

Cennetin kapıcısı ise şeytandır. Şeytan bütün gücünü ve kandırıcılığını kullanarak yılanı ikna eder. Yılan, şeytanı sırtına alır ve sürünerek, gizlice içeriye girer, şeytanın girdiğini kimse görmemiştir.

Şeytan cennete girdikten sonra hemen Hazret-i Âdem'i kandırmanın yollarını araştırmaya başlar. Neticede bu uğursuz işte başarı gösterir ve Hazret-i Âdem'e yasak meyvelerden yedirir. O, bu günahı işlediği için cennetten kovulur.

Yılana gelince, Allah-ü Tealâ tarafından cezalandırılır. O, mademki sürünerek şeytanı cennete sokmuştur, kıyamete kadar sürünmelidir. Ondan sonra da yılanlar eski yürüyüşlerini terkederler ve bugünkü şekilleriyle sürünmeye başlarlar.

Pek çok hayvanın yaratılış şekillerini açıklamak amacı ile anlatılan benzeri efsanelerin ne derece gerçek payı taşıdığını bilemeyiz ancak bu ve benzeri diğer bütün

⁷ Saim, Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 2004, 191-192.

açıklayıcı hikâyeler, şüphesiz, iyi ve doğruyu bizlere güzel örneklerle göstermektedir. Efsanelerin tabii dinleyicileri üzerinde bu hikâyelerin çok müspet tesirleri olmasındır.⁸

2. Masallar

2.1. Ayı İle Karısı

Bir varımış, bir yoğumuş, bir ayı varımış. Genç kızlar da yaylada, çadırda otururken oduna gederlerimiş. Bunnar getdikten ıcerli odunlarını toplamışlar, şelek edip genegeri gelmişler. Amma, bu kızlardan biri orada uyuyup galıyor. Uyuyup galdıktan kerli, ayı geliyor o gizi alıp gendi deliğine götürüyor. Bunnar, orada evleniyorlar, garı-goca oluyorlar, üç tene çocukları dünyaya geliyor. Amma, bunnarın üçü de ayıyımış.

İşde ayı gediıyor, geziyor, dolaşıyor, ordan burdan hırsızlık ediyor, et getiriyor, onu getiriyor, bunu getiriyor, onnarı besliyor. Giz diyor ki ayıya:

“Çocuklar kirlendi, bunnan bir çimdirek,” diyor.

Ayı gediıyor, odun getiriyor. Atası yakıyorlar, gazanı guruyorlar, ondan sonra giz ayıya diyor kine:

“Hadi get de içeriden bi tas getir,” diyor.

Bunnar da bir inde dururlarımış. Giz, hanı tavuğu gaynar suya basan ya? İşde öyle, bu çocukları dutuyor, aliyeciğini gaynar suya batırıyor, şöyle hepisini sıralayıp yatırıyor. Öteden ayı geliyor, çocuklarını seviyor. Giz diyor kine:

“Gülüyorlar bak. Çimdirince sevindiler, seni de görünce gülüyorlar, dişleri sırtarıyor, gülüyorlar,” diyor.

Ondan sonra ğız gene:

“Get de inden şunu getir,” diyor ayıya.

Giz, ayı içeriye girince, onnarı bırakıp bir kaçıyor, bir kaçıyor, bir kaçıyor... Ayı da arkasından geliyor. Ayı gelişin, giz çama çıkıyor. Giz çama çıkışın, ayı yanında sürünüyor, ona diyor ki:

“Hadi eve gedek,” diyor.

Giz da diyor ki:

“Yok, olmaz, üsdümde picamam yok, Get, picamamı getir de gedim,” diyor.

Ayı, picamasını getirmeye gedişin, giz inip gene kaçıyor. Anasıgıl da yayladan göçmüş gelmişler, oriye bir yere gonmuşlanmış. Oriye gelişin, giz yanlarına varıyor. Anası-babası kızlarmı görüşün:

⁸ Saim, Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 2004, 187-188.

“Amaaan, sen nerdiyeydin gizim? Biz, seni öldün belliyorduk,” diyorlar.

Bunnar dutuyorlar, ayı gelmeden evel bir guyu deşiyorlar. Ondan sonra, hamır yuğuruyorlar, ayı gelirken de:

“Enişde buyur, enişde buyur, şöyle gel, böyle gel,” derken, ayı yaklaşıyor. Bunnar, hemen ayıyı dutup, o gyunun içine yitiveriyorlar. Ayı, içine düşünce başlıyorlar gyunun içini daşman doldurmaya. Orda, na gadar daş varışa, hepiciğini gyunun içine atıyorlar, ayıyı orada öldürüyorlar. Onnar da yiyep içip muradlarına geçiyorlar.⁹

2.2. Avcı Ali

Bir varımış, bir yoğmuş. Bir Avcı Ali varımış. Bunnar yedi tene avcıyımış. Gelmişler, Avcı Ali'ye demişler ki; “Yârin ava gedek Avcı Ali,” demişler, bunun odasına toplanmışlar. Avcı Ali: “Olur, gedek,” demiş.

Yârin olunca ava getmişler, herbiri bir goyuğa dağılmışlar. Avcı Ali de getmiş bir semte. Orada da iki tene yılan sevişirimiş. Yılanın birisi güzel, beyaz yılanımış, biri de çirkin yılanmış. Bu, Avcı Ali'nin zoruna getmiş; “Şu çirkin yılanı vurîm,” demiş. Avcı Ali, tûfâni sıkılmışımış, güzel yılanı dâmiş. Yılanlar, birbirlerini goruyuvermişler, akıp getmişler. Avcı Ali'nin, bu zoruna getmiş. Ağşam olunca da toplanmış gelmişler. Gene, Avcı Ali'nin başına gelmişler, bakmışlar ki, Avcı Ali efkerli:”Yâ Avcı Ali, senin başında ne var?”. “Siz ne vurdunuz, ne etdiniz?” Kimisi: “Ben keklik vurdum.” Kimisi: “Turaç vurdum.” “Davşan vurdum.” “Baba, sen niye seslenmiyon, sen de söylesâne,” demişler Avcı Ali'ye.

Avcı Ali: “Aaah ah, benim basımdaki acıyı heç sorman.”

Baba, niyoldu?

“Gettiğim yerde, iki yılan sevişiyordu. Biri çirkinidi yılanın, biri güzelidi. Çirkin yılanı vurîm diyen tûfâmı sıkdırdı, güzel yılanı dâdi, bunnar akdılar getdi-ler,”

Bu yılan da yılan padişahının gızıyımış, güzel yılan. Yılan, babasının yanma varınca:”Gizim, sana noldu?” diyor babası. “Beni, baba, Avcı Ali vurdu.”

Şahmaran yılanları da padişahın candarmasıyımış:

“Gedin de Avcı Ali'yi sokun gelin,” demiş, Yılanların padişahı, şahmaran yılanlarına. Şahmaran yılanları gelmiş, Avcı Ali'nin ayakkabılarının içine girmiş. Ayak-

⁹ Esmâ Şimşek, Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II; Ankara, 2001, 10-11.

kabıları da eşiklikdeymiş. Oradan Avcı Ali'nin laflarını da dinemişler. Avcı Ali de o sırada:

“Çirkin yılanı sıklıdımıdı, güzel yılanı vurdum, bunu can sıkıısı ediyorum,” diyorumuş, Avcı Ali arkadaşlarına. Şahmaran yılanları da bunu dinemişler:

“Eee... Avcı Ali'nin suçu yoğumuş, biz bunu ne diyen sokak da öldürek? demişler, geri dönmüşler. Padişahın yanına varmışlar: “Eeee, gizin sevişirimiş senin, işde bir çirkin yılanman barabarımış.” Avcı Ali ona sıklıdımıdı, güzel yılanı dâdi diyen laf veriyor. Biz de, bunu dînedik, o yüz den geri geldik, Avcı Ali'yi sokmadık, demişler. “Gedin de Avcı Ali'yi çağırın,” demiş padişah. Bunnar, varmışlar Avcı Ali'nin yanına: “Seni yılan padişahı isdiyor,” demiş şahmaran yılanları. Birisi önüne düşmüş Avcı Ali'nin, birisi de arkasına düşmüş:

“Gorkma ha, sağda solda ejderhalar ağzını eğdirirler, amma sakın onnardan gorkma demiş şahmaran yılanları. Biz, padişahın yanına seni eletirik; ‘Dile dilâni avcı,’ derler, sen de de ki; ‘Tükürüğünü dilerim padişahım’ de,” diye öğretmişler Avcı Ali'yi. Avcı Ali padişahın yanına gelince, padişah: “Dile, dilâni,” demiş.

“Tükürüğünü dilerim -üç kere demiş, tükürüğünü dilerim, tükürüğünü dilerim.” Şahmaran yılanları önceden demişlerimiş ki:

“Padişah, sana; ‘aç ağzım’ der, ağzına tükürür. Bütün mahlûkların, bütün guşların, sen dilinden bilirsin o zaman. Bunu da kimseye deme Avcı Ali, dersin ölürsün,” diye öğretmişlerimiş Şahmaran yılanları. Bunnar, padişahın yanına gelmişler:

“Dile dilâni Avcı Ali,” demiş yılan padişahı.

“Tükürüğünü dilerim, tükürüğünü dilerim,” demiş üç kere.

“Aç ağzını,” demiş yılan padişahı, Avcı Ali'nin ağzına tükürmüş:

“Haydi, götürün genegeri Avcı Ali'yi evine,” demiş şahmaran yılanlarına.

Şahmaran yılanları, genegeri, biri önüne düşmüş, biri arkasına düşmüş, evine götürmüşlür Avcı Ali'yi. Artık Avcı Ali, her dilden annanmış, guşlann dilinden, malın dilinden, köpeğin dilinden, herşeyden annanmış, bütün mahlukların dillerinden annanmış.

Bir gün, Avcı Ali dağda gezeriken, bir çobanın yanına gelir. Çobanın goyunu guzlamrş, eşli goyunu varımış. İki kötü goyun guzlamış, guzunun biri erkâmiş, biri dişiyimiş. Dişi guzu derimiş kine: “Bin tene goyuna ana olacâm.”

Erkek guzu da derimiş kine: “Ben, bin tene goyunun babası olacâm,” derimiş.

Avcı Ali, bunu duyar, çobana der kine: “Çoban, bana bu goyunundan bir damızlık ver.”

“Get içine, biyan, biyandığını al.”

“Yok, şu guzluyak goyunun guzusuyunan barabar verirsen, bana yeter,” demiş.

“Yaaa baba, o kötü işde, onu alma da iyesini al.” “Yok baba, sen niyedicin, bunu bana ver.”

Çünkü duydu, o lafi duydu, birisi babası olacak, birisi de anası olacak, bin tene goyunun. Avcı Ali, onu alır, gederler. Çobana der kine: “Çoban, bu gün goyunu terge, eve varak, evde yatak.” “Yok, benim goyunumu gurt yer, tergiyemem geri.” “Terge çoban, gurt yemez.” O sırada, canavar garşidan ulur, der kine:

“Avcı Ali eve geder, ben bugün varır, goyununu orada yerim,” der. Köpek de oradan çağırır, der kine:

“Avcı Ali, eve vardırmyıdı, ağam bir goyun keser, goyunun da düşünü, Avcı Ali bana atar. Ben, o goyunun düşünü yerim, sizi getirmem bu goyuna. Size goyunu yedirmem,” der.

Avcı Ali, bunu da dîniyor. Sonra, çobanı alır, eve varırlar. O köpek, sabaha gada goyunu güder. Avcı Ali, bir goyun keser, düşünü yemedem köpeğin önüne atarlar. Köpek düşünü yer, goyunun yanma varır. Sabaha gadar, goyunlann gıymda dolanır, canavarı getirip, goyunlan ona yedirtmez.

Avcı Ali'nin goyunu törer, bin tene olur. Erkek guzu goç olur. Avcı Ali'nin dağda, yaylada bir evi varımış. Güz gelir, Avcı Ali'nin göçüm zamanı, goyunu bağlamış. Evin bir tarafına erkek goyunu bağlamış, bir tarafına da goçu. Dişi goyunlarının sürü de evin bir tarafında yayılınmış. İki tene serçe gelir, evin dirâne gonar:

“Ortalık, dağlar, yaylalar soğudu, yârin sehere gedek,” derler.

Avcı Ali, buna gülüverir. Bu guşların, böyle dediğine güler Avcı Ali. Avcı Ali'nin hanımı der kine:

“Avcı Ali, sen niye güldün?”

“Yok, ben bişeye gülmedim,” der, inkâr eder.

“Avcı Ali güldün, söyle.”

“Yok hatın, bişeye gülmedim ben.”

“De Avcı Ali, bunu diyeceksin bana,” der.

Adam demez. Çok üsdüne varıp üzberleyince, Avcı Ali: “Ben, bunu habar verirsem hatın, ben ölürüm. Benim kefinniğimi hazırla. Gazana da suyumu goy, ataş da ılısın, ondan sonra söyleyim,” der.

Avcı Ali'nin hanımı bezini getiddirir, suyu da ataşa godurur, her şeyi hazırlar. Avcı Ali: “Şu goyunlan da goça çağırım de.” “Gel galan gel, ne duruyon?”

O sırada goç der kine:

“Ben, Avcı Ali gimi akılsız dâlim kine, avrat lafı dutam,” der, goyunnara. Goyunnar geneyçâğırımca: “Yok, gereksiniz siz gelin” der. Avcı Ali, bu gonusmalan dîner. Hanımına: “Gel hele gel der, çağırır hanımını bana gereğın yok. Üçden dokuza boşsun, çek babiyen evine get,” der.

Avcı Ali, hanımın bırakır. Bunnar, böyle muratlarını almışlar.¹⁰

2.3. Şahmeran

Bir varımış, bir yokmuş. Bir gadınm bir tane oğlu varımış. Bu oğlanın adı da Lokman'ımış. Bir gün anası, arkadaşlarıynan barabar, Lokman'ı oduna göndermiş.

Üç arkadaş, eşşeklerini alıp oduna germişler. Öteki arkadaşları, odunları kesmişler, eşşeklerine yükletmişler:

“Hadi Lokman demişler sen de odununu yap.” “Yok, benim biraz işim var,” demiş. Tuvaleti gelmişmiş herhalde, oriye bir yere oturmuş. Elinde de çakı bıçağı varımış. Böyle, yeri deşerken deşerken, orada bir bal guyusuna rasiathış. Arkadaşlarına çağırmış:

“Gelin hele gelin, bakın ben burada ne buldum,” diyen onnara seslenmiş.

Arkadaşları gelmişler, oradaki balların hepisini daşımışlar. En sonunda da Lokman, gyunun dibindeyimiş, ötekiler de yokarıdan balı çekiyorlanmış. Bu arkadaşları, bütün balları çekdikden sonra demişler ki:

“Bu, guyudan çıkarsa, bizim ballara ortak olur. En iyisi, biz bunu burada bırakak,” demişler.

Bunnar, oğlanı çıkartmadan genegeri gayayı gyunun ağzına gapatmışlar.

Lokman, gyunun içinde can sıkısından, oraya buraya bakarken, gene bir delik buluyor. O deliği büyütüp, oradan içeri girince, bakıyor ki; aşağısı bir dünya! Lokman, delikten girip dünyayı gezerken, Şahmaran'a raslıyor. Şahmaran, buna yardım ediyor, Lokman orada yaşamaya başlıyor.

¹⁰ Esmâ Şimşek, Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II; Ankara, 2001,23-26.

Lokman, bir süre orada kaldıktan sonra, tekrar yokarı çıkmak için, Şahmaran'dan izin istemiş, ona yavlarını. Şahmaran:

“Sen çıkarsan, benim burada olduğumu bilirler, sen söylersin,” demiş, Lokman'ı çıkarmak istememiş. Bu, çok yavlarınca, Şahmaran dayanamamış, artık bunu bırakmış. Oğlan, genegeri anasının yanına varmış. Başından geçenleri anasına anlatmış. Günün birinde, o devrin padişahı hasdalanmış. Dokdurlar demişler ki: “Bu, yalnız Şahmaran'm etinden iyi olur. Bunun derdinin çaresi o,” demişler. Artık, padişah her taraflara haberler salmış: “Şahmaran'ı kim bilir, kim bulursa bana habar versin,” diye. Heç kimseden bir ses çıkmamış. Ordan, padişahın bilginlerinden biri demiş ki:

“Şahmaran'ı görenin eti pul pul olur. Bu oğlan da yıllardır gayıpdı. Belki de Şahmaran'm yanında olan bu oğlandır,” demişler. Padişahın adamları, Lokman'ın yanına gelmişler: “Şahmaran'm yerini biliyon mu ?” demişler. “Yok,” demiş. Artık, padişahın adamları emir vermişler ki: “Herkes, hamama girecek,” diye. Tabii, mecbur Lokman da girmiş hamama. Bu, hamama girip de sırtım soyunca bakmışlar ki; Lokman'ın bütün vücudu pul pul! Bunun Şahmaran'ı gördüğünü anlamışlar. Amma, Lokman gene de yerini söylememiş. Bu sefer, bıçağı boğazına dayayıp kesmek istemişler. Artık, Lokman mecbur galmış, Şahmaran'm yerini söylemiş. Adamları götürüp, Şahmaran'ı göstermiş. Şahmaran demiş ki:

“Hanı, habar vermiyecekdin?”

“Mecbur gaidim, beni keseceklerdi.”

“Sen bana kötülük yaptın amma, ben gene de sana iyilik yapacâm. Beni kesdikten sonra, zehirli tarafımı senin önüne goyacaklar, zehirsiz tarafımı da padişahın önüne goyacaklar. Sen, kimse görmeden tabakları çeviriver, zehirli taraf padişahın önüne gelsin, zehirsiz yerimi de sen yersin,” demiş.

Lokman, Şahmaran'm dediği gibi yapmış, tabakların yerini değiştirmiş. Zehirli tarafını padişahın Önüne getirmiş. Padişah yer yemez ölmüş. Kendisi de zehirsiz tarafım yediği için gurtulmuş.¹¹

2.4 Sarıtıraş

Bir varımış, bir yokmuş, çok esgi zamanlarda bir padişah vanmış. Günün birinde, bu padişahın gözünün biri kör oluyor. Buna diyorlar ki:

11 Esmâ Şimşek, Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II; Ankara, 2001, 27-28.

“Padişahım, gözüyün ilacı; bir pullu balık var. Eğer bunu bulabilirsen, gözüyün derdinin devası bu.”

Padişah, bir gayık, gemi yaptırıyor. Oğluna da diyor ki:

“Oğlum, sen get, bu balığı bana yakala.”

Oğlu, aylarca denizde geziyor. Günün birinde balığı yakalıyor. Yakalıyor amma, balık, giyip da kesilecek bir mahlûk değil. Bu balık çok güzelmiş. Oğlan:

“Allahım, bu göze başka bir ilaç ver,” diyor, balığı kaldırıp suya geri atıyor. Dönüyor geliyor. Babası diyor ki:

“Ne yaptın oğlum?”

“Baba, buldumudu amma, giyip da kesemedim, geri atdım,” diyor. Babası:

“Madem ki, bir balığa benim uçun gıymadın, seni melmeketimden govuyom, çık get -diyor- gözüme görünme,” diyor.

Oğlan atma biniyor, başını alıp çekip goyup gediyor. Bu gene dursun, bunun garşısına bir oğlan çıkıyor, diyor ki:

“Beni de yanına arkadaş eden mi?”

“Olur,”

Bunnar, barabar yoruyorlar. Bu, padişahın oğlunun çok hoşuna gediıyor. Oğlan çok iyi hizmet ediyor. Gendinden eveli galkıyor, hayvanları yemliyor, bilmem ni-yediyor, hizmetı bol. Padişahın oğlu diyor kine:

“Madem ki senînen bu gadar annaşdık. Gel, bu yolda ne kazanırsak, aliyene ortak olak. Yarısı senin, yarısı benim olsun,”

“Gabil.”

Efendim, bir sehere varıyorlar. Bir gahveye oturuyorlar. Dışardan da bir dellal çağırılıyor. Bunnar ne dediğini annamıyor ya, gahvenin içinde bir gargaşa başlıyor. O diyor ki:

“Sen get.”

Öteki diyor ki:

“Yok, sen get.”

Padişahın oğlu diyor ki:

“Gardaşım, neriye gediyorsunuz?”

“Bizim padişahımızın bir gizi var. Senede bir gün, bir dellal çağırtdırır. Bunu kim söyledirse, gendini kim gonuşturursa ona varacak. Söyledemiyenin de gaf asını kesdirir,”

Padişahın oğlu diyor ki Sarıtıraş’a:

“Ulan gardaş, ben bunu söylidiyim,” diyor.

“Yahu, senden akıllı kimse yok mu? Kimse bunu gonuşturamamış da, sen mi gonuşturacân?”

“Yok, ben bunun yanma gedecâm,”

“Nebilim, zahar bişeler uydururum.”

“Yook, bu iş uydurmayman falan olmaz. Gel, ben sana bir masal annadım. Sen vardığın zaman, bu gıza bu masalımı annat. Söyledebilirsen bunînen söyledin,” diyor.

“Annat bakim.”

Giz, şimdi bir odada, arkada büyük bir dolap var, ön tarafında da bir perde gerili. Giz, ikisinin arasında oturuyor. Vardığın zaman, gızman heç gonuşma, dolaba deki:

“Selâmünaleyküm dolap gardaş!”

“Aleykümüselâm padişahın oğlu,” der sana o dolap.

“Dolap gardaş, sana akıllı birisi diyorlar. Sana bir danışık danışmaya geldim,” de, ondan sonra şu masalı annat:

“Tamam,” diyor padişahın oğlu.

Bunnar, birbirlerinden ayrılıyorlar. Bu Sarıtıraş, gahvede oturup galıyor, oğlan gediıyor. Hakikaten varıyor ki; dolabınan pencerenin arasında giz oturuyor. Oğlan:

“Selâmünalyeküm dolap gardaş,” diyor.

“Aleykümselam padişahın oğlu!”

“Dolap gardaş, sana akıllı bir dolap diyorlar, bir danışağa geldim,” “Söyle, hay hay bildiğim neyise söylerim.”

Dolap gardaş, biz üç arkadaşıldık, melmeketimizden çıkdık, çalışmaya gedi-yorduk. Birimiz terzi, birimiz marangoz, birimiz de hoca. Ne bir sehere vardık, ne de bir köye ulaştdık, ıssız bir dağda galdık. Çekildik bir kenara ataş yaktdık, orada sabahlamaya garar verdik. Bu sefer de, yırtıcı bir hayvan olur da, bizi parçalar diye gorkduk, nöbet dutmaya mecbur galdık. Evela marangozu nöbetçi goyduk. Marangoz, uykum gelmesin diyen, malzemeler de yanmdayıdı, ağaçdan bir giz yapmış, şoraya goymuş. O, terziyi galdırdı. Terzi de fukara, kalkışın bakıyor ki; ağaçdan bir giz yapmış marangoz, oriye dineltmiş! Bu da:

“Terzi de elbisesini diksin dedi zahar,” diyor. O da dutuyor, bir elbise dikiyor geydiriyor, ondan sonra da hocayı galdırıyor. Hoca kakıyor ki, orda bir giz var.

“Gizim, bacım, atasın niye beri başına gelmiyon?” diyor, giz heç gıpramıyor. Hoca, şöyle yaklaşıp da elliyor kine, bu bir ağaçdan yapılmış! Hoca:

“Bunu, marangoz yapmış, terzi de elbisesini geydirmiş; ‘hoca da buna bir uruf verdirsın’ zahar dediler,” demiş.

Hoca, abdest alıyor, yönünü gıplaya dönüyor, yavlarırken yavlarırken, Allah, bunun dilani kabul ediyor, bu cannanıyor!

Şimdi, biz bu gizi bölüşemiyok. Bu giz, marangozun mu, terzinin mi? Bunu sana danışmaya geldim,” diyor, oğlan, hocayı heç demiyor.

Şimdi, dolap diyor ki:

“Terzinin.”

“Yahu babam, marangoz yapıdı taman?”

“Marangozun yapıdığı ağaçdı.”

“Terzi ne yaptı?”

“O da elbise geydirdi.”

O, ona; o ona derken, giz diyor ki:

“Ulan batasıcalar, hocayı ne yapıdmız? Allah’a yavlarıp da ona ruh verdiren, hociye ne yapıdmız? Aslında, giz onun!” diyor.

“Söyletdim seni,” diyor padişahın oğlu.

“O zaman, yârin gene söylet.”

Oğlan çıkıyor, S arttır aş’ın yanma geliyor. Geliyor ki, Sarıtraş gardaş oturuyor: “Niyetdin gardaş?”

“Söyletdim. İnşaallah, yârin de söyledirim,” diyor. “Yârin gedicîn ya, giz dolabı parçaladı.” “Nasıl?”

“Giz dedi ki; ‘Madem ki benim dolabım gonusuyorumuş, ben niye gonusmadım şimdiye gadar bunînen,’ diyor, aynen oğlanın etdiği gimi ediyor gapıya çıkıyor, geri dikiliyor:

“Selâmünaleyküm dolap gardaş,” diyor. Dolap gardaş heç seslenmiyor:

“Ulan gardaş, akıllı bir dolapsın, sana akıl danışmaya geldim!”

Yok, dolapdan heç ses çıkmıyor. Gizim canı sıkılıyor:

“Bilmem neresini ne yapıdığım dolabı, beni de söyletdin,” diyor, giz dolabı giriyor. Senin tek çaren, perdiyenen gonusacaksm,” diyor.

Sarıtırtaş, buna bir masal daha öğretiyor. Varıyor oğlan ki; hagigaten, dolap girilmiş! Bu sefer de:

“Selâmünaleyküm perde gardaş,” diyor.

“Aleykümselam padişahın oğlu!”

“Perde gardaş, bir danışağa geldim.”

“Hayrola padişahın oğlu, buyur, aklım yeterse söylerim.”

Biz, üç gardaşık. Babamız zenginidi, amma öldü. Malı mülkü hep batırdık. Elimizde zadece, bir kaç parça tarla galdı. Bir de dayımız var, çok zengin. Böyük gardaşım dedi ki:

“Ulan, surdan dayıma gedîm de bana biraz tohum versin, bir çit de öküz versin. Tarliye ekim, gendine de veriyim, bana da.” Bu getdi, dayım öküzü, bideri vermiş amma, bunun bir tek de gizi varidi:

“Yiğanim, bu gizi da sana veriyim,” demiş. Gardaşım geldi, tarliye ekdi amma, mahsûl kazanamadı. Bu sefer ortancıl gardaş getdi. Dayısı ona da:

“Al, gizimi veriyim yiğanim,” demiş, ona da vermiş, öküzünen tohum. O ekdi, o da gaybetdi.

Bu sefer de güccük oğlan getdi, o da almış, biraz mahsûl, bir çift öküz, tohum. Getirdi, ekdi. Allah da; ‘yörü gulum,¹ dedi. Bunun çok buğdayı oldu, gazandı, her yere yığdı. Bu:

“Varım, dayıma gedîm de, hem hakkımı versin, hem de buğdayını alsın,” dedi. Böyük oğlan:

“Ulan doğru gonuş, gızımı bana verdi dayım,” diyor. Ortancıl: “Bana da verdi.”

“Eeee güçcâ de veririm...!” demiş. Padişahın oğlu, perdiye sormuş: “Bu giz, büyoğün mü, ortancılın mı?” Perde diyor ki:

“Büyoğün. Madem kî eveli ona vermiş, onun haggi.” “Ama, böyük bişe kazanamadı, bu ortancılın.” “Yok böyüğün.” “Yok ortancılın.” Giz diyor ki:

“Ocağı batasicalar, o adam çalışmış, Allah uçun kazanmış, mal sahibi olmuş. Elbetde dayısı ona verecek gizi. Giz, güçcüğün -diyor- ötâlerin haggi yok!”

“Gene söyletdik gardaş,” diyor oğlan, çıkıyor geliyor. Bakıyor ki, S arı tıraş gene yerinde oturuyor.

“Niyetdin gardaş?”

“Tamam gardaş.”

Yârin bir ilan çıkıyor:

“Gizi söyleden kimise gelsin, alsın,” diyorlar.

Bunnar varıyorlar, gizi alıyorlar, gelin ediyorlar. Güva zamanı oluşun:

“Duur -diyor Sarıtıraş- benim marifetiminen söyletdin, evelâ ben varacam gizin yanına!”

“Ulan gardaş olur mu?”

“Yok, olmaz.”

“Pekiye get, tamam.”

Sarıtırtaş, bir giriyor gızın odasına, genegeri çıkıyor. Ondan sonra oğlana: “Sen var,” diyor.

Oğlan varıyor kine giz heç ellenmemiş. Bu Sarıtıraş, bir daha gediğim demiyor. Bunnarın bir çit oğlu oluyor, iki tene oğlan çocuğu oluyor.

Zaman gelip geçiyor, melmekete gidiyorlar, ayrılıçılar galan. Bir suyun kenarına varıyorlar, gonaklıyorlar. Sarıtıraş diyor ki:

“Gardaş, yolumuz burada ayrılıyor. Gel şu malımızı, gazancımızı pölüşek,” diyor.

“Eeee, pölüşek. Sen pöl,” diyor padişahın oğlu.

“Şu mal senin, şu mal benim. Şu çocuk benim, şu çocuk senin, gelelim tek avrada. İki tene olsaydı gardaş, biri seninidi, biri benimidi. Madam ki avrat bir, bunu da ortadan kesip pelişecâk,” demiş.

“Ulan olur mu gardaş, o zaman hepsini sen al.” “Olmaz, hakkına tecavüz yok.”

Esgiden goca bıçaklar olurumuş. Bunu alıyor, gızın boynuna dutuyor: “Bir ucundan da sen dut bakim,” diyor. Gizin depesine vuracağı zaman, giz gorkudan:

“Hıııh,” diye verişin, gizin ağzından bir topak bişe, soruya fırlayıyor! Gizin golunu bırakıyor S arı tır aş, padişahın oğluna diyor ki:

“Yar bakîm, şunun içinde ne var?” diyor.

Padişahın oğlu yarıyor kine, içi yılan cücüğüyünen dolu!

“Bak arkadaşım -diyor- sen bana bir iyelik etdin, ben sana üç iyelik etdim. İki sefer, bu gizi benim maarifetiminen söyletdin. Ben, o masalları annatmasaydım, sen bunu söyledemezdin. Seni de orda öldürürleridi, bu bir. İkinci sefer, ilkin ben güvâ girdim. Çünkü gızın âşıklısı bir ejderha varidi. Gızınan her zaman goklaşır, sevişindi. O gızın gamma, bu ejderha nefes verdi, o da eniklediyidi. Bak, gizi da tertemiz etdim. Üçüncüsü de, her şeyden seni gurtardım, bundan da seni gurtardım. Hak bilmezse Halik, suda sarı balık,” diyor, herif sıçırıyor, suyun içine giriyor.

Meğer, denize bıraktığı balık oyumuş...12

2.5 Zümrüdüanka Kuşu

Evel zaman içinde, bir padişahın üç oğlu varmış. Bunnarın bağçasında da bir alma ağacı varmış. Bu elma ağacı senede bir elma verirmiş bunu da bir dev gelir, yerirmiş. Bir gün, padişahın büyük oğlu demiş ki:

“Baba, bu elmayı her sene bir dev yiyor. Bu dev, bu sene ben yakaliyep öldürecâm,” demiş.

Oğlan, o sene dev beklemiş, gece yarısından sonra dev gene gelmiş, elmayı yemiş getmiş.

İkinci sene gelmiş, elma gene yetişmiş. Bu sefer de ortancıl gardeş demiş ki: “Bu dev, bu sene ben öldürecâm.”

Oğlan beklerken uyuyagalıyor. Dev gene elmayı alıp gidiyor.

Şimdi, üçüncü sene oluyor. Elma gene yetişiyor, küçük gardaşları diyor ki:

“Baba, bu sene de elmayı ben bekliyecâm.”

Oğlum, büyük gardaşıym, ortancıl gardaşıym yapamadığını sen nasıl yapacaksın?” diye buna çıkışıyorlar.

“Yok baba, ben bekliyecâm,” diyor.

Öyle diyeşin, babası da oğlunun sözünü girmiyor. Oğlan, cöbüne fındık, fısdık gibi çeyrezleri dolduruyor. Eline de bir inne alıyor, dev beklemeye gidiyor. Orada fındığı, fısdığı yiyor, dev bekliyor. Gece yarısı oluyor, fakat bu arada, inneyi de dizinin üsdüne goyuyor, uyuklayıp da gafası eğilince inne batıyor, bu uyanıyor. Bu arada dev geliyor. Oğlan, dev vuruyor, dev yaralı olarak kaçıyor. Oğlan babasının yanına gelip diyor ki:

“Baba, ben dev vurdum,” diyor.

Zabah oluyor, üç gardaş, bu devin gan izinden, onu takip ediyorlar. Bu dev ge-de gede, bir guyuya varıyor. Şimdi, büyük gardaşları diyor ki:

“Beni, bu guyuya atın. Ben, bu guyuya inerken ‘yandım’ dersem, çekin çıkarın,” diyor.

Oğlan, guylim yarı yerine varınca; “Yandım,” diyor. Çekiyorlar bunu. Ortancıl gardaşları:

“Beni de guyuya bırakın. ‘Yandım’ dersem, ‘dondum’ dersem çekin çıkarın,” diyor.

Bu da accık inince: “Yandım,” diyor.

Onu da çıkarıyorlar. Üçüncü gardaşları da diyor ki:

“Beni bırakın, ‘yandım’ dersem de ‘dondum’ dersem de bırakın gedeyim. Daha da olmazsa ipi bırakın, sonuna gadar gedyim,” diyor.

Bu oğlanı guyuya bırakıyorlar. “Yandım” diyor, ipi salıyorlar, “dondum” diyor gene salıyorlar, sonunda ipin ucunu bırakıp guyunun dibine atıyorlar. Bu oğlan, guyunun dibine düşüyor. Bir müddet sonra gendine gelince, orda yaralı devi buluyor, bunu öldürüyor. Devi öldürdüğüden sonra, evini gezmeye başlıyor. Önce birinci odaya varıyor. Bakıyor ki orada, gızın birisi gergef işliyor! Oğlan:

“Bu, benim büyük gardeşimin nasibine,” diyor.

Ondan sonra, ikinci odaya geliyor. Orda da daha güzel bir giz! O da gergef işliyormuş. Ona da diyor ki:

“Bu da benim ikinci gardaşımın nasibine.”

Oğlan üçüncü odaya geliyor. Orda da gergef işleyen giz!

“Bu da, benim nasibime,” diyor.

Oğlan, gızların üçünü de alıyor, guyunun dibine gediyor. Guyunun dibine varıyor ve gardeşlerine sesleniyor:

“Gardeşim, bu büyük gardeşimin nasibine,” diyor, gızın birini gönderiyor. Bunu çekip çıkarıyorlar.

“Bu da ortancıl gardeşimin nasibine,” diyor.

Onu da çekiyorlar, çıkarıyorlar. Oğlan üçüncü gıza da diyor ki:

“Hadi, şimdi de sen çık.”

“Yok, önce sen çık, sonra ben çıkayım -diyor- yoksa, gardeşlerin sana hile düşünürler.”

“Yok, sen çık.”

“Öyleyse, beni bırakmıyorsan, sana şu kılları vereyim. Şu altın siniyi de verim. Başın dara gelirse, bu kılları birbirine sürt, iki tene goyun çıkar. Bunnardan biri ak, biri gara. Gara goyuna binersen, yerin dibine inersin, ak goyuna binersen, yerin yüzüne çıkarsın,” diyor.

Oğlan:

“Bu da benim nasibime,” diyor, bu gizi da gönderiyor. Yokarıdaki oğlanlar, gizi görüşün diyorlar ki:

“Bak, bu gardeşimiz bize hile düşünmüş, gendine en güzelini ayırmış. En iyisi, biz bunu geyunun dibinde bırakak,” diyorlar.

Oğlanı, yarı yarıya çekdikleri halda, genegeri bırakıyorlar. Oğlan, geyunun dibine tekrar inince, orda biraz yatıp gendine geliyor. Gendine geldikten sonra, ne yapacağını düşünüyor. Bu arada, gizin verdiği gıllar aklına-gelıyor. Gılı biribirine sürü veriyor, garşıma iki tene goyun çıkıyor, gelip yanında oynaşıyorlar. Oğlan, ak goyuna bineyim derken, yanlışlıkla gara goyuna binip, yerin dibine iniyor. Yerin dibine iniyor, sağdan soldan gezeriken acıkıyor. Bakıyor ki, orada bir ev var! Vara vara varıyor ki, bir kocakarının evi. Garmene, yemek falan veriyor, su da getiriyor. Su tabii iki aylık, üç aylık, beş aylık, neyise esgimiş. İçinde gurt, filan görünüyor.”

Oğlan:

“Bire nene, bu su içilmez. Gurtlu su, bu ne böyle?” diyor.

“Oğlum, bizim buranın suyu yok. Burda bir dev var. Sene de bir giz veririz dev o gizi yer, bu gizi yedikden sonra, biz de senelik suyumuzu alırık. Bu sene de, yârin, padişahın gizi gedecek. Dev, padişahın gızını y ey ince, senelik suyumuzu alacak,” diyor.

“Bu su nerede?”

“Fılan yerde.”

Oğlan gediıyor, bir yerde bekliyor. Gizi da bir siniyinen donatmışlar, yolcu ediyorlar. Oğlan da gızman barabar gediıyor. Dev, oğlanı da gızın yanında görünce:

“Benim gısmetim, her sene biridi, bu sene iki tene oldu,” diyor.

Oğlan, devin yanına varışın, gılıcıman öyle bir vuruş vuruyor ki, devi orada öldürüyor! O sırada giz da, parmağını, devin ganma bulayıp, oğlanın sırtına sürüyor, bu bir işaret oluyor.

Oğlan, garının evine geliyor. Giz da babasının gonağma varıyor. Padişah:

“Gizim, niye eldin?” diyerek, gızma gızıyor.

“Baba, bir yiğit geldi, devi öldürdü, ben de geldim,” diyor.

Padişah, buna inanmıyor. Devın olduğu yere, bir kaç gişi gönderiyor. Bunnar bakıyorlar ki, gerçekten de dev ölmüş! Padişah:

“Bunu kim öldürdüyse, onun dünyalığını verecâm,” diye ilan ediyor. Giz diyor ki:

“Baba, ben devi vuran oğlanı tanırım. Herkes, şu sarayın önünden geçsin,” diyor.

Tabii, herkes, “ben öldürdüm” derimiş. Herkes geçiyor, amma giz heç bir tane-sine sahip çıkmıyor. Nihayet:

“Başga nerde adam galdı?” diyen soruyor.

“Filan garının evinde bir adam var.”

Bu oğlanı çağırıyorlar. Giz:

“Baba, devi vuran yiğidin arkasında, benim barınağımın izleri var. Devın ganına bulayıp, sırtına çaldımıdı,” diyor.

Padişah, oğlanın sırtında gan izini görüşün, oğlana diyor ki:

“Oğlum, dile dilâni benden!”

“Padişahım, sağlığını dilerim!”

“Dile dilâni oğlum!”

“Sağlığını dilerim!”

Padişah diyor ki:

“Oğlum, sağlığımdan iş çıkmaz, dile dilâni,”

“Öyleyse, bana bir hafta mühlet ver, bir hafta içerisinde düşüneyim,” diyor.

Şimdi, bu arada gene oğlan, yayını, okunu eline alıyor, ava çıkıyor. Avını yaparkan yoruluyor, bir ağacın dibine oturup bekliyor. Şimdi, bu ağacın dibinde bekleriken, guşlar cıvıldaşmaya başlıyor. Oğlan:

“Bu neymiş ola?” diyor.

Bakı veriyor ki; yılanın bir tenesi, Zümrüdüanka guşunun yavrılarına hücum ediyor. Oğlan, okunu, yayını eline alıp sıkıyor ve yılanı öldürüyor. Zümrüdüanka guşu da havadayımış. Bakıyor ki, bir oğlan ağacın altında duruyor! Diyor ki:

“Demek ki, benim her sene, bir yavrımın gaybolmasmın sebebi buyu muş. Bu öldürüyorumuş demek,” diyor amma, adamı öldürmeye davranıyor. Bu, tam ağacın hizasına gelince, guşlar dile geliyor:

“Anne, bizi bu yiğit öldürmüyor. Bizi öldürmek isdeyen yilamdı. Bu yiğit, yılanı öldürdü,” diyorlar.

Bu arada, Zümrüdüanka guşu, oğlanın yanma iniyor; Bakıyor ki, oğlan uyumuş, güneş de yüzüne geliyor. Guş, bu oğlan uyanana gadar, ganatlarını yüzüne gölge ediyor, öylece bekliyor. Oğlan uyanınca, Zümrüdüanka guşu:

“Dile dilâni?” diyor.

“Eğere bana iyilik yapacaksan, beni dünya yüzüne çıkar,” diyor. Zümrüdüanka guşu, düşünüyor, daşınıyor:

“Yeryüzüne çıkartması zor amma, madem ki benim yavrularımı gurtardm, sana ben de bir iyilik yapîm. Amma, gırk tuluk etinen, gırk tuluk su isderim,” diyor.

“Pekiye,” diyor oğlan.

Oğlan ordan ayrılıyor, doğru padişahın yanına varıyor. Diyor ki:

“Padişahım, ben gırk tuluk etinen, gırk tuluk su isderim.”

Padişah, buna gırk tuluk etinen gırk tuluk su hazırlıyor. Zümrüdüanka guşu, gırk tuluk eti bir ganadına koyuyor, gırk tuluk suyu da öteki gariadma koyuyor. Ortasına da oğlan oturuyor. Zümrüdüanka guşu diyor ki:

“Ben, “gak” dersem et ver, “guk” dersem su ver.”

Nihayet, guş “gak” diyor, et veriyor, “guk” diyor, su veriyor. Sonunda et tükeniyor. Guş, “gak” diyor. Oğlan, bacağından biraz et kesiyor, ağzına veriyor. Zümrüdüanka guşu, bunun insan eti olduğunu biliyor ve yemiyor. Bunnar, yeryüzüne çıkıyor. Oğlan diyor ki:

“Hadi, yörü bakîm.”

“Yok, sen get,ben sonra giderim,” filan diyorsa da: “Yoook, önce sen gedeceksin,” diyor.

Ve nihayet oğlan gediyo. Gederken de topallıyor. Zümrüdüanka guşu: “Noldu?” diyor.

“Et bitmişidi, sen de gene isdiyeşin, bacağımlı kesdim,” diyor.

Meğer, guş da eti yememiş, ağzında dutuyormuş, bunun bacağına genegeri yapışdırıyor, iyi oluyor.

Oğlan giderken, bir çobana raslıyor. Şimdi, çobana diyor ki:

“Şu elbiseleri sen al da, gendi elbiselerini de bana ver.”

Çoban, elbiselerini veriyor. Oğlan:

“*Surdan* da bir goyun kes de gamını bana ver,” diyor.

Oğlan, çobanın elbiselerini geyiyor, başına da bir garını geçiriyor, oluyor bir keloğlan!

Bu, gediyo gediyo, gendi köyünde, bir gahvecinin yanında çırak duruyor. O gün de, padişahın büyük oğlunun düğünü olacakmış. Düğün olurken, bu oğlanın ağası diyor ki:

“Ben düğüne gedecâm, âre gelirsen, barabar gedek,” diyor.

“Ağam, ben gedemem. Orada cirit mirit oynarlar, beni ezerler. Ben gedemem, sen get,” diyor. (Bu keloğlan gılığında ya?)

Gahveci gediyo neyise. Oğlan, elindeki gılları birbirine, sürtüveriyor, bir dorat geliyor, elbisesiyle falan. Oğlan, ata biniyo, padişahın sarayına varıyor. Bakıyor ki; büyük gardeşiyinen güccük gardeşi cirit oyununa girmiş, gendi de giriyor. Bun-nar cirit oynarken oğlan, büyük gardeşini atdan düşürüyor, amma hemen ordan gayboluyor. Biraz sonra ağası da geliyor. Oğlan:

“Ağa, ne var, ne yok?”

“Oğlum, iyi ki gelmedin. Oriye bir yiğit geldi, altında bir doratman. Ortalığı yakdı yıkdı. Padişahın büyük oğlunu da atdan düşürdü.”

“Demedim mi ben ağam, öylesi yerler çok tehlikeli olur diyen?”

Ve nihayet, oğlan orada bir süre daha galdıktan sonra ayrılıyor ve bir terzi dükkanına varıyor. Terzinin yanında çırak duruyor. Orda çalışırken, ortancıl gardaşı-nm düğünü başlıyor. Ağası diyor ki:

“Bu gün, padişahın oğlunun düğünü var, yörü düğüne gedek,”

“Ağam, ben düğüne falan getmem. Orası galabalık yer, tehlikeli olur,” diyor.

Neyise, gene ağası yalnız gediyo. Bu, ağası getdikden sonra gene gılları bilirine sürtü veriyor, bu sefer de bir kırat geliyor. Oğlan, gene gıyafetini değışdirip, ata biniyo, doğru düğüne. Bu geliş de ortancıl gardeşini atdan düşürüyor, gaybo-lup geri terzinin dükkânına geliyor. Biraz sonra ağası dönüp, buna diyor ki:

“Aman oğlum, iyiki gelmedin. Bu gün, meydana bir yiğit çıkdı, tozu dumana verdi, padişahın da ortancıl oğlunu düşürüp getdi.” diyor.

Ondan sonra, oğlan ordan da çıkıyor, bir zarraf düğganma çırak olarak giriyor. Bu arada da güccük giz, ilan etmiş ki;

“Kim, bir altın sininin içinde bir davşan, bir tazıyı guvalıyor biçimde yaparsa ben onunla evlenirim, yoksa evlenmem.”

Padişah, bu gızım isdâni guyumcuya bildiriyor. Guyumcu da kırk gün müsade isdiyo. Bunun yanma çırak duran, keloğlan gılığmdaki oğlan diyor ki:

“Ağam, sen bana kırk çuval fındığman, kırk çuval da fisdık ver, kırk gün de müsade et, ben bunu yaparım,” diyor.

Zarraf, bunun yanma kırk çuval fındığman, kırk çuval fisdık goyuyor, oğlan da içeriye girip gapıyı örtüyor. Künde bunu yiyor, künde bunu yiyor. Adam içende üç gün böyle, beş gün böyle, on gün, yirmi gün, otuz gün.... Adamın ne yaptığı var, ne

yapacağı. Zarraf, her gün anakdarm deliğinden gözlüyor, bunun heç bişe yaptığı yok. Nihayet kırkıncı gün geliyor, oğlan goynundan tepsiyi çıkarıp veriyor. Guyumcu, tepsiyi alıp gıza götürüyor. Giz, tepsiyi alışın:

“Demek ki, benim sevdiğim oğlan yeryüzüne çıkmış,” diyor, seviniyor amma, kimseye bişet demiyor.

Bu sefer de, o güccük gizin düğünü hazırlanıyor. Bu oğlan gene cirit meydanına çıkıyor, gardeşinin birini atdan düşürüyor, amma buncalı kaçmıyor. Bu oğlanı yakalayıp da orada ceza verecekleri zaman, oğlan padişaha annadıyor:

“Ben, senin güccük oğlunum. Bir bağçemiz varidi, bağçede elma ağacı varidi. Bu elmayı bir dev gelip yiyordu, bu devi büyük gardeşim öldüremedi, güccük gardeşim öldüremedi, ben ise yaraladım. Bunun akan ganlarmı izleyerek, bir guyuya geldik. Guyunun içine, önce büyük gardeşim girmek isdedi giremedi, sonra ortan-cıl gardeşim girmek isdedi, o da giremedi, en sonunda ben girdim, orada devi öldürdüm, bu gızıarı buldum. En güccüğüne:

“Bu da benim nasibim” dedim, yokarı gönderdim. Ağabeylerim bunu gısgandılar, bana hile yaptılar, beni guyunun içinde bırakıp getdiler”

Velhâsılı oğlan tekrar akdarına yapıyor, başından geçenlerin hepisini babasına annadıyor, ondan sonra da:

“Ben de gardeşlerimden öcümü almak için bunu yaptım,” diyor.

Padişah, oğluna sarılıyor, güccük gızman da bunu evlendiriyor. Oğlan da ağbi-lerini affediyor. Yiyep içip muradlarına geçiyorlar.¹³

¹³ Esmâ Şimşek, Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II; Ankara, 2001, 52-59.

3. Destanlar

3.1. Manas Destanı

Manas'ın Doğuşu

- (1) **Böyön** Han *Yedi-Tör'ün* başında doğmuştu.
Böyön Han'ın oğlu
gayretli doğan **Kara Han**,
- (5) Kara Han'ın oğlu
gayretli doğan **Yakup Han*** idi.
Yakup Han, *Çungar-uya* 'nın üstünde
Almatı'nın ağzında oturuyordu.
Yakup Han,
- (10) **Haydar Han**'ın kızı **Çıynçı**'yı
(eş olarak) almış idi.
Yakup Han (şöyle söyledi):
“Çıynçı'yı (eş olarak) alalı Ben bir çocuk öpmedim,
Çıynçı çözdüğü saçını (bir daha hiç) **taramadı**,
- (15) Allah'a tövbe edip hiç (bir) işime **yaramadı!**
Belini sıkıca **germedi**,
Çıynçı bana (bir) oğul **vermedi**.
(Ben) Çıynçı'yı alalı (mevsimler **doldu**),
yaz-kış (gelip geçti) tam on dört yıl **oldu**,
- (20) (Çıynçı) *evliya mezarı* na gitmedi,
elmalıkta (yerlerde) belenmedi,
kaphıcalarda (yıkayıp), gecelemedi!
Ey Ulu Tamım, O bana **yâr** olsun!
Çıynçı'nm karnında
- (25) bir oğlan **var** olsun!
(Çıynçı'nm) belini bir sıkabilsem!
Çıynçı'ya bir erkek çocuk doğurtabilsem!
Oda *yanış lu etik, gök kaloş* 'lu
Moygut'u yerle bir edip yok etse,
- (30) *kuşbaşı eyerli, gök çapardı*
Hokand'ı yerle bir edip yok etse,

yaralı e şekli, de silmiş damlı

Şartlan yerle bir edip yok etse,

çürük bellemeli, kuru kargılı

(35) Kazak'ı yerle bir edip yok etse,

hep açgözlü,

yiyip-içip doymayan Kırgız 'ı yerle bir edip yok etse!"

...

(40) Yakup Han, Çıyırıcı'nın beline bir *sadak* bağlattı

ve O'ndan şimdi bir oğlan doğurttu.

(Yakup Han) oğlunun yüzüne baktı,

beyaz eti pamuk gibi, kemikleri bakır gibi (idi)

(45) (O'nun doğumunun şerefine) Bir *ak kısrak* kestirdi;

Yakup Han, doğan oğlunun adını

DÖRT ULU PEYGAMBER'e "MANAS" koydurdu..

Dört Peygamber O'nu kucakladı

...

(50) ve küçük Manas'ı sınıdılar.

Yarkent'ten gelen YEDİ ELÇİ

(ad toyu) yemeği(ni) yiyip överek

"Manas obur çıkacak deyip gitti(ler)

Çin 'den gelen KIRK ELÇİ

(55) (ad toyu yemeğini) bolca yiyip,

"Manas Çinlileri kıracak!" deyip gitti(ler).

Nogay 'dan gelen ON ELÇİ oturup (toy) eti yediler

(ve) *"Manas korkunç olacak!"* deyip gittiler.

(60) Bu Baybiçe Çıyırıcı

Manas'ı *alaca beşiğe beledi*

Manas'ı Hızır korudu. Manas uçurum kenarında kundaklandı.

Kâfir ile Müslüman arasında,

(65) Manas'ın haberi duyuldu, Manas kükredi (ve daha)

Beşikte yatarken konuştu:

"Ak sakal ateke Yakup Han,

Müslüman yolunu açacağım,

- (70) Kâfirin malını **saçacağım,**
 Kâfiri sürgün **kılacağım,**
 Müslüman (için) kurtuluş **olacağım!”** (dedi)
 Yakup Han bu sözü duyunca alaca başlı *yorga* atı,
- (75) getirip eyer vurdurdu; *yakası altın, yeni bakır,*
 (örgüleri), *turgay (kuşu) gözü* gibi küçük ak zırhını;
 altından nakışlar yaptırdığı, gümüşten nakışlar döktürdüğü
 ...
- (80) zırhını giyince,
 Yakup Han (şöyle) seslendi: “Bay’ın oğlu Bakay Han!
 Beri gel (şöyle dur) **karşıma!**
 (Birşeyler) söyleyeyim dikil **başıma,**
- (85) Benim er Manas oğlum Ata **bineceğim!**
 Uzağa sefer **edeceğim,**dedi.
Medine’den yol alıp,
Ulu Buhara’dan dolanıp
- (90) İt-keçüü’den geçeceğim! dedi.
Beş-tehek’ten aşarak
Beycin’deki **Konur-bay’a** varıp **vuruşacağım!** dedi.
“Ak tenge dolu hazinesini **açacağım!**
- (95) Kalmuk’un malını **saçacağım!**
Uzun-bulak’ı aşacağım!
Kebes-bulak’a ulaşacağım!”dedi.
“Şemey ile Kızıl-car ortasındaki **Kır-keçüü’yü.**
- (100) yüzerek geçeceğim!
 Beş-terek’ten dolanıp, **Kum-bulun’a** geleceğim!
 Almatı’yı aşacağım! Bana kapıyı kaldırdığında,
- (105) eğilerek geçip çıkacağım!
Kopoluu ‘yu geçeceğim,
Tor-aygır ‘ı aşacağım!
Sarı-kaykan’ı basacağım!
Temirlik’i aşacağım!”dedi.
- (110) Medine çölünden dolaşıp

- Geniş İli**'den geçerek
Çong Buura nehri boyunca
 Altı gün yatacağım!" dedi. Atları dinlendirip,
- (115) Geniş İli'yi
 Gemi ile geçeceğim Geniş **Kulca**'yı dolanıp **aşacağım!**
Koco şehrini basacağım!
Korguş'tan dolanacağım!" dedi.
- (120) Şu Manas (adlı) çocuğuma
 kazan aşır, ateş yakıp;
 yanma yoldaş ol (ey) Bakay
 görmediğini gösterip; yanında birlikte yürü (ey) Bakay,
- (125) bilmediğini öğretip;
 birlikte olup "haydi yürü!" de (ey) Bakay!
 Âdem¹⁴ atanın, Havva¹⁵ ananın
 doğduğu yeri bildir ona,
 Sağ yanma **Oysul-ata**'yı **boğa et**,¹⁶Bakay!
- (130) Sol yanını **Koca Hızır** kollasın, Bakay!
Bahaeddin başında (olsun), Bakay!
 Koca Hızır dibinde (olsun), Bakay!
 Benim oğlum Manas,
 Atı yelesinden tutup **binince**, Bakay!
- (135) Büyüyüp adam (yerine) **girince**, Bakay!
 Çenesinde sakal **bitince**, Bakay!
 O'na **binecek** (at) bul, Bakay!
 O'na **giyecek** ton¹⁷ bul, Bakay!
At başı kadar (büyük)¹⁸ **Kur'ân** 'ın var, Bakay
- (140) **Koyun sayısı kadar**¹⁹ **kitabın** var, Bakay!
Kıyamet alâmetlerini²⁰ ona öğret, Bakay!

14 Âdem: Kırg. **Adam**.

15 Havva: Kırg. **Ooba**.

16 boğa et-: Kırg. **Buka etken**.

17 **ton**: Elbise, kürk.

18 at başı kadar (büyük): Kırg. **At başınday**.

19 koyun sayısı kadar: Kırg. **Koy başınday**.

20 kıyamet alâmetleri: Kırg. **Kıyamet colun**.

Yılıkmın içinde **boz (at)** ol, Bakay!

Manas ile kıyamete kadar dost kal, Bakay!”

Bay'm oğlu bu Bakay dedi ki:

(145) “Makuldür, baş üstüne, Yakup!

Atlanalım, uzaklaşalım, Yakup!

Müslüman yolunu açalım, Yakup!

Beycin²¹ yolunu tutalım, Yakup

Tanrı²² izin verirse (onları) yeneriz Yakup!

(150-165) On yaşında ok atan, on dördüne girince şehirler fethedip han olan Yakup'un oğlu **genç Manas**, genç kahraman **er Manas**, **Hokand**'dan altmış aygır yüz tay getirdi. **Buhara**'dan seksen *baytal*²³ bin (top) *kınkap*²⁴ getirdi. **Kaşgar**'daki **Çinli**'yi çıkardı, **Turfan**'a sürdü; Turfan'daki Çinli'yi **Aksu**'ya doğru püskürttü.²⁵

21 Beycin: Pekin.

22 Tanrı: Kırg. Kuday (Fars. Hudâ).

23 baytal: Genç kısrak.

24 kunkap: İpekli kumaş.

25 Tuncer Gülensoy, **Manas Destanı**, Ankara, 2002, 29-33.

4. Halk Hikâyeleri

4.1. Hüthüt Kuşu

Hikâyeden evvel bir peşrov annatmaktayım. Bizler için, gelecek için seslenmiş:

Gönül havalanma, çıhma havaya
vurur çar-ganadın gırarlar bir gün
Çünkü baki değil bu can gafesde
Meganda damarın yararlar bir gün

Ey âdem güvenme gençligen Çağan
Ne evladan güven, ne bohçan, bağan
Ölüm yanındadır atma ırağan
Yakasız gölmege sararlar bir gün

Isder beg ol, isder ol paşa
İsder elli yaşa, isder yüz yaşa
Dünya Süleyman'a galmadı haşa
Cem eder namazın gırlarlar bir gün

Evet,gapdan gaba hökmedenner galmadi. Kim olursan ol adam ol. Ahiri ölüm sonumuz.

Sindi bugünkü hikâyem annatacağım. Hikâyem; Hüthüt Guşu". Sade âdemler değil, dünyaya neler gelmiş. Hüthüt guşu, Davudoğlu Süleyman'ın elçisiydi. Her terafa Hüthüd guşunu gönderirdi. Neden? Hüthüt guşi onun elçisi olmuşdu. Çünkü ganadlı bir guş havada uçup gidip gelir, tez gider gelir diye, onun elçisi oydi.

Efendiler, ben-i âdemde de en ziyade, yani guşlardan bile fazla hızlı yol giden Emir Ümmiye idi. Emir Ümmiye, Cenâb-ı Allah'ın eyyâmi idi. Eyyamıydı, hag eyyamıydı. Emir Ümmiye bir saatin içinde gırh gılığa girerdi. Hagdan geyri, kimse onu tanımazdi.

Sindi, Hüthüt guşuni her terafa gönderen Davudoğlu Süleyman, beş-yüz sene hükümdarlık yap di, sultanlık etdi. Beşyüz yıl yaşadi. Hükümdarlığı, en eyyel onbir yaşında, babasının gapısmda almışdi. Çünkü kevş-i keramet küçige büyüğe değil, ahıl yaşda değil, başda olur.

Bir gün Hüthüt guşi gayboldi. Lâzım oldu, Davudoğlu Süleyman:

“Nerde bu guş” diye sordu. Dediler ki :

“Bilmirik, üç gündür, gece gündür bu guş getmiş.”

“Benden izin almadan nereye gitmiş.”

“Bilmirik, ya Süleyman”

Emir verdi ki:

“Geldiği zaman bana haber verin.”

Dördüncü günü Hüthüt guşi geldi. Davudoğlu Süleyman’a haber verdiler ki :

“Guş geldi, elçin geldi.” “Çağırın divanıma gelsin.” dedi.

Çağırdılar, Hüthüt guşi, Davudoğlu Süleyman’ın karşısına geldi : “Buyur, Ya Süleyman beni istemişsin.”

“Ya guş, sen üç gün üç gecedir nerideydin. Gitdin, üç gündür seni aradır am. Benden izinsiz nerideydin?”

“Ey Sultanım, ben de bene göre gönlüm diyâr-ı gurbet isdedi. Dedim ki, bu kevn-i mekânı bir gezeyim, dolanayım. Uça uça bilerek değil bilmi-yerek Reva şehrine gittim. Reva şehrini seyrettim. Reva şehrinin hükümdarı Belgıs’i da gördüm.”

Davudoğlu Süleyman durdu, düşündi:

“Ya guş, bu niçe yıllıh yol, sen bu üç gün, üç gece içinde nasıl getdin, hem de geldin, hem de dolandın, seyrettin, dinlendin. Buna inanmam ben, dorgi söyle” diye ikinci sözünü tezeledi.

Hüthüt guşi :

“Ya Süleyman, eğer insanlar, eger de hayvanlar sözümün özü dprgu-dur. Ben sana dorgu ifade verdim, dorgusunu söyledim, eğrisini bilmem.”

“Öyle mi?”

“Evet”

“Peki, sindi ben seni tecrübe ederim bir daha. Madem bu üç gün, üç gecede Reva şehrine gitdin ve geldin, gidip geldiğini isbat edecek. Sana sindi iş yapacağam.”

Hamen, D avut oğlu Süleyman, eliyle bir ver ak yazdı. Yazdığı verak şu idi:

En evel “Eüzü Besmele” yazdı. Yani “Bismillahirrahmanirrahim” yazdı. Ondan sona Davut Bin Süleyman yazdı:

“Ergeç, yâ Belgıs seni alacağım” diye bu iki satir yazıyı yazdı.

Zarfin üzerine de gine aynı kâğıdın üzerine yazdığını zarfin üzerine de yazdı. Zarfi yapışdırdı. Zencir ile guşun boynundan asdı:

“Şindi fırla, git, buni öyle et ki, Belgıs uyurkan, yatağının üs düne biralı, hem de gizlen bah ki, ne söylüyor, ne söylemiyor, gel bene haber ver. Ne tedbir alırsa tedbirini bildir bene bir. İkincisi bu üç gün üç geceye gidip geleceksen, dördü beş edipdinse boynun cellad ederem. Çünkü sözün yalan söylemiş oldu. Şimdi sözen inanmah için, bir getdin bir daha get gel, get gel babalım.”

Çünkü iki kere iki dört eder efendiler. Demiş ki; Halep’de himar yani eşek duvara çıkmış, merdivanı getirmişler. Haleb’e getmişler. Demişler ki:

“Baba, ahan merdiven, ahan da Halep, hele çıhsın bir daha biz de bir görelim.”

“İşde bunun için ehval-ı ezeldeki yazılan yazı bozulmaz. Bunnar teker şimdi Hüthüt guşuna verdiği ifade:

“Eğer bu günnerin içinde, üç gün üç gecede gecikir, dörde beşe altıya gelirsen ilk verdiğin ifade yalan, inanmam.”

“Başüsdüne” deyip Hüthüt guşi fırladi.

Bu gitmede olsun, biz dönelim Belgıs’a. Belgıs ne yapmış ? Yeryüzünde göküzünde, bütün müneccimleri, huddemeleri, eyyâmileri toplamışdı. Revan şehrinin padişahıydı Belgıs:

“Beni yeryüzüne kim indirebilir. Beni kim alabür.” diye.

İşde bunun için ehval-ı ezeldeki yazılan yazı bozulmaz. Bunlar teker teker geçmişden, şimdi gelir geri ireli. Bozulmaz efendi, kimse bozmamış. Gul yazısı değil ki silgiyle silesin, yahut elinle şilesin. O yazıya ne elin gavuşur, ne de bir çare bulabilirsin. Acah yazan yazmış, bu yazıyı yazan silebilir. Belgıs, yetmiş yerde yetmiş guşla nöbetçi tuddu. Ta köşk-i s er ayın gapısma gadar nöbetçiler beklerdi. Dizin dizin yetmiş nöbetçi içinde yatar di.

“Neden bu nöbetçileri beyle sıkı dutti?” “Davut oğlu Süleyman beni götürtürmesin.”

Bunnar bu haldayken Hüthüt guşunun telaşına mi? Yerüzününde nöbetçiler bekliyor. Nöbetçiler Belgıs’m serayini beklir. Bu telaşına mi? Uça uça gecenin yarısı idi. Belgıs yatağında yatıyordu. Saçağın arasından sarayın bacasından girdi içeri. Nöbetçi gapiyi bekliyor, o gadder behle ki, buna nöbetçi ne yapsın, ne çare bulsun. Belgıs, derin bir uyhudakan guş başını aşığa egmesiynen boynundaki verak Belgıs’m yatağının üs düne düşdü. Saçağın altına, arasına girdi, gizlendi, dinniyor:

“Şindi bu er geç uyanacah, ayılacah.”

Aradan bir saat zaman geçdi. Gine geceydi, sabah olmamışdı. Belgıs ayıldı ki, yatağının üs dünde bir verak yazılı, dorguldi, etirafma bahmdi gapı kilitliydi, kimse yoh. Veragm üzerini ohudi. En evvel “Eüzü Besmeleyi” yazmış. Altında, Davut bin Süleyman:

“Ya Belgıs nerde olursan ol, er geç seni alacağım.”

Belgıs, zarfı yırtıp içindeki veragi çıhartdı ki aynı zarfın üzerinde ne ise, kağırda da bu yazılıydı. O anda seslenip, bağırdı. Her terafdan Belgıs’m hökmettiği o vahtm devrinde döküldüler.

“Ey gavim, benim s er ay ima içeri girmişler.”

Şindi kimse inanmıyacah, gapı baca kilitli, yetmiş yerden nöbetçi bekliyor, ama Belgıs’m gösterdiği verak inandırır, bütün halgı inandırır:

“İşde uyandım, yatağın üsünde bu veragi gördüm.”

Nöbetçileri bütün toplatdı. Yetmiş nöbetçi Belgıs’m sarayine girdi:

“Ya nöbetçiler, bu gece benim sareyime girmişler, işde yazı, işde zarf, verah.”

Nöbetçiler and içdiler:

“Hayır, hayır, ayah sesi bile duymadıh, eşidmedih. Kimse girmedı, ama sözün dorgı biz de inandıh, şaşdıh. Biz bekliyoruz, ama bu verah inandırır, bizi de inandırır. Elbet giren olmuş ki, bunu getirmiş.”

Bunnar ecâyipde galdılar. Hüthüt guşi saçağın arasında bunnarm ifadesini dinniyordi. Çünkü Davutoğlu Süleyman öyle emir vermişdi:

“Son gararlarımı al gel, bah neye garar verirler.”

Belgıs emir verdi, bütün meclisi, gece yarisi idi serayine toplandı. Veragi gören birbirinin üzüne bahiyordi:

“Allah Allah”

O zaman meclisine dedi ki:

“Buna ne çâre, bu er-geç, evel âhir-beni alacak. Buna ne tedbir alalım. Bene bir fikir örgedin” diye meclisine seslendi.

Meclisin içerisinden bir yaşlı adam ayağa galhdi:

“Ey padişahım, padişahlar altını çoh sever, altına meraklıdırlar. Gırh deve yükü altın dutah, D avut oğlu Süleyman’a haraç olarak gönderek, bu altınarı alsın da senden vazgeçsin. Sene yahm gelmesin, yahamı bıraksın. Evlenirse başka yerden evlensin. Padişahlar alt mi severler” diye meclis de böyle garer verdi.

“Yani D avut oğlu Süleyman’a bir haraç verah, ama nasıl gırh deve yükü altın ki belki razı ola.”

Meclisi ile Belgıs garar verdi:

“Pehi hazinelerden develer yüklensin” dedi.

Son garari Hüthüt guşi dinliyor di. Bahdı ki, yerüzüne gırh deve yükü altın geleceh, D avut oğlu Süleyman’a haraç verilecek. Hemân fırladi. Uça uça heç kimsenin melumatı olmadan Hagg’dan gayri.

Çünkü efendiler, eyi bilelim ki, nerde olursan ol senin işlediğin senin kâr ziyan gazandığmı sene senden yahin, seni halg eden görür di, bilirdi. Bunun için bunnari gözümüzün önüne alarah, dorgu yoldan asla şaşmıyah, ha-gigvtden ayrılmayalım.

O zaman, üç gün, üç gece tamamında Hüthüt guşi Davut oğlu Süleyman’a gavuşdi. Haber verdiler ki:

“Elçin Hüthüt guşi geldi”

Aldılar divana. Davutoğlu Süleyman’ın garşısına:

“Geldinmi yâ guş.”

“Evet, yâ Süleyman geldim dedi.”

“Peki ne haber getirdin ?”

“Yâ Süleyman, son gararlarmi aldım. Gırh deve yükü altın sene geliyor. ‘Padişahlar altını sever’ dediler. Belgıs gece yarısı meclisini gurdi, bütün meclis garar verdi, gırh deve yükü altına bağlandılar. Şimdi yeryüzüne gırh deve yükü altın geliyor. ‘Padişahlar altını sever.’ Belki Davutoğlu Süleyman’a bu haracı verelim, belki senden vazgeçer, başka terefe döner. Bunun için, işte son garar bu. Gırh deve yükü altın geliyor sene, malumtım bu olsun”

“Peki, yâ guş, dur” dedi, emir verdi:

“Kevranm gökyüzünden yerüzüne yenecek yere gadar asvalt, altın yol yapılsın.”

Yani semadan yere inene gadar kevran, asvalt, altın yol yapıldı. İki nöbetçi geydi, o yolun üs düne.

“Kevran yerüzüne yenerken sen hiç bi şey deme, tam şehire yakın gelirse, nöbetçiye ikinci nöbetçiye, sen sor.

“Nereye gidiyorsun, neye geldin ?”

“Belgıs D avut oğlu Süleyman’a gırk deve yükü hazine gönderdi. Altın gönderdi”

“Geldiğiz yolu görmedi mi, görmediz mi asvalt altın yol ile geldiz, gidin,” diye Davut oğlu Süleyman orda.

Haber verdiler ki:

“Yâ Süleyman, kevran geldi, Belgıs'dan hazine geldi.” “Getirenneri alın garşıma” aldılar kevranı getirenneri. “Nedir bu?” diye sordi.

“Yâ Sultanım, Belgıs sana kırk deve yüki altın gönderdi. Bu parayı al, Belgıs'dan vazgeç” diye bir haraç gönderdi.”

Aynı nöbetçinin verdiği ifadeyi verdiler.

“Pekey, siz hangi yol ile geldiz ?”

“Altın asvalt yol ile geldik, kevranımız da, biz de”

“Ben yeryüzünde Hak tarafından, bir sultanım. Ancah asvalt altın yol yap dır an, bir padişahın neye ihtiyacı var? Ehtiyacım neye? Benim haraca ihtiyacım yoh. Ancah hakkımı Hak'tan istirem”

Cevaba balım efendi:

“Hakgımı Hak'tan istirem, gulda hakgım yoh, istemirem. Geri dönde-rin bu kevranı yolliyana geri götürün, hem de haber verin, son sözümi; er-geç ben bunu alacağım, amma isderse yetmiş nöbetçi değil, isderse dünyayı nöbetçi beklesin ben Hak tarafı ile iş görirem. Ehval-i Ezelde yazılan yazı yazılmış, bu yazı bozulmaz. Belgıs kimi gırh dene Belgıs olsa gine bozamaz. Ben bile bo zamam. Bu yazı bu mugadderet gelecek, varın haber verin. Benim altına ihtiyacım yoh.

Efendiler iyi bilelimki, bunu unutmayalım kim olursansa ol. Vahdın devleti kim ise, devletin emrini altında bulur. Onun emirlerine amade ol ama hangi hükümaar, hangisi olursa olsun, zamanın hükmüne göre iktidar halg etmiş Allah. Ancah herşeyi sen, sende ara, tamamını arirsen gine sende ara, hiç kimseyi dolanma, gizli iktidari sene bene vermiş. Ahil arirse gine sende var. Görgü bilgi arirse, sen seni düşün, gine sende var. Bunun için, sen gazan, sen ye. Garşının gazancına balıma. Bah gırh deve altını geri çevirdi. Bizler ol s ah altını geri çevirmiyiz. Hem alıruz hem de bildiriye yaparız. Ama hayır ne demişti:

“Ben Hatfdan istirem, Hak verir bana, onun gönderdiği altın onun olsun”

Evet, bunun için ne diyor? Bu hikâyelerin içinde bazı misaller var. Efen diler bir âlim kürsüde vaaz bile verirken misal getirir. Vaizin arasında misal getirir. Dinleyen cemahata ikaz olmalı için misal getirir. Neden? Bunun özeti nedir ecep? Bir duvara bir daş goymasan o daşa, etrafını doldurmuşsa iisdüni, etrafına suvak vurmasan oyani

döner, bu yani döner, o daş oynor, o duvarda durur mi? Belki, altındaki, yanındaki daşlari da oy nadir. Oni ne dutdurir? Sıva dutdurir. Bir ağacı, çivisiz bir duvara goysen dutarmi? Yoh hayır Oni ne dutdurir? Çivi dutdurir. Çahacahsan ki dura. İşde her sözüün arasındaki misaller, bunnardır. Çünkü, sözün özünü dutdurir.

O zaman Belgıs ne yapacağını düşünüyordu. Kervan geri geldi, Belkıs ‘a ulaş di :

“İstemiyor, haraç gönderdiğin gırh deve altın senin olsun.” O zaman Belgıs ne yapacağını şaşırdı:

“Er-geç bu beni alacahdır, mutlak” deyip, ikinci bir meclis gürdi. Davutoğlu Süleyman Hüthüt guşına emir verdi : “Yâ guş, bütün ifritleri divanıma çağır” dedi. “Başüsdüne yâ Süleyman.”

Bütün ifritleri Davutoğlu Süleyman’ın divanına geldiler. Davutoğlu Süleyman Hüthüt guşına gönderdiğini ve Hüthüt guşunun Belgıs’a ne dediğini ifritlere izah etdi :

“İşde Hüthüt guşi divanımda onun da ifadesini alın.” Dediler:

“Almaya lüzum galmadı, yâ sultanım, sözün dorgudur.”

“Sindi sizi divana çağırdım. Belgıs’i serayıyla beraber, meclisi ile beraber ne mehle getirebilirsiniz? İçizden ahli kesen söz versin” dedi.

Gördü ki, dört ifrit, ifritlerin içinden ayrılıp ireli geldi.”

“Yâ Süleyman, lütfen, emir ver. Biz yirmidört saatin içinde Belgıs’i serayi ile beraber garşına getiririn.”

Dedi:

“Siz durun, bu biraz uzak.”

Diğer ifritlere döndi:

“Siz ne diyorsuz?” diye sordu.

İfritlerin içinden dört tene daha seçildi:

“Yâ Süleyman bir gecenin içinde Belgıs’i, meclisi ile beraber, serayi ile bereber garşma getirmeye hazırım” dediler.

“Pekey” dediler.

“Haydin banalım, Allah işizi ras getirsin” dedi.

D ör d ifrit revan oldular. Çünkü, temin dariyü da yerüzünde, eger gökü-zünde, eger de dünyayı, ahir eti, Cenneti, Cehennemini dolandirdi bir daha getirdi gapısmm önüne yendirdiler, ifritler. O zaman ifritler Revan şehrine yetiş di. Gecenin yarisi idi. Meclisi ile beraber Belgıs meşveretde idi. Davut -oğlu Süleyman’ın gorhusundan ifritler dört başdan sareyü temelinden gal-dirdi. Bir gece içinde D avut oğlu Süleyman’ın

garşıma getirdi. Davutoğ-lu Süleyman gözünü açdı, Belgıs da gözünü açdı. Davutoğlu Süleyman'ı garşımda gördi:

“Yâ Belgıs ben kimim? Bura neresi, sen nerdeydin, neriye geldin?” diye sor di.

Belgıs mat oldu.

“Yâ Belgıs, Allah'ın emrine niçin garşı durdun, cephe açdm. Hag emrine garşı cephe açılmaz. Allah'ın yazdığı yazi bozulmaz. Ben Haggen, dinen, iş görerek buriya gader ulaşdim.

Burdan ötesini bilmem. Çünkü insan-nar ne olduğunu bilmez. Ne olacağını düşünür. Aceba benim sonum neye va-racah, ne olacah. Ben ne oldum, ne olacağım buni düşünür.

O zaman ifritlere:

“Yâ ifritler gine galdırm bu serayi, sade Belgıs'ı ayırın, geldiğimiz yere gönderin, götürün. Gine serayi temeli ile galdırm.”

İfritler Revan şehrine geldiler. Belgıs, Davutoğlu Süleyman'ın gatmda galdı. Davutoğlu Süleyman:

“Ne diyirsen?” diye, sordı. O zaman Belgıs:

“Ele bişey isdim ki; hem ben de, hem bunda galsm.” Belgıs emir verdi:

“Beni ki, getirtdin, ben senden istiyeyeğim. Benim gelin olmam için senden istiyeyeğim. En öndeki sözim, guş tüyünden şeray isdirem, buni yap-dıracahsm. İkinci, ben senden eb-ı heyat isterim. Eb-ı heyatı hem ben içim, hem sen iç. Dünya yihılana gader sultanlık sende galsm. Ben de Belgıs, dünyanın sonuna gader yaşyalım. Senden isteyeğim budur. Yâ Süleyman, gücün yeter mi? Buna cevap verir misin?”

“Yâ Belgıs, Hag cevap verecek ben değil. Ben ne iş gurdımisa Allah'ın iziniyle yaptım. O izin verdi, ben yaptım. Eger o izin vermeseydi, ben yapamazdım. Ancah senin istediğin bu iki şey, Allah'ın izni olursa, evet de-rım.

Emir verdi Hüthüt guşına:

⁴⁴Yâ Hüthüt guşi yerüzünde bütün guşlari çağır.” Hüthüt guşi:

“Başüsdüne Yâ Süleyman” dedi.

Yerüzünde bütün sade yerüzünde değil, her yande olan guşlar Davutoğlu Süleyman'ın garşıma cem oldu.

Yâ guşlar, bizim Belgıs guş tüyünden seray isdiyor bir. Bir de eb-i hâyet isdiyor. Dünyada sonuna gader sultanlık ben de, Belgıs da benim ile galmah isdiyor. En evvel belki ahşam yatdım, sabahleyin galhamazdım. En evvel sizden eb-i hâyet isderem.”

O zaman halbısı ki, Cenab-ı Hag nâsib etmişdi, yeryüzünde, dünyada iki gişiye eb-i hâyet verdi. Kimler idi bu iki gişi, bunnar da bilerek değil bil-miyerek işdiler. Cenab-ı Hag:

“Dünyaya eb-i hâyet çıkacak her kim içerse dünyanın sonuna gader he-yâtda galacak.” diye bazen adamlar söylerler.

Ben bunnari çoh duydum:

“Köroğlu eb-i hâyet içmiştir.”

Hayır efendim hayır, eb-i hâyet içen iki gişi olmuştur. Kimlerdir? Hızır İlyas ile Hızır Nebi. Bunnar da Zülgeyrin Hazretlerinin askerinin ordusunun üsdünde çavuşudurlar. Eb-i hâyetin çıkacağını, Cenab-ı Hag bildirmişdi. Bu iki çavuşa emir verd :

“Yerüzünü dolanın, eb-i hâyet nerde çihar gaynarsa, bir kâse doldurun, getirin içeyim, dünyanın Sultanlığına gader Sedd-i Iskenderi Zülgeriyen ben olayım.”

Hızır İlyas, Hızır Nebi dolanıırken epey bir müddet dolandıktan sonra bunnar da beşer idi. Eyle geldiler ki, bir göze gaynıyor. Meğer de o göze de eb-i hâyet çıkmış. Bunnar:

“Ne güzel bir sahra, gel burdan abdes alah, bu yeşilikde namaz gılah. Gar-nımızı doyur ah gideh.”

Abdes aldılar, hem de işdiler. Eb-i hâyet olduğunu bilmiyorlar. Bile bile değil, bilmeyerek işdiler. Çünkü, Allah onnara nasip etmişdi. Hüthüt guşi yine yanlarında seyrediyirdi. İşdikden sona, abdes aldılar, dağarcığı sufra gurmuş-dular. Bir bişmiş kebab balık safranın üsdünde

idi. Bir tenesini mendil ile elini gollerini silerken, bir damla balığın üsdüne su damladı. Damladığı kimin balığ cana geldi. Gaynayan gözeye suya fırladı.

“Ola argadaş, bu balıh dirildi, bişmiş balıh dirildi” diye, teeccübde gal-dılar. Göze de gayboldi, balıh da gayboldi. Göze gayniyordu göze de gayboldi.

“ö/a argadaş göze de pünhan oldi” diyip, bu ecayip işi Hüthüt guşi da seyrediyor di. O zaman hitab geldi yetişdi:

“Müjdeler olsun ikize, dünya yıkılana gader dünyada heyatdasız, siz eb-i hâyet içdiz”

İşde bu gaynayan göze eb-i hâyet suyu idi. Hag tarafından çiharılmışdı. Siz de bile bile değil bilmeyerek içdiz, Allah size nasip etmişdi. Çünkü herkes gıs-metini ömrinin içinde alır, nasibini toplar. Nasibi cüzi dünyada dolmamış, âhir ete giremez. O

zaman biriz garaya, biriz deryaya hâkim olduz. Ancak ne-bilik verildi size. Peygamber degilsiz, nebisiz. Gelen emire bunnar şükrederek, gerisin geri dönüp, Sedd-i İskender'e McClumat olur. Eb-i hâyet gayboldi, o zaman ikisi birbirinden ayrıldı.

"Sene de iki defe birbirizi göreceksiz. Ama tanımayacaksınız, birbirize ras geleceksiz."

Birisi deryaya hâkim, birisi garaya oldi. Sindi, bu iki zat için yorulmak da yoh, uyumak da yoh, acıkmak da yok. Çünkü, rızgını dünyada doldurmuş, daha geride gısmeti galmamış. Bazen adamlar derler:

"Hızır yedi, işdi."

Hayır, hayır o yiyeceğini yemiş, içeceğini içmiş gurtulmuş, daha onun dünyada rızgı yoh ki yesin işsin. Evet senden isder, benden isder, olabilir, götürir bir yoksula hedeye eder. O zaman efendimizden bile sor di. Eshabi.

"Hızırlar diyirler, var mıdır?"

"Evet vardır Ama gayıbdır, ummandadır. Eşgerede olsa gelir beni ziyaret eder, gorildiler."

Hızırlar vardır, gayıbdır, gaypan dolanır. İsdedigi gullara ras gelir. Allah'ın izniyle, Allah'ın emriyle iş yaparlar. Emirsiz, izinsiz heç bir iş yapmazlar. Darda galannarm darına, eger Allah dan imdat isdiyem gullara Hızır yetişir. Hızır İlyas yetişir. Hızır İlyas deryaya, Hızır Nebi garaya. Birinin ismi İlyas idi, birinin ismi Nebi idi. İşde dünyanın sonuna gader bunnar ber hâyet galmışdır, başga galacah kimse yoh idi. Çünkü, Allah'ın emri yerini bul-muşdi, bunnar a nasib olmuşdu.

Hüthüt guşi bunnari görüp, uça uça vardı Davutoğlu Süleyman'a:

"Yâ Süleyman, yeryüzüne eb-i hâyet çıldı, amma gayıpolmuş. İşde, bu ikisi bile bile değil, bilmeyerek iş di. Biri deryaya, biri garaya hâkim oldu. Sene geride bir gısmet galmadı. Belgıs iddia etdi :

"Hayır, bulduracahsm" diye, müneccimleri cem etdi, Davutoğlu Süleyman.

Müneccimler :

"Evet, yedi derya ortasında eb-i hâyet gaynar, ama suların içinde hangisi olduğunu bilenler ayrılmalı isder, bilmeyenner bilmez. Yedi derya ortasında eb-i hâyet gaynar."

O zaman Hüthiit guşına emir verdi : "Yâ guş dalgan guşlarını çağır" dedi. Dalgan guşları Davutoğlu Süleyman'ın huzuruna geldi.

“Yâ Dalglan guşları, Hüthüt guşları ilen bile yedi derya ortasında gay-nıyan eb-i hâyeti gavuşdurun bene. Ben de içim, Belgıs da içsin” diye emir verdi.

“Başüsdüne” dediler.

Bunnar, Hüthüt guşi ile bereber ber- hava oldular. Çünkü nere dersen hüdhüd guşını da gönderirdi. Yedi derya ortasına vardılar. Gayuiyen eb-i hâyeti bir kâse içine al diler. Gerisin geri ber- hava oldular, dorgi geldiler. Davutoğlu Süleyman’ın divanına yetişdiler.

“Eb-i hâyet bu mudur?”

“Evet İçdigimiz bir su, o de bir su”

“Yâ Hüthüt guşi, sen de beraber miydin?”

“Evet, Yâ Süleyman ben de beraberdim.”

Çünkü, Hüthüt guşi isbat ediyor.

“Pekey”

Emir verdi ki; ettirene bah. Çünkü, o anda Davutoğlu Süleyman’ın gaibine bir ses yetiş di:

“Yâ Süleyman, neyedirsən? Benim gurduğum çarh-i çemberin içinden niçün ayrılabilirsen? Bir evi danış.”

Düşündi:

“Ben dünyanın sonuna gader ber-hâyet galacağım. Kevn-i mekân bütün ölecek, toprağa girecek, toprah olacak. Ben Belgıs’man ber-hâyet galacağım. Bunnarm hakkından da sorulmaz mı? Hele bahım ki; îs, asis on-sekizbin âlem ray verir mi ki benim eb-i hâyet içmeme ?”

İşde efendiler, tikkatle eyi bilelim. Bu ray meselesi büyük bir vicdan meselesidir. Elimizi göğsümüze goyarah vicdanımızı, en evvel yohluyalım. Çünkü, tüyi bitmemiş yetimin hakkı da var bu hakda. Boynuzli goç, boynuzsiz goç da var bu hagda. Bah, hepsi var. Bunun için ray meselesi, en büyük bir meseledir. Bizim ceddimizden galmuşdır bize. Ancah, vicdanımızın hökmi ile rayimizi, ona göre gullanah.

Evet, gün bu gün, saat bu saat, devran bu devran. Eziz Türk milleti. Devletini, milletini goruyarah, vicdanını yohluyarah oy gullanmış. Ama, bunun irelisini biz bilmeyiz Hak bilir.

O zaman Davut oğlu Süleyman, onsekizbin âlemi Hüthüt guşi ile beraber, Hüthüt guşi sesledi bir cümleyi, e ger gurdi-guşi, e ger de ben-i âdemi hep cem et di.

Davut oğlu Süleyman:

“Ey halg-ı âlem, ben eb-i hâyet içecem, Belgıs’a da içireceğim. Sizin haggız ben de galır. Ray verir misiz dünyanın sonuna gader, sultannıg ben de galsm?”

Hepisi:

“Evet” dedi, ray verdi. Emir verdi ki : “Kimse galdi mi?” Dediler ki:

“Haraba da bir guş galdi.” “Çağırın onu da halg eden Allah.”

O zaman, kör guşa habar getdi. Hüthüt guşı getdi, aldı getirdi, D avut oğlu Süleyman’ın divanına:

“Yâ guş, bütün âlem, bütün hayvannar geldi, sen niye gelmedin?”

“Yâ Süleyman, benim gözlerim emâ, görmüyorum. Emir gönderdin, emren emâde geldim.”

“Pekey eb-i hâyet içeceğime, hepsi ray verdi, sen ne diyirsun?”

Dedi ki:

“İç desem de benim bir tek rayimle ne olur, o ki gazanmışsm hepsini. Ama, ben sene bir hikmet gösdereyim. Hagg’ın hikmedini, bu hikmedi gör ondan al fikri, iç derse iç, içme derse içme.”

“Pekey gösder banalım.”

“Ben havaya uçaram. Hüthüt guşına emir ver, ben nereye gonarsam orayı eşdir.”

Ber-hava oldi. Hüthüt guşı da bile, bir beri yabana gondi. Bayguş orayı eşdirdi. Yedi gün, yedi gece eşildi, yeraltından bir burç çındı. Bir kümbet, kümbedin üsdünde “Eüzü Besmele” yazılıydı. Bayguş dedi:

“Yâ Süleyman, senden eyi, bu perdeyi çözen yoh” Perdeyi çözdü, içeri girdi. Bahdı ki, bir tabıt, üsdü yeşilli; “Yâ Süleyman aç”

Tabıtı açdı, bir peri hanimi mışıl mışıl tabıt da uyuyor;

“Yâ Süleyman emir ver, iki tene bişmiş davar kellesi gelsin.” Kelleler geldi. O kellenin buğuna ruh gıdalendi, sağından doğruldi, gözlerini açdı:

“Bu hangi devürdür, bayguş? Davudoğlu Süleyman devri geldi mi?” “Evet garşında.”

“Yâ Süleyman, ne isdirsen benden, ne diyirsen?” Bayguş cevab verdi:

“Eb-i hâyet içeceh. İçsin mi, içmesin mi?” “Eyle mi?”

Süleyman başını salladı : “Evet” diye.

“Yâ Süleyman, sen D avut oğlu Süleyman idin, ben vahdm Süleyman’ıydım. Vahdm Süleyman’ı ben idim. Senden evvel ben idim, eb-i hayati işdim. Rızgım tamam, ömrüm tamam, günüm tamam. Ne yiyirem, ne içireni, ölür gidir güne gader mışıl mışıl

yatacağım. Gıyamet gününü gözliye-ceğim. E ger sen de, benim kimin bir tabıt içinde, mışıl mışıl uyursansa iç.”

O zaman, Belgıs da b er ab ar idi. Geri döndi : “Yâ Belgıs duyduñ mi?” “Evet, duydum.”

“Hâ, demek ki, biz ömrümüz dolana gader yaşayacagmışız. Rızgımız tükenene gader yaşıyacagmışız, evet?”

“İsdemem” dedi.

Eb-i hâyeti yerine götirdiler, onun üzerini örttüler.

Belgıs ikinci iddiasını;

“Guş tüyünden seray isderem” dedi.

Bütün guşlar tüyini dökmeye garar verdi, ray verdi.

“Evet verekin” dediler.

Bayguş dedi ki:

“Sene bir hekmet gösderim. Bu hekmedi gör, bu sözime cevab ver, ben de evet diyim. Ne dersin?” Yarasa guşi en önde silkindi, tüyünü tökdi:

“Senden soracah sözim bu; dünyada erkek mi çoh, gadin mi” diye sordı.

D avut oğlu Süleyman : “Erkek çohdur” dedi. “Nerden bildin?”

“Ben buni erkek bildiğim için erkek ziyâdedir.” dedi.

“Hayır, bu anda sen erkek sayılmırsan. Sen bir garının sözine uymuş garının söziyle, garının ağzıyla, guş tüyünden s er ay yapıdıracahsm. Bir ga-sırğa, bir fırtına gelir alır, gider. İşde garının sözünü dutannar garı sayılır.”

O zaman, Davutoğlu Süleyman ayihdi:

“Evet dorgi ya, herkesin tüyi gendine mübarek olsun.”

Ama, yarasa guşi, bir oyun silkinmiş oldu.

Çünkü, elmin başı sabırdır efendiler. Her şeyde sabret, seyret neler var. Sabırsız işe tekerrür etme, sabret.

O zaman, yârese guşi silkinmiş oldu.

“Herkesin tüyi gendine mübarek olsun” dedi.

“Yâ Hüthüt guşi dağıt bunnarı” dedi.

Hüthüt guşi d ağıt dı. O zaman, kör guşın adı “Bayguş” galdı.

“Guşlarm içinde, ahüTi seni gördim, zekâli seni gördim. Büyük gafayı sende gördim. Demek ki, bu guşlarm içinde görgülü sen imişsin. Beni işrâd et din. Ele ya, ben,

bu andan garıdan sayılır dim. Çünkü, lıanımın sözine uymuş dim dorgudur. *Bunun için ehl-i diller diyorlar ki:*

Pervane şemseye âşık olmazsa Ferman edip eşg-ı nâra düşer mi?"

*Ufak bir kepelekdir, o da, lambaya esgiden filtre lâmba yahirdik sindi ceryan.
Daha, kepelek de bize edemir, söndüremir.*²⁶

²⁶ Sakaoğlu Saim, Alptekin Ali Berat, Şimşek Esmâ, **Meddah Behçet Mahir'in bütün hikâyeleri II**, Ankara, 1995, 353-366.

ÖZ GEÇMİŞ

1981 yılında Elazığ'da doğdum. İlk, orta ve lise tahsilimi Elazığ'da tamamladıktan sonra 2001 yılında Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kayıt yaptırdım. 2006 yılında mezun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tezsiz Yüksek Lisans yaptım. 2007 yılında mezun oldum. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansa başladım. Halen eğitimime devam etmekteyim.